

Emakeele Seltsi aastaraamat II

Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus
1956

Eesti Rahvusraamatukogu: PE A/33; 2 [1]

EOD - Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand EOD): miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kaheteistkümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.-20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna - vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Naudi oma EOD e-raamatut!

- Saa originaalse raamatu ilme ja tunnetus!
 - Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
 - *Otsi & leia*:* Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.*
 - *Kopeeri & kleebi teksti ning pilte*:* Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.
- *Pole kättesaadav kõigis e-raamatutes.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu

- Tingimused: <https://books2ebooks.eu/csp/et/nle/et/agb.html>

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba 40 raamatukogu enam kui 12 Euroopa riigis. Otsi teenuse raames pakutavaid raamatuid: <https://search.books2ebooks.eu>
Lisainfo aadressil: <https://books2ebooks.eu/et>

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

II
1956

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Toimetuskolleegium:

E. Ahven, H. Ahven (sekretär), P. Ariste (toimetaja), A. Kask.

15 AASTAT NÕUKOGUDE EESTI KEELETEADUST

A. KASK

Möödunud 15 aastat on eesti keeleteaduses olnud mitmeti märkimisväärseks ajaks. Oleme siirdunud marksistliku keeleteaduse avaraile teedele, kuid oleme teataval määral kaasa teinud ka need otsingud ja eksisammudki, mis nõukogude keeleteaduses on esinenud viimaseil aastakümneil.

Alamal olgu esitatud katse jälgida eesti keeleteaduse arenemist nõukogude perioodil ja märkida nii selle saavutusi kui puudujääke üksikuil keeleteaduse aladel.

Kui tahaksime kõigepealt jälgida üksikuid eesti keeleteaduse arenemise astmeid, siis võiksime siin aastate kaupa märkida vahest järgmisi etappe:

1) 1940—1941, mil põhiliselt püsitakse kodanliku keeleteaduse seisukohtadel,

2) 1944—1947, mil tehakse katseid kohandada kodanlikke kontseptsioone nõukogude keeleteaduse seisukohtadega,

3) 1947—1950, mil siirdutakse marristliku keeleteaduse radadele, sõltuvalt tollaegsest nõukogude keeleteadusest, ja

4) 1950—1955, mil keeleteaduse küsimustes toimunud diskussiooni tulemusena loobutakse marristlikest seisukohtadest ja asutakse üles ehitama eesti keeleteadust marksistlikel alustel.

Vaatleme nüüd tööd eesti keeleteaduse alal vastavalt selle üksikuile arenemisastmeile.

Esimesel nõukogude aastal, nagu märgitud, püsis kogu eesti keele alal tehtav töö veel endistel alustel. Trükist ilmusid tööd, mis olid valminud suurel määral juba eelmistel aastatel ja mis seetõttu ei kuulu käesolevas ülevaates lähemale käsitlusele. Mainida võib ainult seda, et nendes, samuti kui eelmistel aastatel ilmunud töödes, püütakse keelelisi nähtusi vaadelda võimalikult isoleeritult, eraldi seisvatena, et otse kardetakse jälgida keelt seoses ajalooliste nähtustega¹. Isegi eesti vanade rahvalaulude arhaistlikku keelt ei peeta kohaseks keeleajalooliste küsimuste lahendamiseks appi võtta.

Esile tuleks tõsta aga 1941. aastal ilmuma hakanud uut ajakirja „Eesti Keel ja Kirjandus”, milles eesti lugejat püütakse lähemalt

¹ Vrd. M. Toomse, Eesti *ta-, tä-*verbide konsonantses liitumisest, Tartu 1941, lk. III.

tutvustada tolleaegse nõukogude keeleteaduse saavutustega. Nii annab siin prof. V. D. Bubrich ülevaate soome-ugri keelte uurimisest Nõukogude Liidus, tutvustades mitte ainult soome-ugri keelte alal tehtud tööd, vaid selgitades ühtlasi ka uurimise aluseks olevaid metodoloogilisi lähtekohti. Et sel ajal silmapaistvaimaks nõukogude keeleteadlaseks peeti N. J. Marri, siis on ajakirjas avaldatud kirjutisi ka Marri ja tema seisukohtade tutvustamiseks, samuti on siin toodud artikleid akadeemik I. I. Meštšaninovilt, K. Kurelt ja teistelt. Teiselt poolt aga äratav tähelepanu, et samas ajakirjas trükitakse ära kirjutised, milledes lähenetakse keelele puhtsubjektiivseist seisukohtadest, ülistatakse J. Aaviku ainulaadset kunstlikkude sõnade loomise meetodit, propageeritakse idealistlikke ideid keeleteaduses jne.

Kui kõnelda esimese nõukogude aasta keealalasest tööst laiemas mõttes, siis tuleks märkida seda rohket huvi, mis nüüd tekkis vene keele vastu. Nii ilmus sel aastal rida mitmesuguseid vene keele õpikuid ja sõnaraamatuid eestlastele; üldiselt on need aga väga keskpärased oma väärtuselt. Esile tõsta võiks vene keelt käsitlevaist teostest P. Ariste foneetilist tööd „Vene keele hääldamine” (Tartu 1941) ja N. Karotamme „Vene-eesti sõnaraamatut” (Moskva 1940). Tähelepanavamaks ürituseks on aga Tartu Riikliku Ülikooli tolleaegsete õppejõudude P. Arumaa ja B. Pravdini poolt alustatud suure „Vene-eesti sõnaraamatu” koostamine ja esimeste vihikute trükist ilmumine. Raamatu ilmumise teatavasti katkestas Suur Isamaasõda ja lõplikult ilmus raamat B. Pravdini ja J. V. Veski toimetusel alles 1947. aastal.

Hinnates keealast tegevust esimesel nõukogude aastal võib märkida, et siin ilmnevad veel endisele kodanlikule ajale omased jooned. Keeleteaduslikus töös puudub ühtlus. Tehti küll katseid tutvuda tolleaegse nõukogude keeleteaduse seisukohtade ja meetoditega, kuid nende tegeliku rakenduseni veel ei jõutud. Samuti asuti ka eesti keelelist uurimistööd ümber korraldama, selleks nn. Teaduslikku Uurimisinstituuti organiseerides. Energiliselt asuti ka uute ajakohaste eesti keele õpikute koostamisele. Kogu selle pingelise tegevuse katkestas aga fašistliku Saksamaa reetlik kallaletung NSV Liidule.

Suure Isamaasõja aastail oli okupeeritud Eestis keeleline tegevus täiesti halvatud. Hoolimata raskustest püüti siiski mõnel määral murdeainestiku kogumist jätkata, kasutades selleks ka Emakeele Seltsi murdekorrespondentide võrgu abi. Alles pärast saksa okupantide väljaajamist meie maalt võidi jällegi asuda intensiivsemalt keele alal tööle. Keele alal töötajate kaadri ja keeleliste materjalide laialipillatus ei võimaldanud aga 1944. a. sügisel otseselt asuda katkenud keelelise töö jätkamisele. Tuli uuesti organiseerida eesti keele ja soome-ugri keelte õpetus Tartu Riiklikus Ülikoolis, määrata Emakeele Seltsi tegevuse suunad, reevakueerida ja korrastada keeleliste materjalide kogud jne. On arusaadav, et see nõudis eesti keele alal töötajailt palju aja- ja jõukulu. Pealegi ei suudetud kohe luua vaja-

likku kontakti NSV Liidu vanemate vennasvabariikide keeleteadlastega ega olnud kättesaadav ka nõukogude lingvistiline kirjandus. Ideoloogiliseltki tuli keele alal töötajail ennast pingsalt täiendada. Kõige selle tõttu ei suudetud sõjajärgsel perioodil (1944—1947) eesti keeleteaduse alal midagi silmapaistvat luua.

Sel ajajärgul ilmunud töödest tuleks märkida prof. P. Ariste „Eesti foneetikat” (Tartu 1946), mis on esimeseks ulatuslikumaks teaduslikuks eesti häälikuõpetuse käsiraamatuks. Töös antakse ülevaade eesti foneetika ajaloo, käsitletakse lähemalt kõneorganeid ja esitatakse üldfoneetika taustal küllaltki üksikasjaline ülevaade eesti keele häälikute süsteemist ning häälikute ja hääldamisega seoses olevaist nähtustest. Ülikooliõpikuna täitis töö oma ülesande. Eelmisega seoses tuleks nimetada ka prof. P. Ariste teist teost „Foneetilisi probleeme eesti keele alalt”, mis sisaldab rea üksikuuri-
musi eesti foneetika alalt. Esile võiks tõsta siin avaldatud artiklitest eriti monograafilist kirjutist eesti õ-häälikust ja uurimust eesti keele kvantiteedi kujunemise ja iseloomu kohta. Töö ilmus 1947. aastal Tartu Riikliku Ülikooli toimetiste sarjas.

Kirjakeele ajalugu käsitleb oma selleaegseis töödes dots. A. Kask. Tema uurimus „Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel” (ilmunud TRÜ toimetiste sarjas, Tartu 1946) annab küll ülevaate sellest möödunud sajandi pinevast keelelisest võitlusest, kuid ei jälgi nähtusi küllalt põhjalikult ega vaatle neid küllalt tihedas seoses ajajärgu ühiskondlik-majandusliku elu avaldustega. Hiljem on autor selle töö põhjalikult ümber töötanud ja kõrvaldanud mainitud puudused. Sama autori poolt koostatud õpikus „Eesti keel ja selle arenemine” (Tallinn 1946) jääb samuti mõnevõrra pinnaliseks keeleliste nähtuste seos vastava ajajärguga. Küllalt õnnelikuks ei saa pidada ka eesti kirjakeele ajaloo periodiseerimisel lähtumist ajajärgu ortograafiast, s. o. puhtvormilistest tunnustest. Hoolimata nendest puudustest vastas raamat oma ülesandele.

Praktiliste keeleküsimuste käsitlemise alal pakub see ajajärk suhteliselt vähe uut. Tegelikult elu tungivaid vajadusi püüti rahuldada sellega, et endised kooligrammatikad kohandati vastavate kärpimiste ja täienduste teel kaasaja nõuetega. Seesuguseist teostest võib nimetada 1945. aastal B. Söödi ja 1946. aastal K. Kure ja B. Söödi poolt keskkoolidele avaldatud keeleõpetust „Eesti keele grammatika” I—III.

Katse kaasaja keelelisi nõudeid esitada teeb M. Kindlam oma artiklis „Kas lihtne või keeruline keel?” („Looming” 1945), milles ta peamiselt küll võitleb *i*-superlatiivi vastu, kuid ühtlasi õigustatult juhib tähelepanu vajadusele eesti kirjakeelt lähendada üldrahvalikule kõnekeelele.

Sõnavara alal jätkasid neil aastail B. Pravdin ja J. V. Veski „Vene-eesti sõnaraamatu” koostamist. Keeletarvitajate tungivate vajaduste rahuldamiseks anti 1945. ja 1946. aastal uutes täiendatud trükkides välja E. Muugi „Väike õigekeelsus-sõnaraamat”.

Võimaluse piires püüti sel perioodil Tartu Riikliku Ülikooli

eesti keele kateedri töötajate ja üliõpilaste poolt jätkata ka süstemaatilist murdematerjalide kogumist, kuigi sõjajärgsel perioodil rohkesti tööd nõudis kogude reevakueerimine ja korrastamine.

Üldiselt võib aastaid 1944—1947 pidada eesti keeleteaduses ülemineku-aastaiks, kus tehti küll katseid keelелиsi nähtusi marksistlikult vaadelda, kuid töötajate ideoloogilise küündimatuse tõttu need katsed ei andnud veel küllaldasi tulemusi.

Omaette perioodi nõukogude eesti keeleteaduse arenemises moodustavad aastad 1947—1950. Teatavasti sel perioodil kerkis teravalt päevakorrale võitlus ideelageduse, apoliitilisuse ja lääne eeskummardumise vastu. See võitlus avaldus kõikide teaduste, nende hulgas ka keeleteaduse alal. Nõukogude keeleteaduses tunnistasid endid akadeemik N. J. Marri pooldajad ainsateks tõeliselt marksismi alustel seisvateks lingvistideks ja hakkasid kõrvale tõrjuma kõiki neid, kes ei pooldanud või suhtusid kriitiliselt nn. uuesse õpetusse keelest. Loomulikult kajastus see marrismi hegemoonia ka eesti keeleteaduses, seda enam, et just sel perioodil eesti keeleteadlased astusid tihedasse kontakti teiste Nõukogude Liidu vennasrahvaste keeleteadlastega ja kogu eesti keeleteadus otseselt tõmmati nõukogude keeleteadusliku töö sfääri. See tihe kontakt loodi 1947. a. algul Leningradis toimunud soome-ugri keeleteadlaste üleliidulisel konverentsil, kus ka eesti keeleteadlased esinesid rea ettekannetega. Ühtlasi moodustati siin soome-ugri keeleteaduslikku tööd koordineerivad organid, määrati kindlaks lähemad uurimisülesanded ja jaotati uurimisalad. Nii otsustati asuda vastavate soome-ugri keelte sõnaraamatute ja lühigrammatikate koostamisele ning avaldamisele. Eesti keeleteadlaste ülesandeks jäi uurida mitte ainult eesti keelt ja selle murdeid, vaid ka liivi ja vadja keelt. Vastavalt sellele otsusele asuski prof. P. Ariste vadja keele materjalide läbitöötamisele. 1948. aastal ilmus tema sulest ülikooliõpikuna „Vadja keele grammatika”, mis tõhusalt aitab kaasa selle meie lähima sugulaskeele grammatilise struktuuri tundmaõppimisele.

Teiselt poolt toimusid 1947. aastal ka suured ümberkorraldused eesti keeleteadusliku töö organiseerimisel. Nimelt alustas 1947. a. algul Eesti NSV Teaduste Akadeemia juurde loodud Keele ja Kirjanduse Instituut oma tegevust. Keele alal rakendati tööle kaks sektorit, nimelt keeleuurimissektor ja sõnaraamatute ning õigekeelsuse sektor. Rida keeleteaduslikke tööülesandeid, mida seni oli püütud täita Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri poolt, läks nüüd üle keeleteaduslikule sektorile. Ühtlasi läks Instituudi teenistusse üle ka osa seniseid eesti keele kateedri töötajaid. Seetõttu võidi süstemaatiliselt ja plaanikindlalt asuda puhteaduslikkude ülesannete täitmisele. Ka Emakeele Selts, mis seni oli töötanud ülikooli juures, siirdus nüüd Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutiste süsteemi ja võis asuda aktiivsemalt tööle, seda enam, et Selts võis nüüd tööle rakendada koosseisulise vastutava sekretäri.

Kujutluse eesti keeleteaduslikkude tööde laadist ja temaatikast 1947. a. algul annab Tartu Riikliku Ülikooli toimetiste sarjas ilmu-

nud venekeelne koguteos „Filoloogilisi ettekandeid, peetud soomeugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a.”. Siin näeme mõnevõrra teravamalt kriitilist suhtumist varasema keeleteaduse seisukohtadesse ja katset neid ümber hinnata. Nii näitab prof. P. Ariste oma artiklis „Kas toimus lõuna-eesti murdeis sõnalõpu -t muutumine larüngaalklusiiliks”, et senine soome keeleteadlaste poolt esitatud seisukoht, nagu oleks praegune võru murde sõnalõpu larüngaalklusiil tekkinud varasemast *t*-st, on täiesti väär. Larüngaalklusiil neis lõuna-eesti murrakuis on saanud tekkida ainult *k*-st. Samuti kummutab ta endised seisukohad ka vadja keele tekkimise küsimuses, näidates oma vastavas artiklis, et vadja keel on kujunenud omaaegsete kirde-eesti hõimumurrete baasil.

Vähem huvi pakuvad teised selle kogumiku artiklid, milledes käsitletakse kas eesti keele suhteid naaberkeeltega (näit. K. Abeni kirjutus „Liivi ja eesti elementidest läti keeles” ja V. Ernitsa artikkel „Vene-eesti keelelistest suhetest”), murdeuurimise või soomeugri keelte uurimise küsimusi (nagu A. Kase, A. Univere või P. Palmeose artiklid).

Küsimustest, mis sel ajal teravamalt päevakorraks kerkivad, võib eriti esile tõsta vene-eesti keeleliste suhete probleemi. Nii hakatakse nüüd lähemalt jälgima vene laenude nii varasemat kui ka hilisemat tungimist eesti keelde. Märkida võib sel ajal valminud tööst prof. P. Ariste uurimust varasemaist vene laenudest eesti keeles, mis ümbertöötatult ilmus küll alles 1952. aastal pealkirja all „Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist” (Looming 1952, nr. 6). Samuti valmis sel ajajärgul M. Musta diplomitöö „Vene laensõnu setu murdes”, millest hiljem kasvas välja sama autori ulatuslikum uurimus „Vene-eesti suhete kajastus lõuna-eesti murrete sõnavaras”. Viimane töö, mille M. Must 1954. aastal kaitses kandidaadidissertatsioonina, annab põhjaliku ülevaate vene keelest eesti murretesse tunginud laenulisest sõnavarast. Seega pandi neil aastail alus vene-eesti keeleliste suhete jälgimisele, mis-sugusel alal uurimistöö jätkub tänini.

Varem mainitud tööst viidi 1947. aastal B. Pravdini ja J. V. Veski poolt lõpule suure (üle 90 trp.) „Vene-eesti sõnaraamatu” koostamine. See sõnaraamat teatavasti ei rahulda ainult igapäevatarbeid, vaid võimaldab tõlkida ka raskemaid venekeelseid teoseid. Raamat, olles koostatud meie parimate vastava ala leksikograafide poolt, on silmapaistvaks saavutiseks eesti sõnaraamatulise kirjanduse alal. Kahjuks ei ole aga tänini valminud veel vastav eesti-vene sõnaraamat. Et suurem eesti-vene sõnaraamat puudub, siis püüdis selle ülesandeid täita 1949. aastal ilmunud J. Tamme „Eesti-vene sõnaraamat”, millest teine, täiendatud ja parandatud trükk ilmus 1955. aastal.

Nagu eespool märgitud, alustasid 1947. aastal tegevust Keele ja Kirjanduse Instituudi keelesektorid. Aeg teaduslikuks uurimistööks keele alal ei olnud aga kuigi soodus, sest marrism pidurdas uurimistööd ja raskendas igasuguste keeleliste uurimuste ja materjalide

publitseerimist. See andis ennast küllaltki teravalt tunda ka keelesektorite töös.

Sõnaraamatute ja õigekeelsussektor Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemiku prof. J. V. Veski juhtimisel võttis oma töökavasse kõigepealt „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu” töö lõpuleviimise. Nimelt oli prof. J. V. Veski ja dots. A. Kase poolt juba mitme aasta jooksul eesti keele kateedris tehtud tööd „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu” käsikirja koostamisel. Kui töö siirdus Keele ja Kirjanduse Instituudi tööplaani, siis arutleti käsikirja valminud osa veel kord üksikasjaliselt sõnaraamatute ja õigekeelsussektori koosolekuil läbi, täiendati seda ja nii võis sõnaraamatu I vihik juba järgmisel aastal (1948) trükki minna. Ilmumisel leidis vihik küll üldiselt tunnustava hinnangu, kuid esines ka arvustusi, kus leiti sõnaraamatul mitmesuguseid nii oletatavaid kui ka tõelisi puudusi. Nii kujunes eriti valusaks etteheiteks sõnaraamatule see, et seal esitati rohkesti võõrsõnu. Võõrsõnade esitamises nähti meil lääne ees kummardumist, isegi meie keeleteaduses väljakujunenud terminit „võõrsõna” pidasid marristlikud vulgariseerijad paheliseks. Teiselt poolt esines aga sõnaraamatu I vihikus ka tõelisi puudusi, ja neid eriti kunstlikkude oskussõnade alal, mis tegelikult ei olnud tulnud tarvitusele. Et vältida selliseid vigu järgmistes vihikutes, saadeti II vihiku käsikiri paljude alade eriteadlastele ja keele alal töötajatele arvustamiseks ja paranduste tegemiseks. Ühtlasi vähendati II vihikus võõrsõnade ja erialaliste oskussõnade arvu ja püüti vältida sõnaraamatus igasuguseid „kodaanlikke” igandeid. Teise vihiku käsikiri (sõnast *heinallest* kuni sõnani *kobrasrott*) valmis juba 1950. aastaks, kuid pärast pikemaid arutlusi võis see ilmuda alles 1951. aastal. Hiljem otsustati loobuda „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu” väljaandmisest üksikvihikute kaupa, seda enam, et juba esimesed kaks vihikut olid oma materjali valiku poolest ebaühtlased, ja anda raamat tervikuna välja, mis garanteerib ka normide ühtsuse kogu raamatu ulatuses. Teatavasti ongi praegu see ülesanne teostamisel.

Sõnaraamatute ja õigekeelsussektori teiseks suureks ülesandeks oli oskussõnastikkude koostamine ja väljaandmine. Et eriti terav vajadus oli tekkinud poliitika ja majandusteaduse oskussõnade järele, siis asus sektor ka sel alal tööle, korraldades koos paljude eriteadlastega arvukaid koosolekuid ja nõupidamisi vastavate oskussõnade fikseerimiseks. Akadeemik J. V. Veski juhtimisel töötaski sektor neil aastail välja „Poliitiliste ja majandusalaste oskussõnade sõnastiku” käsikirja, mis avaldati maketina 1951. aastal. Maketi kohta saadud arvustavaid märkusi arvestades töötati materjal veel kord põhjalikult läbi ja raamat ilmus alles 1955. aastal „Poliitika ja majanduse oskussõnastiku” nime all. Poliitika ja majandusteaduse sõnastiku kõrval võttis sektor osa aga ka teiste alade oskussõnastikkude koostamisest. Näiteks valmis nüüd ka õigusteaduse sõnastik, mille makett paljundatult ilmus 1951. aastal.

Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimissektor jätkas eelkõige eesti murrete uurimist. Märkida võib, et sektori poolt viidi 1949. aastal lõpule esialgne eesti murrete sõnavara kogumine F. J. Wiedemanni suure sõnaraamatu järgi. Paralleelselt murdematerjalide kogumisega hakati ühtlasi murdematerjale läbi töötama ja trükivalmis seadma. Nii asuti eesti murdetekstide läbitöötamisele ja kavatseti välja anda igast murdest valimik parimaid murdetekste ühes vastava üksikasjalisema murdekirjeldusega. Kavatsetud sarjast „Eesti murded” valmisid aastail 1947—1950 peamiselt teadusliku töötaja S. Tanningu koostatuna kaks valimikku. Esimene vihik sisaldas „Mulgi murdetekste” ühes vastava sissejuhatause ja kommentaaridega, teine vihik aga „Põhja-eesti rannamurde tekste”. Et aga kõik katsed murdematerjale publitseerida Eesti Riikliku Kirjastuse tolelaegsete esindajate poolt kategoorilist vastuseisu leidsid ja mingeid väljavaateid ei olnud teaduslikus transkriptsioonis kirjutatud materjalide väljaandmiseks, siis loobus sektor järgnevail aastail selle töö jätkamisest, kuigi eeltõid tehti ka juba kolmanda vihiku, nimelt meie saarte murde tekstide valimiku koostamiseks. Ja nii ei ole leitud tänini võimalusi nende materjalide avaldamiseks.

Teine suurem töö, mille juurde keeleuurimissektor 1947. aastal asus, oli suure 6-kõitelise „Eesti rahvakeele-sõnaraamatu” koostamine, mis kavatsuste kohaselt pidi andma täieliku ülevaate eesti murrete sõnavarast ja selle tarvitamisest. Selleks töötati välja vastavad rahvakeele-sõnaraamatu proovartiklid, selgitati selle sõnaraamatu ilme ja laad² ja asuti sõnaraamatu esialgse käsikirja koostamisele. Esimeste aastate jooksul töötati läbi sõnavara „a”—„e” ulatuses, kuid siis selgus, et selline käsikirja koostamine on liiga aeganõudev töö, ja loobuti sellest, seda enam, et väljavaateid ei olnud sellist sõnaraamatut trükkida. Et aga uurijad vajasisid pidevalt andmeid eesti sõnavara kohta, siis otsustati algul koostada eesti murdesõnavara käsikirjaline üldkogu, kuhu oleks koondatud juba kindla süsteemi kohaselt murdesõnad kõikidest meie murdekogudest. Selle murdesõnavara käsikirjalise üldkogu koostamine on teatavasti kestnud kuni tänini, kusjuures praegu käsil on „p”-täht. Kavatsuste kohaselt peaks see eesti leksikograafia seisukohalt ülitähtis töö, millest ei pääse mööda keegi, kes lähemalt tegeleb eesti sõnavaraga, lõpule jõudma käesoleva viisaastaku jooksul.

Edasi tuleks mõne sõnaga peatuda ka selle ajajärgu eesti keele grammatikail ja tegelike õigekeelsusküsimuste lahendamise katseil.

Kui esimestel sõnajärgsetel aastatel oli lepitud endiste kooligrammatikate kohandamisega nõukogude koolile, siis nüüd kerkis esile vajadus luua uued kooligrammatikad. Selle ülesande võttis enesele prof. K. Kure, kelle sulest ilmus aastail 1949—1950 kesk-

² Vrd. A. Kask, Eesti rahvakeele-sõnaraamatu koostamise printsiibid ja teose üldilme. Koguteoses „Teaduslik sessioon 23.—29. aprillini 1947”, lk. 151—169.

kooli VIII, IX ja X klassile määratud „Eesti keele grammatika”. Selles grammatikas püüab K. Kure, silmas pidades toleaegsete vene keele grammatikate eeskujude ja lähtudes N. Marri õpetusest, rõhutada keeleliste nähtuste puhul eriti sõnade sisulist külge, keele ja mõtlemisprotsessi seost, ülehinnates seega semantika osatähtsust. Oma grammatika tähendusõpetuse peatükis toob ta koguni rea N. Marri poolt esitatud etümoloogiaid (näit. ladina *caballus* ‘hobune’ ja *camelus* ‘kaamel’), kaldudes N. Marri eeskujul ka eesti keeles pidama sõnu nagu *käpp* ja *kepp* ühist algupära olevateks sõnadeks sellepärast, et kepil ja käpal toidu hankimisel oli ühine funktsioon. Erinevalt varasemaist eesti keele grammatikaist esitab K. Kure oma keeleõpetuses lisaks vene keele grammatikate eeskujul tarvitusele võetud kildsõnale veel uue sõnaliigina kõrvalsõna. Kuigi K. Kure on püüdnud oma seisukohti sõnaliikide küsimuses põhjendada³ ja tema poolt soovitatud sõnaliikide jaotus on leidnud tee kooligrammatikasse, ei ole tema ettepanekud sõnaliikide küsimuses leidnud meie keeleteadlaste peres kaugeltki üksmeelset pooldamist.

Seoses marrismi sissefungimisega meie keeleteaduslikku kirjandusse võiks mainida ka A. Kase „Lühikest ülevaadet eesti keelest ja selle arenemisest” (Tallinn 1949), milles samuti N. Marri õpetuse kohaselt vaadeldakse keelt pealisehitisena ja vastavalt sellele ka kirjakeele ajaloo periodiseerimisel lähtutakse ühiskondlikest formatioonidest, kõneldes näiteks feodalismi- või kapitalismiaegsest kirjakeelest.

Tegelikke õigekeelsusküsimusi käsitleti neil aastail küllaltki elavalt ka Tallinnas Riikliku Kirjastuse ringkondades. Keeleline toimetaja E. Elisto avaldas „Nõukogude Õpetaja” veergudel rea sellekohaseid kirjutisi. Suurema osa nendest artiklitest avaldas ta süstematiseerituna ja keelereeglitega täiendatuna 1948. aastal eri raamatus „Keelelisi küsimusi” I (teine trükk 1949. a.). Enamik siin esitatud praktiliste keeleküsimuste lahendustest on osutunud üldiselt vastuvõetavaks. Raamat aitas laiematele keeletarvitajate hulkadele tutvustada õigekeelsusküsimusi ja oli seetõttu väärtuslikuks lisaks meie kasinale keelelisele kirjandusele.

Nagu teame, oli keele alal töötamine aastail 1947—1950 küllaltki raske, sest keelt vaadeldi pealisehitisena, nõuti keele klassiolemuse jälgimist, iga katset läheneda keeleliste nähtustele võrdlev-ajalooliselt peeti kodanlikuks igandiks. Isegi sõnaraamatuline töö oli raskustega seotud, sest keelt ei käsitatud üldrahvaliku suhtlemisvahendina, vaid klassikeelena, ja sõnaraamatu koostamisel tuli pidevalt hirmul olla, kas äkki mitte mingi kodanlik sõna ei satu sõnaraamatusse. Ainus keeleteadlane Eesti NSV-s, kes ideoloogiliselt tolle aja keeleteaduse nõuete kohasel kõrgusel püsis, oli N. Marri õpilane K. Kure. Tartu keeleteadlased tegid küll ka

³ Vt. Kr. Kure, Sõnaliikidest ja lauseliikmetest kooligrammatikas nõukogude keeleteaduse seisukohalt, „Nõukogude Kool” 1947, nr. 5, lk. 306—312.

katseid Marri õpetuse kohaselt nähtusi seletada, näit. P. Ariste püüdis Emakeele Seltsis selgitada soome-ugri keelte sugulust N. Marri uue keeleõpetuse alusel ja A. Kask tegi samas katset leida kirjakeeles klassiolemuslikke elemente, kuid need katsed ei õnnestunud siiski täiel määral. N. Marri õpetuse kitsastes raamides ähvardas ka nõukogude eesti keeleteadust täielik seisak. Uue kvalifitseeritud keeleteadusliku kaadri kasvatamine edenes tigu-sammul. Kogu sõjajärgsel perioodil kuni 1950. aastani esitas eesti keele ja soome-ugri keelte alal oma kandidaadidissertatsiooni ainult üks isik, nimelt Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud K. Aben, kes 1947. a. lõpul kaitses oma väitekirja teemal „Eesti ja liivi laenu läti sõnavaras”. Katsed avaldada trükkis eesti murrete või sugulas-keelte (näit. väljasureva vadja keele) tekste ebaõnnestusid.

Põhjalik muutus olukorras toimus 1950. aastal, mil keeleteadusliku diskussiooni tulemusena loobuti N. Marri õpetusest.

Seoses marrismi kummutamisega reorganiseeriti kogu töö keele õpetamise ja uurimise alal. Korraldati ümber õpetus nii kesk- kui ülikoolis. Üheks esimeseks ülesandeks, mis teravalt kerkis esile, oli uute keeleõpikute koostamine keskkoolidele. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi juhtimisel organiseeriti vastav kollektiiv ja õpikud võisid ilmuda juba 1951. õppeaastaks. Ka õpikute teist trükki, mis ilmus 1953. a., kontrollis, täpsustas ja ühtlustas Keele ja Kirjanduse Instituut. Hiljem on kirjastus Instituudi kaasabist loobunud, ja seetõttu on juhtunud nii, et eri autorid on ilma kaasautoritega kokku leppimata hakanud küsimusi iseseisvalt lahendama, mis on viinud selleni, et näiteks IX klassi õpikut kasutades õpilased ei tea, missuguse peatüki seisukohti pidada õigeaks (autorid K. Kure ja J. Valgma).

Peale keeleõpikute oli nüüd vaja ka kiires korras õigekeelsus-küsimusi lahendada. Et „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu” valmimine oleks rohkesti aega nõudnud, siis otsustati vahepeal kiiresti uus väike õigekeelsus-sõnaraamat välja anda. Lähtudes sellest, et keel on üldrahvalik suhtlemisvahend, mis peab olema ühtne ja ühine kogu rahvale, otsustati sõnaraamatu materjalide läbitöötamisel arvestada keelendite rahvapärasust ja tarvitavust. Vastavalt sellele kõrvaldati sõnaraamatust rohkesti paralleelvorme, eriti selliseid, mis tänapäeva kirjakeeles ei olnud tarvitusele tulnud, nagu rida *i*-mitmuse vorme (näit. *hinnusse, kuusisse, kotesse* jne.), hulk lühemaid mitmuse osastavaid (*isi, mõlu, tabu* jt.) ja lühemaid sisseütlevaid (*plämma, plärra*) jne. Kuigi kõik küsimused ei ole seoses uue VÕS-i ilmunisega lahendatud, näiteks raskusi on kokku-lahukirjutamise, samuti nominatiivse ja genitiivse liitumise küsi-musega, on tehtud parandused osutunud oma enamikus üldiselt vastuvõetavaks. Sõnaraamat ilmus trükist 1953. aastal.

Peale „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu” on Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektor, nagu eespool märgitud, jätkanud „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu” koostamist ja välja andnud „Poliitika ja majanduse oskussõnastiku”.

Kui kõnelda eelmisega seoses Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimissektori tegevusest, siis on kuni viimase ajani jätkatud eesti murdesõnavara käsikirjalise üldkogu koostamist. Lisaks sellele on uuritud mitmeid üksikküsimusi, milledest kesksemaks on vahest meie kirjakeelele aluseks oleva põhja-eesti keskmurde monograafia kirjutamine, missugune töö valmib veel käesoleval aastal. Et meil varemalt uuriti peamiselt äärealade murrakuid, siis on käesoleva põhjalikuma murde-monograafia koostamisel tulnud teostada rida kohapealseid murdeuurimistöid endise Harju-, Järva- ja Põhja-Tartumaa murrakute aladel. Töö on oluline nii meie kirjakeele ja selle kujunemise kui ka eesti murrete tundmaõppimise seisukohalt.

Märkida võib ka E. Riikoja tööd nominatiivse ja genitiivse liitumise küsimuse kohta, missugune töö on praegu lõpukorral. Lisaks eelmistele on sektori töötajad uurinud mitmeid muidki küsimusi, näiteks eesti leksikograafia kujunemist, karksi murrakut jne. Üldiselt aga peab tunnistama, et publikatsioonide poolest on keeleuurimissektori senine töö olnud nõrk.

Kui eespool märkisime, et kuni 1950. aastani kaitses oma kandidaadidissertatsiooni ainult üks isik, siis muutub olukord kaadri ettevalmistuse alal nüüd põhjalikult. Selle kinnituseks võib olla ainuüksi pärast 1950. aastat kaitstud dissertatsioonide arvgi. Nimelt on nende aastate jooksul valminud 9 kandidaadidissertatsiooni eesti keele alal ja 5 dissertatsiooni soome-ugri keelte alal, seega kokku 14 dissertatsiooni. Kõige rohkem (arvult 6) on dissertatsioone kaitstud 1954. aastal. Seega on meie keeleteadlaste kaader tugevnenud noore ja innukalt töötava keeleteadlaste põlvkonnaga.

Enamik kaitstud dissertatsioonidest on küllaltki väärtuslikud uurimused. Kui kõnelda eesti keele alal kaitstud väitekirjadest, siis tuleks peale eespool mainitud M. Musta töö vene-eesti keelelistest suhetest veel esile tõsta J. Peegli tööd „Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogiast”, milles antakse tihe ülevaade eesti rahvalaulude keeles esinevaist arhailistest vormidest. See töö on eriti väärtuslik eesti keele ajaloolise grammatika nähtuste selgitamise seisukohalt. Ühtlasi toob see töö esile ka rohkesti uut, seda enam, et seni meie rahvalaulude keelt oli väga vähe uuritud. Ajaloolise grammatika vallast võiks nimetada ka A. Villupi tööd „Viisiadverb ja selle arenemine eesti keeles” ja I. Kondi dissertatsiooni isikut märkivaist sufiksilistest nimisõnadest eesti keeles.

Kirjakeele ajaloo alalt võiks esile tõsta E. Ahvena väitekirja teemal „Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900—1917”, milles antakse ülevaade tänapäeva kirjakeele kujunemise seisukohalt ühest väga olulisest etapist ja ühtlasi nendest võitlustest, mis tekkisid seoses nn. keeleuudendusliku liikumisega. Möödunud sajandi kirjakeele arenemist valgustab A. Kask oma töös „Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles”. Kirjakeele sõnavara rikastumist jälgib A. Kiindok oma dissertatsioonis „Murdeline sõnavara Ed. Vilde loomingus”. Infinitiivide osa tänapäeva eesti keele

grammatilises struktuuris jälgib üksikasjaliselt E. Päll oma kandidaaditöös. Teoksil on rida väitekirju eesti keele olulisemate grammatiliste kategooriate, eriti aga senini väheuuritud süntaksi küsimuste kohta.

Eesti keele küsimusi on käsitletud aga ka terves reas soome-ugri keelte alal kaitstud dissertatsioonides. Nii on eesti keele materjal küllaltki silmapaistval kohal E. Väari dissertatsioonis „Sugulusalane sõnavara läänemeresoome keeltes”. Samuti on eesti ainestikku silmas peetud ka H. Rätsepa tihedakoelises väitekirjas „Infiiniitsed verbivormid soome-ugri keeltes”. Dissertatsioone on kirjutatud meil aga ka kaugemate sugulaskeelte grammatiliste kategooriate kohta, näiteks on lähemalt käsitletud mordva ja mari keele verbide aegade ja tuletussufiksiste küsimust jne.

Seega võib öelda, et ainuüksi dissertatsioonide näol on meil viimase viie aasta jooksul läbi töötatud rida olulisi eesti keele ja teiste soome-ugri keelte alale kuuluvaid küsimusi. Kuid peale dissertatsioonide on ka reas pikemais või lühemais artiklis meie keeleteadlaste poolt leidnud käsitlust rida olulisi probleeme. Nii on eesti ja lähimate sugulaskeelte ajaloolise grammatika küsimusi reas artiklis käsitletud prof. P. Ariste. Lähemalt on ta näiteks uurinud läänemeresoome keelte sisekohakäänete, eriti *s*-ilise illatiivi kujunemist, samuti jälginud adverbide arenemist, soome keele grammatikaga seoses olevaid küsimusi jne. Peale P. Ariste on ajaloolise grammatika küsimusi käsitletud ka mitmed noored teadlased, nagu K. Kont, V. Hallap jt.

Eesti kirjakeele ajaloo küsimusi on samuti käsitletud õige mitmed autorid. Nii on eesti rahvuskeele kujunemist, eesti kirjakeele ajaloo periodiseerimise probleemi ja mitmeid kitsamaid küsimusi kirjakeele ajaloo alalt (näit. Kreutzwaldi, Vestringi jt. keelelise tegevuse kohta) lähemalt käsitletud A. Kask, käesoleva sajandi kirjakeele ajaloo üksikuid probleeme on valgustanud E. Ahven, murdekeele osa kirjakeele rikastamise protsessis ja eesti oskussõnavara kujunemise küsimusi on vaadeldud akadeemik J. V. Veski.

Eesti murrete küsimusi on võrdlemisi tagasihoidlikult käsitletud. Nii on lähemalt jälgitud eesti murrete rühmitamise küsimust (A. Kask) ja on vaadeldud mõnd murdelist nähtust, näiteks *a*-list mitmust murdeis A. Univere poolt ja *ng*-sufiksi esinemist S. Tanningu poolt.

Eesti keele sõnavara päritolu ja arenemise küsimusi on lähemalt jälginud dots. P. Palmeos. Ta on analüüsinud seda muistset sõnavara, mis on ühine eesti keelele ungari keelega, samuti püüdnud selgitada eesti koduloomade nimetuste päritolu, vaadeldud üksikuid etümoloogiaid jne. Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik prof. P. Ariste on jälginud põllunduse ala sõnavara läänemeresoome keeltes ning püüdnud selle põhjal teha teatavaid järeldusi.

Etnogeneesi küsimuste vastu on elavat huvi tundnud P. Ariste. Ta on püüdnud selgitada läänemeresoome keelte varasemat kujunemist ning kindlaks määrata omaaegseid hõimu-

murdeid, milledest arenesid meie hilisemad läänemeresoome keeled. Lisaks varem esitatud vadja keele päritolu käsitlesele on ta üksikasjalisemalt jälginud ka liivi keele etnogeneesi küsimust („К вопросу о развитии ливского языка”, Труды Института языкознания IV, Moskva 1954).

Eesti keeleteaduse ajaloo alalt on samuti mitmeid töid kirjutanud P. Ariste. Ta on andnud ülevaate eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis, üksikasjalisemalt on ta jälginud ka akadeemik F. J. Wiedemanni keeleteaduslikku tegevust.

Tänapäeva kirjakeele küsimusi on käsitletud õige mitmetes kirjutistes. Nii on tänapäeva kirjakeele normeerimise küsimusi lähemalt valgustanud E. Nurm. Poleemilist laadi kirjutisi eriti seoses uue „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatuga” on ilmunud J. V. Veskit ja teistelt. Samuti on rohkesti vaidlusi tekitanud võõrpärisnimede ja sordinimede õigekirjutuse küsimused.

Eesti keele süntaksi küsimusi, eriti öeldise küsimust, on meie keeleteaduses lähemalt käsitlenud K. Kure.

Lisaks eelmistele on käsitletud muidki keeleteadusega seoses olevaid küsimusi, nagu näiteks tõlkeprobleeme (A. Miller, K. Aben jt.) ja keeleteaduse ning keele õpetamise küsimusi (J. Valgma jt.). Sugulaskeelte alal tehtud töödest tuleks eriti esile tõsta P. Ariste poolt koostatud läänemeresoome keelte ajaloolist grammatikat, mis seni trükist veel ilmunuta.

Kui teha mõnesugust kokkuvõtet eelmisest, siis võib kõigepealt konstateerida rõõmustavat asjaolu, et vanema põlve keeleteadlaste kõrval on kasvanud noori teadlasi, kelledest terve rida, näiteks J. Peegel, H. Rätsep, E. Ahven, E. Vääri, V. Hallap, V. Pall jt., on osutunud tublideks töötajateks keeleteaduse alal. Vanema põlve keeleteadlastest on aga kõige viljakamaks olnud P. Ariste, kes oma töödes on käsitlenud väga mitmesuguseid keealaseid küsimusi.

Teiseks tuleks märkida asjaolu, et kui varem keeleteaduslikud kirjutised ilmusid ainuüksi eesti keeles kohalikes žurnaalides või koguteostes, siis viimaseil aastail on ikka tihedamini hakanud ilmuma eesti keeleteadlaste (näit. P. Ariste, E. Päll, E. Nurm) töid vene keeles keskses NSV Liidu Teaduste Akadeemia Keeleteaduse Instituudi väljaannetes.

Nende rõõmustavate asjaolude kõrval tuleb siiski konstateerida üht kurba fakti, nimelt asjaolu, et viimase viie aasta jooksul ei ole eesti keeles peale artiklite ilmunud õieti ühtki ulatuslikumat keelelist monograafiat. On küll kavatsusi olnud mõningaid valminud dissertatsioonide (näit. E. Ahvena või M. Musta oma) trükkis avaldada, kuid seni pole ükski neist veel ilmunud. Suuremaist ilmunud töödest saab nimetada ainult õpikuid, selliseid, nagu seda on P. Ariste „Eesti keele foneetika” (Tallinn 1953), P. Palmeose „Soome keele õpik” (Tallinn 1955) või E. Pälli „Учебник эстонского языка” (Tallinn 1955). Kõik need õpikud on väga vajalikud ja väärtuslikud teosed, kuid nad ei asenda monograafilisi uurimusi. Need õpikud on välja

kasvanud autorite uurimuslikust ja pedagoogilisest tegevusest ning märgivad küllaltki olulist edu meie vastavas kirjanduses.

Üheks oluliseks ülesandeks, mis viimaseil aastail on teravalt meie keeleteadlaste ette kerkinud, on eesti keele teadusliku grammatika koostamise küsimus. See küsimus kerkis juba 1953. aastal Tartu Riiklikus Ülikoolis päevakorrale ja eesti keele kateedri ning soomeugri keelte kateedri õppejõud seadsid oma ülesandeks juba lähemate aastate jooksul koostada põhjalikum kirjeldav grammatika, mis peaks toetuma vastavate keeleliste nähtuste uurimise tulemustele. Kuigi esialgul võeti plaani ainult hääliku- ja vormiõpetuse osa, kus eeltööd on juba suuremal määral tehtud, selgus töö käigus siiski, et küsimuste lahendamiseks on vaja teha veel rohkesti eeltöid, enne kui saab käsikirja esitada lõplikul kujul. Sellepärast on töö valmimise tähtaega paari aasta võrra tulnud pikendada. Et grammatika kaastöölised-autorid oma peatükkide juures on hoolikalt töötanud, seda võivad kinnitada ka valminud uurimused. Nii on dots. P. Palmeose uurimus *enese* ~ *enda* kohta ja dots. H. Rätsepa uurimus *i*-sufiksiliste verbide kohta otseselt välja kasvanud teadusliku grammatika vastavate peatükkide koostamise tööst. Teadusliku grammatika teise osa koostamise on endale võtnud Keele ja Kirjanduse Instituut, kuid et sel alal eeltööd veelgi enam puuduvad, siis peab selle osa valmimine veelgi kaugemasse tulevikku nihkuma. Praegu on käsil rea üksikküsimuste läbiuurimine kas dissertatsioonide või üksikuurimuste näol. Nii töötatakse dissertatsioonidena läbi näiteks küsimused, nagu ajamäärus eesti keeles, lisand, objekti ja atribuudiv küsimused jne. Prof. K. Kure artikkel *olema*-verbi funktsioonidest on välja kasvanud tööst seoses eesti predikaadi olemuse uurimisega. Üldiselt võib seega ütelda, et töö eesti teadusliku grammatika alal on meil siiski alles algastmel. Tunduval määral on võib-olla seda tööd pidurdanud ka teatav ebakindlus uurimismeetodis, mistõttu alati ei lähtuta küllaldaselt määral eesti keele materjalist enesest, vaid kiputakse liigselt arvestama varasemate grammatikute seisukohti või võtma liigselt eeskujuks teiste keelte grammatikaid.

Lõpuks olgu lühidalt peatutud ka meie murdematerjalide kogumisel ja uurimistöö organiseerimisel.

Seoses Keele ja Kirjanduse Instituudi asutamisega deponeeriti Instituudile rikkalikud Emakeele Seltsi murdematerjalide kogud, samuti Tartu Riikliku Ülikooli materjalikogud. Meie keeleteadlaste püüdeks oli välja arendada võimalikult täielik tsentraalne keelearhiiv, kuhu oleks koondatud kõik Eesti NSV-s leiduv keeleline aine. Sellise keelearhiivi olemasolu oli väga tarvilik nii Instituudi kui ka Tartu Riikliku Ülikooli uurimistöö seisukohalt, võimaldades kasutada kohapeal kogu meil leiduvat keelelist materjali. Keelearhiivi sellesuunalise väljaarendamise aga katkestas Keele ja Kirjanduse Instituudi üleviimine Tallinna, mis ühelt poolt sundis Tartu Riiklikku Ülikooli tagasi nõudma osa oma kogusid, et ülikoolil oleks minimaalseltgi määral võimalus jätkata uurimistööd, teiselt poolt sundis aga ülikooli uue materjali kogumise asemel aastate kaupa

kopeerima peamiselt Emakeele Seltsi murdematerjale, et saada andmeid nendest punktides, kust ülikoolil enesel materjalid puudusid. Seega tuli selle ümberkorralduse tõttu senise ühe täieliku keelearhiivi asemel luua kaks mittetäielikku keelearhiivi, mis eriti valusalt on puudutanud Tartu Riikliku Ülikooli keelelist uurimistööd. Kui varem võidi üliõpilaste seminari-, kursus- ja eriti diplomitööde näol läbi töötada rohkesti üksikküsimusi, siis on see töö nüüd olulisel määral katkenud või jäänud puudulikumaks, sest ülikoolil on küll võimalik olnud komandeerida aspirante Keele ja Kirjanduse Instituudi murdearhiivi uurimistööle, mitte aga üliõpilasi. Sellest hoolimata on ka Tartu Riikliku Ülikooli liinis jätkatud pingsalt murdeuurimistööd. Nii on viimase viie aasta jooksul koostatud diplomitöödena kolm väheemat murde-monograafiat (Rammu saare, setu ja lääne-nigula murrakust), läbi töötatud ettevalmistusena teaduslikule grammatikate rida olulisemaid käänd- ja tegusõnavorme, kogutud igal suvel ligikaudu kümnest punktist vastavate küsitluskavade alusel lühemaid murdekirjeldusi, häälikulisi ja morfoloogilisi ülevaateid, murdetekste jm. materjale. Näiteks 1955. aasta suvel korraldas eesti keele kateeder kolm ekspeditsiooni, nimelt lutsi ja leivu keelesaarele ning Muhumaale, ja kogus lisaks sellele materjale ligi kümnest eri punktist, rakendades uurimistööle nii õppejõude, laborante kui üliõpilasi. Selle tulemusena on kogutud ligi 1500 lehekülge mitmesugust uut murdematerjali. Lisaks sellele on jätkatud ka kopeerimistööd.

Ühes koopiatega oli 1955. aasta lõpul Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri murdearhiivis materjali järgmisel hulgal:

1. Murdetekste 246 nr-t,	kokku 6084 lk.
2. Häälikulisi ülevaateid 188 nr-t	„ 13220 lk.
3. Morfoloogilisi ülevaateid 91 nr-t	„ 7092 lk.
4. Küsitluskavade järgi kogutud murde- ülevaateid 59 nr-t	„ 3798 lk.
5. Varasemaid murdeülevaateid 30 nr-t	„ 2830 lk.
6. Süntaktilisi ülevaateid 2 nr-t	„ 55 lk.
7. Sõnavaralisi töid 6 nr-t	„ 487 lk.
8. Murdepäevikuid 39 nr-t	„ 743 lk.

Seega oli kateedri murdearhiivis 661 numbrit mitmesugust murdematerjali, kokku 34 309 lehekülge.

Nagu eelmisest selgub, on eesti keele kateeder koondanud oma tähelepanu eesti murrakute grammatilise struktuuri jälgimisele, kuna kõrvale on tulnud jätta sõnavara süstemaatiline uurimine, milleks võimalused puuduvad. Kuigi algajate murdekogujate — üliõpilaste tööd on sageli rohketega puudustega, on nende poolt kogutud materjal siiski vajalik täiendava materjalina. Nagu märgitud, on eesti keele kateedri murdearhiivi andmeil siiski saadud koostada õige väärtuslikkegi töid.

Teiselt poolt on ka Keele ja Kirjanduse Instituut püüdnud pidevalt täiendada olemasolevaid rikkalikke murdematerjalikogusid. Selleks on ühelt poolt korraldatud uurimisekspeditsioone eriti nen-

dele aladele, kust materjalid puuduvad või kust neid on vähe. Nii näiteks seoses põhja-eesti keskmurde monograafia koostamisega — nagu eespool märgitud — koguti materjale endise Harjumaa, Järvamaa ja Põhja-Tartumaa murrakuist. Samuti on Keele ja Kirjanduse Instituut püüdnud kopeerida või soetada Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste poolt kogutud uusi murdematerjale. Nii on tulnud siis mõlemal murdearhiivil vastastikku materjale kopeerida. Põhiliselt on aga Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimissektori töötajate peatähelepanu olnud koondatud enam olemasolevate materjalide korraldamisele ja läbitöötamisele kui uue ainestiku kogumisele, ja see on ka arusaadav, kui ei taheta, et meie murdekogud jääksid surnud materjalikogudeks. Et anda kujutlus Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivis leiduva materjali laadist ja hulgast, olgu siin esitatud ülevaade materjalide seisust 1955. aasta lõpul. Selle järgi on keelearhiivis materjale järgmiselt:

1. Wiedemanni järgi kogutud sõnavara	608 700	sedelit
2. Mõistealast sõnavara	129 600	„
3. Lisasõnastikkude järgi kogutud sõnavara	87 900	„
4. Kohanimesid	158 100	„
5. Täiendav sõnavara	99 700	„
6. Häälikulisi, morfoloogilisi ja süntaktilisi materjale	5200	„
Seega sisaldas sõnavarakogu kokku üle		1 089 000 sedeli.

Murdetekste leidis Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivis 16 230 lk., häälikulisi, morfoloogilisi ja süntaktilisi ülevaateid 24 689 lk., murdepäevikuid 6184 lk., kokku seega 47 103 lk.

Kuid materjale ei ole kogutud mitte ainult eesti keele, vaid ka sugulaskeelte alalt. Nii leiduvad Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivis kaks juba varem ajal Emakeele Seltsi juhtimisel kogutud käskirjalist sõnastikku, nimelt vadja ja ingeri sõnavarakogu, kokku 40 600 sedelit. Lisaks neile sugulaskeelte materjalidele on nõukogude ajajärgul kujunenud Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri juurde sugulaskeelte keelearhiiv, kuhu on koondatud kateedri õppejõudude ja üliõpilaste poolt teostatud ekspeditsioonide keelelised materjalid. 1955. a. kevadel oli soome-ugri keelte keelearhiivis 1777 lk. liivi materjale, 1771 lk. karjala materjale, 262 lk. isuri tekste, 70 lk. vadja tekste, 1334 lk. vepsa materjale, 185 lk. mordva tekste ja 193 lk. mari tekste, lisaks veel 30 lk. lutsi ja 16 lk. leivu tekste, kokku seega 5214 lk. materjale läänemeresoome keelte alalt, 328 lk. volga keelte alalt ja 46 lk. eesti keele saartelt. Kogu see materjal on väärtuslik mitte ainult vastavate sugulaskeelte, vaid ka eesti keele ajaloo uurimise seisukohalt.

Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Tartu Riikliku Ülikooli vastavate kateedrite kõrval ei tule unustada ka Emakeele Seltsi, kelle kaastööliste — murdekorrespondentide kaudu on samuti kogutud rohkesti küllaltki väärtuslikku murdematerjali, nimetatagu siin kas või K. Mihkla ülevaadet kose murrakust, A. Toomessalu ülevaadet

pöide murraku grammatikast või G. Vilbaste väärtuslikke töid, näiteks Prangli saarte keele kohta, jne. Kokku on Emakeele Seltsi murdekorrespondentide poolt sõnajärgseil aastail kogutud üle 9000 lehekülje sisukaid murdetekste ja murdekirjeldusi ning üle 20 000 sõnasedeli⁴. Korrespondentide töö suunamiseks on Emakeele Selts välja andnud eriti viimase viie aasta jooksul rea „Kogumistöö juhendajaid eesti keele alal” ja küsimustikke, millele vastuseks on saadud murdekorrespondentidelt hulk huvitavat materjali.

Emakeele Selts ei ole aga piirdunud ainuüksi materjali kogumisega, vaid ühtlasi püüdnud neid ka publitseerida. Nii on teatavasti käesoleval aastal ilmunud trükist Emakeele Seltsi poolt väljaantav murdetekstide valimik ja on koostatud juba järgmine murdetekstide valimik. Seejuures tuleb eriti hinnatavalt alla kriipsutada Seltsi vastutava sekretäri Heino Ahvena püsivat ja aktiivset tegevust kogu töö organiseerimisel ja teostamisel.

Seoses Emakeele Seltsi tööga tuleks tunnustavalt ära märkida ka seda, et Selts on asunud oma uurimusliku töö tulemusi publitseerima ega piirdu ainuüksi nende esitamisega Seltsi koosolekuil. Teatavasti ilmus 1955. aastal trükist „Emakeele Seltsi aastaraamat” I, mis sisaldab rea tihedaid uurimusi ja kirjutisi nii eesti kui sugulaskeelte alalt. Selle koguteose ilmumine väärib eriti allakriipsutamist seetõttu, et see on peale pikemat aega esimene puhtkeeleteaduslikke kirjutisi sisaldav kogumik.

Kui teha nüüd pärast kõike eelesitatut üldkokkuvõtte meie keeleteaduslikust tööst, siis ei saa siin eitada mõnesugust edu eriti viimase viie aasta jooksul tehtud töös. On asutud süsteemikindlalt põhiliste keeleteaduslike probleemide lahendamisele, on valminud rida dissertatsioone, on välja antud hädavajalikud käsiraamatud (sõnaraamatud, keskkooliõpikud), on astutud tihedamasse kontakti NSV Liidu juhtivate keeleteaduslike organitega, on esinevad soome-ugri keeleteadlaste nõupidamistel Leningradis ja Moskvas, on korraldatud rida keeleteaduslike sessioone ja konverentse Tallinnas ja Tartus, on avaldatud lühiaurimusi nii eesti kui vene keeles, nii Eesti NSV-s kui Moskvas, on jätkatud murrete uurimist ja murdematerjalide kogumist. Ometi ei saa salata, et meie keeleteaduslikus töös on veel õige rohkesti puudusi. Küllaltki teravalt paistab silma võrreldes meie rikkalikkude materjalikogudega väga vähene keeleteaduslike publikatsioonide hulk. Teataval määral tuleb sel puhul etteheiteid teha ka Eesti Riiklikule Kirjastusele, kes keeleteaduslike tööde kirjastamisel on olnud enam kui tagasihoidlik (näiteks eesti murdetekstide puhul). Ometi on peasüü siiski meie keeleteaduse alal töötajail, kes ei ole suutnud avaldada suuremaid uurimusi. Puudulik on olnud ka eesti keele teadusliku grammatika ettevalmistustööde tegemine, mistõttu selle lõplik ilmumine ei saa toimuda enne käesoleva viisaastaku lõppu. Ülikooli töötajatele tuleb pidada puuduseks, et nad ei ole meie üliõpilasi suutnud

⁴ Lähemaid andmeid Emakeele Seltsi murdekorrespondentide töö kohta vt. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn 1955, lk. 16 jj-d.

varustada kõikide eesti keele alale kuuluvate erialade õpikutega. Liiga aeglaselt on kulgenud suure rahvakeele-sõnaraamatu üldkartoteegi koostamine, mistõttu meie rahvakeele-sõnaraamatu materjalide publitseerimine nihkub kaugemasse tulevikku. Isegi „Suure õigekeelsuse-sõnaraamatu” valmimist ootaksid meie töötajad veidi varem. Kõikide nende tööde valmimist on seni teataval määral pidurdanud kvalifitseeritud kaadri puudus. Lähema paari aasta jooksul peaks aga ka kvalifitseeritud kaadri küsimus täiel määral lahenema ja siis sõltub ainult kõik meist endist ja meie keeleteadusliku töö organiseerimisest, et saavutada paremaid tulemusi.

15 ЛЕТ СОВЕТСКОГО ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

А. КАСК

Резюме

В развитии советской эстонской лингвистики можно установить следующих 4 этапа: 1) 1940—1941 гг., 2) 1944—1947 гг., 3) 1947—1950 гг. и 4) 1950—1955 гг.

В 1940—1941 гг. работа в области эстонского языкознания существенно не отличалась от буржуазной лингвистики. В печати публиковались уже ранее подготовленные труды. В этот период можно отметить лишь рост интереса к русскому языку и к русской языковедческой науке. В эстонских журналах печатались статьи ведущих советских лингвистов Бубриха, Мещанинова и др.

В годы фашистской оккупации языковедческая работа в Эстонии была прервана и возобновилась лишь в 1944 г. На первых порах эта работа, которая велась преимущественно преподавателями кафедры финно-угорских языков Тартуского Госуниверситета, была еще под сильным влиянием буржуазной лингвистики. Из трудов, опубликованных в 1944—1946 гг., можно отметить работы по эстонской фонетике проф. П. Аристэ („Eesti foneetika”, 1946) и работы по истории эстонского литературного языка доц. А. Каск („Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel”, 1946, „Eesti keel ja selle arenemine”, 1946). Эти годы являются переходным периодом в истории эстонской советской лингвистики.

В 1947 г. завязываются более тесные сношения эстонских лингвистов с финноугроведами других советских республик. Поскольку эти годы (1947—1950) были периодом расцвета марризма, то и эстонская лингвистика подпала в известной мере под влияние «нового учения о языке». В качестве примера здесь можно привести учебники эстонской грамматики („Eesti keele grammatika” VIII, IX ja X klassile, 1949—1950), составленные профессором К. Куре в духе марризма. С другой стороны, нужно отметить, что 1947 г. являлся годом реорганизации всей языковедческой работы в Эстонской ССР. В этом году при Академии наук Эстонской ССР был основан Институт языка и литературы с двумя секторами: сектором исследования языка и сектором словарей и орфо-

графии. Сектор исследования языка, или диалектологический сектор приступил к составлению большого словаря эстонских говоров (по первоначальным планам в 6 томах) и к опубликованию эстонских диалектных текстов. В течение 1947—1950 гг. были составлены два тома текстов с подробными лингвистическими комментариями, но, поскольку не было возможности опубликовать их, работа в этой области прекратилась. Сектор словарей и орфографии приступил к составлению большого нормативного словаря. Первый выпуск этого словаря был напечатан уже в 1948 году, второй выпуск был подготовлен к печати в 1950 году. Критика отметила в словаре некоторые недостатки, напр., обилие иностранных слов, существование ненадобных терминов и т. п. Поэтому издание словаря отдельными выпусками было прекращено. Началась работа и по составлению терминологических словарей, причем был издан макет словаря политической и экономической терминологии.

Из работ, вышедших в это время вне рамок Института языка и литературы, заслуживает внимания большой «Русско-эстонский словарь», составленный доц. Б. В. Правдиным и проф. И. В. Вески.

Но работать в условиях господства марризма нашим языковедам было трудно. Поэтому статей по истории языка было опубликовано весьма мало. Отметим можно лишь некоторые доклады проф. П. Аристэ, напр., «Состоялся ли в южно-эстонских диалектах переход конечного *t* в гортанный взрывной» и «Происхождение водского языка» (1947). Языковеды занимались главным образом составлением словарей или сборанием лингвистических материалов.

Дискуссия по вопросам языкознания в 1950 г. была встречена эстонскими языковедами с большим воодушевлением. С этого момента начинается новый этап в развитии эстонской лингвистики. Насколько плодотворным явилось создание условий для свободного развития лингвистики на основе марксистской методологии, показывают некоторые данные. Если, например, в 1944—1950 гг. кандидатская диссертация была защищена лишь одним лицом, то в период 1950—1955 гг. было защищено 9 кандидатских диссертаций на разные темы эстонской лингвистики и 5 кандидатских диссертаций по вопросам финно-угорских языков. Эти диссертации представляют собою подлинно научные исследования и заслуживают серьезного внимания. Так, из области эстонской лингвистики можно назвать диссертацию Ю. Пеэгеля «Морфология языка старых эстонских народных песен», где впервые исследуются древние формы эстонского языка, уцелевшие в народных песнях и имеющие очень большое значение для освещения существенных проблем истории эстонского языка. В ряде диссертаций исследуются основные проблемы развития эстонского литературного языка (такова, например, диссертация Э. Ахвен «Развитие эстонского литературного языка в 1900—1917 гг.»). Ряд диссертаций посвящен отдельным вопросам

исторической грамматики, проблемам развития грамматических категорий эстонского языка, вопросам словообразования. Выдвинуть можно и диссертацию М. Муст на тему «Отражение русско-эстонских отношений в лексике южно-эстонских диалектов», представляющую собою интересное и основательное исследование в области эстонской лексики.

В диссертациях по финно-угорским языкам рассматриваются отдельные грамматические категории во всех финно-угорских языках, напр., «Инфинитные глагольные формы в финно-угорских языках» (диссертация Х. Рятсепа), или грамматические категории в отдельно взятых финно-угорских языках, напр. «Времена и наклонения в мордовских языках» (диссертация В. Палля). Исследуются и вопросы лексики финно-угорских языков (напр. в диссертации Э. Вяари «Терминология родства в прибалтийско-финских языках»).

Помимо диссертационных работ, вопросы исторической грамматики разрабатывались и отдельными учеными. Так, например, проф. П. Аристэ составил рукопись исторической грамматики прибалтийско-финских языков и написал ряд статей по вопросам истории этих языков (напр. «Развитие наречий в прибалтийско-финских языках», «Образование внутренне-местных падежей в прибалтийско-финских языках» и др.). Особенно интересовался проф. П. Аристэ вопросами этногенеза прибалтийско-финских языков (ср. его исследования «К вопросу о развитии ливского языка» и «Образование прибалтийско-финских языков и древний период их развития»). Кроме проф. Аристэ, статьи по разным вопросам финно-угорских языков опубликовали доц. П. Пальмеос, Х. Рятсеп, В. Халлап, К. Коньт и др.

В области эстонского языка основной задачей кафедры эстонского языка и кафедры финно-угорских языков является составление описательной грамматики эстонского языка, именно ее первой части, — фонетики и морфологии. Работа должна быть закончена в 1957 году.

Сектор словарей Института языка и литературы приступил в 1950 г. к составлению «Малого нормативного словаря», который был издан в 1953 г. Кроме того, сектором подготовлен к печати и издан в 1955 г. «Словарь политической и экономической терминологии». В настоящее время сектор работает над составлением «Большого нормативного словаря».

Сектор исследования языка занимается составлением монографии о средне-северных говорах, на основе которых образовался эстонский литературный язык. Много внимания и времени уделяет сектор и составлению картотеки большого словаря эстонских говоров.

В течение последней пятилетки по вопросам эстонского языкознания опубликовано множество статей. О проблемах современного эстонского языка писали проф. И. В. Вески, Э. Нурм и др., вопросы истории эстонского литературного языка рассматри-

ваются в статьях доц. А. Каск, проф. П. Аристэ, Э. Ахвен и др., о проблемах эстонской диалектологии писали А. Универе, А. Каск и др., вопросами синтаксиса занимались проф. К. Куре, Э. Пялль и др. Статьи по эстонской филологии печатались в разных журналах, в Ученых записках Тартуского государственного университета, а также в изданиях Института языкознания в Москве (статьи Э. Пялля, П. Аристэ, Э. Нурма). В 1955 г. нам удалось издать первый «Ежегодник Общества родного языка», который содержит 16 научных статей на разные лингвистические темы и заслуживает большого внимания. Все это показывает, что работа по вопросам эстонского и финно-угорского языкознания в нашей республике находится на подъеме.

В заключение следует отметить, что все наши языковедческие учреждения занимаются и собиранием диалектологических материалов. До 1952 г. все наши лингвистические материалы были сконцентрированы в архиве Института языка и литературы, где они были доступны также преподавателям, аспирантам и студентам Тартуского государственного университета. В связи с перемещением Института из Тарту в Таллин Университету была возвращена большая часть его материалов, и единый лингвистический архив распался на две части. Главнейшим хранилищем диалектологических материалов является и теперь архив Института языка и литературы, где сосредоточено около 1 130 000 карточек по лексике диалектов и около 47 000 страниц текстов и грамматических обзоров. Архив кафедры эстонского языка Тартуского государственного университета содержит главным образом тексты, фонетические и морфологические обзоры диалектов, всего около 35 000 страниц. Эти материалы собраны студентами и преподавателями во время диалектологических экспедиций или являются копиями ранее собранных материалов. Корреспондентами Общества родного языка в послевоенный период также собрано значительное количество текстов и грамматических обзоров (более 9000 страниц) и много лексических материалов (более 21 000 карточек). Следует указать и на материалы родственных языков, собранные преподавателями и студентами кафедры финно-угорских языков ТГУ. Здесь хранится более 5200 страниц материалов ливского, карельского, ижорского, водского и вепсского языков, а также более 300 страниц материалов мордовского и марийского языков. Все эти материалы, которые пополняются из года в год новыми данными, являются прочной основой для научных работ по эстонскому языку и родственным ему языкам.

1905.—1907. A. REVOLUTSIOONI MÕJUST EESTI KIRJAKEELE SÕNAVARASSE

E. AHVEN

1.

Keeles, eriti aga kirjakeeles, on teiste alade sõnavaraga võrreldes teatud määral erilises seisundis ühiskondlik-poliitiline sõnavara. Antagonistlike klassidega ühiskonnas, kus ekspluateeritavail klassidel puuduvad legaalsed ja materiaalsed võimalused välja anda oma kirjandust ja ajakirjandust, kus kõik trükitav käib läbi valitseva klassi tsensuurifiltrist, võib kirjakeele sõnavara ühiskondlik-poliitilisel alal kõnekeele sõnavarast maha jääda. Legaalsesse trükisõnasse ei pääse sel juhtumil teatud osa rõhutatud klasside majandusliku ja poliitilise võitlusega seotud sõnu, klassivastuolusid kajastavaid väljendeid jne., mis kõnekeeles — ja mõnikord ka illegaalses kirjanduses — on käibel. Teisel puhul, kui need sõnad kirjakeeles siiski esinevad, võib neil olla moonutatud tähendus.

Niisugune oli olukord ka eesti kirjakeeles käesoleva sajandi algul.

XX sajandi algul toimus kogu Venemaal, kaasa arvatud Eesti ala, tööstuskriisi tingimustes töölisliikumise laienemine ja süvenemine. Sotsialismi ühendamine töölisliikumisega algas Eestis sajandi esimestel aastatel, millal Tallinnas töötas M. I. Kalinin. Kalinini suure organisatsioonilise ja pideva selgitustöö tulemusena tekkis Tallinnas marksistlikke ringe. Tööliste ringides loeti ja tõlgiti leninlikku „Iskrat“, koostati ja trükiti lendlehti, mis avaldasid suurt revolutsioonilist mõju tööliismassidele. Kalinini juhtimisel loodud ringide algatusel moodustati 1904. aastal Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna Komitee. Tartus tegutses üliõpilaste sotsiaaldemokraatlik organisatsioon. Võõrkeelse marksistliku kirjandusega tutvumisel puututi otseselt kokku vastava ühiskondlik-poliitilise terminoloogiaga. Nii on tõenäoline, et suusõnalises suhtlemises võrsus rahvusvaheliste terminite kõrvale ka vastavaid eestikeelseid sõnu ja väljendeid varem, kui need said avalduda trükis.

1905. aasta revolutsiooni eelõhtu plahvatuslähedases õhkkonnas püüdis kodanlik ajakirjandus piinliku hoolega vältida tööliklassi klassivõitlusega seotud sõnu, nagu „streik“, „revolutsioon“ jt. Nende

asemel tarvitati sõnu *töötõrkumine*¹, *mäss*, *vastuhakkamine*, *segadus*, *rahutus*.

1905. aasta 9. jaanuari sündmused Peterburis vallandasid revolutsiooni kogu maal. Revolutsioonisündmused sundisid end nime-
tama õige nimega, revolutsioonilises liikumises sündinud uued mõis-
ted lõid enda väljenduseks uusi sõnu ja sõnaühendeid, andsid ole-
masolevatele sõnadele uut sisu.

1905. aasta algul toimus Eestis esimesi üldstreike. Üldstreik kui
töölise võitluse eriline vorm sai endale siis nimetuse *üleüldine streik*² (UA 1905, 7, 3, 4)³ või *üleüldine tõrkumine* (U 1905, 7, 3, 3). Kevadel ja suvel korraldati esimesed poliitilised streigid, millega seoses tekkis nimetus *üleüldine poliitiline streik* (U 1905, 83, 3, 2). Töölise streigivõitluse töö 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal kirja-
keelde veel sõnad *streigikomitee* (T 1905, 231, 3, 4), *streigi-õigus* (T 1905, 153, 1, 1), *streigivabadus* (Tap 1906, 4, 4, 1), *streigikassa* (Sõ 1907, 114, 1, 1), *streigimurdja* (T 1905, 153, 1, 3), *streigiseadus* (E 1905, 4, 1, 4).

Koos kogu Venemaa töölisklassi ja talurahva võitluse laienemi-
sega 1905. aasta kevadel ja suvel laienes revolutsiooniline liikumine
ka Eestis. Bolševikud süvendasid agitatsiooni töölise ja maal talu-
rahva seas. Linnades toimus miitinguid, kus bolševikud selgitasid
vajadust üle minna relvastatud ülestõusule tsaarivalitsuse vastu.
Samal ajal tugevdasid valitsusvõimud survepoliitikat. Senisest veel
karmimaks muutunud tsensuuri tõttu kajastus aga avalikus trüki-
sõnas kõigist tegelikkuse sündmustest ainult moonutatud murdosa.
Olukorda tõi murrangu 1905. aasta oktoober. Ülevenemaaline
oktoobri üldstreik sundis tsaari esinema 17. oktoobri manifestiga,
milles pettemanöövrina lubati mõnesuguseid vabadusi. Ajakirjandus
ruttas olukorda kasutama lahtirabelemiseks kammitsevast eeltsen-
suurist. Oktoobrist detsembrini võimaluski ajakirjandusel toimu-
vaid sündmusi üksikasjalisemalt valgustada. Detsembrikuus ilmus
Peterburis eesti keeles VSDTP ajaleht „Edasi”, mis hindas revol-
utsioonisündmusi bolševistlikult seisukohalt. Detsembri lõpus andis
J. Lilienbach välja esimese töölisalbumi „Edasi” I. Nendest asja-
oludest tingitult esines just 1905. aasta viimastest kuudest alates
kirjakeeles rida uusi ühiskondlik-poliitilisi sõnu, mille tarvitamine
järgnevatel aastail juurdus ja laienes.

Kirjakeeles hakkas esinema selliseid üldisi ühiskondlik-poliitilisi
mõisteid väljendavaid sõnu, nagu *klassivahe* (Sõ 1906, 110, 1, 3),
klassi-vastuolu (MES 1906, 3), *klassivõitlus* (E I 1905, 15), *klassi iseteadvus* 'klassiteadvus' (Rr 1907, 46), *klassiteadline* [proletari-
aat] (Sõ 1906, 13, 1, 1). Olgu märgitud, et mõni aasta varem väl-
jendati mõistet „klassiteadvus” väljendiga *seisuslik iseteadvus* (T

¹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemiku J. V. Veski isiklike mälestuste kohaselt protesteerisid töölised juba 1902. aastal sõna *töötõrkumine* vastu. Kolmeliikmeline töölise delegatsioon tuli Tallinnas „Teataja” toimetusse ja nõudis, et ajaleht tarvitaks sõna *töötõrkumine* asemel sõna *streik*.

² Sõnad antakse tolelaegses ortograafias.

³ Lühendeid vt. lk. 29.

1903, 195, 3, 1). Sajandivahetusel tarvitatud „töörahma klassi” asemele ilmus nüüd kirjakeelde liitsõna *töölisklass* (E I 1905, 9). Omaette mõistet väljendas sõna *töölisklass* (T 1905, 9, 1, 1). Samal ajal toodi sõna „kodanik” kõrvale eri mõistet märkiv *kodanlane* (E I 1905, 10), samuti sõnade „kodaniku-klass” või „[väike]-kodanikud” asemele *kodanlus* (U 1905, 92, 1, 1), *väikekodanlus* (Tg 1907, 40), millest tuletati omadussõna [väike]*kodanlane* (E 1906, 4, 1, 6). Uueks sõnaks kirjakeeles oli *edulane* (H 1906, 2, 1, 1) tähenduses ‘eesrindlike vaadetega isik’, samuti omadussõna *eduline* (... proletariaat — on meie aja kõige *edulisem* rahvakiht — T 1905, 229, 2, 5). 1905. aastal fikseerus kirjakeeles sõna *usuvabadus* (U 1905, 127, 1, 3), mida varem nimetati *usuliseks vabastuseks* (P 1904, 113, 1, 1). Revolutsiooniaeg tõi keelde ka sõna [rahvusline] *enesemääramine* (P 1907, 18, 1, 2).

Kui sajandivahetusel pääses ajakirjanduse veergudele ainult üksikuid sõnumeid välismaa töölispartei tegevusest, siis 1905. aastast alates muutis sõna *töölisklass* (T 1905, 229, 2, 4) ligidaseks ja paljutarvitatavaks. Sellega seoses tulid kirjakeelde ka sõnad [partei] *keskkomitee* (U 1905, 53, 3, 1), *parteilane* (U 1905, 93, 2, 2), samuti tõlkelaenudena sõnade „bolševik” ja „menševik” vasted *enamlane* ja *vähemlane* ([partei] jaguneb aga nüüd kaheks: „*enamlasteks*” ja „*vähemlasteks*” — U 1905, 93, 2, 2). Sõnad „seltsimees” ja „seltsiline” esinesid pahempoolses ajakirjanduses varasemast erineva sisuga, märkides nüüd idee- ja võitluskaaslast töölisliikumises: *seltsimehed* [töölised] (E 1905, 1, 1, 1), *seltsiline* (U 1905, 86, 2, 2). Kodanlikus ajakirjanduses tarvitati neid sõnu endiselt peamiselt tähenduses ‘kaaslane’.

Revolutsioonilise võitluse käigus tegid Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei liikmed linnas ja maal ulatuslikku propaganda- ning agitatsioonitööd. Kirjakeeles elavnes sellega seoses sõnade *agiteerima*, *agitatsioon*, *agitator* tarvitamine: *agiteeriv* [üleskutse] (U 1905, 88, 1, 2), *agitatsioonikomitee* (Sõ 1906, 40, 2, 4), *agitator* (kõnepidaja)⁴ (T 1905, 238, 1, 4). Trükkis hakkas esinema sõna *lendleht* (U 1905, 53, 3, 1)⁵. Kuigi sõna „miiting” ei olnud kirjakeelele täiesti tundmatu, suhtuti temasse 1905. aastal kui päris uuesse sõnasse, mis nõudis sisu ligemat avamist: „Sõna *miting* tuleb Inglisekeelest, tähendab kokkutulekut, ja tarvitatakse iseäranis suuremate rahva kokkutulekute nimetuseks. Enne oli see sõna meie juures tundmata ja tarvitamata, sest et rahva kokkutulekud keelatud olivad, iseäranis poliitikaliste küsimuste arutamiseks” (UA 1905, 126, 3, 2). Ajakirjanduses märgiti selle sõna puhul ühtlasi, et „mitingutest kirjutada ei olnud meil välimiste põhjuste pärast mitte võimalik” (UA 1905, 126, 3, 2). 1905. aasta lõpuks oli sõna *miting* (ka kujul *miting* või *meeting*) kirjakeeles saanud üldtarvitatavaks.

⁴ Mõni aasta varem andis „Ajalehelugeja sõnaraamat” (Tallinn 1903) sõnale „agitator” kodanluse seisukohalt iseloomuliku seletuse: *agitator* — kihutaja, rahurikkaja.

⁵ Vrd. A. Grenzstein, Eesti Sõnaraamat. Tartu 1884, veerg 89.

1905. aastal oli revolutsiooni üks nõudmistest, et vabastataks poliitilised vangid. Ajakirjanduses nimetati viimaseid siis *politika-vangideks* (T 1905, 231, 3, 4), sagedamini aga *politikasüüdlasteks* (T 1905, 229, 3, 2).

1905. aasta oktoobris poliitilise streigi päevil, kui töölishulgad lõid oma revolutsioonilised võimuorganid — tööliste saadikute nõukogud, sai vana sõna „nõukogu” endale uue, revolutsioonilise sisu ühendis *Tööliste Saadikute Nõukogu* (E 1905, 2, 2, 3). Mitmes kohas moodustas revolutsiooniline rahvas uue korrapidamisorgani — rahvamiilitsa, millele tollal anti nimetus *miilitsavägi* või *rahva-kaitsevägi* (T 1905, 232, 3, 2). Soomes loodud punakaardist sai alguse nimetus *punane kaardivägi* (E 1905, 1, 3, 1).

Samal ajal aga koondas jõude ja asus vastupealetungile kontr-revolutsioon. Kirjakeele sõnavaras peegeldus see selliste sõnade ikka sagenevas tarvitamises, nagu *kontr-revolutsion*, *vastuliikumine* (UA 1905, 126, 1, 5), *kontr-revolutsioneerid*, s. o. *vana korra eest sõdijad* (U 1905, 81, 1, 1), *vasturevolutsion* (T 1905, 239, 2, 3), *tagasilöök* — *reaktsion* (UA 1905, 135, 1, 3), *tagasikiskumine* (P 1905, 127, 1, 1), *restauratsioon* (Sõ 1906, 133, 1, 3). 1905. aastal ilmus kirjakeelde nimetus *must sotnja* ehk *must sada* (U 1905, 28, 1, 2), samuti *mustasajalik* (U 1905, 91, 1, 3), *mustasajaline* (T 1905, 232, 3, 1). Selle nimetuse andis rahvas tsaarivalitsuse poolt moodustatud bandiitlikele kontr-revolutsioonilistele organisatsioonidele. Kontr-revolutsioonilise tegevusega seoses tulid keelde ka sõnad *pogrom* (Ll 1907, 15, 5, 2), *karistuse salk* (K 1906, 1, 1, 1), *provokatsioon*, *provokator* (K 1906, 4, 1, 1). Kodanlus lõi oma relvastatud salgad, nimetusega *omakaitse* (T 1905, 233, 3, 3).

17. oktoobri manifestiga loodud olukorda kasutas nii vene kui eesti kodanlus muuseas erinevate nimedega, kuid ühe revolutsioonivastase eesmärgiga poliitiliste rühmituste loomiseks. Eesti kodanlus moodustas oma esimese poliitilise partei, milleks oli nn. *Eesti rahvameelne eduerakond* (P 1905, 245, 1, 3). E. Vilde nimetas seda 1906. aastal „Kaagis” aga tabavalt *rahameelseks kaduerakonnaks* (K 1906, 1, 4, 1). „Eduerakond” tarvitas oma häälekandjas „Postimees” rohkesti maskeerivaid sõnu, nagu *edumõte* (P 1905, 260, 1, 1), *edumeelsus* (P 1905, 218, 2, 1), *rahvameelne* (P 1905, 260, 1, 1) jt., samas aga nimetas „revolutsiooni” pidevalt ja sihilikult „mässuks”, „revolutsionääre” — „mässajateks”, „revolutsioonilist” — „mässuliseks”: [Revolutsion —] *mäss* (P 1905, 270, 1, 2), [Nõndanimetatud „revolutsionärid” ehk] „*mässulised*” (P 1905, 276, 1, 2). . . . *mässajatel* [enam lootust ei ole riiki kuristikku tõmmata] (P 1905, 231, 3, 5).

Vastavate kodanlike parteide loomisega tulid keelde ühiskondlik-poliitilised terminid *oktoobrist* (E II 1906, 14), samuti sõna *block* tähendusega 'mitme parteirühma liit' (Sõ 1906, 97, 1, 1). Võõrsõnadele *opportunistiline* (Tg 1907, 43) ja *oportunist* lõi proletaarne ajakirjandus eestikeelsed vasted *paendiline* (Tg 1907, 43) ja *paindlane* (Ll 1907, 15, 5, 1). Samal ajal hakati poliitiliste terminitena tarvi-

tama sõnu *revisionist* (Sõ 1906, 34, 2, 5), *revisionismus* (P 1905, 233, 1, 5), *platform* (Sõ 1906, 97, 1, 1).

Kirjakeele sõnavara täienemine uute või uue sisuga ühiskondlik-poliitilise elu alale kuuluvate sõnadega toimus aastail 1905—1907 väga intensiivselt.

2.

1905. aasta revolutsioon muutis aktuaalseks ühiskonna majanduselu ja klassivõitluse probleemid ja sellealased teoreetilised küsimused. Ajutiselt mõnevõrra lahedamad kirjastusolud võimaldasid rahuldada seda mõistetavat huvi. Aastad 1905—1910 olid ühiskondlik-poliitilise kirjanduse ilmumise kõrgajaks. Ilmusid esimesed K. Marxi teoste tõlked eesti keeles: „Palgatöö ja kapital” 1906. aastal ja üks osa „Kapitalist” 1910. aastal J. Lilienbachi kirjastusel. Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei väljaandena ilmus 1905. aastal J. Guesde’i „Kollektivismus”, J. Lilienbachi kirjastusel 1909. aastal A. Lafargue’i „Ajalooline idealism ja materialism” jt. Vastavasisuliselt artikleid avaldati ka ajakirjanduses ja albumites („Edasis” jt.).

Kõige sellega seoses tuli kirjakeelde uusi termineid poliitilise ökonoomia ja filosoofia alalt.

Sajandivahetusel, kui hakkas ilmuma esimesi poliitilise ökonoomia küsimusi puudutavaid artikleid, oli vastavate mõistete väljendamiseks kasutada üsna piiratud arv termineid. Nii seisti 1905. aastal ülesande ees leida küsimuste käsitluse käigus ühtlasi sobivad väljendusvahendid.

Nimetatagu kõigepealt, et „tootmist” märgiti üldiselt sõnaga *valmistamine* (PK 1906, 12) või ka *produtseerimine* (Kol 1905, 5). Sellest lähtudes tuletati teiste mõistete edasiandmiseks rida väljendeid nende sõnadega. Nii väljendati „tootmisviisi” sõnaga *valmistuse viis* (Rr 1907, 36) ~ *valmistamiseviis* (M 1909, 4, 31, 3) ~ *valmistuseviis* (Kap 1910, 5), „tootmisjõude” sõnaühendiga *valmistavad jõud* (PK 1906, 31), „tootmissuhteid” sõnadega *produtseerimise vahekorrad* (Pjk 1906, 12) ~ *valmistuse vahekorrad* (Rr 1907, 37), „üleproduktiooni” sõnaga *ülevalmistamine* (MES 1906, 76). Veel mõni aasta varem võis viimases tähenduses kohata kirjeldavat väljendit, nagu: [Et valmis teliskiva] *õige palju on* (*Überproduktion*) (T 1902, 39, 3, 4). „Tootmisvahendid” kandsid nimetust *produtseerimise abinõud* (Kol 1905, 5) ~ *valmistuse abinõud* (Rr 1907, 40). „Toodet” või „saadust” nimetati nagu varemgi: *töösaadus* (Kap 1910, 17), *vabrikat* (Pä 1910, 296, 1, 3), erandlikult ka *tehtaus* (Pä 1910, 296, 1, 3). Keeles oli suhteliselt uuena olemas ka sõna *toode*, kuid seda tarvitati sajandi esimestel kümnenditel ainult vaimse töö produktide, kultuuritoodete märkimiseks (näiteks: kirjanikkude *toodetes* — TH 1914, 2, 1, 1, 3; *tooteid* . . . lugega — P 1913, 215, 2, 5). Samast tüvest tuletati hiljem sõna *tootma* (algul kujul *tootama* — P 1912, 192, 3, 4). Ka sõna *toodang* (TPvl 1914, 48, 1, 2) esines tollal alles harva.

1905. aastaga tuleb dateerida mõistete „baas” ja „pealisehitus” esmakordselt väljendamist eesti kirjakeeles, nimelt sõnadega *alus* ja *pealmine osa* (... siis oli see *alus* nüüd kadunud, ja sellega ühes langes ka *pealmine osa* kokku — E I 1905, 14). Samal aastal tuli kirjakeelde termin *lisaväärtus* (U 1905, 30, 1, 2), samuti võõrsõnad *eksproprieerima*, *eksproprieeri* (Kol 1905, 23). Terminit *ekspropriatsioon* püüti väljendada ka eestikeelse sõnaga *lagestamine* [Tasu selle eest on ta pankrott, ta täieline *lagestamine* (*ekspropriatsioon*, nagu seda teadusekeeles üteldakse) — MES 1906, 36]. Mõisteid „nominaalpalk”, „reaalpalk”, „relatiiv- e. suhteline palk” anti edasi sõnadega *nimeline tööpalk*, *tõsine tööpalk*, *võrreldav tööpalk* (PK 1906, 18), mõisteid „töövõime”, „töönorm”, „tööala”, „tööjõudlus” vastavalt sõnadega *töövõim* (UA 1905, 42, 1, 2), *töö valmimise rohkus (norma)* (P 1905, 43, 3, 2), *töökond* (P 1905, 260, 1, 2), *tööjõudsus* ~ *tööjõudsus* (U 1905, 26, 1, 2). „Tööviljakuse” tähenduses tarvitati sõna *töösigivus* (tehnikalised leidused teevad *töösigivuse* suuremaks — Rr 1907, 45), hiljem aga juba sõna *tööviljakus* (P 1915, 1, 2, 3). 1905.—1906. aasta paiku tuli kirjakeelde ka termin *eraomandus* (MES 1906, 14), samuti selle vastandmõiste tähistamiseks sõnaühend *kollektiivline e. üleüldine omandus* (Kol 1905, 4). Tuntud sõna *ühistamine* (Kol 1905, 18) fikseerus siis vasteks võõrsõnale „kollektiviseerima”. Samal ajal moodustus kirjakeeles termin *tööndus* (*Tööndus* on uus sõna ja näitab seda, mis Saksa k. *Betrieb*, s. o. umbes seda, kui palju tööjõudu kusagil töökohas ühendatud on ... *Väike-* ja *suurtööndus* tähendab siis lühidalt seda, mis „väikesel ja suurel viisil valmistamine” pikemalt ütleb — MES 1906, 17).

Nii sai eesti kirjakeeles käesoleva sajandi alguskümnendi kestel sõnalise väljenduse tunduv osa poliitilise ökonoomia põhimõistetest. Mitte igakord ei leidnud kirjakeel kohe kindlat tihedat terminivormi. Enamiku uute väljendite iseloomulikuks jooneks oli kahe sõnalisus ja sellega koos pikkus ning mõnel määral kõhmakus (näiteks: *valmistamise vahekorrad*, *produtseerimise abinõuud*, *üleüldine omandus*, *pealmine osa* jt.), nagu see sageli on omane teatud keeles alles avalduma hakkava teadusala terminoloogiale. Kuid üldrahvalike sõnade baasil moodustatud terminid olid arusaadavad ja andsid laiaadele hulkadele võimaluse mõista käsitletavat ainet.

Poliitilise ökonoomia alaste oskussõnadega paralleelselt tuli kirjakeelde filosoofilisi termineid, kuid esimestest märgatavalt vähem. Filosoofia-alaseid oskussõnu esines peamiselt ühiskondlikke, poliitökonoomilisi ja teisi lähedasi küsimusi käsitlevais teoseis või artiklis. Õige vähe ilmus vaatlusaluseil aastail ainuüksi filosoofilistele probleemidele pühendatud kirjutusi.

1905.—1907. aasta revolutsiooni päevil pääsesid esmakordselt kirjakeelde sõnad *marxism* (MES 1906, 9) ja *marxist* (P 1905, 261, 1, 5)⁶. Samal ajal tulid kirjakeelde terminid *ajalooline*

⁶ Hääluspäraselt hakati neid sõnu kirjutama pärast 1910. aastat: *marksimuse* (E IV 1911, 39), *marksistide* (P 1910, 8, 1, 3), *marksistlike* (K 1913, 8, 1, 1).

materialismus (Rr 1907, 36) ehk *materialistline ajaloo vaatlemine* 'materialistlik ajalookäsitlus' (P 1905, 288, 1, 1), *dialektikaline* (Rr 1907, 36), samuti *metafüüsik* 'metafüüsika' (Kol 1905, 3). Ajaloolise materialismi küsimuste käsitlus tõi kaasa „ühiskondliku formsiooni” mõiste, mille jaoks tarvitati väljendust *ühiskondlised loomekujud* (P 1905, 113, 1, 2) või *seltskondlised kujud* (Rr 1907, 35). Samas seoses tuli kirjakeelde termin *vahetpidamata revolutsion* (E 1905, 1, 2, 1), hiljem samatähenduseline *permanentline revolutsion*.

1905.—1907. aasta revolutsiooni mõju eesti kirjakeele sõnavarasse seisnes otseselt selles, et revolutsioonisündmused löid ja töid keelde terve rea neid sündmusi kajastavaid uusi sõnu ja sõnaühendeid, samal ajal kaudselt selles, et revolutsiooni tulemusena saavutatud ajutiselt vähegi vabamais trükioludes üldse ilmuma pääses ühiskondlik-poliitilisi, poliitilise ökonomia ja filosoofia küsimusi käsitlevaid teoseid ja kirjutusi, milles siis esines vastavat sõnavara.

LUHENDID

E = Edasi (ajaleht, Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei häälekandja, Peterburi); E I, II = Edasi (J. Lilienbachi toimetatud album, Tallinn); H = Hommik (ajaleht, Tartu); K = Kiir (ajaleht, Peterburi); Kap = K. Marx, Kapital. Esimene köide. Tallinn 1910; KK = Keeleline Kuukiri (Tartu); Kol = J. Guesde, Kollektivismus. Tallinn 1905; Ll = Lendleht (J. Lilienbachi toimetatud poliitiline pilkeleht, Tallinn); M = Maleva (ajaleht, Viljandi); MES = K. Kautsky, Majanduslik edenemine ja seltskonnakord. Tallinn 1906; P = Postimees (ajaleht, Tartu); PK = K. Marx, Palgatöö ja kapital. Peterburi 1906; Pvl = Päevaleht (ajaleht, Tallinn); Rr = Rahvaraamat. Tartu 1907; Sõ = Sõnumed (ajaleht, Tallinn); T = Teataja (ajaleht, Tallinn); Tap = Tapper (J. Lilienbachi toimetatud poliitiline pilkeleht, Peterburi); Tg = Tagasi (J. Lilienbachi toimetatud album, Peterburi); TH = Töö Hääl (ajaleht, Narva); TPvl = Tartu Päevaleht (ajaleht, Tartu); U = Uudised (ajaleht, Tartu); UA = Uus Aeg (ajaleht, Tallinn).

UA 1905, 7, 3, 4 = Uus Aeg 1905. aastast, number 7, lehekülj 3, veerg 4.
Rr 1907, 46 = Rahvaraamat, ilmunud 1907. aastal, lehekülj 46.

О ВЛИЯНИИ РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 гг. НА СЛОВАРНЫЙ СОСТАВ ЭСТОНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Э. АХВЕН

Резюме

Исторические события революции 1905—1907 гг. вызвали к жизни целый ряд новых понятий, которые потребовали для своего выражения новых слов и словосочетаний и дали некоторым старым словам новое содержание. Особенно после всеобщей забастовки в октябре 1905 г., когда в течение короткого времени выходили первые большевистские газеты на эстонском языке, в печать проникло много новой, связанной с борьбой рабочего класса общественно-политической лексики.

Начиная с 1905 г., в эстонском литературном языке появляются такие общественно-политические термины, как *klassivahed* 'классовые различия', *klassivõitlus* 'классовая борьба', *klassivastuolu* 'классовое противоречие', *töolisteklass* 'рабочий класс', *kodanlus* 'буржуазия'. Широкое распространение получило также слово *töolistepartei* 'рабочая партия'; в литературный язык проникают слова *parteilane* 'партиец', *(partei) keskkomitee* 'центральный комитет (партии)' и др. В связи с широкой агитационной работой, проводившейся членами Российской социал-демократической рабочей партии, в эстонском литературном языке стали все чаще употребляться слова *agiteerima*, *agitatsioon*, *agitaator*, *mitting* 'агитировать, агитация, агитатор, митинг'. В лексику литературного языка входит в это время и слово *lendleht* 'листовка'. С оживлением стачечной борьбы рабочего класса в эстонский язык проникают слова *streigivabadus* 'свобода стачек', *streigikomitee* 'стаечный комитет', *streigikassa* 'стаечная касса' и др.

В дни политической забастовки в октябре 1905 г., когда рабочими массами были созданы революционные органы власти — советы рабочих депутатов, старое слово *põukogu* 'совет' получило новое, революционное содержание.

Однако в то же самое время собирала свои силы и контрреволюция. В лексике литературного языка это отразилось в учащемся употреблении таких слов, как *kontrevolutsioon*, *reaktsioon*, *restauratsioon* 'контрреволюция, реакция, реставрация' и др. В 1905 г. в литературном языке появляется выражение *must sotnja* или *must sada* 'черная сотня', а также *karistuse salk* 'карательный отряд', *provokaator* 'provokator' и др.

В связи с возникновением буржуазных партий вошли в употребление слова *oktobrist* и *kadet* ('октябрист, кадет'). В качестве политических терминов стали употребляться такие слова, как *revisionist* 'ревизионист', *platform* 'платформа' и др.

Пополнение лексики эстонского литературного языка словами из области общественно-политической жизни носило в 1905—1907 гг. весьма интенсивный характер.

Литературный язык обогатился в этот период также множеством терминов из области политической экономии и философии. На промежуток времени с 1905 г. по 1910 г. падает большое количество изданий общественно-политической литературы на эстонском языке. Если на рубеже столетий эстонский язык обладал лишь весьма ограниченным запасом терминов для обозначения понятий политической экономии, то после 1905 г. количество этих терминов значительно возросло.

В 1905 г. в эстонском литературном языке впервые нашли выражение понятия «базис» и «надстройка», а именно с помощью слов *alus* и *realmine osa*. В то же время в литературном языке появился термин *lisaväärtus* 'прибавочная стоимость', а также заимствованный глагол *eksproprieerima* 'экспроприировать' и его

производные. Понятия «номинальная заработная плата», «реальная заработная плата» и «релятивная заработная плата» выражались словами *nimeline tööpalk*, *tõsine tööpalk* и *võrreldav tööpalk*, а понятие «производительность труда» — словами *tööjõudsus* и *töösigivus*. В 1905—1906 гг. в словарный состав литературного языка входят также термины *egaomandus* 'частная собственность' и словосочетание *kollektivline omandus* или *üleüldine omandus* 'коллективная собственность'.

В течение первого десятилетия XX века в эстонском литературном языке нашла выражение значительная часть основных понятий политической экономии.

Наряду с терминами политической экономии в литературный язык проникали также и философские термины, хотя и в значительно меньшем количестве.

В дни революции 1905—1907 гг. впервые в эстонском литературном языке появляются слова *marxismus* и *marxist*. Одновременно входят в употребление термины *ajalooline materialismus* 'исторический материализм' и *dialektikaline* 'диалектический', а также *metafiisik* 'метафизик', *vahetpidamata revolutsioon* 'перманентная революция' и др.

Таким образом, непосредственное влияние революции 1905—1907 гг. на эстонский литературный язык состояло в том, что революционные события породили и внесли в язык целый ряд отражающих эти события новых слов и словосочетаний; в то же время ее косвенное воздействие выразилось в том, что временно достигнутая в результате революционной борьбы относительная свобода печати сделала возможной публикацию работ по вопросам общественной жизни, политической экономии и философии, в которых и нашла применение соответствующая лексика.

ISURI KEELEST

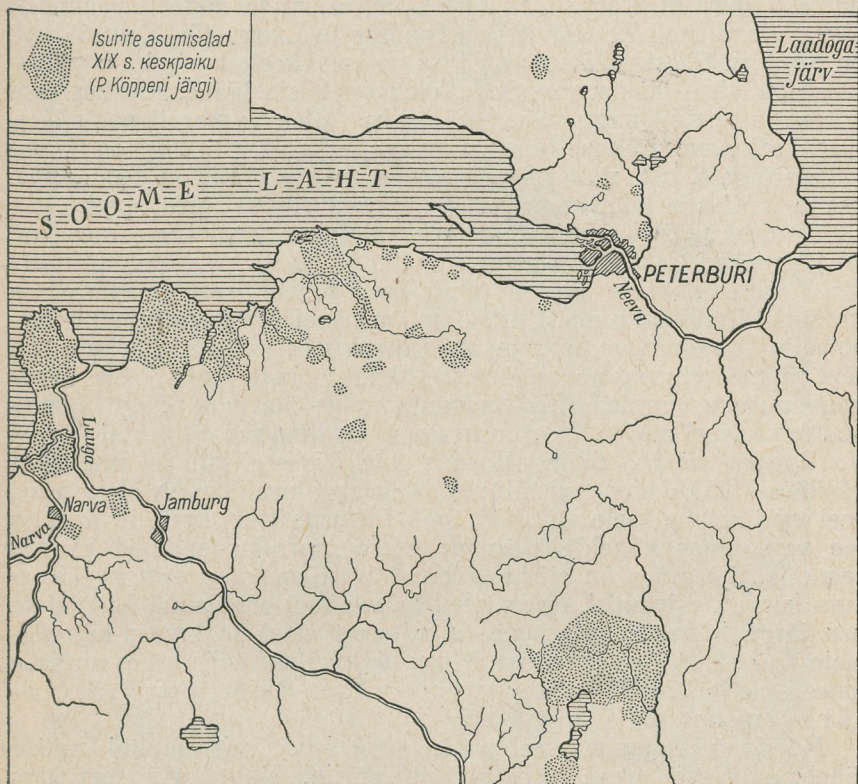
P. ARISTE

Leningradi oblasti lääneosas elab väikeste saartena rühm soome-ugrilasi, kes kõnelevad keelekuju, mis ei ole ei eesti, vadja, soome ega karjala keel, millest võivad aga küllaltki hästi aru saada niihästi eestlased, vadjalased, soomlased kui ka karjalased. Seda keelt võib tänapäeval kõige enam kuulda mainitud oblasti Kingissepa rajoonis. Vene naabrid kutsuvad kõnesolevat keelt ижорский язык ja keeletarvitajaid ижорцы, pidades neid rangesti lahus vadjalastest ja soomlastest. Vene sõnast ижорцы põlvnevad ka tänapäeva eesti keeleuususes omaseks saanud *isurid* ehk *isurlased* ja *isuri* keel. Soomlased nimetavad isuri keelt *inkeroiskieli* või tavalisemalt *inkeroismurteet*, mille eeskujul ka eesti keeles on kõneldud *ingeri* keelest. Eesti praeguses keeletarvitususes nimetatakse *ingerlasteks* tavaliselt siiski vaid Leningradi oblasti soomlasi. Soome *inkeroinen*, *inkerikko* ja eesti *ingerlane* on tegelikult küll isurite õige vanaks nimetuseks, mis neile on antud Neeva jõe haru *Inkere* järgi. Inkere, vene keeli Ижора, on olnud vanaks isurite asumisalade keskuseks. Siit põlvnevad ka ladinapärase *Ingria*, saksa *Ingermannland* jne. Vene Ижора (vanem Ижера) on pärit vanast läänemere kujust *Inger* (tüvi *Inkere-*)¹. Isurid ise kutsuvad oma keelt kõige üldisemalt karjala keeleks — *karjalan kēli*. Sellega kõrvuti on vähemalt praegusel ajal üldine ka *ižoran kēli*. Nendes kõige läänepoolsemas isuri külades, kus omal ajal on kõneldud vadja keelt ja alles viimaste sajandite jooksul siirdunud isuri keelele, kutsutakse oma keelt vadja (ja eesti) keele eeskujul *maakeeleks* — *mākēli*. Käesoleva sajandi kolmekümnendail aastail tarvitusel olnud isuri kirjakeeles esines *inkeroisin keeli*, *ižoroin keeli* ja *ižoran keeli*. *Inkeroisin keeli* oli tarvitusele võetud soome keele mõjul, nagu selles kirjakeeles oli üldse õigegi palju soomepärasusi. Vadjalased, kes elavad isuritega külge külje vastu, kutsuvad viimaseid *karjalasteks* — *karjalaizep* — ning nende keelt *karjalā tšēli*. Karjalasteks on isureid omal ajal nimetanud eestlasedki, nagu nähtub mõnedest vanadest Virumaa

¹ J. J. Mikkola, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch, Helsinki 1938, lk. 16.

rahvalauludest, kus *karjalaine* ja *veneläine* esinevad kõrvu². Vaevalt on usutat, et neis lauludes oleks mõeldud kaugel idas asuvaid päriskarjalasi.

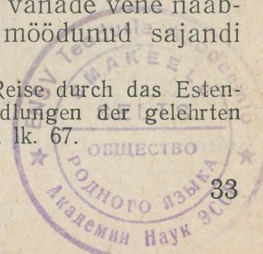
Isurid on omal ajal olnud vadjalaste otsesed idanaabrid. Hiljemini on nad siirdunud kaugemale läändegi vadjalaste sekka kas sisekolonisatsiooni teel või endiste vadja külade isuristumise kaudu. Kui Stolbovo rahu järel 1617. aastal ajalooline Ingerimaa siirdus Rootsi valdusse, algas isuri rahva kiire taandumine. Osa isureid

Joon. 1. Isurite asumisalad XIX saj. keskpaiku (akad. P. Köppeni järgi).

siirdus Vene aladele, kus nad aja jooksul kaotasid oma keele, osa kohalejäänuid liideti sundreformatsiooni teel luteri usu kirikuga, mille tõttu nad sulasid ühte keelelt lähedaste soomlastega. Ainult vähene osa isureid säilitas hajali paisatud saartena oma keele ning omapära massiliselt sisse rännanud soomlaste ja vanade vene naabrite vahel. Missugustes küldes elas isureid möödunud sajandi

² M. W̄eske, Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875 (Separatabdruck aus den Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, 8. Band, 3/4. Heft), Dorpat 1877, lk. 67.

keskpaigu, sellest on andnud üsnagi täpse ülevaate P. Köppen³. Tollal elas 222 külas kokku 17 800 isurit ehk *Ingrier*, nagu neid autor saksa keeles nimetab. 1920. aastal oli isuri keele kõnelejaid 10 595 isikut⁴. Viimane maailmasõda on isuri asulaile mõjunud eriti laastavalt. Paljud isurid on fašistliku okupatsiooni ajal hukkunud või laiali paiskunud. Peamine ala, kus isuri keel nüüdki edasi elab, on Soikola (Soikino) poolsaar ja Luuga jõe äärsed maad.

Isuri keelel on neli murret, mis peale soikola oma on kõik väga halvasti uuritud. Kõige idapoolsem murre, mida kõneldi peamiselt Heva (vene keeli Kovaš) jõe vesikonnas ja Luuga jõe ülemjooksul, on peaaegu täiesti hääbunud. Üldse on isuri keele uurimisele pööratud liiga vähe tähelepanu. Seda keelt on teiste läänemere keeltega võrreldes peetud nagu vähem tähtsaks. Alles viimaseil aastail on isuri keel saanud üldise tähelepanu osaliseks ning ühtlasi on enam-vähem õigesti osutatud, missugune tähtis asend tal on soome-ugri keelte, eriti aga läänemere keelte ajaloo uurimise seisukohalt.

Senised trükitud allikad, kus käsitletakse isuri keele murdeid, on järgmised. 1885. aastal on ilmunud V. Porkka doktoriväitekirj⁵, milles antakse õige ülevaade keele foneetilisest omapärasest ja grammatilisest ehitusest. Ühtlasi on isuri keelt võrreldud Leningradi oblastis kõneldavate soome murretega. V. Porkka uurimus on seni jäänud ainsaks tööks, kus käsitletakse kogu isuri keelt. Järgmine uurimus, milles on antud mõningane ülevaade kõige läänepoolsema isuri murde ühest murrakust, on ilmunud 40 aastat pärast V. Porkka tööd⁶. Selles Rosona jõe äärsete külade murrakut käsitlevas häälikuloos on lähtutud vääralt aluselt, nagu oleks isuri keel vaid soome keele murdeid. Selle tõttu on isuri keele ja Rosona jõe vesikonnas kõneldava soome keele murraku andmed toodud segamisi. Et autor on siiski pidanud nentima kahe erineva keelekuju kõrvuti esinemist, on ta need teineteisest eraldanud kõnelejate usu järgi, kõneldes luterlaste (s. o. soomlaste) ja kreeka-katoliiklaste (s. o. isurite) murrakust. Kõige ulatuslikum töö, milles antakse foneetiline ja häälikulooline ülevaade soikola murdest, on A. Sovijärvi monograafia⁷.

Möödunud sajandi teisel poolel said isuri rahvalaulud erilise tähelepanu osaliseks. Avastati, et isuritel elab vana regivärsed edasi eriti suures külluses ning vormitäiuses. Soikola poolsaar ning muudki isurite alad said rahvalaulude kogujate eldoraadoks. Pandi kirja mitmeid sadu laule, kuid õige vähesed neist õiges isuri keeles.

³ P. v. Köppen, Erklärender Text zu der Ethnographischen Karte des St. Petersburg Gouvernements, St. Petersburg 1867, lk. 32 jj-d.

⁴ И. И. Зарубин, Список народностей Союза Советских Социалистических Республик, Ленинград 1927, lk. 22; Д. А. Золотарев, Ужор, Труды Ленинградского общества изучения местного края I, Ленинград 1927.

⁵ V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, Helsingfors 1885.

⁶ J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. — Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B VII 3, Tartu 1925.

⁷ A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inke-roismurteesta, Helsinki 1944.

Joon. 2. Isuri naine XVIII sajandi keskelt (J. G. Georgi järgi).

Tolleaegse kirjapaneku väära tehnika seisukohalt transponeeriti isuri keele foneetika ja morfoloogia suurelt osalt soome keelde. Seega on rikkalik isuri laulurepertuaar, mis on avaldatud soome vanade rahvalaulude seerias „Suomen kansan vanhat runot”, vägagi ebatäpseks isuri keele allikaks. Mõnel määral ebatäpseks keeleallikaks on ka need teosed, mis on avaldatud isuri kirjakeeles, sest eriti just sõnavara poolest on kirjakeelt soome keelele õige tugevasti lähendatud ning eelistatud neid häälikulisi ning morfoloogilisi murrakuju, mis on omased ühtlasi ka soome keelele.

Isuri keele uurimist raskendab peale olemasolevate murdenäidete puudumise ka see asjaolu, et pole olemas vanu kirjapanekuid. Ainsaks vanemaks, XVIII sajandist põlvnevaks allikaks on NSV Liidu Teaduste Akadeemia arhiivis säilitatav käsikiri, mis on koostatud Katariina II korraldusel. Katariina II oli arvamisel, et isuri keel on vanade varjaagide keel — варяжской язык. Et sellest keelest mõningaid andmeid saada, on ta teinud korralduse mõnesaja sõna kirjapanekuks. Kirjapanekud on tehtud Koporje lähedalt kas 1784. või 1785. aastal ⁸.

Et isuri keele kohta olevad kõigile kättesaadavad andmed on õige napid, siis pole imestadagi, et isuri keelt on peetud mõne teise läänemere keele murdeks ega ole isureid endid tahetud tunnustada iseseisvaks rahvaks, sellest hoolimata, et ürikuis isurid esinevad iseseisva rühmitusena juba XIII sajandil kõrva vadjalaste ja karjalastega, kus paavsti bullades on mainitud „*carelie, ingrie, lappie et watlandie*” paganaid ⁹. Vene ajaraamatuis kõneldakse isuritest — Ижерыне — esmakordselt 1228. aastal ¹⁰.

Esimene isurite kohta avaldatud pikem kirjeldus, kus see rahvas tuuakse etnilise ühikuna, on küll alles XVIII sajandi teiselt poolelt J. G. Georgi sulest ¹¹. Georgi nimetab isureid *Ingrier, Ischorzi* ja *Ischorki*. Tema kirjutuses on rida väga tähtsaid teateid isurite kommetest ja uskumustest. Muuseas on saksakeelses tõlkes toodud ühe surnuiktu katkend.

Iseseisva rahvana esitab isureid ka A. J. Sjögren oma tähtsas töös omaaegse Peterburi kubermangu läänemerelaste kohta „Ueber die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements”. Sjögren toob mõned isuri keelenäitedki seoses etnograafiliste kirjeldustega. Enamik soome-ugri keeleteadlasi, etnograafe ja ajaloolasi on püsinud edasigi sellel vaatel, et isureid peab vaatlema omaette tervikuna. Ka nõukogude teaduses on isureid

⁸ P. Ariste, Two Old Vocabularies of the Votic Language. — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1935, Tartu 1936, lk. 16 jj-d.

⁹ A. J. Sjögren, Ueber die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements und ueber den Ursprung des Namens Ingermannland, St. Petersburg 1833, lk. 76.

¹⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, Москва—Ленинград 1950, lk. 65.

¹¹ J. G. Georgi, Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidungen und übrigen Merkwürdigkeiten. Erste Ausgabe. Nationen vom Finnischen Stamm. St. Petersburg 1776, lk. 25 jj-d.

Joon. 3. Isureid XIX sajandi keskelt (T. de Pauly' järgi).

ikka peetud iseseisvaks rahvaks, mida muide osutab seegi tõik, et isuritele loodi 1933. aastal oma kirjakeel ja algkoolides teostati emakeelset õpetust. (Teise maailmasõja hävituste tõttu lakkas kirja-keel olemast.)

Isuri keelt on iseseisvaks pidanud ka nõukogude keeleteadlane D. Bubrīch, väites ühtlasi, et isurid on algselt olnud karjalaste üheks osaks¹².

V. Porkka jäi kokkuvõttes siiski sellele arvamisele, et „isuri murret” (den ingrischen Dialekt) peab pidama karjala keele eri haruks niihästi keeleandmete kui ka rahva enesenimetuse põhjal¹³. Sellest Porkka väitest lähtudes ei ole mõned hilisemad soome uurijad enam üldse tunnustanud isuri keele iseseisvust, vaid on pidanud seda vaieldamatult tänapäeva karjala keele üheks murdeks, nn. Ingerimaa karjala murdeks — *Inkerin karjalaismurre* ehk *Inkerin karjala*¹⁴. Isuri keele karjala murdeks pidamine ei ole täiesti ilma aluseta, sest mõlemal keelel on terve rida ühiseid vanu jooni, mida ei tunne teised läänemere keeled, nagu foneetika alalt *tk* vaheldumine *t*-ga või *d*-ga (*pitkä* : *pidäv* ‘pikk : pikad’) ja *st* vaheldumine *ss*-ga (*musta* : *mussad* ‘must : mustad’), *zr*-ühendi esinemine seal, kus muudes läänemere keeltes on kas *tr* või *hr* (*ozra* ‘oder’, soome *ohra*, *otra*), *s* muutumine *š*-ks murdeti (*musta* > *mušta*) jne. Need autorid, kes on arvesse võtnud karjala ja isuri ühiseid jooni, on hüljanud teise olulise tõiga, nimelt selle, et nende keelte vahel on ka palju selliseid erijooni, mis pole ühised mõlemale keelele ning mille poolest isuri keel õigegi teravalt erineb tänapäeva karjala murretest ja mille pärast isuri keelt ei saa kuidagi pidada karjala murdeks.

Sellest tõigast, et karjala murrete ja isuri murrete vahel on suuri erinevusi, on tekkinud muidki teooriaid isuri keele põlvnemise ning kujunemise kohta. Mainida tuleb siinkohal L. Kettunen'i teooriat, mida viimase paarikümne aasta jooksul too läänemere keelte uurija on erilise innuga propageerinud mitmes töös ja kirjutuses. Kettunen eitab karjala keele olemasolu üldse, oletades, nagu oleks karjala keel tekkinud vepsa keele ja lääne-soome murrete segunemisest. Järelikult eitab Kettunen ka isuri keele karjala algupära ning püüab igati osutada, et oma põhijoontelt on isuri murded lähemal soome keelele kui karjala keelele¹⁵. Kettunen arvab, et isuri murrete (inkeroismurteet) karjalapärasus on üldse näilik. Isuri murded põlvnevat pigemini edela-soome murretest kui karjala keelest¹⁶. Isuri keele ja karjala keele lähema ühte-

¹² Д. В. Бубрих, Историческая фонетика финского-суоми языка, Петрозаводск 1948, lk. 11 jj-d; Происхождение карельского народа, Петрозаводск 1947, lk. 10 jj-d.

¹³ V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt, lk. 3.

¹⁴ H. Ojansuu, Karjala-aunuksen äännehistoria, Helsinki 1918, lk. 97 jj-d. — J. Kujola, Karjalan kielen opas, Helsinki 1922, lk. 52 jj-d.

¹⁵ L. Kettunen, Suomen murteet II, Helsinki 1930, lk. 177 jj-d.

¹⁶ L. Kettunen, samas, lk. 198.

kuuluvuse suhtes on Kettunen olnud veel õige mitmes hilisemas kirjutuses täiesti kahtleval või isegi eitaval seisukohal¹⁷.

Kettunen toob oma isuri keele läänepoolseist soome murretest põlvnemise teooria tõestuseks mõned näited, kus tõepoolestki võib nentida, et mõlema keele vahel on ühiseid jooni. Sellised jooned on näiteks ühine palatalisatsiooni puudumine (karjala keelele on omane laialdane palatalisatsioon), konsonantide sekundaarne geminatsioon, pikkade *ā* ja *ǣ* säilimine (karjala murdeis esinevad diftongid *oa* ~ *ua* ja *eā* ~ *iā*) jne.¹⁸ Lääne-soome ja isuri ühiseid murdejooni konstateerides on Kettunen jätnud kahe silma vahele need asjaolud, et osa ühiseid jooni põlvneb vanast läänemere ühisest pärandist ja et osa neist on juhuslikke kokkusattuvusi, mis mõlemal poolel on arenenud iseseisvalt. Oma teooriat püstitades on Kettunen olnud tugevasti A. J. Sjögreni vananenud teooria mõju all, nagu oleksid hämelased varemini asunud kaugel idas hilisemal karjalaste aladel ja nagu oleksid hämelased üldse etendanud väga tähtsat osa mitmete hilisemate läänemere rahvaste ning keelte kujunemisel¹⁹. Et isuri keel oleks lähtunud häme või päris-soome murdealalt, seda Kettunen usutavate faktidega pole saanud osutada. Tema väited on jäänud vaid deklaratiivseks.

Läänemere keelte uurijad ei ole loomulikult saanud nõustuda Kettuneni oletustega. Tema vastu on kõigepealt astunud ta enda õpilane A. Sovijärvi ülalmainitud eriuurimuses Soikola poolsaare murde kohta²⁰. Sovijärvi konstateerib ohtrasti ühiseid vanu jooni isuri keele ja karjala keele ning ida-soome murrete vahel, ära nägemata, et ida-soome murdeis esinevad karjalaga ühised nähtused on tegelikult karjala substraadiks, mis põlvnevad tollest ajast, kui Soome idaaladel kõneldi veel karjala keelt. Sovijärvi nendib ka õige mitmeid ühiseid häälikulisi arenguid, mis on ühised ainult ida-soome murdeile ja isuri murdeile, kuid mida tänapäeva karjala murded ei tunne. Sovijärvi tuleb õigele otsusele, et isuri murrete ja karjala või karjala-idasooime ühised keelised nähtused on väga vanad. Ta teeb õige otsuse selleski suhtes, et ta oletab isuri, ida-soome ja karjala (eriti päris-karjala) murdeil olevat ühine alusmurrestik, millest tänapäevased keeled ja murded on lähtunud: „niin käy hyvin vakuuttavasti ilmi, että

¹⁷ Über das Verhältnis der ostseefinnischen Sprachen und die vorgeschichtliche Gruppierung der entsprechenden Völker. — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1938, Tartu 1940, lk. 109 jj-d; Karjalaisen heimon ja „karjalan kielen” iästä ja alkuperästä. — Virittäjä 1940, lk. 137; Suomen asutushistoria kielimaantieteen valossa. — Suomen Tiedeakatemia Esitelmät ja Pöytäkirjat 1946, lk. 81 jj-d.

¹⁸ L. Kettunen, Suomen murteet II, lk. 181 jj-d.

¹⁹ A. J. Sjögren, Über die älteren Wohnsitze der Jemen. Ein Beitrag zur Geschichte der tschudischen Völker in Russland. — Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg VIme série. Sciences politiques, Histoire, Philologie Tome I, 3me livraison, St. Pétersbourg 1830.

²⁰ A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeisomurteesta, Helsinki 1944.

inkeroismurretta on syvim miltä juuriltaan pidettävä yhtenä haarantumana siitä esikristillisestä kantamurteistosta, jonka jatkajia ovat „itäsuomi” ja huomattavalta osalta myös karjala-aunus (erityisesti varsinainen karjala)”²¹. Sovijärvi osutab üksikasjalikult, kuidas isuri murded on oma põhiolemuselt lähemal idasoome kui lääne-soome murretele. Ta osutab üksikasjalikult sedagi, et praegustes isuri murretes on ilmset hilisemat soome keele mõju, mis on tulnud nn. savakko- ja äürämöismurdeist peamiselt pärast seda, kui soomlased siirdusid suurte massidena isurite aladele. Isuri murrete olemust õigesti kirjeldades ei saa Sovijärvi siiski täiesti lahti tollest Kettuneni eksiarvamusest, nagu leiduks isuri keeles otsesid lääne-soome jooni. Kuidas lääne-soome murded on võinud isuri murdeid mõjutada, seda Sovijärvi lähemalt ei seleta, vaid tema väited jäävad deklaratiivseks nagu Kettunenigi omad²². Sovijärvi kummutab aga õigesti Kettuneni tolle vaate, nagu oleks kogu isuri keel lähemal lääne-soome kui idasoome murretele. Teisalt püsib Sovijärvi siiski Kettuneni ekslikul põhiideel, nagu oleksid isuri murded ikkagi lähtunud soome murretest, sest isuri murdeil pole ühiseid jooni mitte üksnes karjala, vaid ka idasoome murretega. Eriti ohtrasti on just neid ühiseid nähtusi, mis on omased niihästi karjala kui ka idasoome murdeile. Ida-soome murretega ühist otsides unustab Sovijärvi nagu Kettunengi selle tööga, et idasoome murded on vanal karjala põhjal, et neis on säilinud väga palju vana karjala substraati.

Isuri keele põlvnemise ja olemuse kohta on pärast Sovijärvi töö ilmumist E. A. Tunkelo avaldanud eriuurimuse „Inkerois-murteiston asemasta”²³. Tunkelo on oma töö kirjutanud kõigepealt just Kettuneni ekslike vaadete vastu, kuid ta toob ühtlasi esile ka terve rea uusi mõtteid isuri keele päritolu kohta ning käsitleb selle keele suhteid teiste läänemere keeltega. Nagu Porkka, Kettunen ja Sovijärvi, nõnda ei kõnele Tunkelo isuri keelest, vaid tarvitab oskussõnu *murded* ja *murdestik*. Seega ei tunusta ka Tunkelo isuri keelt iseseisvaks keeleks. Tunkelol on isuri keele suhtes siiski üldiselt palju õigemad vaated kui Kettunenil ja Sovijärvilgi. Tunkelo osutab eriti veenvalt, et isuri murded ei saa põlvneda lääne-soome murretest. Et isuri ja lääne-soome murretes on siiski mõningaid ühiseid hilisemaid arengujooni, on Tunkelo püstitanud Kettunenile just vastupidise teooria, nagu oleksid isuri murded mõjutanud soome murdeid sel teel, et soomlaste aladele olevat asunud isuri siirdlasi. Tunkelo vastupidine teooria jääb ka õhku rippuma. Tunkelol on üldse see ebaõige kontseptsioon paljudes töödes, et ta liialdab välismõjude osa-

²¹ A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkerois-murteesta, lk. 215.

²² A. Sovijärvi, samas, lk. 216 jj.

²³ Inkerois-murteiston asemasta. Suomen kielen ja karjalan murteita silmällä pitäen äännehistorian kannalta tarkastellut S. A. Tunkelo, Helsinki 1952.

Joon. 4. Isuri naine Pärspää (Lipovo) külast Kingissepa rajoonist (Leningradi oblast) aastal 1942 (ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogust).

tähtsust ega arvesta õigesti eri keelte sisemisi arenemisvõimalusi²⁴. Ka mainitud isuri keelt käsitlevas töös satub ta otse fantaasiasse, oletades, et isuri murretele omase *ir*-ühendi muutumine *er*-ks on toimunud lääne-eesti murrete mõjul, mille Lääne-Eestist isurite hulka siirdunud eestlased on kaasa toonud. Edasi oletab ta, et eesti keeles eneses on muutus *ir* > *er* toimunud rootsi keele mõjul Skandinaaviast saartele ja Lääne-Eestisse tulnud rootsi kolonistide kaudu²⁵. Oma väidete tõestamiseks ei too Tunkelo ühtki ajaloolist tõendit.

Tunkelo eriuurimuse saavutuseks on see tõik, et ta osutab lõplikult, kuidas isuri keel on kõige lähemal siiski karjala keelele ning mõnele ida-soome murretele. Tunkelo arvates ei ole isuri murded siiski lähtunud karjala keelest, vaid on saanud iseseisvaks juba väga varakult, enne seda kui tekkisid nüüdsed karjala või ida-soome murded, millega isuri keel on olnud ühine allikas. Tunkelo nendib, et isuri murded on küll lähedalt sugulased karjala murretele, ent pole karjala murretele siiski tütreks ega nooremaks õeks, vaid on tegelikult vanemaks sõsaraks, kes oli ühisest kodust lahkunud juba enne seda, kui nooremad õed olid sündinud²⁶. Seega peab Tunkelo isuri murrete aluseks üht vägagi vana läänemere hõimumurret, mis on olnud vanem kui too hõimumurre, millest on lähtunud karjala keel.

Alljärgnevalt esitatakse omapoolsed vaated isuri keele algupärase ning olemusest.

Nagu osutavad keele- ja arheoloogiaandmed, on kõige vanemad läänemerelaste hõimurühmitused olnud liivlased, lõuna-eestlased, põhja-eestlased, karjalased ja vepslased²⁷. Niihästi mainitud keelte põhisõnavaras kui ka grammatilises ehituses on olemas ohtrasti väga vanu, üksnes asjaomasele keelele omaseid erijooni, mis ulatuvad väga kaugesse minevikku. Keeleandmed, mida toetavad ühtlasi arheoloogiaandmed, osutavad edasi, et varsti pärast seda, kui nimetatud viis vana hõimurühmitust oma erilise keelekujuga olid arenenud küllaltki iseseisvaks, on peamiselt põhja-eesti alalt lähtununa moodustunud veel kuues hõimurühmitus põhja pool Soome lahte, nimelt hämelased. Nagu osutab arheoloogia, on läänemerelaste vanad hõimurühmitused võinud kujuneda juba esimese aastatuhande alguses enne meie ajaarvamist²⁸. Enne meie ajaarvamist

²⁴ P. Ariste, Ühest eesti keele astmevahelduse küsimusest. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1954, nr. 4, lk. 529 jj.

²⁵ E. A. Tunkelo, Inkeroisuriteiston asemasta, Helsinki 1952, lk. 43 jj-d.

²⁶ E. A. Tunkelo, samas, lk. 13.

²⁷ П. А. Аристе, К вопросу о развитии ливского языка. — Труды Института языкознания IV, Москва 1954, lk. 287 jj.

²⁸ Н. Моора, Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedrība Latvijā PSR teritorijā, Rīga 1952, lk. 25 jj-d; X. A. Моора, Этногенез народов Прибалтики по данным археологии. — Академия Наук Союза ССР, Институт этнографии, Краткие сообщения XII, Москва 1950, lk. 30 jj-d; X. A. Моора, Некоторые вопросы этногенеза эстонского народа в свете археологических данных. — Советская археология XXI, Москва 1954, lk. 102 jj-d.

on alguse saanud ka häme hõim²⁹. Hämelaste ja hilisemate põhja-eesti siirdlaste ühtesulamisel moodustus Edela-Soomes uus hõimurühmitus — soomlased, kelle keel on hämelaste keelele lähedane, ent kus on olemas ohtrasti tüüpiliselt eestipäraseid nähtusi, mis vahepeal olid arenenud lõuna pool Soome lahte ning mis hilisemad siirdlased olid kaasa viinud³⁰. Põhja-eesti keeleala kirdeosa, mis oli Narva jõest ida poole, irdus mitmesuguste tegurite tõttu järkjärgult muust põhja-eesti tervikust ning kujunes iseseisvaks läänemere rahvaks, vadja rahvaks iseseisva keelega, mis tänini on põhja-eesti murretele siiski lähemal kui lõuna-eesti murded. See osa vanast karjala hõimurühmitusest, mis asus Neeva ja Inkere (Ižora) vesikonnas ning sealt lääne poole, kujunes samuti iseseisvaks etniliseks tervikuks — isuriteks.

Mainitud vanade hõimurühmituste ning nende keelte vahel ei olnud algselt vahed muidugi kuigi suured. Ei ole ju praegugi läänemere keeled väga kaugel üksteisest. Et erinevused pole olnud väga suured, on hiljemini olnud võimalik uute rühmituste tekkimine integratsiooni teel. Liivi keel on püsinud sellisena. Lõuna-eesti ja põhja-eesti on integreerunud ühiseks eesti rahva- ja hiljemini rahvuskeeleks põhja-eesti kasuks. Samuti on algsed iseseisvad päris-soome, häme ja läänepoolsete karjalaste hõimurühmituste keeled integreerunud soome keeleks. Osa karjala keeleala on aga tänini püsinud iseseisvana. Karjala keele läänepoolsed alad on soomestunud eriti just pärast suurt karjalaste väljarändamist XVII sajandil, kus suur osa läänepoolseid karjalasi, kes olid sattunud Stolbovo rahu järel Rootsi valdusse, siirdus Novgorodi ja Tveri (praeguse Kalinini) aladele. Algul karjala ala on teiselt poolt taas õige tugevasti laienenud vepsa keele arvel. Endised vepsa alad Äänisjärve ja Laadoga vahel on muutunud karjalakeelseks³¹. Karjala keele aunuse ehk livviku murdes on märgatav vepsa keele substraat. Eriti märgatav on aga vepsa keele substraat lüüdi murdes. Mõne lüüdi murraku kohta on isegi raske öelda, kas see on lähemal karjala või vepsa keelele.

Mitmete varasemate uurijate poolt on korratud, nagu oleksid isurid oma hilisemaile asumisaladele tulnud alles üsna hilja, sest et ajaraamatuis hakatakse neist kõnelema alles XIII sajandil, kuna karjalastest on juttu XII ja vadjalastest isegi XI sajandil³². Ka arheoloogia ei suuda tänapäeval väga kaugele tagasi minna isurite varasema ajaloo jälgimisel osalt sellepärast, et pole veel küllaldaselt asjaomaseid andmeid, ja osalt sellepärast, et vanema ajastu suhtes on raske karjalaste kultuurist isuri kultuuri eraldada. Isurite hilise immigratsiooni teooria pooldajad pole aga üritanudki vastata küsi-

²⁹ А. Я у р я п я, Доисторические поселения Финляндии. — Финляндия, Географический сборник, Москва 1953, lk. 277.

³⁰ L. Kettunen, Suomen murteet II, lk. 1 jj-d.

³¹ Д. В. Бубрих, Происхождение карельского народа, Петрозаводск 1947; sama, Не достаточно ли емских теорий? — Известия Карело-финского филиала Академии Наук СССР, Петрозаводск 1950, nr. 1, lk. 80 jj-d.

³² E. A. Tunkelo, Inkeröismurteiston asemasta, lk. 7 jj-d.

musele, kas isurite ala oli varemini üldse asustamata või oli seal mingi teine rahvas.

Arvesse võttes kohanimedid, eriti veekogude nimedid, võib konstateerida, et need on algselt olnud läänemereelised Narva jõest Laadogani ja Äänisjärveni. Seda ala pole küll veel arheoloogiliselt ja keeleliselt igakülgsest uuritud, kuid seniste uurimuste andmed osutavad siiski küllaltki veenvalt, et peale läänemereelaste võiksid vanimate elanikena arvesse tulla ehk veel protolaplased, kes on olnud vanade karjalaste põhjanaabrid³³. Seal, kus on lõppenud vadjalaste, varasemate kagupoolsete põhjaeestlaste asumisala, on alanud vana karjalaste territoorium, kelle kõige edelapoolsemaks haruks on olnud hilisemad isurid, nagu seda osutavad kõigepealt just arheoloogia andmed³⁴. Et vana karjala hõimurühmituse edelatiib on olnud otse vastu põhja-eestlasi, seda osutab muide ka tänapäeva isuri keel. Isuri keeles on nimelt mitmeid vanu foneetilisi ja leksikaalseid ühisjooni eesti ja vadja keelega, mis teistes läänemere keeltes, nagu soome ja vepsa keeles või ka tänapäeva karjala murretes, on tundmatud või haruldased. Toodagu öeldu selgituseks mõned näited sõnavarast, mis on ühised isuri ja eesti keelega: *tõmēz* 'pärm', eesti murdeline *töömees*, *töomes*, *laittä* 'laita', *nōdra* 'nōder', *liblo* 'lible', *sebroi* 'seltsimees', vrd. eesti *sõber*, *magjaz* 'maias', *kubjaz* 'kubjas', *hulkkuu* 'hulkuda', *toittä* 'toita', *ruttä* 'rutata', *liiva* 'liiv', *izo* 'isu', *müllädä* 'möllata', murdeti eesti keeles ka *müllata*, *saïjja* 'sai', *väljā* 'välja', *vihma* 'vihm', *kontia* 'astuda, kõndida', *nukka* 'nurk', eesti murdeline *nukk*, *tāri* 'taar, kali', *soittä* 'sõita', *kallada* 'kallata', *peremmēz* 'peremees', *nuttä* 'nutta', *luikkoi* ~ *luikku* 'luik', (*lavvan*) *otssä* '(laua) otsa', *uhkia* 'uhke', *halli* 'hall', *vāoana* 'vaagen, kaus', (*issun*) *korvaz* '(istun) kõrval', *nuka* 'nuga', *kergiast* 'kergesti' ja palju teisi sõnu. Kuigi mõnes teises läänemere keeles esinebki mõni tüüpiliselt eesti-vadja-isuri ühine sõna, on sellel erinev tähendus.

Kui tuua esile need kõige vanemad erijooned, mille poolest isuri keel foneetiliselt erineb teistest läänemere keeltest, siis ilmneb, et need on siiski ühised karjala keelega. Ei ole olemas selliseid tõeliselt vanu foneetilisi eriarenduid, mis oleksid omased üksnes isuri keelele. Nagu ülal on juba möödaminnes mainitud, on isuri ja karjala ühiseks vanaks foneetiliseks erijooneks kõigepealt astmevahelduslik suhe *tk* : *D* (< *t*): *pitkä* : *pidän* 'pikk : pika' (karjala *pitkä* : *pitän*), *notko* : *nodoz* 'nõgu : nõos' (karjala *notko* : *notošša*), *itku* : *idun* 'nutt : nutu' (karjala *itku* : *itun*), *jatkā* : *jadan* 'jatkata : jatkan', *itkiä* : *iden* 'nutta : nutan' jne. Konsonantismi alalt on teiseks vanaks isuri ja karjala foneetiliseks spetsiaalnähtuseks astmevaheldus *st* : *ss*: *musta* : *mussan* 'must : musta' (karjala *mušta* : *muššan*;

³³ Д. В. Бубрих, Происхождение карельского народа, lk. 8 jj-d.

³⁴ Suomalaisen Tiedeakatemia Esitelmät ja Pöytäkirjat 1937, Helsinki 1939, lk. 54 jj-d.

kasse : *kastiz* 'kaste : kastes' (karjala *kašše* : *kaštiešša*). Ühiseks foneetiliseks nähtuseks on ka *str*-ühendi arenemine *zr*-ks (< *-sr*-): *kezrädä* 'kedrata' (karjala *kezrätä*), *ozra* 'oder' (karjala *ozra*, *osra*). Murdeti on isuris küll ka *-dr*- (< *-tr*-): *odra*, *kedrätä*. Isuri keele eri murretes, eriti just Luuga ülemjooksul ja külitilise soikola murde alal on, nagu karjala keeleski, algupärane *s* > *š* ~ *ž* : *šäl* 'seal' (karjala *šeällä* ~ *šeäl'l'ä* jne.), *läkšimä* 'läksime' (karjala *läkšimä*), *tempažin* 'tõmbasin' (karjala *tempažin* ~ *tembažin*' jne.). Nagu karjala murdeis, nõnda on ka isuri keeles *ts* > *tš* kas murdeti või positsiooniti: *tšugelvä* 'sukeldama' (karjala *tšukeltoa*), *tširkkulain* 'varblane' (karjala *tširkkuine*), *mantšikka* 'maasikas', *katšon* 'vaatan' (Luuga ülemjooksul, karjala *katšon*) jne. Vokalisimi alalt on tüüpiline vana ühine joon karjalaga algupäraste rõhutute ühendite *-em-* ja *-ev-* muutumine *-om-*iks või *-öm-*iks ja *-ov-*iks või *-öv-*iks vastavalt vokaalharmooniale: *mänömä* 'minema' (karjala *määnömäh*), *panomä* 'panema' (karjala *panomah*), *öllöva* 'olev' (karjala *олова*), *mëlövä* 'tark' (karjala *miel'övä*), *väkkövä* 'vägev' (karjala *vägövä*) jne. Vanadest karjala keelega ühtivaist vokalisimi omapärasustest võib veel mainida algupärase pika vokaali esinemist sellistes sõnades nagu *nēgla* 'nõel' (karjala *niekla*, *niegla* jne.), *nēglon* 'nõelun', *sēgla* 'sõel' (karjala *siekla*, *siegla* jne.), *sēglon* 'sõelun'. On olemas mitmeid üksiksõnugi, mis oma vokalismilt ühinevad just karjala (ja osalt ka vepsa) vastetega, nagu *männä* 'minna' (karjala *männä*), *pelvaž* 'lina' (karjala *pelvaš* jne.), *mõ* 'meie', *tõ* 'teie', *hõ* 'nemad' (karjala *müö*, *tüö*, *hüö*). Võiks tuua ohtrasti veel mitmeid muidki seiku, kus isuri keelel on karjala keelega ühine foneetiline omapära. Mõnedki karjala-isuri ühised nähtused esinevad küll ka ida-soome murretes. See tõik ei kõnele aga sugugi karjala keele ja isuri keele vana lähema ühtekuuluvuse vastu, sest, nagu on juba mainitud, on ida-soome murretes õige tugev karjala substraat, mis on sinna alles jäänud omaaegsest karjala keelt kõnelnud rahvastikust. Foneetika osutab ilmsesti, et isuri keelel peab olema sama allikas, mis on olnud karjala keelelgi. Ei ole olemas selliseid vanu häälikulisi erijooni, mis oleksid omased üksnes isuri keelele ja võiksid põlvneda mingist vanast iseseisvast isuri hõimukeelest.

Isuri keeles pole karjala keelega mitte ainult ühiseid foneetilisi arenguid, vaid on olemas ka õige mitmeid morfoloogilisi erijooni, mis on tüüpiliselt omased just nendele keeltele, nagu mitmuse kolmanda isiku possessiivsufiks *-see* ~ *-ssek* : *jaloissasse* 'nende jalgades', *lapsillesse* 'nende lastele', *katsoit noijat nōlihessek* 'vaatasid nõiad omi nooli' (Heva rahvalaulust, vrd. karjala *aittahaššeh* 'nende aita'). Karjala ja isuri keelele on ühine *l*-mitmus: *tüttölöil* 'tüdrukuil', *verkkoloiz* 'võrkudes' (karjala *t'üt't'öl'öil'l'ä*, *verkkoloišša*), *kivilöin* 'kivide' (karjala *k'iv'il'öin'*) jne. Peamiselt karjala ja isuri keelele on omased ka *-he-* (< **-ze-*) ~ *-se-* tunnuslikud refleksiivverbid: *heittihen* 'viskub', *kummardahhe* ~ *kummardaxxe*

'kummardab', *heittisek* (Heval) 'viskuvad' (karjala *heittihe*). Käesolevas ühendis on toodud üksnes mõned näited ühisest morfoloogiast³⁵.

On muidugi ka sellist põhisõnavara, mis iseloomustab just karjala ja isuri keelt (osalt kuulub samasse rühma ka vepsa sõnavara). Niisugused sõnad on *pövvü* 'kasukas' (karjala *pövvü*), *pertti* 'tuba' (karjala *per't't'i*, *per't'i*), *tätta* 'isa, taat' (karjala *toatto*), *hōdra* 'tupp' (karjala *huotra*, *huodra*).

Nagu on osutanud mitmed varasemadki läänemere keelte uurijad, ei saa tänapäeva isuri murded karjala murrete hulka kuuluda. Nagu omal ajal on vadja keel irdunud eesti keelest, nõnda on isurigi keel irdunud karjala keelest. Ehk küll üks osa isureid nimetab ennast praegugi karjalasteks, ei saa neid siiski enam karjalasteks pidada. Et eri rahvail säilib edasi mingi vana hõimunimetus, pole haruldane. Eks nimeta ju üks osa lõunaeestlasi, nimelt *leivud*, ennast sama nimega, mis on omane *liivolastele*. Vadjalased on ammu irdunud eestlastest, ent neil on praegugi alles endine eestlastega ühine oma keele nimetus *maa keel*, resp. *mā tšēli*. Tõik, et isurid on nimetanud ja nimetavad ennast karjalasteks, kõneleb aga omaltki poolt kaheldamatult sellest, et kunagi on kogu isurite kollektiiv olnud osa karjalasi, nagu seda on idapoolsed soomlasedki, kes on enesest tarvitanud ja osalt veelgi tarvitavad nimetust *karjalainen*.

Meie päevil kõneldav isuri keel on iseseisev läänemere keel, seitsmes läänemere keel kõrvuti liivi, eesti, vadja, soome, karjala ja vepsa keelega.

Isuri keeles on sõnu, mis on iseloomulikud just sellele keelele. Samad sõnatüved võivad küll osalt esineda teisteski lähedastes sugulaskeeltes, ent seal on neil teine tähendus või foneetiliselt vägagi erinev kuju. Spetsiifiliselt isuri sõnadena võib esitada näiteks järgmised: *käppiä* 'ilus, kaunis', *järgenä* 'kohe', *ebästüä* 'eksida', *ülvedä* 'ülekatte minna', *malkkia* 'vaikne, rahulik', *väitüä* 'väsidea', *hanhuda* 'tutistada', *nüzvä* 'nügida', *laizma* 'loik, oit', *unilindu* 'liblikas', *kailukka* 'abajas', *koizotella* 'laiselda, vedelda', *kimalpatsaz* 'taru', *käzihöhla* 'käterätik', *vihmakārdo* 'vikerkaar', *süvärlēga* 'sisalik', *kēro* 'ots', *iüü* 'linnased', *korviluz* 'pearätik', *lädä* 'kõnelda', *alanikkoi* 'madalik', *mäväzikkoi* 'küngas', *sürimikkoi* 'tangupuder', *vallada* 'lükata', *tiukkä* 'mängida', *lukka* 'toores, mitteküps'.

Ülal on esitatud juhuslik põiming spetsiifiliselt isuri sõnu, mis allakirjutanule on näppu puutunud. Vastav eriuurimus annaks muidugi ohtrasti lisa ning osutaks ühtlasi, missugune asend on selle keele sõnavaral teiste läänemere keelte suhtes. On tähelepandav, et mitmed isuri keelele omased sõnad esinevad siiski ka soome keele äürämõismurdes, mida on kõneldud otse isurite naabruses ja millel on üldse palju ühiseid jooni isuri ning karjala keelega, sest äürä-

³⁵ Vt. lähemalt V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt; A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta.

mõismurdes on vana karjala substraat palju tugevamini säilinud kui mõnes teises soome keele murdes ning tollest ajast peale, kui äürämõised koloniseerusid isurite sekka, on vastastikune keeleline mõjutamine olnud üsnagi võimalik. Äürämõismurdel ja isuri keelel pole mitte ainult ühist sõnavara, vaid on ka ühiseid foneetilisi arenguid ning ühiseid morfoloogilisi nähtusi. Juba S j ö g r e n, P o r k k a ja teised vanemad uurijad ning ka tänapäeva fennougristid on pidanud nentima äürämõismurde ja isuri keele lähemat ühtekuuluvust, sest see on otsekohe silmatorkav³⁶.

Isuri keele spetsiaalsest morfoloogiast võib esile tõsta järgmist peale nende seikade, mis on ülal juba esitatud.

Isuri keeles, nagu osalt ka vadja keeles ja soome keele äürämõismurdes, on võrdlemisi üldiselt tarvitusel ekstsessiivkääne, mille lõpuks on *-nd*. Seda käänat tarvitatakse peamiselt isikuist ja elukutseist kõneldes: *trenḡilöind* 'sulaste seast', *ovettajand* 'õpetajametist', *paimenind* 'karjusest' jne.³⁷ Teistes läänemere keeltes tuleb see kääne esile üksnes adverbides (eesti *kodunt*, *tagant*).

Possessiivsufiksitate süsteem on isuri keeles erinev teistest läänemere keeltest, näiteks *oḡmān veljān* 'minu oma vend', *oḡmānd veljānd* 'minu omad vennad', *hānen poikaha* 'tema poeg', *hānen poikahad* 'tema pojad', *meḡjjev_venehemme* 'meie vene', *meḡjjev_venehemmed* 'meie vened', *heḡjjen naisessed* 'nende naised' jne.

Isuri keele verbi vormistikus on eriti ohtrasti selliseid spetsiaalseid arenguid, mis iseloomustavad just seda keelt, nagu heva murde mitmuse esimese pöörde lõpp *-man* ~ *-mman*: *mō tuleman* 'tuleme', *lugizimman* 'loeksime', *istujaiziman* 'istuksime maha'.

Erinev on ka mitmuse kolmanda pöörde lõpp: *hō kirjuttād* 'nad kirjutavad', *kündād* 'künnavad', *tullōd* 'tulēvad', *luḡkōd* 'loevad'. Erijoonena tuleb esile tõsta ka imperatiivi mitmuse kolmanda pöörde lõpp: *lugegasse* 'nad lugegu', *andagasse* 'nad andku', *sāgassek* (Heval) 'nad saagu' jne. ja potentsiaali mõned vormid, nagu *odettannōkse hānd* 'teda vist võetakse, kas teda võetakse', *lōdānōkse jo heinā* 'vist juba niidetakse heina', *kutsuttannōkse* 'vist teda kutsutakse, kas teda kutsutakse'. Potentsiaalil on isuri keeles üldiselt reduplitseeritud tunnus: *tullenen* 'ma vist tulen', *tullonotta* 'te vist tulete' jne.

Eriti omapärane on isuri enesekohaste verbide vormistik, nagu *kummardahhē* 'kummarduvad', *peššin* 'pesen ennast', *peššist* 'pesnud', *peššimā* 'pesema', *peššissä* 'pesta' jne.

Personaali preteeritumi partitsiip on isuri keeles tavaliselt *nd-*või *t-*kujuline: *tōnd* 'toonud', *hūppind* 'hüpanud', *luḡkēnd* 'luge-

³⁶ E. A. Tunkelo, Inkerõismurteiston asemasta, lk. 35 jj-d.

³⁷ V. Porokka, Ueber den ingrischen Dialekt, lk. 64; V. I. Junus, Ižoran keelen grammatikka, Moskova-Leningrad 1936, lk. 45.

nud', *kalaständ* 'kalastanud', *mänd* 'maganud', *tehd* ~ *teht* 'teinud', *jõst* 'joosnud'. Selliseid partitsiibivorme kohtab ka eesti keeles, kus nad on arenenud iseseisvalt, lahus isuri vormide arenemisest.

Käesolevas ühendis on toodud ainult mõned näited selle kohta, et isuri keeles on olemas omapärast morfoloogiatki, mille poolest see keel üldse erineb teistest läänemere keeltest või läheb lahku vähemalt karjala keele murretest, või mis isuri keeles on võtnud omapärase suuna. Isuri murrete morfoloogia ja derivatsioon on sedavõrd halvasti uuritud, et nende kohta täpset ülevaadet anda on liiatigi peaaegu võimatu.

Teistest läänemere keeltest erineb isuri keel kõige enam oma foneetikalt. Karjala keelega võrreldes võib kõigepealt mainida, et isuri keel on kohati säilitanud mitmeid väga vanu ühisläänemere jooni, mis tänapäeval ei tule esile üheski karjala murdes. Niisuguste vanade isuri keeles säilinud foneetiliste nähtuste hulgast võib mainida pikki keskkõrgeid vokaale *ē*, *ō* ja *ō̄*, mis esinevad sellistena või on mõnel määral kõrgema artikulatsiooniga: *ē̄*, *ō̄* ja *ō̄̄* või *ī*, *ū* ja *ū̄*: *mēhed*, *sēni* 'riisikas', *rōga* 'toit, roog', *tōhuz* 'küünal', *tō̄* 'töö', *lōb* 'lööb' (rosona murdes), *mēhed*, *sēni*, *rōga*, *tōhuz*, *tō̄̄*, *lō̄b* (soikola murdes) jne. Pika *ē*, *ē̄* või *ī*-ga on esindatud ka algupärane pikk *ē̄* (nagu isuri keeles on üldiselt $e > ē$): *vēraz* ~ *vē̄raz* jne. 'võõras'. Karjala ja soome keeles on kõnesolevad pikad keskkõrged vokaalid muutunud diftongideks *ie*, *uo*, *üö*, mille komponentidel võib eri murretes olla erinev varjund. Diftongid esinevad murdeti ka eesti keeles ning liivi keeles, kus nende esinemistingimused on aga erinevad. Isuri keeles pole ka teiste pikkade vokaalide diftongeerumist, mida ülal on juba mainitud.

Väga vana läänemere keelte häälikuline nähtus, mis isuri murdeile on omane, on sõnalõpulise *-k* säilimine. Heva murdes esineb *annag* 'anna', *andāg* 'anda', *en annag* 'ma ei anna', *it̄seg* 'ise', *leivādāg* 'leivata' jne. Võrreldes karjala keelega on isuri keel üldse mõneski suhtes arhailisema foneetikaga. Isuri keeles pole konsonantide ulatuslikku palatalisatsiooni, mis on omane karjala keelele. Pole ka algselt helitute sulghäälikute täiesti heliliseks muutumist. Isuris on *jalga* 'jalg', *leibā* 'leib', *pada* 'pott, savipott, pada', kuna karjala keeles esinevad üsna üldiselt *jalga*, *leibā*, *pada* jne. Et isuri keeles on terve rida muidki vanu häälikulisi jooni peale mainitute, siis peavad selle keele karjala hõimukeelest irdumise alged olema üsnagi vanad.

Pärast seda, kui isuri keel, mis algselt on olnud üks karjala keele murdeid, on hakanud elama oma erielu, on hakanud oma sisemiste arenemisseaduste järgi arenema, on temas toimunud mitmesuguseid foneetilisi muutusi. Need uued foneetilised muutused on just üheks peamiseks teguriks, mis eraldavad isuri keelt teistest läänemere keeltest ning moodustavad tema omapära. Toodagu neist häälikulistest muutustest mõned esile.

Isuri keeles on kõigepealt olemas väga mitmesuguseid algupäraselt lühikeste konsonantide gemineerumise juhtumeid, mis on toimunud järgneva pika vokaalainese mõjul, nagu *vajjā* 'vaja', *nukkā* 'nuga', *jaḱkā* 'jagada', *paññid* 'panid', *kalloi* 'kalu', *oṃmēna* 'õun', *muṛṛia* 'mure', *siñnā* 'sinu', *armoṭtommiā* 'armetuid', *helliz* 'helises', *eṭṭelān* 'lõuna' (vrd. eesti *edel*), *ikkēned* 'igemed', *paḱkēnen* 'põgenen', *soṭṭia* 'sõdida', *luḱkōvan* 'lugeva', *vāḱḱizin* 'vägisi' jne. Konsonantide ühendeis ja pika vokaali järel on sulghäälikud ja sisihäälikud pikenenud ja tugevnenud, ilma et nad oleksid gemineerunud: *viṅkā* 'vingu' (aga *viṅga* 'ving'), *jāṭoid* 'jäätusid' (aga *jāṇā* 'jääd'), *jōpūd* 'joobuvad' (aga *jōbi* 'joob'), *kansin* 'laudade' (aga *kanz* ~ *kanzi* 'laud') jne.³⁸

Seoses konsonantide gemineerumisega tuleb mainida teise silbi vokaali pikenemist, mis usutavasti on vana läänemere keelte fonetika erijooni, mis mõnedes aluskeele murretes on olemas olnud juba väga vanal ajal. Teise silbi pikenemist esimese silbi lühike olles tunnevad peale isuri keele ka liivi keel (*tubā* 'tuba', *reḱkandā* 'kõnelda'), eesti keel (*tubā* 'tuba', *tuleme* 'tuleme', *pimēdaz* 'pimedas' jne.) ja soome keele läänepoolsed murded. Isuri keeles on poolpikk teise silbi vokaal arenenud täiesti pikaks ning, nagu muudelgi tingimustel arenenud järgsilpide pikk vokaal, mõjutanud eelneva konsonandi artikuleerimist sel määral, et see on gemineerunud või pikenenud. Olgu mõni näide teise silbi vokaalide pikenemisest: *oṛṛāva* 'orav' (vrd. soome *orava*), *tuṭpāz* 'sinu tuba' (sm. *tupasi*), *teḱkōvā* 'tegev' (sm. *tekevā*), *siñnūn* 'sinuna' (sm. *sinuna*), *soḱḱiz* 'solises' (sm. *solisi*), *koṽāst* 'kõvast' (sm. *kovasta*), *haṽvāst* 'hauast', *jalāz* ~ *jallāz* 'jalas', *paḱhēm̄v* ~ *paḱēm̄v* 'pahem', *olemāz* 'olemas', *lūpsāmāz* 'lūpsmas', *vazikāl* 'vasikal', *kolhozāl* 'kolhoosil', *leivāl* 'leival', *lāhtehēz* 'allikas' ja palju muid juhtumeid. Isuri keeles on olemas muidki vokaalide pikenemisjuhtumeid peale teise silbi vokaali pikenemise, nagu murdeti *rē.ēst* 'reest', *lā.ēl* 'lael', *mā.ēlv* 'mäelt', *šō.āšt* 'sõjast', *pā.āš* 'pajas, potis' (Luuga jõe ülemjooksul)³⁹.

Kõneldes isuri keele vokalismi omapärast võiks tuua veel mitmeidki häälikumuutuste juhtumeid, mis selles keeles esinevad. Mainitagu siinkohal vaid *i* muutumist *e*-ks *r*-i ees: *kerppu* 'kirp' (soome *kirppu*), *herz* 'palk' (sm. *hirsi*), *hernua* 'hirnuda' (sm. *hirnua*), *serppi* 'sirp' (sm. *sirppi*), *heināserkka* 'heinaritsikas' (sm. *sirkka*),

³⁸ Vt. lähemalt A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta, lk. 80 jj-d.

³⁹ Vt. lähemalt A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta, lk. 188 jj-d; V. Porokka, Ueber den ingrischen Dialekt, lk. 47 jj-d.

verz 'rahvalaul' (sm. *virsi* 'vaimulik laul'), *keroda* 'kiruda, vanduda' (sm. *kiroa*) jne.⁴⁰

Võrreldes karjala keelega võib isuri keele iseloomustuseks esile tuua veel omapäraseid lõppkao juhtumeid. Isuri keeles on nimelt 'noorena' (karjala *peänä*, *nuorena*, soome *päänä*, *nuorena*); *nõren* 'noorena' (karjala *peänä*, *nuorena*, soome *päänä*, *nuorena*); *korvāz* 'kõrvas' (krj. *korvašša*, sm. *korvassa*), *māst* 'maast' (krj. *moašta*, sm. *maasta*), *hānel* 'temal' (krj. *hänellä*, sm. *hänellä*), *pahalo* 'pahalt' (krj. *pahanda*, sm. *pahalta*), *tuld* 'tuult' (krj. *tūta*, sm. *tuulta*) jne. Lõppkadu võib esineda mõnel muulgi juhtumil, peamiselt neis sõnades, mida tarvitatakse väga sageli ja mis on seega nagu kulunud: *ain* 'aina', *kül* 'küll', *vēl* 'veel' (vrd. soome *aina*, *kyllä*, *vielä*) jne. Lõppkadu tunnevad teisedki läänemere keeled, ent isuri keeles on sel olnud omapärane arenemissuund. Üksnes vadja keele mõnede murrakute lõppkajuhud on kõrvutatavad isuri omadega⁴¹.

Muudki isuri keele häälikulised eriarendused, mis võiks esitada, osutaksid omaltki poolt, et isuri keel on arenenud oma arenemisteed eraldi teistest läänemere keeltest ja on aja jooksul kujunenud üheks iseseisvaks läänemere keeleks, mida ei või tänapäeval arvata ühegi teise läänemere keele murdeks. Isuri keele kõigi murrete ja murrakute üksikasjalik uurimine peaks olema soome-ugri keeleteaduse üks kõige pakilisemaid ülesandeid. Mõned isuri keele murded, nagu heva murre ja Luuga ülemjooksu ehk oredeži murre, on hääbumas. Neid murdeid kõnelevad ainult üksikud vanemad inimesed⁴². Kadumas on ka nende üksikute isuri keelesaarte murrakud, mida kõneldatakse Neeva jõest põhja poole. Et isuri keele uurimine on kaugemale maha jäänud teiste läänemere keelte uurimisest, selles on kahtlemata olnud süüdi seegi seik, et seda keelt on ebaõigelt arvatud kas karjala või soome keele murdeks ega ole aru saadud selle keele suurest osatähtsusest läänemere keelte ajaloo uurimisel.

Isuri keele igakülgne uurimine on läänemere keeleteaduse raskemaid ülesandeid, sest sellele keelele on eri aegadel mitmed lähedased sugulaskeeled tugevasti mõju avaldanud. Vanimad kokku puuted on tal olnud eesti, resp. vadja keelega. Hiljemini on talle tugevasti mõju avaldanud soome keele murded. Soome keele mõju tuleb esile eriti just sõnavaras. Lähedaste sugulaskeelte laenude analüüsimine pole mitte alati kergeks ülesandeks, sest sageli on raske kindlaks määrata, mis on laen ja mis on vana ühine pärand.

⁴⁰ E. A. Tunkelo, Inkeriismurteiston asemasta, lk. 43 jj-d, kus seda häälikumuutust täiesti ekslikult peetakse eesti keelest lähtunuks.

⁴¹ A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeriismurteesta, lk. 136 jj-d.

⁴² V. I. Junus, Ižoran keelen grammatikka, lk. 3.

ИЖОРСКИЙ ЯЗЫК

П. АРИСТЭ

Резюме

В настоящее время насчитывается семь прибалтийско-финских языков. Из них три языка, а именно ливский, эстонский и водский образуют южную группу, а финский, карельский, ижорский и вепсский — северную группу. Относительно самостоятельности шести прибалтийско-финских языков давно уже не высказывалось никаких сомнений; между тем ижорский язык считался диалектом то финского, то карельского языка, хотя уже в начале XIX в. академик А. И. Шегрен правильно указывал, что современный ижорский язык является самостоятельным языком. Ижорцы сами называют себя *karjalaized*, т. е. карелами, или же, по образцу русского языка — *ijoralaised*, а свой язык — *ijoran keeli*. Тот факт, что ижорцы называют себя также карелами и язык свой — карельским (*karjalan keeli*), говорит о том, что они когда-то входили в состав племени карелов, но с течением времени отделились от него. Поскольку ижорцы жили в древности главным образом в бассейне реки *Inkege* или Ижоры, соседи-финны называли их также *inkerikot* или *inkeroiset*. Эстонцы называли их ранее *karjalased* (карелы), в настоящее же время общепринятым является заимствованное из русского языка название *isurid* (ижорцы).

Автор прежде всего дает обзор представленных в литературе мнений по вопросу о происхождении ижорцев и ижорского языка. Особенно подробно он останавливается на соответствующих исследованиях Л. Кеттунена, который во многих своих работах придерживается той ошибочной точки зрения, что ижорский язык якобы восходит к западно-финским диалектам. Автор подробно останавливается также на специальном исследовании Э. А. Тункело, в котором правильно указывается, что ижорский язык нельзя возводить к западно-финским диалектам, но что он тесно связан с карельским языком и восточно-финскими диалектами. Однако Тункело ошибочно полагает, что ижорский язык был одним из древнейших диалектов прибалтийского языка-основы, каковыми были ливский, карельский, вепсский и другие языки данной группы.

На основе фактических языковых данных и результатов археологических исследований в статье устанавливается, что наиболее древние прибалтийско-финские племенные группировки с самостоятельными языками были ливская, южно-эстонская, северо-эстонская, карельская и вепсская. Несколько позднее сформировалось племя *емь* со своим языком. Еще позднее образовалась т. н. собственно-финская племенная группировка со своим языком в результате переселения многочисленных колонистов с эстонской территории в земли, заселенные племенем *емь* в юго-западной части Финляндии. Водский язык возник в результате отделения

живших далее всего на восток северных эстов от своих соплеменников.

Наконец, освещается вопрос о происхождении ижорского языка из карельского. Автор указывает на целый ряд древних фонетических явлений, которые свойственны только карельскому и ижорскому языкам. Эти фонетические изменения имели место уже в ту эпоху, когда ижорский язык был еще одним из диалектов карельского языка. В статье показано также, что карельский и ижорский языки имеют общие морфологические черты и общую лексику. То обстоятельство, что и восточно-финские диалекты имеют общие черты с карельским и ижорским языками, объясняется наличием в этих диалектах сильного карельского субстрата. После отделения от карельского языка ижорский язык стал на путь самостоятельного развития. В ижорском языке имеется много такой лексики, которая отсутствует в карельском языке, но в нем имеется и лексика, свойственная одному лишь ижорскому языку. Поскольку ижорцы были непосредственными соседями той части северных эстов, из которой позднее образовалась водская народность, между ижорским, эстонским и водским языками также имеется много общего.

Говоря о грамматическом строе, автор устанавливает целый ряд таких черт, которые присущи только ижорскому языку и отличают его от всех других прибалтийско-финских языков. Наконец, он останавливается на особенностях фонетического развития ижорского языка и показывает, что в этой области ижорский язык наиболее расходится с остальными прибалтийско-финскими языками.

Наличие различных взглядов по вопросу о происхождении ижорского языка объясняется, в первую очередь, тем обстоятельством, что язык этот изучался значительно меньше, чем другие прибалтийско-финские языки. Однако все имеющиеся факты определенно указывают на то, что современный ижорский язык является самостоятельным прибалтийско-финским языком. В настоящее время ижорский язык постепенно вымирает, сохраняясь главным образом в Кингисепском районе Ленинградской области, в особенности на Сойкинском полуострове. В остальных районах Ленинградской области имеются лишь отдельные островки с населением, говорящим на ижорском языке. Всестороннее изучение этого вымирающего языка является одной из важнейших задач советского финноугорского языкознания.

HÄÄLIKULOOlisi ÄÄREMÄRKUSI RAHVALAULUDE KEELEST

J. PEEGEL

Täie õigusega on viimaseil aastail kõneldud rahvalaulude keelest kui ühest allikast eesti keele ajaloolise foneetika uurimisel. Paraku aga on vahest just see külg rahvalaulude keelest seni leidnud kõige pinnalisemat käsitlemist. Ülevaade sel alal kuni tänini tehtud tööst kujuneb paratamatult väga lühikeseks.

Võime alata Mihkel Veske nimega, kes esmakordselt ja teadusliku põhjendusega juhtis tähelepanu rahvalauludele kui keele ajaloo tähtsale allikale. Alates juba oma esimestest ettekannetest rahvalaulude ning nende keele kohta, on ta esile toonud üksikuid häälikuloolisi fakte, mis lubasid tal kõnelda rahvalaulude keelest kui „vana-eesti” keelest¹. Oma hilisemais folkloristlikes või keeleteaduslikes artiklites on ta korduvalt puudutanud ka keeleajaloo probleeme, näit. kommentaarides rahvalaulude keele kohta².

Järgnevalt tuleks meil mainida Jakob Hurta, kes oma ettekannetes ja töödes on põgusalt riivanud ka ajaloolise foneetika valdkonda kuuluvaid küsimusi rahvalaulude keeles. Juba noore Hurda esimene kõne sisaldab vastavaid näiteid ning esineja väidab, et rahvalaulud olevat „vanimate eesti keelevormide ainukesed dokumendid”³. Rahvalaulude keelest pärinev materjal on Hurdale peamiseks lähteks lõuna-eesti inessiivi lõpu ajaloolise algupära küsimuse lahendamisel⁴.

Kui jätta kõrvale üksikute rahvalaulu-antoloogiate kommentaarides või ka teaduslikes väljaannetes tehtud kõrvalise tähtsusega vihjed rahvalaulude keeles leiduvaile varasemaile vormidele, siis tuleks kodanliku Eesti keeleteadlastest antud probleemiga seoses peatuda vaid Villem Ridala nimel. Peamiselt tema kirjutus

¹ Vrd. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1874, lk. 68 jj., lk. 181; 1875, lk. 20—21.

² Vt. Eesti rahvalaulud nurganaisest seletavate tähendustega, EKmSAr 1881, lk. 23—48; Passivi potentiali kõneviis eesti rahva lauludes. *Ibid.* lk. 74—81; Zur Erklärung einiger Verbalformen in den estnischen Volksliedern, SbGEG 1881, lk. 32—50; Eesti keele nimisõna muudete lõppudest, EKmSAr 1883, lk. 82—90.

³ SbGEG 1870, lk. 32.

⁴ Ueber die Inessiv-Endung im Süd-Estnischen, SbGEG 1875, lk. 123 jj.

„Eesti rahvaluule keelest”⁵ sisaldab terve rea huvitavat materjali ka ajaloolise foneetika alalt.

Spetsiaalse uurimusega rahvalaulude keele häälikuloo kohta pole ka kaasaegsed nõukogude keeleteadlased veel toime tulnud. Kõige viimastest trükkis ilmunud tööst märgitagu E. Laugaste ülevaadena-abimaterjalina mõeldud kirjutust „Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles”, milles on mõnel leheküljel fikseeritud ka rahvalaulude keele levinenumaid foneetilisi erijooni⁶.

Käesolev lühike kirjutus pole muidugi kaugeltki mitte mõeldud selleks, et täita mainitud suuri lünki antud probleemi uurimisel. Et niikaugemale jõuda, selleks on vaja täiendavalt veel väga palju materjali läbi töötada. Alljärgnevas on piiratud vaid üksikute märkustega konsonantismi alalt, tahtes tutvustada nähtusi, mis ühes või teises suhtes on huvipakkuvad. Seejuures pole — juba materjali ebapiisavusest ning esitatud nähtuste eripalgelisust arvestades — püütudki teha kaugemaleulatuvaid järeldusi või üldistusi.

* * *

*

t

1. *t* sõna lõpus on säilinud peamiselt saarte ning lääne-eesti lauludes, kus seda nähtust toetab ka murdetava: *Neitsit kaju salve peale.* / H II 20, 82 (16) Pärnu; *Neitsit üidis aidast välja.* / ER II 134 (Pä 1) Kihnu; *All olli iiva* ('pärm'), *peal olli vahtu.* / *Keskel olli õlut punane.* / ibid. 126 (Sa 8) Muhu; *Pärm oo all ja vaht oo pial.* / *Keskel olli seemit* (< * *sēmüt* 'sõõm') *selget õlut.* / H II 6, 510 (144) Muhu.

Märgitagu veel lutsi vanasõna: *Naezel hiuze' pika', meel lühüt* (LM, 134). Setugi lauludes võib vastu ootusi kohata *t*-lõpulisõnu: *ollut* (nominatiiv) SL I 196, kuna muidu on tavaline larüngaalklusiil vastavais sõnades (*ollu?* 'õlu', *pēnü?* 'peenike'), milline asjaolu eeldaks varasemat *k*-lõppu⁷.

γ

1. Velaar-palataalklusiili nõrk vaste on rahvalauludeski kõikjal kadunud. Selle kunagist olemasolu tähistab kontraktsiooni puudumine: *andeed* VK III 34; *rooste'ei* V I 54; *mõtteed* V II 3; *Raud on kastee* (< * *kasteyen*) *kuningas.* / H II 16, 121 (148) Kose; *lätteeida* H II 31, 297 (5) Otepää.

⁵ „Eesti Kirjandus” 1931, lk. 266—286.

⁶ Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 38, Ajaloo-keeleteaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 95—143.

⁷ Vrd. П. Аристе, Состоялся ли в южно-эстонских диалектах переход конечного t в гортанный взрывной? Tartu Riikliku Ülikooli Toimetused 4, 1947.

2. Mõnikord võib ka *j* olla varasema *γ* asendajaks: *mõttejed* (< * *mettejet*) ER I 130 (Pä la) Vändra; *Randale raheje oogu* / H III 9, 361 (2) Kodavere. Setu lauludes võib vastavalt esineda ka *h*: *vaškipurdēhit* SL I 561; *Kiti ummi kirivit*, / *Avusteli andehit*: / ibid. 488 Vastseliina.

δ

Dentaalklusiili nõrga vaste esinemust vaadeldes on alljärgnevais märkustes eraldi käsitlemata jäetud üldiselt tuttavamad juhtumid, kus rahvalauludes algupärase *δ* asemel esineb meediaklusiil (näit. *eda*-sõnades: *kibeda* 'kibe' SKS, Niemi (387) Kihelkonna, *sirgeda* 'sirge' H II 1, 607 (785) Lüganuse; partitiivis pärast rõhutat silpi: *muruda* H II 26, 216 (8) Viljandi; *pappida* VK III 227; *sanuda* SKS, M 24; *käsida* H II 15, 708 (15) Harju-Jaani; *ut*-, *üt*- ja *us*-sõnades: *õlude* (gen.) H III 1, 643 (4) Lüganuse; *orjudesta* 'orjusest' EÜS 1541 (19) Järva-Madise; *da*-infinitiivis: *niitadessa*, *võttadessa* H IV 4, 29 (9) Lüganuse jne.)⁸. Eraldi pole peatutud ka juhtumeil, kus rahvalauludes *δ* > ∅. Mõlemat mainitud arengujoont on märgitud paralleelselt alamal esitatud näidetega, kus käsitletakse teisi *δ*-spirandi eriarenguid, mis on omased peamiselt ainult rahvalaulude keelele.

1. *δ* > *v*.

a) *ut*-*üt*-lõpuliste sõnade tüves (kaasa arvatud deminutiivid): *tuna kätküve* (< * *kätküden*) *unestid*, / VK III 437; *oluve* (< * *oluden*) H III 1, 62 (1) Kuusalu; *Ma iks kalmust naisõ naida*, / *Lüvast näitsevi nimitse*. / SL I 498; *Mähk's mu kolme mähkmeel*: / — — *pakelelle valgeelle*, / *linatselle peenuvelle*. / VK IV 24; *Tuli kuu kosjuvelle*. / ER II 208 (Ta 14) Puhja; *Vee iks sõna Jeesuvalle*, / *Anna tiida Maarijalle!* / SL I 177; *Ega Maarijat mainita es*, / *Ega üldä es Essuvat*, / ibid. 152. *Kubijas jo küläle kuuludi*, / *Herra mõisti mõizuvan*: / VK I 13; *Kuule kuri ülgüväni*, / *Kuule kalgi kaasuvani!* / ibid. 54 B.

Üldiselt levinud on kaolised vormid, näit. *kätküüssa* H II 40, 600 (6) Kuusalu; *kosjuella* H II 24, 703 (3) Häädemeeste; *vellüenne* H II 32, 68 (53) Hargla.

Põhja-eesi (peamiselt küll viru ja muhu) lauludes on vastavais sõnatüüpides üsnagi tihti dentaalainest: *kätkidessa* 'kätkis' H II 1, 25 (3) Vaivara; *Nimeta nisu üaksi*, / *Kutsu kullataimudeksi* (nomin. * *taimut*)! / H II 6, 381 (41) Muhu.

b) *us*-lõpuliste abstraktsete noomenite ja neist tuletatud sõnade tüves: *minu kallivune*, *laievune* H IV 6, 284 (5) Kuusalu; *piguved* 'pikkused', *korguvedes* VK III 88; *mieste miele haiguveksi* — / ibid. 262; *minu sorme suojuveksi*, / ibid. 560 Kuusalu; *suuruvesta* 'suuru-seks' ER II 57 (Vi 11) Lüganuse; *Osta minu Orjuvestä* / H IV 3, 54 (25) Helme; *Panni velle ma palgulē* / *Raha ala orjuvade* / *Veli*

⁸ P. Ariste peab võimalikuks murdeti lähtuda ka kinnise silbi puhul klusiilist, vrd. Ühest eesti keele astmevahelduse küsimusest. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1954, nr. 4, lk. 529 jj.

palgalta pagezi / Raha alta orjuvasta. / H II 5, 474 (3) Sangaste; *Uni taht otsa tetä / Magavus maale lüvvä* / ibid. 461 (31) Sangaste; *Kea meid ostva' orjovast, / — — Sie mu ostap orjovast,* / VK I 122; *kohtuvahe* SL I 92 Rápina; ibid. 82, *kohtuvalle* ibid. 83, *kohtuva* 'kohtusse' ibid. 86.

Põhja-eesti lauludes võib siingi kohata dentaalainest: *orjudesta* 'orjusest' EÜS VII 1541 (19) Järva-Jaani; *magaduspaika* V I 4.

c) *eda*-sõnades ja neist tuletatud adverbides peamiselt mulgi, vähemas ulatuses ka setu ning viru lauludes: *Liiva, sirgeva, sieesse,* / V I 2; *Liisu jääs ülilibeve.* / VK IV 533; *kubijel oo kurja surma,* / *kilterel o kibeve surma.* / ibid. 809; *kibeveeta kiiniaega!* / ibid. 837; *kumeveste laulva kuke,* / *ereveste ikve latse,* / *käbeveste käive näio.* / ibid. 328; „*Oh mo sirgeve sõsare,* / VK IV 501. Rudimentaarselt on taolised vormid kohatavad veel mulgi murdeski, kuigi siin on tavalisem *lippe, kiippe*-kuju.

d) Kohati *des*-vormis rannamurde lauludes: *Mina itkedes kodoje,* / *Alevessa* ('halades') *alla õuue* / ER II 230 (Vi 10) Lügánuse.

e) Erandlikult setu lauludes mõnedes partitiivvormides: *Müödä lät's kat's kaubamiest,* / *Koll' kõrkiva sulast,* / SL I 532; *Kolm kõrkiva sulasta.* / ibid. 379.

f) *nud*-partitsiibi käänetes (peamiselt *saama*-tüüpi verbide translatiivis) lõuna-eesti lauludes: *Sai ma näiju saanuvassa / Jäi ma näiu jäänuvessa* / H II 32, 781 (1) Sangaste; *Sai see ratsu sõõnuvesse,* / *Sai see ratsu jõõnuvesse,* / VK IV 449, *saanuvessa, jäänuvesse* H II 24, 316 (83) Helme; *Heit' mu maale hingetüs,* / *Kukas maale kuolovas.* / ibid. 47.

Saie ära saanuvalle, / *Jäie ära jäänuvalle.* / H II 56, 940 (7) Kanepi; *Teno anna ma imele,* / *Kats iks teno kaonuvale,* — / SL II 1150 Rápina.

Põhja-eesti *nud*-partitsiibi vastavad vormid on *v*-ga: *saanudeksi, jäänudeksi* H II 57, 638 (23) Järva-Jaani; *Sai sie neiu mulle saanus / Jäänu mulle jäänudessa,* — / H II 56, 399 (82) M.-Magdaleena; *Sain ma sulle saanudeksi,* / *Sinu tuppä tulnudeksi* / H II 27, 477 (8) Palamuse.

Rohkesti esineb aga ka kaolisi vorme: *Sai ma sulle saanuessä / Jäi ma sulle jäänuessä* / H II 31, 678 Sangaste; *Kes mu üttel tennessä / Või mu kitta käinuessä?* / H III 6, 119 (2) Helme.

Ilmselt on *v* pärast labiaalvokaali silpi eristavaks siirdehäälikuks (näit. rühmas a, b, f), mis pärast võime siin oletada arenemist $\delta > \text{Q} > v$.

2. $\delta > j$.

a) *eda*-sõnades peamiselt rannamurde (Kuusalu) lauludes: *toine on hobejatoime* — / VK III 225; *Üö tuleb, pimejä joudab* / ibid. 355; *Jaan oli Jarva mies koleja.* / ibid. 306; *kaige uhkejamb hobune,* / ibid. 765; *Kallas korgeja kaotis* / ER I 221 (Ha 4) Kuusalu; *sirged* H II 13, 80 (23) Koeru; *ruugejed* ibid. (19) Koeru.

Põhja-eesti (peamiselt rannamurde) lauludes on selles sõnatüübis levinud ka dentaalaines (ka siis, kui l. silp on pikk): *aigedad südamed* H II 1, 46 (88) Vaivara. Veelgi tavalisemad on aga kaolised, kuid kontraheerumata vormid: *valge'ed, sirge'ed* V II 3; *Lumi valge'ed käised* / H II 13, 103 (53) Koeru. Taolisi vorme (ilma 3. silbi vokaali assimileerumiseta) võime leida murdekeelestki (Kuu *hale a, korke a*; sama nähtus on tuttav lõunamurdeiski). Neid vorme leiame lauludeski: *selgeaksi* H II 40, 739 (30) Kuusalu; *hobe'at* H II 31, 40 (2) Otepää.

b) Mitmuse genitiivis: *siguje, kanuje* VK III 226; *kubijue* H II 1, 214 (315) Jõhvi; *taivije* H II 51, 202 (4) Nõo. Tüübi maa mitmuse genitiivis on *ie-lõpp* Lõuna-Eestis üldine, vastates täielikult murdetavale.

Harvem võib *j* esineda *de*-mitmuse tüves teistes käänetes. Alljärgnevad näited pärinevad Kuusalust: *Neiu pääs oli uus pärg, / sie olli kolme pitsijega.* / VK III 117; *ued ummiskingajessa, / vennad vikkelsukkiessa.* / *ibid.* 236; *niinijegä* *ibid.* 788.

c) Ainsuse ja mitmuse partitiivis, peamiselt rannamurde ja mulgi rahvalauludes: *Laulaksin luguja kaksi,* / VK III 169; *pilved pillija puhuvad!* / V II 19; *sedä raiutu radaje,* / VK IV 117; *kolmas viap viinajaani* / *ibid.* 442.

Mitmuse partitiivis on *j* peale eespool mainitud alade veel sagedane ida-saaremaa lauludes. Kõige levinum on seesugune partitiiv kahesilbilistes esmavätelistes tüvedes: *kaluja* VK III 578; *emiija* H II 1, 333 (491); *sinisõbuje, leegit linuje* H II 6, 378 (39) Muhu; *Sõitsid sõrmukse raduja* / II 35, 235 (138) Põide; *rügiija* H II 31, 678 (2) Sangaste; *kiveje* VK IV 24.

Harvem esineb *j*-element teiste sõnatüüpide partitiivis: *härگیја* 'härگی' VK III 236; *riidiija* H II 1, 601 (777) Lüganuse; *putkiija, naatiija* ER I 73 (Vi 1) Vaivara; *poegia* H II 15, 647 (56) Harju-Jaani; *laiuje* H II 18, 224 (—) Põide; *kesvujaani* VK IV 455; *sõlgi-jaani* H III 6, 133 (16) Helme.

Väga harva esineb *ja- ~ je-lõpp* kaugemal kolmandast silbist: *Kasvatin kanesijani* / *Laua lapsukõisijani* / H II 1, 609 (788) Lüganuse.

d) *des*-vormis rannamurde (Kuusalu) lauludes: *Mina kuoje nuttejessa,* / VK III 42; *kasvajessa, puhkejessa, langejessa* *ibid.* 541. Siia kuuluks ka Muhust: *astu(u)iesia* H II 6, 675 (41).

Siingi tuleb arvata, et *j* on — vähemasti pärast *i-d* — silpe eristav siirdehäälik ning on võinud tekkida pärast *δ*-spirandi kadu.

3. $\delta > h$.

Nähtus on omane setu lauludele, esinedes peamiselt *eda*-sõnades ning vastavais adverbides: *mageha* 'mageda' SL I 198; *karehepa, libõhõpa* H II 32, 30 (19) Hargla; *helehet* 'heledat' SL II 1067 Vast-seliina; *Kellel sai kohus korgeheb.* / SL I 89; *hõpõhõta* *ibid.* 189; *kõrgehita, sirgehita* 'kõrgeid, sirgeid' *ibid.* 452; *tahehelt* SL II 1387; *Tulli iks kuri kosjuhille,* / SL I 341.

Elavas murdekeeleski on taolised vormid setu alal üsna tuttavad. Erandjuhtumeil võib setu lauludes kohata ka dentaalainesega vorme: *Ärä otsi uhkedat*, / *Ärä vahi valgedat*, / SL II 1132 Vastseliina.

h

1. h ≡

a) Kontraheerunud noomenis on *h* pärast nõrgarõhulist silpi osalt säilinud setu lauludes. Selle nähtuse poolest on setu laulud ühel vanusetasemel näit. isuri ja „Kalevala” lauludega.

Esitatagu järgmised näited: *kindēhit* 'kindaid' SL I 37; *saibahast* ibid. 488; *kirvēhēlle* ibid. 510; *kindōhilla* ibid. 451; *armahani* SL II 1095, *rōngōhista* SL I 21 Vastseliina.

b) Pärast kaas- ja nõrgarõhulist silpi võib *h* üsnagi tihti esineda *ma*-infinitiivis võru-setu lauludes: *ehtimāhe* VK I 29 B; *survamāhe* H II 32, 521 (5) Kanepi; *laskemāhe*, *pillemāhe* H II 51, 506 (2) Rāpina;

tuumāhe 'tooma' H II 32, 116 (105) Hargla; *viimāhe* SL I 163; *saamāhe* ibid. 139.

Märgitagu, et viimati esitatud rühmas (tüüp *saama*) ei esine põhja-eesi lauludes peaaegu kunagi muidu nii levinud *maie*-lõppu. Väärivad märkimist ka niisugused *mahe*-vormid, milles on toimunud juba sisekadu: *laulmāhe* SL I 2; *kutsmāhe* ibid. 26; *tundmāhe*, *sal'd'māhe* ibid. 211. Murdekeel (välja arvatud hargla murrak) *mahe*-infinitiivi ei tunne. Setu lauludele pole seekõrval sugugi tundmatud ka hilisemad, kaolised vormid: *kutsmā'e* SL I 33; *kaemā'e*, *tulemā'e*, *kallumā'e* ibid. 72 jne.

c) Pärast kaasrõhulist silpi on *h* setu lauludes rudimentaarselt säilinud impersonaali minevikuvormides: *Velo mul sõtta sõkuti*, / *Vāe pääle vāänātihi*, / SL II 837 Rāpina; *ihatihē* ibid. 1410 ja

d) enesekohaste verbide minevikus: *Regi kivvi kinnätūhe*, / SL I 488.

e) *h* pärast nasaali ja liikvidat esineb rudimentaarselt setu ning hargla, harvem muude end. Võrumaa kihelkondade lauludes: *Ime õl'l' mull iks vanhut elānū'*, / *Umma ol'l' iks ta töödā' o'junnu'*, / SL II 1475; ibid. 1610; *Varha enne valged*, / H II 32, 179 (155) Hargla.

2. h > j

Peatumata siia peatükki kuuluvatel üldtuntud ning rahvalaulude keeles kõige ulatuslikumalt levinud juhtumeil (*je*-illatiiv ja *maie*-infinitiiv, impersonaali minevik) märgime siinkohal vaid järgmisi nähtusi:

a) *j* esineb varasema *h* asendajana kontraheerunud noomenites rannamurde ja saaremaa lauludes: *rukkijad* H II 1, 207 (309) Jõhvi; *kotkajad* H II 15 (409) 47 Jüri; *põesajad* EÜS IV 1410 (124) Muhu; *saapajad* H II 35, 688 (418) Pöide.

b) enesekohaste verbide minevikus: *Üks minu helma helksatiie*, / VK III 80; *Lendelie linnukene*, / *Lendelie, liugelie*; / ER I 17 (Vi 8) Haljala; *Soome silda nõtkatie* / *Alus palki paugatie* / H II 27, 698 (9) Palamuse; *Veli kotun kullõlija*: / H II 9, 836 (15) Otepää; *Saani parras paugahie*, / *Rie kõtar krõksatie*. / SL I 49.

ns

Algupärases *ns*-ühendis on setu lauludes kohati nasaal vokaliseerumata, kusjuures sellele järgneb sekundaarne *t*: *Mandzi, mul meelimarakēnē!* / SL III 1689; *Tulli no susi Soome mõtsast*, / *Laga käppä lantsikost*, / SL I 286. Järgnevais variantides (SL I 290, 292, 293, 294) on aga vormid *laanikusta* ~ *laasikusta*.

nt

Varasem *nt*-ühend sõna *tuhat* nominatiivis (vrd. leedu *tūkštantis*)⁹ on üsna tihti säilinud lõuna-eesti rahvalauludes (nagu kohati murdekeeleski, peamiselt mulgi alal): *Meil on tuhand trullitud* / *Tõine tuhand trullimede* / H II 31, 842 (30) Sangaste; *tuhant olli obest tuvveenna* / VK IV 45; *sai ta sada kalada*, / *tuhant laia latiketa*. / *ibid.* 163; *tuhant olli tukikorjajatta* / *ibid.* 166; *tuhand* H II 24, 495 (293) Karula; erandlikult ka Saaremaalt: *Tooge mulle tuhand(t) taalderida* / H II 35, 330 (180) Põide.

Kui põhja-eesti murdeis on selles sõnas nasaal kadunud (vrd. veel sm *kontti* ~ ee *kott*), siis pole lõuna-eesti lauludes sugugi harvad need juhtumid, mis peegeldavad järgnevat arenemisastet — sõnalõpulise *t* kadu: *Toolõ tulgu tuha lammast* / H II 32, 283 (27) Rõngu¹⁰.

Mis puutub *nt*-ühendisse ainsuse partitiivis, siis on üldine esinemus rahvalauludes murdelisele taustale vastavalt ootuspärane, näit. *asenda* ER I 33 (Ha 4) Kuusalu; *abend* M 50 ja 186; *kastend* H II 35, 193 (114) Põide; *hapund taari* SL I 438; *lämmind* (<* *lämbintä*) *ibid.* 197; *tu*-karitiivides ja analoogiliselt *tu(d)*-partitsiipides: *Kata merdä mieletunda*. / VK III 495; *ematunda* H II 1, 606 (784) Lüganuse; *Kas pea päada piiratunda* / *Või siis raua raisatunda* / *ibid.* 613 (742) Lüganuse.

v

Setu lauludes võib kohata vanemat *hv*-ühendit: *tahvatsemma* 'tahuma' SL III 1860; *Toet iks puusta naista tetä*, / *Taro iks pakust tahvada*, / SL I 189, aga ka: [ta] *Talve jalasit tahodzi*. / *ibid.* 42.

* *
* *

⁹ J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936, lk. 57 jm.

¹⁰ Vrd. ka vepsa *tuha* — Kalima *op. cit.* lk. 57 jm.

Eeltoodus oli, nagu juba algul märkisime, esitatud vaid mõned üksikküsimused. Kuid arvatavasti suudavad needki ääremärkused juhtida tähelepanu sellele, et rahvalaulude keel väärib eesti keele ajaloolise foneetika seisukohalt tõsist tähelepanu. Kuidagi ei saa nõustuda mõne varasema väitega, et rahvalaulude keeles on niivõrd palju meelevaldset, et seda keelelise materjalina vaevalt kasutada saab¹¹. Sellele arvamusele kõnelevad kindlalt vastu eelkõige need rahvalaulude keele varasemad vormid, mis on säilinud väljaspool värsimõõdu sundust (s. o. vormid, mille eksisteerimine või kadumine ei mõjuta värsimõõtu), aga samuti ka arvukad paralleelid meie varasema kirjakeelega. Seepärast on tingimata vaja edaspidist põhjalikku uurimistööd, et meie rikkalikke rahvalaulukogusid häälikuloolisest seisukohast läbi valgustada.

NAIDETE ALLIKAD JA LÜHENDID

H — Hurda käsikirjalised rahvaluulekogud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis; SKS — Soome Kirjanduse Seltsi kogud sealsamas; EÜS — Eesti Üliõpilaste Seltsi kogud sealsamas; ER I ja II — Eesti rahvalaulud I—II, Tartu 1926, 1932; EKMSAr — Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat; LM — O. Kallas, Lutsi Maarahvas. Helsingi 1895 (Suomi III:12); M — O. F. Mustonen, Virolaisia kansanrunoja, Helsinki 1893; SbGEG — Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft; VK I—IV — Vana Kannel I—IV; SL I—III — Setukeste laulud I—III, Helsingi 1904, 1905, 1907; V I ja II — M. Veske, Eesti rahva laulud I, II Tartu 1879, 1883.

Trükitud rahvalaulukogude puhul järgneb lühendile laulu järjekorranumber, välja arvatud ER I ja II, kus on algul antud lehekülj ja siis laulu järjekorranumber.

К ВОПРОСУ О ФОНЕТИКЕ ЯЗЫКА НАРОДНЫХ ПЕСЕН

Ю. ПЕЭГЕЛ

Резюме

За последние годы с полным правом поднимается вопрос о языке народных песен как об одном из источников при изучении исторической фонетики эстонского языка. К сожалению, однако, именно фонетическая сторона народных песен подвергалась до сих пор лишь поверхностному рассмотрению. К трудам более ранних исследователей (Михкель Веске, Якоб Хурт, Виллем Ридала) не сделано за последнее время никаких существенных дополнений.

Большой интерес представляет, например, прослеживание отдельных явлений из области консонантизма в языке народных песен.

¹¹ Vrd. L. Kettunen i seisukohta karjala laulude suhtes teoses Suomen murteet III, Helsinki 1940, lk. 310.

Конечное *-t* сохранилось в песнях о Саарема и западной Эстонии, однако, вопреки ожиданиям, оно встречается и в отдельных словах песен сету и в песнях на эстонском говоре в районе Лудза (Латвийская ССР) (*õlut, lühüt*). Слабое соответствие веллярно-палатального взрывного (γ) представлено в песнях отсутствием стяжения (*gooste'eie, kaste*) или звуком *j* (*mõttejed*).

Наиболее богато вариациями развитие зубного спиранта. Более ранний δ может быть в песнях заменен звуком *v* (*katküve* — генитив); возможен также переход $\delta > j$ (*pimejä* — номинатив) и $\delta > h$ (*helehet* — паритив).

В отношении сохранения звука *h* между гласными внутри слова наиболее архаичны песни сету, где встречаются такие формы, как *saibahast, laskemahe, väänätiht* (в литературном языке: *teibast, laskma, väänati*). В песнях юго-восточной Эстонии сохранились также звукосочетания *gh, nh* (*varha, vanha*). Переход $h > j$ имел место в песнях о Саарема и прибрежных говоров (*rukkijad*, в литературном языке *rukkid < rukihit*).

В песнях сету сохранилось и более раннее звукосочетание *ps* в словах *maasi(kas)* и *laasik* в виде форм: *mandzi* и *lantsik*. Ряд примеров сохранения раннего звукосочетания *nt* в слове *tuhant* (ср. литовское *tūkstantis*) мы находим в южно-эстонских песнях, где встречается форма *tuhant*. В сетуских песнях мы встречаем и первоначальное звукосочетание *hv*, где звук *v* сохранился перед лабиальным гласным (*tahvoda*, в литературном языке *tahuda*).

Приведенный материал показывает, что без изучения языка народных песен нельзя получить целостного представления об историческом развитии фонетики эстонского языка.

ORTOGRAAFILISI JA MORFOLOOGILISI EBAKOHTI EESTI KIRJAKEELES *

J. V. VESKI

Teatavasti baseerub eesti kirjpilt põhiliselt foneetilisel alusel. Seda normatiivset alust ei ole aga iga kord järjekindlalt rakendatud. Selle tagajärjel on eesti keele õigekirjutusse tekkinud erandeid, mida ei saa igal antud juhul põhjendada ega õigustada. Nende erandite kaotamine või vähendaminegi aitaks tähtsal määral kaasa eesti keele ortograafia ühtlasemale, järjekindlamale kujunemisele ning ühtlasi sisutäpsamale väljendamisvõimalusele.

Üks selliseid sügavalt juurdunud pahekohti esineb niisuguste sõnade kirjutamises, mis koosnevad ainsuse nimetavas kahest kolmandavärtelisest silbist, milledest viimane lõpeb *p*-, *t*- või *k*-ga. Niisugused sõnad on näiteks *piiskop*, *kotlet*, *kompvek*, *siksak*. Häälendamise järgi tuleks neid sõnu kirjutada *piiskopp*, *kotlett*, *kompvekk*, *siksakk*. Siinjuures torkab silma, et kõik teised konsonandid, mis esinevad samataolise ehitusega sõnade lõpus samas positsioonis, kirjutatakse hääldamisele vastavalt kahe tähega; näiteks: *kontroll*, *Tallinn*, *kompass*, *virvarr*, *dumdumm*. Kui hakataks hääldamise kohaselt ühel meelil kirjutama: *piiskopp*, *kotlett*, *kompvekk*, *siksakk* jne., siis kujuneks selleski sõnade rühmas, nagu üldiselt mujalgi, nimetav osastavaga ka kirjas ühetaoliseks, nagu ta seda on välteiliseltki. Niisama ekslik on ka pikemate *k*-, *p*- või *t*-ga lõppevate sõnade puhul arvata, et kui kirjas märgime näiteks *kabinet*, *étiket* või kirjutame *kabinétt*, *etikétt*, siis olevat esimeses grafeemis lõppsilp *-net*, *-ket* II vältes ja seepärast tulevat seda kirjas edasi anda ühe *t*-ga, teine grafeem aga on III-välteline ja nõuab siis kirjas *tt*-ga märkimist. Ometi on osastav nii esimesel kui ka teisel puhul ikka *kabinetti*. Sellest järgneb, et vorm *kabinet* tuleb korrigeerida vormiks *kabinetti*; samuti tuleb eespoolse rühma *kompvek* jt. asendada vormiga *kompvekk*; siis on kaks ühesisulist eri grafeemi üheks kokku sulatatud ja sõna käänamine kindlasti allutatud vastavale tüüpsõnale (*kopp*, *vekk*, *kett*). Vastavalt eelmainitule nõuab hääldamine, et kirjutataks näiteks ka kohanimi *Vladivostokk* pro *Vladivostok*.

Kirjaviisi ühtluse huvides peaks meil üldse kõrvale jätama mõnesuguste tähtsamate kohanimedede mittehäälduspärane kirjutata-

* Avaldatakse mõttevahetuse korras. Toimetus.

mine ja tuleks nende ortograafia kooskõlastada keele põhiliste reeglitega. On ju hääldamisele hoopis võõrad nimekujud, nagu: (see) *Don*, (seda) *Doni*, (sellesse) *Doni*, (see) *Orjol*, (seda) *Orjoli*, (sõitis) *Orjoli*, ka *Balhaš*. Kooskõla kirjpildi ja hääldamise vahel oleks siin saavutatav, kui hakataks kirjutama *Donn*, *Orjoll*, *Balhašš* (kirjutataksegi juba *Boriss*, *Tarass*). Praeguses seisukorras torkab silma selliste sõnade ortograafia ebajärjekindlus: hääldamise kohaselt märgitakse küll vokaale (näiteks pärisnimedes *Samaara*, *Kaama*, *Amuur*, *Bakuu*), konsonante aga, nagu selgub eespoolsest, hoopis piiratult (näiteks *Feodossia*). Ei leidu kaalukaid põhjusi, mis takistaksid eeltoodud nimesid ja nendetaolisi teisigi Venemaa tähtsamaid kohanimesid hääldamise kohaselt kirja panemast.

Rohkesti ebakohti esineb trükis sõnade kokku- ja lahkukirjutamises. Nõudel, et seda küsimust tarbekohaselt rakendataks, on aga õige oluline tähtsus, sest erinevalt kokku- või lahkukirjutatud vormide kaudu väljendatakse erisuguseid mõtteid. Näiteks väljendi-paaridel *majandi töö kordaseadmine* ja *majandi töökorda seadmine*, *vaenlase kallale tungimine* ja *vaenlase kallaletungimine* on erinevad, vahel isegi vastupidised mõtted. Ajalehtede veergudel puutub tihtiigi silma selliseid vormilt eksiteele viivaid näiteid, nagu *saadikukandidaatide toetamiskoosolek*, *sisseastujate värbamiskampaania*, *Radištševi arreteerimiskäsk*, *uute teoste loomisprotsess*, *hanemunade hautamismeetod*. Antud vormides peitub veider, mõtetetu „sisu”, nagu oleksid saadikukandidaadid korraldanud kellegi toetamiseks koosoleku, või organiseeriksid sisseastujad mingi värbamiskampaania, või oleks Radištšev andnud käsu kellegi arreteerimiseks, või oleksid uued teosed midagi loomas (!), või nagu rakedaksid hanemunad mingisuguseid hautamismeetodeid (!). Absatsi algul toodud vääralt kirjapandud keelendite kaudu on mõeldud väljendada aga küll sisu, mille nõudekohane edasiandmine oleks pidanud toimuma järgmise kirjpildi kaudu: *saadikukandidaatide toetamise koosolek*, *sisseastujate värbamise kampaania*, *Radištševi arreteerimise käsk*, *uute teoste loomise protsess*, *hanemunade hautamise meetod*. Kui siinesitatud väljendite seast pisut lähemalt vaadelda kasvõi näidet *Radištševi arreteerimiskäsk*, siis on sel juhul juttu (tegelikult imaginaarsest) Radištševi käsust kedagi arreteerida, kui aga kirjutatakse *Radištševi arreteerimise käsk*, siis sellega on avaldatud teade, mille põhjal on tulnud Radištšev arreteerida.

Eespooltoodud vigased grafeemid on liigse kokkukirjutamise tulemus. Sama kallak on teisteski vahekordades kirjutamisvigu põhjustanud. Nii püsib igas eesti ajalehes valitseval kohal vigane sõnakuju *seosesolev*, mis ei tohi aga küll kunagi kuuluda liitsõnade kategooriasse. Kaldub ju sõna *seoses* funktsioonilt kaassõnade liiki ja seisab niisiis mingi alistava käändsõna teenistuses, kuna aga kesksõna *olev* võib kõrvuti sõnaga *seoses* lauses ainult sõnaühendilises vahekorras esineda. Õige on kirjutada näiteks *sellega seoses olevad küsimused*, mitte aga *seosesolevad*. Analoogiliselt on vääri kirjutada *delegatsiooniga kaasasolevad*, sest siin on lähimas ühenduses sõnad

delegatsiooniga kaasas. Samuti puudub alus kirjutada vanemate soovikohaselt pro vanemate soovi kohaselt. Pole põhjust kirjas ruumi anda vormile ülejõukäiv, vaid taastatagu talle endine õige vormistus: üle jõu käiv; lahku oleme ju ikka kirjutanud kõik seda laadi väljendid, nagu: üle tee jooksev jänes, üle kraavi hüppav poiss, samuti kõne all (mitte kõneall) olev küsimus. Sagedasti kaldutakse pooldama liitsõnalist kirjutamisviisi keelendis ajajooksul. See eeldab liitsõna ajajooks, mida aga tänapäevases keeles ei esine. Siin kuulub jooksul kaassõnade liiki ja need kirjutatakse alistavast sõnast ikka lahku; niisiis aja jooksul. Vigane ortograafia on meil teed leidnud isegi ministeeriumide nimesse. Näiteks kannab üks ministeerium nime „Eesti NSV Laiatarbe Tööstuskaupade Ministeerium”. Liitsõna laiatarbe ei mahu iseseisvana eesti keele ortograafia süsteemi, küll aga on võimalik kirjutada laiatarbe-tööstuskaupad.

Ajaleht kirjutab: „kahe- ja pooletonnine auto”. Kirjapildi järgi on siin tegemist kahe autoga: üks on kahetonnine, teine pooletonnine; konteksti järgi on jutt siiski ühest autost, mille suurus on 2,5 tonni. Kirjutusviga on teinud ühest autost kaks. Viga seisab selles, et sõnad on kokku kirjutatud; õige on neid kõnealusel juhul lahus kirjutada: kahe ja poole tonnine. Sõnad kahe ja poole moodustavad ühe ainsa arvu (2,5 või 2½) — ü h e täiendi põhisõna tonni juurde. Triki sõna toob tavaliselt ka niisuguseid näiteid, nagu: boorisaldus kõigub 1—6% vahel. Selles lauses ka mõttekriipsu ja numbrilist osa sõnadega edasi andes saame järgmise sõnastusega lause: boorisaldus kõigub ühe k u n i kuue protsendi vahel; nii aga ei kõnelda, vaid öeldakse: ühe j a kuue protsendi vahel. Vastavalt sellisele kõnelemisele tulekski kirjutada: boorisaldus kõigub 1 ja 6% vahel. Möödamannes olgu ühtlasi märgitud, et neil juhtudel, mil mõttekriips seisab sidekriipsuga varustatud numbrite vahel, oleks sobiv mõtte- ja sidekriipsude segisattumise ärahoidmiseks asendada see mõttekriips sõnaga kuni või või; nimelt oleks sobedam kirjutada mitte 3- — 5-protsendiline, vaid 3- kuni 5-protsendiline; samuti 22- või 23-kraadine soojus.

Erilise lahkeli on eesti keele kirjaviisi toonud E. Kumari oma teoses „Eesti NSV linnud” (1954). Ta liidab seal adjektiivsed täiend sõnad järjekindlalt substantiivsete põhisõnadega. Ta kirjutab: valgetoonekurg, mustvaeras, tõmmuvaeras, suurrisla jne. See moodus on uus meie ortograafias ja vastuolus senise tarvitamisviisiga. Kõik muud zooloogid kui ka botaanikud kirjutavad, samuti kui üldine kirjakeel, ammust ajast peale omadussõnad nimisõnalistest põhisõnadest reeglipäraselt lahku; näiteks: kollane lehevaksik, kõrvukas nahkhiir, valge ristikkein, suur nõges, kibe tulikas, punane tõukari jne., jne. Erandina esinevad ainult need vähesed liitsõnad, kus omadussõna moodustab nimisõnaga liituvat zooloogia- või botaanika-alase perekonna- või sugukonnanime, nagu: kirjurähn, jämejalg, ahasmardikas, laiuss, avarkodalased, kareputk, libeleht. Eelmainitud lahkeli kõrvalejätmine aitaks aina kaasa meie ortograafia ühtlustamisele.

Võrdlemisi vähem eksimusi tuleb trükiseis esile selles suhtes, et pole arvestatud sõnade kokkukirjutamise reegleid. Eriti puutub siin silma üks liik vigu. Teatavasti on meil juba pika aja jooksul kehtimas reegel, mille järgi kirjutatakse ühendverbi kõrvalsõna temaga seotud verbist pöördelistes vormides ja infinitiivides lahku, kokku aga kesksõnades ja *mata*-ga lõppeva ilmaütleva käände vormides, kui neid tarvitatakse omadussõnalises funktsioonis; niisiis: *on üles ehitatud*, aga *ülesehitatud hoone*, *edasiandmata kiri*. Viimasel ajal on hakatud trükisõnas sellest juhiseist kahjuks kõrvale häälbima; nimelt on viisiks saanud ühendverbide *nud-* ja *tud-*kesksõnades kõrvalsõna verbist eraldada, ja seda tihti üsna järjekindlalt; näiteks: *30. juunil 1953. a. välja antud käskkiri, suurel hulgal kokku tulnud demonstrandid*. Selline kallak on viga, millest tuleb kindlasti hoiduda.

Tuleb lahus hoida ühelt poolt paariline sidesõna *kas ... või* ja teiselt poolt modaalne mäarsõna (nn. kildsõna) *kasvõi* (хоть, хоть бы).

Sidekriips on eesti keele ortograafias sõnade liitmisel mitmeti rakendamisel. Teatavasti leiab ta meil kasutamist 1) hõlpsama loetavuse taotlemisel (*jää-äärne*, *raudtee-einelaud*), 2) mitme täiendvõi põhisõna puhul (*tööstus-* ja *ehituskombinaat*, *koolivennad ja -õed*), 3) pärisnime, arv sõna või üksiku kirjatähise liitmisel üldnimega või ka pärisnimega (*Kreutzwaldi-aegne*, *10-meheline salk*, *p-täht*, *o-jalad*, *x-kiired*, *+ -märk*, *Lõuna-Eesti*), 4) kaksik- ja kolmik-sõnades, kus on sidesõna asendatud sidekriipsuga (*luud-kondid*, *kilin-kölin*, *õeste-vennaste lapsed*, *enam-vähem*, *edasi-tagasi*, *NSVL-Ungari-Tšehhoslovakkia vaheline lennuliin*, 5) kolme tüvesisese vokaali kõrvutiesinemisel (*arteri-iit*, *ši-iit*). Vahel aga eksitakse siinesitatud juhiste vastu. Kui anname täie sõnastuse näiteks eespoolantud väljendile *NSVL-Ungari-Tšehhoslovakkia vaheline lennuliin*, siis ei ole sidekriipsude tarvitamine enam võimalik, vaid need tuleb asendada sidesõnaga *ja*; niisiis *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu ja* (resp. koma) *Ungari ja Tšehhoslovakkia vaheline lennuliin*. Sest sidekriipsu rakendatakse meil üksiksõnade liitmise puhul; kui aga nende liiteosade juurde kuuluvad veel eraldiseisvad sõnad, siis ei kirjutata enam kokku ei liidetud osi ega nendega seostatud eraldiolevaid sõnu. On küll õige kirjutada sidekriipsuga *Lenini-nimeline kolhoos*, aga needsamad sõnad jäävad kindlasti lahku, kui tuleb kirjutada *V. I. Lenini nimeline kolhoos*. Viimase juhise vastu eksib üsna korduvalt ajalehekeel, kui ta annab väljendile näiteks järgmise kirja pildi: *NSV Liit-Tšehhoslovakkia jäähokis*, *Norra-NSV Liit*, *Moskva-Eesti NSV*, kus sidekriipsu peab asendada *ja*.

Vahel on kuulda, et *anna*-sufiksiga sõnu (*lauljanna*, *müüjanna* jt.) hääldatakse pearõhuga sufiksil *-anna*. Säärasele hääldamisviisile siirdumine oleks meie keeles uueks nähtuseks, nimelt selle poolest uueks, et ta avab tee, mis peab võimaldama ka sufiksil funktsioneerida sõna pearõhu kandjana. Selle uue, erandliku kallaku

pooldamiseks ei ole aga põhjust, vaid ka *anna*-liitega sõnades jäägu, nagu kõigi teistegi sufiksitega tuletistes, pearõhk kindlasti ikka

tüvele püsima: *lauljanna*, *müüjanna*. Samale teele on juhitud salgake ladina päritoluga sõnu mitmuse käände lõpuga *-ibus* (sõnast *omnes*): kirjutatakse ja paiguti hääldataksegi teistest keeltest erinevalt *omnibuss*, *autobuss*, *trollibuss*. Selline vorm on samuti uus meie kirjakeeles. Tõsi küll, meil on olemas mõned nn. subtraktsiooni teel soetatud sõnad, aga nad kõik on arenenud sel teel, et täielik lähtevorm vormilt ja rõhult muutumatuna püsima jääb, sellest saadud lühivorm aga oma hääldamiskohase kirjpildi omandab; näiteks täisvormist *déssatin* (mitte *dessatiin*) on arenenud lühivorm *tiin*, täiskujust *kúmak* on saadud *maak* [omastav maage]. Seesuguste arendite eeskujul tuleb siis hääldada ja kirjutada *omnibus*, *autobus*, *trollibus*, lühivormis aga *buss*, nagu meil seda moodust juba pikemat aega on praktiseeritud.

Morfoloogilisi kõrvalepõikeid esineb meie kirjakeeles osalt laiemas, osalt kitsamas morfeemide piirkonnas. Mainigem siin mõnda neist.

Eesti keeles on kindlaks reegliks kujunenud konsonandiga (välja arvatud *s*) lõppevate laenulise päritoluga sõnade käänamisel tüve lõpuvokaalina tarvitada häälikut *-i*, aga *s*-iga lõppevates noomenites vokaali *-e*; kui aga selline sõna on nimetavas ühesilbiline või kui pikema sõna viimane silp on pearõhuline, siis liitub tüvele *i*-häälik. Näiteks: *norm-i*, *komisjon-i*, *tšempion-i*, *traktorist-i*, *mehhanism-i*, *orkestr-i*, aga *iiris-e*, *iberis-e*, *jambus-e*, *tsirkus-e*, *Sokrates-e*, küll aga *paus-i*, *mais-i*, *kolhoos-i*, *neuroos-i*. Selle kindlapiirilise reegli alla ei ole praktikas paigutatud mõni hiljuti keeles käibele tulnud pärisnimi, nagu: *Dulles-i*, *Buenos Aires-i* jt. Sellised morfeemid ei ole eelantud juhiste järgi moodustatud. Need väärad vormid tuleb asendada süsteemikohastega: *Dulles-e*, *Buenos Aires-e*, *Los Angeles-e*, *Seleebes-e*, *Amasoonas-e* jt.

On vaieldud selle üle, kuidas on õige näiteks sõnades *trohheus*, *Egeus*, *lütseum* ja paljudes teistes hääldada *eu* — kas ühe või kahe silbina. Kui *eu* artikuleeritakse ühe silbina, siis on eespooltoodud reegli põhjal antud sõnade tüve lõpuvokaaliks *-i*, kui hääldada *eu* eri silpides, siis on sama reegli põhjal tüve lõpuvokaaliks *-e*. Nii siis on kahesilbiliselt hääldatavatel nominatiividest *troh-heus*, *E-geus* omastav kääne *trohheus-i*, *Egeus-i*, aga kolmesilbiliselt hääldatavate sõnade *troh-he-us*, *E-ge-us* omastav on *troh-he-us-e*, *E-ge-us-e*. *i*-lise lõpuvokaaliga pole selle tüübi sõnu meie keeles esinenud, küll aga *e*-lise lõpuvokaaliga. Et seega ainult *e*-lise lõpuvokaaliga tüvevormid on kõnealuses tüübis üldtarvitusel, siis järgneb, et nendes ja teistes selletaolistes sõnades tuleb *eu* hääldada kahes silbis: *troh-he-us*, *E-ge-us* jt. Peale antud juhu tuleb võõrsõnades sageli lahus hääldada ka muupuhune *eu* (*lütse-um*), samuti *eo* (*pante-on*), *io* (*akordi-on*), *iu* (*gümnaasi-um*, *Horati-us*).

Kui ajalehes kirjutatakse *käesoleva kahe esimese kuu jooksul*, siis peaks sellekohane nimetav kääne kõlama *käesolev kaks esimest*

kuud; aga nõnda ei kõnelda, vaid öeldakse *käesolevad kaks esimest kuud* ja siis peaks järjekindlalt ka kaudseis käändeis öeldama: *käesolevate kahe esimese kuu jooksul, käesolevaid kaht esimest kuud . . .* Viimasel kujul on reeglipärane neid ja teisi samataolisi keelendeid tarvitada. Neid väljendeid on võimalik rakendada ka ümberpaigutatult — kujul *kahe käesoleva esimese kuu jooksul* jne. Samuti on lugu väljenditega *temaga ühinevaist* (mitte *ühinevast*) *neljast korpusest, viimaste* (mitte *viimase*) *90 aasta jooksul* jt.

Meil valitseb segadus selle kohta, missugusesse liiki kuulub sõna *oma*. Praegukehtiv „Eesti keele grammatika VIII klassile” on tänini ilmunud juba viies ikka jälle parandatud trükis, kuid sõna *oma* kohta kehtib muutmatult kõigis väljaandeis järgmine sõnastis: „Omastav asesõna *oma* harilikult ei käändu, nimelt kui see sõna on lauserõhutus asendis Kui aga sõna *oma* on lauserõhuline või esineb ilma juurdekuuluva nimisõnata, siis see käändub nagu *pesatüüpi* sõna.” Siin on arvesse võtmata jäetud *oma*-sõna kummagi-puhune sisuline erinevus. Ja kui veel kogu keele ulatuses jälgime selle sõna sisulist külge, siis selgub, et tal on neli erinevat sisu, mille järgi ta kuulub nelja sõnaliiki. *Oma* on 1) määrsõna (около — *ta on oma 30 aastat vana*), 2) omastav asesõna (свой — *oma töös on ta hoolas*), 3) omadussõna (собственный — *omad vitsad peksavad*) ja 4) nimisõna (свое, свои — *omade peale koer ei haugu*). Kahes esimeses tähenduses *oma* ei muutu, omadus- ja nimisõnana ta käändub reeglipäraselt.

Varemais eesti keele grammatikais hoiti käändsõnade ja tegusõnade põhimuuted peamuudetest kindlasti lahus. Praegukehtivas grammatikas on põhi- ja peamuuted ühte liidetud. Ometi on nende vormirühmade vahel oluline erinevus olemas: põhivormid on lähteliseks aluseks paljudele teistele käändsõnade resp. tegusõnade vormidele, peavormidest aga ei tuletu teisi muutekujusid, vaid nad on omaette morfeemid, millede tundmaõpetamine nõuab paiguti stataarsemat seletamist, paljudel puhkudel pole põhjust neid mainidagi. Näiteks käänete puhul on põhjendatud ainsuse ja mitmuse omastavat nimetada põhikäändeiks ehk — veel selgemini — lähtekäändeiks, aga ainsuse sisseütlev ja mitmuse osastav on niisugused käänded, mis nõuavad ainult mõnedes sõnatüüpides (näiteks I käändkonnas) oma mitmekesisuse pärast teiste käänetega võrreldes üksikasjalisemat käsitlemist, aga pole aluseks teistele käänetele. Samasugune vahekord valitseb ka tegusõnade põhi- ja peamuudete vahel: *ma-* ja *da-*tegevusnimi, kindla kõneviisi ainsuse I. pööre ja *tud*-kesksõna on põhi- ehk lähtevormid, aga peavormidel: lihtminevikul, *nud*-kesksõnal ja *kse*-olevikul tuleb ainult üksikute sõnatüüpide puhul lähedalt peatuda (näiteks I pöördkonnas). Täiesti erinev sisu põhi- ja peavormide vahel ei luba neid ühe nimetaja alla kokku viia, nimetada neid peamuuteiks, nagu seda tehakse meie grammatikas.

Üksikuid teatavat tüüpi tegusõnu käsitlevad meie grammatika ja „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” (VÕS) paralleelvormidena,

ilma et nende vormide käsitlust läbiks mingi süsteemiline, reegli-
line joon. Seesugused sõnad on VOS-i eelistuse järgi nimelt *kaitsma*
ja *maitsuma*, mida pööratakse vastavalt *laulma*-tüübile, aga *õitsema*,
mille tüüpsõnana on antud *veerima*. Mainitud verbid on võrdsest
üldtarvitatavad põhifondi sõnad, peaksid niisiis kui ühtemoodi
struktureeritud vormid ka ühesuguse arenemistee läbi käinud olema.
Seejuures avaldub aga võõrastav ebakõla: miks on *kaitsma* ja
maitsuma antud astmevahelduslikena, kuna ehituselt samasugune
õitsema esitatakse astmevahelduseta verbina, kallutatakse aga
kindla kõneviisi olevikus siiski astmevahelduslikkusele: *õitseb* paku-
takse II vältes. Säärane kahepaiksus on hõlpsasti kõrvaldatav sel
teel, et *kaitsma*-tüüpi verbide hulka paigutataks ka *õitsma*.

Teatavasti kuulub omadussõna *iga* samasse tüüpi, mille piir-
konnas on palju samasuguse ehitusega sõnu: *pesa*, *isa*, *ema*,
kana jne. Ainsuse osastav neist sõnust on ikka olnud sarnane nime-
tava ja omastava käändega. Juba pikemat aega tikub aga sõnas *iga*
üsna visalt esile *t*-line osastav, mida ei esine selle tüüpkonna teis-
tes sõnades. Hoidutagu siis säherduse vea eest, ärgu tarvitatagu
vorme *igat võimalust*, *igat liiki* jt., vaid kirjutatagu *iga võimalust*,
iga liiki jne.

Eesti keeles nõuavad põhjarvud (välja arvatud 1) ja umbarvu-
dest *mitu* teatavasti ainsuse omastavat käänet: *5 aastat*, *2 lehte*,
2 ööd; nendest ja paljudest teistest samataolistest väljenditest moo-
dustatakse liitelised omadussõnad samuti ainsuse tüve alusel; näi-
teks: *5-aastane* laps, *20-leheline* kaustik, *2-ööne* valve, *mitmekõite-*
line teos, *mõnerealine* kiri. Sellesse puhtasse reeglisse on tekkinud
aga täiesti põhjusega üksikud ebakohad. Nimelt on mõnes selletüü-
bilises liitsõnas püütud põhisõna ainsuse tüve asendada mitmuse
tüvega ja on seega väljakujunenud tüübist kõrvale kaldutud. Sellis-
ed väärakujulised liitsõnad on näiteks *viiekuine* laps, *kahepäine*
lihas, *minevaõine* torm, kuna süsteemipärane on ütelda *viiekuune*,
samuti *igakuune*, *mitmekuune*, *kahepeane*, *minevaööne*. Mitmuse-
tüvelised omadussõnad on seesugustel juhtudel õigustatud ainult
nendes liitsõnades, mis pärinevad sõnaühendist, milles esimene
sõna nõuab teist mitmuslikus vormis; nii saab koondada sõnaühen-
deid *hulk päid*, *rohkesti lapsi* liitsõnuks *hulgapäine* rahvamurd,
rohkelapsine lasteaed.

Sepp-sõnade reast on nii kirjpildi poolest kui ka morfoloogiliselt
eraldatud üks liitsõna, nimelt *rätsep*. Kujul *rätsep* on teda käänama
hakatud nagu lihttüve: *rätsep*, *rätsepat*, *rätsepaid*. Ometi on ta liit-
tüvi, mille põhisõnaks on samuti *sepp*, nagu sõnades *kingsepp*, *pott-*
sepp, *raudsepp* jt. Ei ole kahtlust, et süsteemipäraselt kuulub liit-
sõna *rätsepp* teiste *sepp*-nimetustega ühte rühma ja tuleb seepärast
kooskõlastada rühma teiste liikmetega ortograafiliselt ja morfoloo-
giliselt. Tuleks käämata *rätsepp*, (seda) *rätseppa*, (neid) *rätseppi*.

Analoogiline lugu on meil sõnaga *hektar*. Kirjas valitseb sõna-
kuju *hektar*, mida käänatatakse kui lihttüve (*raamat*-tüüpsõna ees-
kujul). Tõepoolest on see keelend aga liitsõna. Ta koosneb kahest

tüvest: *hekt(o)*- (= 100) ja *aar* (100 m² suurune pinnamõõt). Põhisõnana liitub *aar* peale *hekt*-tüve veel mitme teise täiendsõnaga, moodustades liitsõnu: *dek-aar* (= 10 aari), *kil-aar* (= 1000 a), *müri-aar* (= 10 000 a), *detsi-aar* (= 0,1 a), *tsenti-aar* (= 0,01 a), *milli-aar* (= 0,001 a). Sellest järgneb, et on õige tarvitada kirja-pilti *héktaar* (seda *hektaari*, neid *hektaare*), aga mitte *hektar*.

kene-sufiksiga omadussõnade kompareerimine toimub küllalt süsteemikindlalt. On viisiks saanud neid sõnu kahte viisi kompareerida: koos *kene*-liitega ja ilma selleta. Esimest liiki vormid, nagu: *lühikesem*, *õhukesem*, *pisukesem*, on reeglipärased, on aga praktiliselt võrdlemise vähem tarvitusel. Enam levinud on ilma *kene*-sufiksita moodustatud komparatiivid. Ka seda liiki võrdlusvorme rakendab keel üldiselt reeglikindlal kujul, nimelt järgmiselt: ilma *kene*-liiteta kannavad järelejäänud omadussõnalised tüved kuju *pisi*- ehk *pisu*-, *tillu*-, *õhu*-, *lüh*-, *lähi*-, mis keskvõrde kujundamiseks muudavad oma tüve-lõpuvokaali *i* või *u* *e*-ks, mille külge liitub tunnus *-m*; niisiis: *pisem*, *tillem*, *õhem*, *lühem*, *lähem*. Seega võiks kompareerimist, mis on selles osas küll kaheviisiline, ikkagi süsteemipäraseks pidada. Ometi seguneb siia ebakohti. Näiteks annab E. Muugi VÕS-is mõnest sõnast paralleelseid algvõrde nominatiivikujusid: *lähikene* ja *lähe* [omastav *läheda*], *lühikene* ja *lüh* [*lüheda*], *õhukene* ja *õhe* [*õheda*]; kuid sõnakujud *lähe*, *lüh* ja *õhe* on, nagu eespool mainitud, komparatiivi tüvevormid, aga mitte rahvapärased algvõrde nominatiivid. Sellevastu rõhutab kehtiv VÕS, et mõnel *kene*-sufiksiga omadussõnal olevat küll kaudsed käänded, aga puuduvat nimetav. Nii olevat lugu sõnaga *läheda*, sõna *lüheda* eksisteerimist ei väideta (see sõnakuju puudub VÕS-is), küll aga esitatakse samatüveline määrsõna *lühidalt* ja liitsõna *lühidavõitu*. Eespoolse põhjal aga võiks ilmne olla süsteem *lähikene* — *läheda*, *lühikene* — *lüheda*. Seejuures ei saa samastada sõnu *lähikene* ja *lähedane*, nagu seda teeb VÕS, sest *lähedane* on sama mis *kaunis lähikene* ja tal on oma süsteemipärane komparatsioon.

Kuidas käänata sõna *paas*, selle kohta esineb kõikumisi rahvasuus ja kirjas. Lõuna-eessti alal (näiteks Vastseliina piirkonnas) käänatakse *paas* — *paane*, *paant*, (neid) *paasi* (tüüpsõnaks *küüs*), kuna mujal on laialt tarvitusel *paas* — *pa*, aga kuidas kõlavad teised käänded, selle kohta ei anna selgust rahvakeel, keelelistes juhendites aga on erinevusi ainsuse ja mitmuse osastava vormides. E. Muugi VÕS-is (1946) on *paas* omaette tüüpsõna, mille ainsuse osastavaks on *paat* ja *paasi*, mitmuse osastavaks *paasi*. Kehtivas VÕS-is (1953) paigutatakse *paas* tüüpsõna alla *pood*, kusjuures tema ainsuse osastavana on antud vorm *paasi*, mitmuse osastavana aga *paase* e. *paasisid*. „Eesti keele grammatika VIII klassile” (1955) paigutab sõna *paas* tüüpsõna alla *uus*, andes vormid *paas* — *pa*, *paat*, (neid) *paasi*. Et eesti keeles ei leidu sõnu, millede ainsuse ja mitmuse osastav oleksid ühekujulised, siis ei saa käesoleva sõna puhul võimalikuks pidada E. Muugi VÕS-i poolt esitatud morfeeme.

Sõna *pood* on teissuguse häälikulise struktuuriga keelend kui *paas* ja on seepärast viimase tüüpsõnaks liiga otsitud, annab siis ka võõraid mitmuse osastava vorme *paase* ja *paasisid*. Sõnale *paas* käega katsutavas läheduses seisavad kahtlemata *voos*, *hüüs*, *küüs*, *kaas*, *laas*; kõigi nende mitmuse osastav lõpeb *i*-ga: *voosi*, *küüsi*, *kaasi*, niisiis ka *paasi*. Seega tuleb kõnealust sõna käänata järgmiselt: *paas* — *pae* — (seda) *paat*, (neid) *paasi*. Nii kääneb seda sõna ka „Eesti keele grammatika VIII klassile” ja nõnda oli see fikseeritud „Eesti õigekeelsuse sõnaraamatus” 1928. aasta paiku.

Üldlevinud arvamise järgi on *gi* ~ *ki* liide ehk sufiks. Aga kas on see nii? Asja selgituseks katsume selgusele jõuda selle kohta, mis on liide ehk sufiks. 1) Eraldivõetult ei ole sufiksil kindlat tähendust; nii on *-lane* omaette sisutu, ta omandab sisu alles sõnatüve külge liidetult; näiteks: *teadlane*, *peenlane*. 2) Sufiks rakendatakse kirjas *lihtsõnade* kirjutamise reeglite kohaselt: *lipkond*, *petlik* (mitte *pettlik*). Seevastu on *gi* ~ *ki* kindla tähendusega sõna = также, тоже, даже ja kirjutatakse *liitsõnade* kirjutamise reeglite järgi; näiteks: *kukkki* (= ka kukk, isegi kukk) ei laulnud, *linngi* (= ka linn) oli lipuehtes. Niisiis ei ole *gi* ~ *ki* liide, vaid on sõna, mida on tänini täiesti õigesti sõna moodi kirjutatud (*gi* ~ *ki* on kildsõna), aga ainult vale nimetuse alla viidud.

Eespoolsete ridade kaudu on lühedalt esile toodud mõned ebakohad, mis esinevad meie kirjutamisviisis ja sõnade muutmises. Osalt on need keelelised ebapiisavused avarama, osalt õige kitsa ulatusega. Aga kõigil neil on see ebameeldiv kallak, et nad toovad meie keelereeglisse ülearuseid, asjatuid normidest kõrvale hälbimisi. Kirjakeele püüd on aga erandlikke, ühtlasi ka paralleelseid jooni ortograafiast ja morfoloogiast võimalikult rohkesti kaotada, mille tagajärjel kasvaks keelel võimalus oma ehituse poolest üha järjekindlamaks ning ühtlasemaks areneda. Keelekorraldajate ühisel soovil oleksid asjaomased takistused kahtlemata ületatavad.

О НЕКОТОРЫХ НЕСООБРАЗНОСТЯХ В ОРФОГРАФИИ И МОРФОЛОГИИ ЭСТОНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

И. ВЕСКИ

Резюме

Как известно, эстонское правописание базируется в основном на фонетическом принципе. Однако этот нормативный принцип проводится недостаточно последовательно, вследствие чего в языковой практике возникают т. н. исключения, которые не всегда могут быть обоснованы и оправданы. Устранение этих исключений или, по крайней мере, уменьшение их числа могло бы содействовать более единообразному и последовательному развитию эстонского литературного языка и его орфографии.

Одна из таких глубоко вкоренившихся несообразностей состоит в том, что известная группа слов с конечными -k, -p и -t пишется в именительном падеже не так, как произносится, напр. *kompvek, kotlet, kabinet* вместо *kompvekk, kotlett, kabinett*.

Некоторые широко известные географические названия, в написании которых соблюдается вообще фонетический принцип, не подчиняются общему правилу и просто транслитерируются, напр. *Balhaš* вместо правильного *Balhašš*, хотя в то же время пишут: *Boriss, Tarass* и т. д.

В печати встречается много несообразностей в области слитного и раздельного написания слов. Между тем применение того или иного написания целиком зависит от различия в смысле словосочетания. Так, например, вместо того, чтобы в соответствии со смыслом данного словосочетания писать: *sisseastujate värbamise koosolek* 'собрание для вербовки поступающих', это словосочетание, как и многие подобные, находят обычно неправильное выражение на письме: *sisseastujate värbamiskoosolek*, т. е. 'вербовочное собрание поступающих'. Неуместное слитное написание слов наблюдается и в ряде других случаев.

Реже встречаются случаи несоблюдения правил слитного написания слов. Однако и в этой области, в качестве часто повторяющейся ошибки, обращает на себя внимание раздельное написание компонентов причастий на -*pid* и -*tud* от глаголов с приставками, напр. *välja antud käskkiri* вместо правильного: *väljaantud käskkiri* 'изданный приказ'.

В некоторых случаях наблюдается неуместное применение дефиса, т. е. не принимается во внимание правило, по которому дефис употребляется лишь для соединения отдельных слов, между тем как в тех случаях, когда в состав соединяемых частей входят еще другие самостоятельные слова, употребление дефиса является неправильным. Эстонская печать, к сожалению, не свободна от ошибок этого рода.

Согласно общему правилу, главное ударение в эстонских словах никогда не падает на суффикс или падежное окончание. Поэтому нельзя признать правильной заметную иногда тенденцию переносить главное ударение на суффикс или падежное окончание в словах, образованных с помощью суффикса -*janpa*, и в двух-трех словах с латинским падежным окончанием -*ibus*; правильно, следовательно, не *lauljanna*, но *lauljanpa*, и не *omnibüss*, а *õnnibus*, однако в субтрагированной форме — *buss*.

В эстонском языке выработалось правило, согласно которому при склонении заимствованных слов, оканчивающихся на согласный (за исключением *s*), в качестве конечного гласного основы выступает гласный *i*, а при склонении слов, оканчивающихся на *s*, — гласный *e*; если однако такое слово в именительном падеже является односложным, или же на последний слог более длинного слова падает главное ударение, то при склонении к основе присоединяется и здесь гласный *i*. Между тем это правило не всегда

соблюдается; встречаются, например, такие формы, как: Buenos Aires-i, Los Angeles-i вместо Buenos Aires-e, Los Angeles-e.

Во многих заимствованных словах эстонского языка гласные в звукосочетании *eu* относятся к различным слогам; однако в некоторых словах наблюдается ошибочное произношение этого звукосочетания как дифтонга, вследствие чего такие слова переходят в другую, чуждую им систему склонения; например: *troh-heus-i*, *E-geus-i*, тогда как правильными являются формы: *troh-he-us-e*, *E-ge-us-e*.

Имя числительное количественное (за исключением числительного 1) в сочетании с примыкающим к нему существительным (напр., *5 meest* — 5 человек) является по содержанию выражением множественности. Несмотря на это, присоединяемые к таким словосочетаниям в качестве определения имени прилагательные имеют в языковой практике форму единственного числа. Такое несоответствие должно быть устранено. Так, например, следует говорить не: *käesoleva kahe kuu jooksul*, а *käesolevate kahe kuu jooksul*, или же: *kahe käesoleva kuu jooksul*.

В эстонской грамматике слово *ota* считается местоимением, которое, будучи в безударном положении, является несклоняемым, а, находясь под ударением, склоняется. Между тем в действительности мы имеем дело в первом случае с местоимением (свой), а во втором случае — с прилагательным (собственный); кроме того, слово *ota* может быть наречием (в значении 'около') и именем существительным (в значении 'свое, свой').

Несообразность в современной грамматике эстонского языка возникла в результате того, что морфемы, обладающие совершенно различными функциями, в области как склоняемых, так и спрягаемых слов, сведены под общим названием в один раздел.

Имена числительные количественные (за исключением числительного 1) и неопределенное *mitu* 'несколько' требуют после себя партитива единственного числа (напр. *viis aastat* 'пять лет'); сложные имена прилагательные должны производиться от таких словосочетаний также на основе единственного (а не множественного) числа имени существительного. Так, например, следует говорить: *viiekuine* 'пятимесячный', а не *viiekuine*, как часто говорят в последнее время.

Сравнительная степень имен прилагательных с суффиксом *-kene* образуется двояким способом (*lühikesem* и *lühem* 'короче') и вообще по определенной системе. Между тем в словарях представлены некоторые формы положительной степени (*lähе, lühe, õhe*), которые не встречаются в общенародном языке; с другой же стороны, распространено ошибочное мнение, что у основ *läheda, lüheda* якобы отсутствует форма именительного падежа, каковой в действительности являются формы: *lähikene* и *lühikene*.

Некоторые отдельные слова также стали употребляться в не-

свойственной им форме, напр.: õitsema 'цвести', gätsep 'портной', hektar 'гектар'. В интересах нормирования языка эти слова следовало бы ввести в рамки соответствующих правил в форме: õitsema, gätsepp, héktaar.

Рассмотренные нами случаи вносят ряд исключений в грамматическую систему эстонского языка. Одной из задач литературного языка является ограничение употребления вышеуказанных форм в речевой практике. Устранение таких форм открывает перспективы более последовательного и единообразного развития грамматического строя языка.

i-SUFIKSILISTEST VERBIDEST EESTI KEELES

H. RÄTSEP

Keeleajaloolised uurimused läänemeresoome keelte varasema häälikulise struktuuri alal on näidanud, et läänemeresoome aluskeelele eelnevas läänemeresoome-volga aluskeeles puudus enamasti tänapäeva läänemeresoome keeltele omane järgsilpide vokaalide kvaliteediline mitmekesisus.

Esimesest silbist kaugemal sõnatiives konsonantide kõrval võisid siis esineda ainult vokaalid *a*, *ä* ja *e*. Kõik teised tänapäeval (ja ka juba läänemeresoome aluskeeles) järgsilpides esinevad vokaalid olid kas tuletus- või muutelõppudeks või tekkisid mitmesuguste foneetiliste muutuste tagajärjel¹.

Eesti kirjakeeles esinevad tänapäeval järgsilpides vokaalid *a*, *e*, *i* ja *u*. Vokaalharmoonia taandumisel asendati vokaalid *ü*, *ä*, *e* vokaalidega *i*, *a*, *e*. Hiljem toimus veel järgsilbi *o* asendamine *u*-ga. Neist neljast järgsilpides esinevast vokaalist kaks — *i* ja *u* — on sageli tuletusliku või võõra päritoluga.

Käesolevas kirjutuses võetakse vaatluse alla verbitüvede järgsilpide *-i* sufiksilise päritolu küsimus, kusjuures peatähelepanu on pööratud kirjakeelele. Eesti murrete materjale on kasutatud F. J. Wiedemanni sõnaraamatu ulatuses².

Algupärased lihtverbitüved on eesti keeles ühe- või kahesilbilised. Tähelepanu tuleb meil suunata teise silbi *i*-le. Teisest silbist kaugemal asetsev *-i* ei paku käesoleva töö seisukohalt huvi, sest ta on seal kas muutelõpuks, tunnuseks või nende osaks.

Eesti keele verbide teise silbi *i* võib olla:

(a) tuletussufiks; b) pärit teistest vokaalidest foneetiliste muutuste tagajärjel; c) laen- ja võõrsõnades — juba üle võetud *i*-lisena (võrdle näiteks vn *судурь* ~ ee *sundima* jne.); d) pärit noomeni genitiivi või mitmuse tüvest; (e) mingi liitsufiksi osaks, kuigi mõnikord sekundaarse laadiga (näiteks: *nokitsema*, *ahnitsema* jne.).

Alljärgnevas võetakse lähemalt käsitluse alla punktid a) ja e), s. o. juhtumid, kus *i* on seoses uute verbide tuletamisega.

¹ Vrd. Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка I, Москва 1953, lk. 43.

² F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage, St. Petersburg 1893. — Edaspidi lühendatult *Wied.*

Rea soome-ugri keelte uurijate (Y. Wichmanni, M. Rapola, J. Szinnyei jt.) arvates tuleb meil soome-ugri (resp. uurali) keelte ulatuses lähtuda kahest erinevast *j-* (või *i-*) -lisest verbisufiksist: denominaalsest **j-*st või **i-*st ja deverbaalsest frekventatiive tuletavast **j-*st või **i-*st³.

Deverbaalse *i-* (<**j-*) sufiksi vastavusi leiame läänemeresoome keeltest kuni obiugri keelteni. Peale selle võib sufiksit kaugemas plaanis kõrvutada deminutiivse **j-*sufiksiga, sest arvatakse, et deminutiivne sufiks sobib hästi ebakindluse väljendamiseks, mis praegugi sisaldub tegevuse mitmekordsuses⁴. Niisiis eestigi keeles esinev frekventatiive tuletav *i-*sufiks on soome-ugriline sufiks, laiemalt võetuna uurali aluskeelde tagasiviidav tuletuslik element.

Eesti keelt käsitlevais uurimustes pole tähelepanu pööratud sellele vanale derivatsioonisufiksile. Sufiks puudub meie kooligrammatikais ja viimastest laiemaiski käsitlustes, isegi J. F. Wiedemanni eesti keele teaduslikus grammatikas. Kahe silma vahele jätmise on seda kummalisem, et teiselt poolt on kooligrammatikais tähelepanu osutatud tänapäeva keele seisukohalt võrdlemisi väikese tuletuspiirkonnaga sufiksilegi, nagu *-skele*, *-hta* jt. Sellekõrval *i-*sufiksiliste verbide hulk võetuna kas või „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu“ ulatuses ületab kahtlemata kahesaja piiri.

*i-*sufiksiliste verbidega on tegeldud mõnevõrra lähemate sugulaskeelte (eriti soome) osas. Eesti keele *i-*sufiksilistele verbidele on viidanud T. Lehtisalo, ühendades selle sufiksi alusuurali frekventatiivse **j-*sufiksiga. Lehtisalo kasutas materjali allikana Wiedemanni grammatikat, kus seda sufiksit ei esine, ja sellest on tingitud, et näiteiks on toodud ainult lõuna-eesti murde sisekaolised *lapšma* ja *tsurkma*⁵.

Eesti *i-*sufiksilisi frekventatiive võib iseloomustada väga mitmelt aluselt ja mitmest seigast lähtudes.

Erinevalt enamikust sufiksilistest verbidest võivad *i-*sufiksilised verbid olla astmevahelduslikud, kusjuures astmevaheldussuhe on tavaline, mitte vastupidine nagu *a-*momentaanidel. Näiteks: *nilpima* : *nilbin*, *torkima* : *torgin*.

*i-*lised frekventatiivid jagunevad kahte rühma. Suurem hulk neist on onomatopoeetilis-deskriptiivse iseloomuga. Nende derivatsiooni aluseks on olnud loodushääli imiteeriv või loodusnähtust väliselt kirjeldav sõnatüvi. Frekventatiividest vähema osa moodustavad tavalistest verbitüvedest pärinevad, enamasti läänemeresoomelised verbid. Võrreldes viimastega on onomatopoeetilis-deskriptiivse iseloomuga *i-*sufiksiga verbid hilisemad tuletised, sest ainult harvu

³ Vrd. P. Ravila, Über eine doppelte vertretung des urfinnisch-wolgaischen *a usw. — Finnisch-ugrische Forschungen XX, lk. 99.

⁴ Vrd. Л. Хакулинен, *op. cit.*, lk. 240, 241.

⁵ Vrd. T. Lehtisalo, Über die primären uralischen Ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk. 79. Soome keeles esineva *i-*sufiksi kohta vaata ka Д. В. Бубрих, Историческая морфология финского языка, Москва—Ленинград 1955, lk. 130—131.

neist kohtame kõigis läänemeresoome keeltes (rohkem on ühiseid eesti ja soome keeles). Enamik viimastest on tuletatud läänemeresoome keelte eraldielu perioodil, võttes eeskujuks ja aluseks *i*-frekventatiivide vähema, kuid vanema rühma.

i-frekventatiive muude *i*-tüveliste verbide hulgast eraldavaks jooneks on see, et enamik neist on teatud määral opositsioonis ühekordset, momentaanset tegevust märkivate *a*-tüveliste kontraheerunud verbidega. Kuivõrd võib viimaste tüve lõpul olevat *a*-elementi pidada sufiksiks, on omaette küsimus. Selge on siiski see, et eesti keeles on kontraheerunud verbe üks rühm tegevuse üldiselt viisilt vastandlik *i*-frekventatiividele. Muidugi teatud tähenduslikku lähenemist, samastumist esineb. Sõnaraamatute puhul torkab sageli silma tähendusliku vahe mitterägamine. Võrreldagu näiteks selliseid sõnapaare, nagu: *ahmima* — *ahmama*; *kaapima* — *kaapama*; *kobima* — *kobama*; *kompima* — *kompama*; *kraapima* — *kraapama*; *krahmima* — *krahmama*; *lahmima* — *lahmama*; *lonkima* — *lonkama*; *sähvima* — *sähvama*; *kopsima* — *kopsama* jne.

Enamik *i*-sufiksilisi verbe on transitiivsed verbid. *i*-sufiks liitub alati konsonanttüvele.

Frekventatiivse tähenduse kindlaksmääramisel on teatav tähtsus paralleelseil *u*- ja *le*-sufiksilistel verbidel. Näiteks: *kähmima* ~ *kähmlema*; *keksima* ~ *kekslema*; *kolksima* ~ *kolksuma*; *sulpsima* ~ *sulpsuma* jne. Neid pole moodustatud muidugi mitte kõigist tüvedest, kuid teatud hulgal *i*-sufiksilistel verbidel on selline paralleelverb olemas.

Onomatopoeetilis-deskriptiivseis sõnades on tähenduse suhtes suure tähtsusega sõnasisene (esimese ja teise silbi piiril olev) konsonantühend või konsonant. Seejuures on paljudel sisult lähedastel sõnadel see konsonantühend samasugune, nii et sõna häälikulist kuju eristab vaid esimese silbi vokaal ja sõnaalguline konsonant. Alljärgnevas *i*-sufiksiliste onomatopoeetiliste ja deskriptiivsete sõnade loendis on aluseks võetud rühmitelu mainitud konsonantühendite järgi. Et *i*-tüvelist onomatopoeetilis-deskriptiivset verbi, millel on frekventatiivne sisu, tunnistada *i*-sufiksiliseks frekventatiiviks, selleks on peetud piisavaks ühe all-loetletud iseloomuliku joone olemasolu: a) keeles esineb sõna tuletuse aluseks olev *i*-ta interjektsioon, näiteks *kopsima* — *kopsti!*; *lipsima* — *lipsti!*; *limpsima* — *limpsti!*; b) samast sõnatüvest on tuletatud *a*-tüveline momentaan või leidub teise tüvevokaaliga vasteid sugulaskeeltes; c) sõna tüves leiduv konsonantühend on sama teiste eelnevate tunnuste põhjal *i*-sufiksiliseks tunnistatud verbidega, näiteks, kui meil on *i*-sufiksilised verbid: *ahmima*, *kahmima*, *kohmima*, *krahmima*, *kähmima*, *lahmima* punkti b alusel, siis peaksid olema *i*-sufiksilised ka sõnad *vohmima*, *võhmima* ja *klähmima*.

Järgnevad verbid tuleks siis lugeda *i*-sufiksiliste frekventatiivide hulka kuuluvaks:

1) *-b-* on tüves:

kabima = kobima (Wied.) — vrd. *kabama* = kahmama, kokku kraapima (EÕS⁶);

kebima = kergesti ning kiiresti käima (VÕS⁷) — vrd. *kebelemä* = Freq. von kebmä (Wied.)⁸;

klobima = peksma, kolkima [kedagi] (VÕS) — vrd. *klobisema* (VÕS);

kobima (VÕS) — vrd. *kobama* (VÕS);

kribima (VÕS) — vrd. *kribisema* (VÕS);

krobima = krobisema (Wied.);

kräbima = klettern (Wied.) — vrd. *kräbisema* = rascheln, schlurfen, knirschen (Wied.);

kõbima = kohendama, parandama, nokitsema (VÕS) — *kõbisema* (VÕS);

libima = glätten, glatt machen (Wied.) — vrd. *libama* = siluma, lakkuma, noolima; meelitama, libitsema (EÕS); sm *lipiä*, *livin* = slinta, halka (liipiä) (Lönnr.⁹);

lobima = lobinal sööma, larpima (EÕS) — vrd. *lobama* (VÕS);

nabima = kahmama, haarama (VÕS) — vrd. *nabistama* (VÕS);

nobima = isukalt, ruttu sööma (EÕS) — vrd. *nobe* (VÕS);

rabima = raffan (EÕS) — vrd. *rabama* = raputama, kõigutama, (teri viljavihkudest välja) peksma, (jalust järsku maha) paiskama; rapsama, krabama, järsku tabama (näit. haiguse kohta) (EÕS);

sabima = sabistama; baddeln, scharren (von Hühnern), fig. eilig arbeiten (Wied.);

sebima = kokku panema [kangast, köit] (VÕS) — vrd. *sebisema*, *sebima* = geschäftig sein, sich beeilen (Wied.); sm *sepiä*, *sevin* = omveckla fortfarande, vira, nysta; s. *auki* = afveckla, afnysta; s. *itsensä* = uppkafla, ringla sig (Lönnr.); *sevätä*, *sepään* = omarma, omfamna, omveckla; famntaga, halsa (Lönnr.);

2) *-hm-* on tüves:

ahmima (VÕS) — vrd. *ahmama* = kinni rabama, [ahnelt suhu] haarama (VÕS); sm *ahmia* = жадно проглатывать, пожирать [ФРС¹⁰]; *ahmata* = äta glupskt, sluka i sig, svälja snålt, glupa, glufsa, fräta, fråssa, göda sig (Lönnr.);

ihmima = schreien, winseln nach etw. (Wied.) — vrd. (?) *ihmata* = hõõrumise teel siluma ja välja venitama (EÕS);

⁶ = Eesti õigekeelsuse sõnaraamat I—III, Tartu 1925—1937.

⁷ = Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn 1953.

⁸ Wiedemann ei tunnud frekventatiivset *i*-sufiksit, sellest on tingitud *i*-liste ja *a*-liste verbide võrdsustamine.

⁹ = E. Lönnrot, Finskt-Svenskt Lexikon I—II, Porvoossa 1930.

¹⁰ = Финско-русский словарь под редакцией О. В. Кукконен, Х. И. Лехмус и И. А. Линдрос, Москва 1955.

jõhmima = faul, träge, nachlässig sein, trödeln; = võhmima (Wied.);

kahmima = korduvalt kahmama, haarama, ära kiskuma (VÕS) — vrd. *kahmama* = [ühekordselt] haarama (VÕS); sm *kahmia* = snappa efter med läpparna, gripa efter, famla efter; taga begärligt, eftertrakta (Lönnr.); *kahmata* = gripa blindt uti, fatta tag i, nappa, famla efter (Lönnr.);

klähmima (VÕS) — vrd. *klähm* = löök, hoop lahtise, lapiti käega (VÕS);

kohmima = kohmitsema (VÕS) — vrd. *kohmama* = huupi, umbropsu ütleva v. tegema (VÕS); sm *kohmia* : hevonen jne. kohmi jauhoja vakasta täysin suin; = johmia; lyödä kohmi; *kohmata* = glupskare än (Lönnr.);

krahmima = ikka jälle krahmama, kiskuma, [kokku] kraapima (VÕS) — vrd. *krahmama* = äkitselt haarama (VÕS);

kõhmima = kohmima (Wied.) — vrd. *kõhmetama* = kohmetama (Wied.);

kähmima = peksma, klähmima (VÕS) — vrd. *kähmama* = lööma; *kähmlema*? sm *kähmiä* = щупать; мешкать [ФРС];

lahmima = korduvalt lööma, peksma, midagi hoogsalt, kuid hooletult, umbropsu tegema (VÕS) — vrd. *lahmama* = lööma, virutama (VÕS);

lohmima = raskete hoopidega lööma, peksma (VÕS) — vrd. *lohma* = lööma, lohmima (EÕS); sm *lohmia* = göra vårdslöst, slå, skärä; *lohmata* = spränga ut stora stycken, rifva i stycken; bete sig vårdslöst (Lönnr.);

rahmima = rahmeldama (VÕS) — vrd. *rahmama* = krahmama, haarama (VÕS);

rohmima = hoolimatult toimima, rohmakalt tegema (VÕS) — vrd. *rohmama* = hoolimatult, ülepeakaela midagi tegema (VÕS); sm *rohmia* = göra groft arbete, bete sig groft, rafs (Lönnr.);

rühmima = rohmima (Wied.) — vrd. *rühmama* (VÕS); sm *ryhmiä* (Lönnr.), *ryhmätä* = ryhmytä (Lönnr.);

vohmima = ahnesti sööma (VÕS);

võhmima = vohmima (VÕS);

ähmima = mit flacher Hand schlagen, tachteln; = ahmima (Wied.) — vrd. sm *ähmiä*, *ähmätä* = göra ngt med ansträngning, slå starkt, dänga till (Lönnr.);

3) *-hv-* on tüves:

klähvima = killkavalt haukuma (VÕS);

kõhvima = ihuma, kõhutama, ka metsise häälitsusest (EÕS) — vrd. *kõhvat!* *kõhvat!* (EÕS);

kähvima = lööma, klähmima, sähvima (EÕS) — vrd. *kähvama* = ruttama, kiire olema; kähvatama (EÕS);

nähvima (VÕS) — vrd. *nähvama* (VÕS);

pahvima (VÕS) — vrd. *pahvama* = pahvatama (VÕS);

sähvima (VÖS) — vrd. *sähvama* (VÖS);
vuhvima = sausen (Wied.);

4) *-k-* on tüves:

nöökima = pilkama, kiusama (VÖS) — vrd. *nöökama* =
tögama (VÖS);

öökima (VÖS) — vrd. *öögatama* = järsku, ühe korra öökima
(VÖS); sm *yökkiä* = kräkas fortfarande, kasta upp, spy (Lönnr.);
yökätä = kräkas, kasta upp (Lönnr.);

5) *-kk-* on tüves:

ekkima = schluchzen, schlucken (Wied.);

nikkima = näkkima, naksima (EÖS);

näkkima = raasukeste kaupa hammustama (VÖS) — vrd.
näkkama = õnge hakkama; õnnestuma (VÖS);

ökkima = Neigung Erbrechen haben, würgen, schluchzen
(Wied.);

äkkima = schluchzen (nach dem Weinen), „schnucken“
(Wied.); *äkkima*, *äkkama* = seine Nothdurft verrichten (Wied.);

6) *-ks-* on tüves:

keksima = varvastel tippima, hüplevalt käima, ühel jalal
hüppama; edvistama; uhkeldama (VÖS) — vrd. *kekslema*
(VÖS);

koksima (VÖS) — vrd. *koksama* = kergelt lööma (VÖS);

*kraaksima*¹¹ = knarren (Wied.) — vrd. *kraaksuma* (VÖS);

löksima = lõksuma (Wied.);

muksima = mudelema = sich stossen, balgen (spielend)
(Wied.) — vrd. ? sm *müksia* = bulda, bullra; nedergöra med
brak (Lönnr.); *müksata* = bulda, dunka, slå, dänga till (Lönnr.);

müksima (VÖS) — vrd. *müksama* (VÖS); *müksti* (VÖS);

naksima (EÖS, lk. 627) — vrd. *naksama* = kinni haarama
[hammastega] (VÖS); *naksti* (VÖS); *naksuma* (VÖS);

näksima = näkkima (VÖS) — vrd. *näksama* = ühe korra
näksima (VÖS);

praksima, *praksma* = praksuma (Wied.) — vrd. *praksama*
(EÖS); *praksti* (VÖS); *praksuma* (VÖS);

puksima (VÖS) — vrd. *puksama* = ühe korra puksima
(VÖS);

taksima = täksima (Wied.) — vrd. *taksuma* = Parallelwort
zu tiksuma (Wied.);

toksima (VÖS) — vrd. *toksama* = müksama, lööma (VÖS);
toksti (VÖS);

tuksima = tuksuma, tuksutama (Wied.);

Soome teadlane T. L e h t i s a l o on arvamusel, et eesti keeles on
olemas iseseisev *si-*sufiks, mille esimene komponent läheb tagasi

¹¹ Wiedemanni sõnaraamatust võetud sõnad on antud tänapäeva ortograafia-
fiale vastavalt.

uurali aluskeele *s'-le¹². Näiteina esitab ta Wiedemanni grammatikale viidates selliseid sõnu, nagu *täksimä*, *keksima*. Nagu eesitlust näeme, on selliseid *si*-lisi sõnu rohkemgi. *si*-sufiksi eeldamises on nõrgaks kohaks see, et *si*-liste verbidega esinevad paralleelselt *s*-lised interjektsioonid, kust need verbid arvatavasti pärinevadki, näiteks: *toksima* — *toksti*; *kopsima* — *kopsti* jne. Peale selle enamikul *si*-tüvelistel verbidel pole olemas *s*-ta tüve, näiteks: *koksima*, *löksima*, *müksima*, *toksima* jne. Seepärast on tõenäolisem, et *s*-element on ikkagi tüve lahutamatuks osiseks, mitte aga sufiksiks.

7) *-lks-* on tüves:

kolksima = *kolkima* (Wied.) — vrd. *kolksama* (VÖS);
kolkti (VÖS); *kolksuma* (VÖS);

8) *-lp-* on tüves:

elpima = schlagen, prügeln, schleudern, erschlagen (Wied.);
helpima (VÖS);

hilpima = *helpima* (EÖS);

hulpima = *loksuma*, *kõikuma* (liikuva vee kohta) (EÖS);

nilpima = *limpsima* (VÖS) — vrd. *nilpama* = *limpsama* (VÖS);

nolpima = *lakkuma*, *ahmima*, *nilpima* (EÖS) — vrd. *nolpama* = süüa *ahmama*, korra keelega üle *noolima*; *varastama* (EÖS);

nõlpima = *narrima*, *nokkima*; *nolpima* (EÖS) — vrd. *nõlpama* = *nolpama* (Wied.);

nälpima = *limpsides* *ahmima* [loomade kohta] (VÖS) — vrd. *nälpama* = ühe korra *nälpima* (VÖS);

õlpima = *elpima* (Wied.);

9) *-lps-* on tüves:

sulpsima (vees) (VÖS) — vrd. *sulpsama* (vette) (VÖS);
sulpsuma (VÖS); *sulpsti* (VÖS);

10) *-mm-* on tüves:

jõmmima = schlingen, gierig essen; = *vommima* (Wied.);

klommima = *klõmmima* (Wied.);

klõmmima (VÖS) — vrd. *klõmdi* (VÖS);

kommima = schlagen, puffen, knuffen (Wied.);

lommima = raskete hoopidega muhklikuks, lohklikuks lööma, mõlkima, lossi lööma (EÖS) — vrd. *lommama* = platt schlagen, zerquetschen, zerprügeln (Wied.);

lõmmima = *lõmmama*, *lommama* (Wied.) — vrd. *lõmmama* = *lommama*;

nammima = essen (Wied.);

nämmima = sööma, mäluma (EÖS) — vrd. *nämmuma* = *nämmima* (EÖS);

¹² Vrd. T. Lehtisalo, *op. cit.*, lk. 203; F. J. Wiedemann, *Grammatik der ehstnischen Sprache*, St. Petersburg 1875, lk. 249.

prõmmima (VÕS) — vrd. *prõmdi* (VÕS);
põmmima = peksma (EÕS) — vrd. *põmm!* (EÕS); *põmdi* (VÕS);

summima = sumama; umbropsu tegema, rohmima, võhmima;
loopima (VÕS) — vrd. *sumdi* (VÕS);

tommima = schlagen, puffen, „knuffen“ (Wied.);

vommima = mit der Faust schlagen (Wied.);

võmmima (VÕS);

11) *-mp-* on tüves:

klompima = kandiliseks taguma [kive] (VÕS);

kompima = kestvalt kompama; kompamise kaudu tundma (VÕS) — vrd. *kompama* = katsuma, kobama (VÕS); sm *kompia*, *kompata* = stapla (Lõnnr.);

kõmpima = kõmpsuma (VÕS);

? *kämpima* = mühsam gehen, humpeln, sich fortarbeiten (Wied.);

lõmpima = ahnesti, kestvalt lõmpama, lakkuma (lõmbates) (EÕS) — vrd. *lõmpama* = (ahnesti) neelama, lonksama (EÕS);

lämpima = lämpama (EÕS) — vrd. *lämpama* = raskesti, longates käima (EÕS);

rampima = hörbar essen (Trockenes) (Wied.);

timpima = väikeste sammudega käima (VÕS);

tumpima = tumpsima (Wied.);

12) *-mps-* on tüves:

kompsima (VÕS) — vrd. *kompsti* (VÕS); *kompsuma* (VÕS);

krompsima (EÕS) — vrd. *krompsuma* (EÕS);

kõmpsima = kõmpima (VÕS);

lampsima = gierig essen (Wied.);

limpsima (VÕS) — vrd. *limpsama* (VÕS); *limpsti* (VÕS);

lompsima = logisedes liikuma, kompsivat, lurtsivat häält tegema (EÕS) — vrd. *lomps!* *lomps!* (EÕS); *lompsama* = järelemõtlematult ütleva (VÕS); *lompsti* (VÕS);

lõmpsima = suurte lõmpsudega sööma; lora ajama (VÕS) — vrd. *lõmpsti* (VÕS);

? *tumpsima* = dumpf schallen (Wied.);

tümpsima = stossen, „schubsen“ (Wied.);

13) *-nk-* on tüves:

jõnkima = mit der Schulter stossen; = jõlkima (Wied.);

konkima = kõva asjaga kopsima, katki peksma (EÕS);

lonkima (VÕS) — vrd. *lonkama* (VÕS);

sonkima = ([segi] sõtkuma, tuhnima) (VÕS);

tankima = tänkima (Wied.);

tonkima = tonksima (VÕS);

tõnkima = tõnkama = stümpfern, radebrechen (Wied.) — vrd. *tõnkleva* = streiten, wortwechseln (Wied.);

tänkima = hacken mit der Schnabel (Wied.) — vrd. *tänk-
lema* (Wied.);

tünkima = tönkima (Wied.);

14) *-nks-* on tüves:

tonksima = korduvalt tonksama (VÖS) — vrd. *tonksama* =
korraaks kergelt lööma, müksama (VÖS); *tonksti* (VÖS);

15) *-p-* on tüves:

kaapima (VÖS) — vrd. *kaapama* = [ühekordselt] kaapima,
kraapima (VÖS);

kraapima (VÖS) — vrd. *kraapama* = ühekordselt kraapima,
tõmbama (VÖS); *kraaplema* (VÖS);

kriipima (VÖS);

kõõpima = siluma, siledaks, tasaseks kaapima (VÖS) — vrd.
kõõbitsema (VÖS);

kõõpima = sich umher treiben (Wied.);

laapima = (pead) sugema; nobedasti toimetama (EÖS) —
vrd. *laapama* = lääpama (Wied.); sm *laappia*, *laapin* = klaap-
pia = vårdslöst handtera 1. vidröra ngt mjukt 1. klibbigt
(Lönnr.);

liipima = ihuma, lihvima (VÖS) — vrd. *liipama* = natuke
lonkama, noaga üle luisu v. rihma tõmbama (VÖS);

loopima (VÖS);

lõõpima = alpima, rohmakat nalja heitma (VÖS);

lääpima = lõõpima (Wied.);

piipima = girren, zwitschern (Wied.);

riipima = kriipima (EÖS);

rüüpima = pidevalt rüüpama (VÖS) — vrd. *rüüpama* (VÖS);
sm *ryuppiä* = выпивать [ФРС]; *ryupätä* = хлебнуть, глотнуть,
выпивать [ФРС];

16) *-ps-* on tüves:

jupsima = jukerdama, jändama (VÖS);

kapsima = kergelt, kärmelt käima, kõmpside liikuma (VÖS)
— vrd. *kapsama* = kergelt hüppama (VÖS); sm *kapsia* =
slamra litet fortfarande, knarka immerfort, slå, klappa; sakta
skrida, styra af; röra sig hastigt (Lönnr.);

kepsima (EÖS) — vrd. *kepslema* (VÖS); *kepti!* (EÖS); sm
kepsiä = skynda, springa (Lönnr.);

klopsima = hooletult, rutuga kokku lööma või valmis tegema
(VÖS);

kopsima (VÖS) — vrd. *kopsama* (VÖS); *kopsti* (VÖS); sm
kopsia = fortfarande klappa, flaxa, klatscha, slå, piska, bulta,
stöta på; *kopsata* = gifva ett slappt ljud, slå 1. slänga med
sådant ljud, dänga (Lönnr.);

kraapsima (VÖS) — vrd. *kraapsama* = kraapama (VÖS);

kriipsima (VÖS);

kõpsima (VÖS, lk. 93) — vrd. *kõpsuma* (VÖS); *kõpsti*
(VÖS);

kõõpsima (niita) (VÖS);
lipsima (näit. raamatu lehti) (EÖS) — vrd. *lipsama* (VÖS);
lipsti (VÖS);
lopsima = lopsti pilduma v. lööma (VÖS) — vrd. *lopsti*
(VÖS); *lopsama* = lopsahtama (Wied.); sm *lopsia* = slå, klappa
om (Lönnr.);
lõpsima = lopsima (Wied.);
mõpsima = schmauchen (Wied.);
napsima (EÖS) — vrd. *napsama* = haarama, kergelt lööma
(VÖS); *napsti* (VÖS);
näpsima (VÖS) — vrd. *näpsama* = napsama (VÖS); *näpsti*
(VÖS); sm *näpsiä* = knipa bort, afknäppa, nypa; *näpsätä* =
afknipa (Lönnr.);
popsima = popsutama (VÖS);
rapsima (VÖS) — vrd. *rapsama* = krapsama, järsku haa-
rama (VÖS); *rapsti* (VÖS); sm *rapsia* = skära, slå, hugga; *rap-*
sata = krafsa, skära 1. röras med krafсанде, frasande, prass-
lande 1. rasslande ljud; slå med qvast, smälla, göra ngt hastigt,
hasta, skynda (Lönnr.);
ripsima = rapsima (Wied.);
ropsima [linu] (VÖS) — vrd. *ropsama* = krapsama, järsku
haarama v. tõmbama; lööma, nähvama (VÖS); sm *ropsia* =
slå med rassel, basa, piska; *ropsata* = kasta raskt 1. vigt, slänga,
dänga, vräka (Lönnr.);
sapsima = sapse andma (VÖS) — vrd. *sapsama* = kord
lööma (VÖS); vrd. *sapsti* (VÖS);
sipsima (VÖS) — vrd. *sipsama* (VÖS);
sopsima (VÖS) — vrd. *sopsama* = kord pehmelt lööma
(VÖS); *sopsti* (VÖS);
supsima = prügeln (Wied.);
tipsima = tipsama (Wied.); — vrd. *tipsama* = trippeln,
unsicher gehen (Wied.);
vopsima (VÖS) — vrd. *vopsama* (VÖS); *vopsti* (VÖS);

17) *-rk-* on tüves:

horkima = stechen, stochern (Wied.);
purkima = stossen, schlagen, prügeln (Wied.);
põrkima = kärkima (VÖS);
sorkima = torkima (VÖS) — vrd. *sorkama* = torkama
(VÖS); sm *sorkkia* = копать, ковырять — L. Hakulinen
tuletab selle verbi nominaaltüvest *sorkka* = двупалое копыто¹³.
Eesti verbi seos viimase soome verbiga on kahtlane.
torkima (VÖS) — vrd. *torkama* (VÖS);
törkima = in kleinem (Hunde-) Trabe laufen, trippeln,
schlendern, langsam gehen; = torkima (Wied.) — vrd. sm
törkkiä = lunka (Lönnr.).

¹³ Vrd. Л. Хакулинен, *op. cit.*, lk. 269.

18) *-rts-* on tüves:

lartsima (EÖS) — vrd. *lartsti* (VÖS); *lartsuma* (VÖS);
lirtsima = zirpen (wie eine Ammer) (Wied.) — vrd. *lirtsti*
(VÖS); *lirtsuma* (VÖS);

lortsima = lortsudes astuma (VÖS) — vrd. *lortsti*; *lortsuma*
= lortsuvat häält põhjustama (VÖS);

lurtsima (VÖS) — vrd. *lurtsti* (VÖS); *lurtsuma* (VÖS); sm
lurtsia = gå och dra sig med långa steg (Lönnr.);

lörtsima = lortsima (VÖS) — vrd. *lörtsti* (VÖS); *lörtsuma*
(VÖS);

partsima = poris sumama (VÖS) — vrd. *partsama* = lomp-
sama (VÖS); *partsti* (VÖS);

pirtsima = überfliessen (Wied.);

plartsima (EÖS) — vrd. *plartsama* (EÖS); *plartsti* (EÖS);

plärtsima (VÖS) — vrd. *plärtsama* = lärtsuma (Wied.);
plärtsti (VÖS); *plärtsuma* (VÖS);

19) *-sk-* on tüves:

nuuskima (VÖS) — vrd. *nuuskama* (VÖS); sm *nuuskia* =
нюхать [ФРС]; *nuuskata* = нюхать табак [ФРС];

soskima = sorkima, torkima (Wied.);

suskima (VÖS) — vrd. *suskama* = torkama (VÖS);

20) *-ts-* on tüves:

lotsima = märga lund sadama (VÖS);

lutsima = lutsutama (VÖS);

matsima = matsuma (Wied.) — vrd. *matsama* = matsuma
(Wied.); *matsti* (VÖS);

mutsuma (EÖS) — vrd. *mutsuma* = tōukama, müksama
(EÖS); *mutsuma* (EÖS);

mätsima (VÖS);

nutsima = lutsima, imema (EÖS);

plaatsima (EÖS) — vrd. *plaatsama* (EÖS); *plaatsti* (EÖS);

potsima (EÖS) — vrd. *potsti* (VÖS); *potsuma* (VÖS);

riitsima = mokedega riitsima = schlürfen (Wied.);

tutsima = schlummern (Wied.).

Kokku on eespool esitatud *i*-sufiksilisi onomatopoeetilisi ja deskriptiivseid sõnu 178. Neist selliseid, millel on *a*-tüveline vaste, on 75. Osa neist, eriti just mõned Wiedemanni sõnaraamatu põhjal esitatud, on vähema tähtsusega ning sageli teiste tavalisemate verbide variatsioonid, kuid neid on eestoodute hulgas siiski vähe. Enamikul verbidest on oma iseseisev, kuigi alati mitte palju teistest erinev tähendus.

Lisaks eeslestatuile leidub küsimärgilisi *i*-sufiksilisi verbe üsna rohkesti. Toodagu neist alljärgnevas mõned rühmad.

Näiteks: *kedima* (Wied.), *kodima* (Wied.), *mudima* (VÖS),
nodima (Wied.), *puudima* (Wied.), *sadima* (Wied.), *vadima*
(Wied.), *vudima* (VÖS) (*-d-* on tüves);

mugima (VÖS), *pragima* (Wied.), *pugima* (VÖS), *sagima* (VÖS), *togima* (VÖS) (-g- on tüves);

kõhima (VÖS) (-h- on tüves);

rähnima (Wied.), *tuhnima* (VÖS) (-hn- on tüves);

jõlkima (Wied.), *jülkima* (Wied.), *kolkima* (VÖS), *kõlkima* (Wied.), *volkima* (Wied.) (-lk- on tüves);

kõntsima (Wied.), *lentsima* (Wied.), *lintsima* (Wied.), *prantsima* (Wied.), *vantsima* (VÖS), *vintsima* (Wied.) (-nts- on tüves);

rappima (Wied.), *sappima* (Wied.), *tippima* (VÖS), *toppima* (VÖS) (-pp- on tüves);

larpima (VÖS), *lorpima* (EÖS), *lurpima* (EÖS), *lõrpima* (VÖS), *lürpima* (VÖS) (-rp- on tüves);

jõsima (Wied.), *jüsima* (Wied.), *lösima* (Wied.), *musima* (Wied.), *nasima* (VÖS), *nosima* (VÖS), *nõsima* (Wied.), *nüsima* (VÖS), *pusima* (VÖS) (-s- on tüves).

Need verbid on küll frekventatiivse või kontinuatiivse sisuga, kuid neil puuduvad *a*-tüvelised vasted ja samuti ei saa viidata nende puhul interjektsioonidele, mis oleksid nende sõnade tuletamise aluseks.

Eelnevast selgub ka, et eesti *i*-sufiksilistel onomatopoeetilis-deskriptiivseil verbidel on vähemalt 25 juhtumil vasted soome keeles. Vasteid teistest lähemaist sugulaskeeltest pole käesolevas töös üritatudki anda, sest sõnaraamatute puudumise tõttu on vaja ses suhtes omaette uurimust (liivi keeles, kus sõnaraamat on olemas, on järgsilbid tugevasti redutseerunud).

Üldiselt peetakse onomatopoeetilisi verbe võrdlemisi hilisteks. Eelnevail andmeil tuleb konstateerida, et *b*-, *mps*-, *p*- ja *ps*-liste tüvedega onomatopoeetilis-deskriptiivsete verbid tüübid olid olemas juba soome-eesti keelise ühtsuse ajal. Sealjuures mainitud kakskümmend viis tuletuslikult ja tüveltki identset verbi on pärit sellest ajajärgust.

Päritolult vanemad on tavalistest verbitüvedest tuletatud *i*-sufiksilised frekventatiivid. Sufiksilisusele viitab nende juures teistsuguse tüvevokaaliga lihtverbide olemasolu. Ka selle rühma verbidel võib esineda *a*-lisi momentaane. Mõned neist *i*-listest verbidest võib sufiksilisteks tunnistada ainult keeleajalooliste uurimuste najal. Järgnevalt toome selliseid verbe ¹⁴:

✓ *ehtima* (VÖS) — vrd. sm *ehitiä*. Kõigis läänemeresoome keeltes on tüvi *i*-line. Kuid vrd. lpN *ästat*, mr *äšte·m* ¹⁵;

✓ *hõõrima* (EÖS) — vrd. sm *hyöriä*, ung *sürög* ¹⁶;

¹⁴ Soomepoolse materjali esitamisel ja *i*-sufiksilisuse määramisel mõnede verbide puhul on kasutatud L. H a k u l i s e käsiraamatut „Развитие и структура финского языка”, I, vt. eriti lk. 240—241.

¹⁵ Vrd. T. U o t i l a, Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen, Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXV, Helsinki 1933, lk. 76.

¹⁶ Vrd. G. B á r c z i, Szófejto szótár, lk. 277.

- juhtima (VÖS) — vrd. sm *johtaa* < *lms *jokta-*, mdM *jofta-*, mdE *jofta-*¹⁷;
 keerima (EÖS) — vrd. *keerama* (VÖS);
 kosima (VÖS) — vrd. sm *kosia*;
 kuppima (EÖS) — vrd. sm *kupata*, *kuppaan*¹⁸;
 kärsima (VÖS) — vrd. sm *kärsiä*; lp *gierddat*; md *kirde-* (*kird'an*)¹⁹;
 lükkima (VÖS) — vrd. *lökkama* (VÖS); sm *lykkiä*;
 murima (VÖS) — vrd. *murendama*, *murenema*, *murdma*;
 sm *mur-*, *murene-*, *murta-*; ung *mar* jne.²⁰;
 nügima (VÖS) — vrd. sm *nykiä*; ung *nyü* (*nyüvök*); mns *ñüβ-*²¹;
 otsima (VÖS) — vrd. sm *etsiä*;
 puskiima (VÖS) — vrd. sm *puskea*;
 põimima (VÖS) — vrd. sm *poimia* (*murdeti ka poimea*);
 põtkima (VÖS) — vrd. *põtkama* (VÖS); sm *potkia*;
 pühkima (VÖS) — vrd. sm *pyyhkiä*, *murdeti ka pyhjetä*;
 rebima (VÖS) — vrd. sm *repiä*; ee *rebenema*;
 sallima (VÖS) — vrd. sm *sallia*;
 sobima (VÖS) — vrd. sm *sopia*; lpN *suognat*; mdM *субамс*;
 ung *avatni* jne.²²;
 tohtima (VÖS) — vrd. sm *tohtia*;
 viitsima (VÖS) — vrd. sm *viitsia*;
 voolima (VÖS) — vrd. sm *vuolla*, *vuoleksia*; lpN *vuollat*;
 udm *velññ* jne.²³;
 õppima (VÖS) — vrd. *õpetama*; sm *oppia*, *murdeti ka oppea*.

i-line frekventatiivne sufiks esineb ka liitsufiksi *-ki-*, *-gi-* järelkomponendina. Sufiksi esiosaks on momentaanne sufiks *-k*, *-g*²⁴. Mainitud liitsufiks annab tegevusele momentofrekventatiivse sisu, s. o. ta märgib korduvat hetkelist tegevust. Et sufiks on tänapäeval uusderivatsiooni seisukohalt ebaproduktiivne, siis ei ole ka sellele sufiksile meie grammatikud tähelepanu pööranud. Eesti keele grammatikate tuletusõpetustes meie teda ei leia.

¹⁷ Vrd. E. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsinki 1899, lk. 199—200.

¹⁸ Vrd. J. H. Streng, Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeielessä, Helsinki 1915, lk. 84.

¹⁹ Vrd. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 127.

²⁰ Vrd. J. Szinnyeï, Magyar nyelvhasonlítás, 7. trükk, Budapest 1927, lk. 151.

²¹ Vrd. *ibid.*, lk. 152.

²² Vrd. P. Palmeos, Eesti keele sõnavara põhifondi soome-ugrilisest osast, mis on ühine ungari keelega, Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, lk. 146—147.

²³ Vrd. Y. Wichmann, Zur Geschichte der finnisch-ugrischen l-Laute, Finnisch-Ugrische Forschungen XV, lk. 27.

²⁴ *k*-sufiks esineb ka ühendeis *-ka* ja *-ku* (*-ga*, *-gu*), näiteks: *näuguma*, *ohkama*, *puhkama*, *kilkama*, *põrkama*, *huikama*, *hõikama*, *hõiskama*, *õhkama*, *oigama* jne.

Sõna juureks on siin enamasti mingi interjektsioon, kusjuures helitus naabruses esineb üldiselt *-ki*, helilises naabruses võib esineda nii *-ki* kui ka *-gi*. Sufiks esineb ka soome keeles.

Alljärgnevalt mõned *ki-*, *gi-*sufiksilised sõnad:

kärkima (VÕS) — vrd. *kärama* (VÕS), *kära* (VÕS), *kära-*
tama (VÕS), *käratsema* (VÕS), *kärgatama* (VÕS);

määgima (VÕS) — vrd. *mää!*

määkima (Wied.) — vrd. ka *määkuma* (Wied.);

möögima (VÕS) — vrd. lehma häälightsus *möö!*

möökima (Wied.);

müügima (Wied.);

näugima (Wied.) — vrd. *näuguma* (VÕS), *näu!*

ohkima (VÕS) — vrd. *oh* (VÕS), *ohkama* (VÕS); sm *ohkaa*

(Lönnr.);

puhkima (VÕS) — vrd. *puh* (VÕS), *puhkama* (VÕS), *puh-*
kema (VÕS), *puhuma* (VÕS), sm *puhkia* (Lönnr.);

rõhkima (VÕS) — vrd. *rõhatama*; sm *rõhkiä* (Lönnr.);

õhkima (Wied.) — vrd. *õh!*

ähkima (VÕS) — vrd. *äh!*; sm *ähkää*, *ähkiä* (Lönnr.).

Kahtlevalt võiks lisada *i*-sufiksi arvatavas liitsufiksis *-li*. Siin peaks meil olema tegemist kahe frekventatiivse sufiksi *l-i* ja *-i* ühendiga. Sufiksilisusele viitab frekventatiivse tähenduse kõrval nii *l-ita* kui ka *i-ta* verbitüvede olemasolu. Siia peaksid kuuluma:

kiblima = scharren (von Hühnern) = *siblima* (Wied.);

koblima = mit den Händen herumgreifen, herumtappen, zusammenraffen (Wied.) — vrd. *koblama* = *koblima* (Wied.),
kobima (VÕS), *kobama* (VÕS);

siblima (VÕS) — vrd. *sibima* (VÕS), *sibama* (VÕS);

soblima = sobistama (Wied.);

li-sufiks peaks veel olema sõnades:

sablitsema = plätschern, sich baden (von Gänsen, Enten),
baddeln, im Sande baden (wie Hühner), sich mit dem Schnabel
putzen (Wied.) — vrd. *sabitsema* (Wied.); *sabima* (Wied.);

sublitsema = *sabitsema* (Wied.);

Siia võiks arvata ka verbid:

kablima = *kaablima* (Wied.);

kaablima = behacken, auflockern (mit der Erdhacke), ein-
harken (Wied.) — vrd. *kabima* = einharken, einreichen =
kobima (Wied.);

kõblima (VÕS) — vrd. *kõbima* (VÕS),

kui mitte viimastele poleks antud nii balti-²⁵ kui ka germaani-²⁶
-poolset etümoloogiat.

²⁵ Vrd. J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936, lk. 120.

²⁶ Vrd. Finnisch-ugrische Forschungen XII, lk. 275.

Denominaalne *i*-sufiks tuletab väga mitmesuguseid verbe. Enamasti nad osutavad tüveks oleva noomeni poolt esile toodud mõistele suunatud tegevust. Paljud neist on tuletatud *e*- ja *a*-tüvelistest noomeneist, kuid on leida ka teisi tüvesid. Tihti on neil instrumentaalne või privatiivne tähendus.

Nagu juba eespool on öeldud, läheb denominaalne *-i* tagasi soome-ugrilisele **j*-sufiksile. Sufiksi vasteid leiame peaaegu kõigis soome-ugri ja samojeedi keeltes ²⁷.

Toodagu allpool mõned *i*-sufiksilised denominaalid näiteina.

- hoolima* (VÕS) — vrd. sm *huolia* ²⁸, ee *hool*, *hoole*;
häälima (EÕS) — vrd. *hää*, *hääle*;
joonima (EÕS) — vrd. *joon*, *joone*, *joonestama*;
juurima (VÕS) — vrd. *juur*, *juure*; sm *juuria*;
jälgima (VÕS) — vrd. *jälg*, *jälje*;
kerima (VÕS) — vrd. *kerä*; sm *keriä*;
kerkima (VÕS) — vrd. sm *kerkiää*, murdeti sm *kerkeä*;
kookima (VÕS) — vrd. *kook*, *koogu*; sm *kuokkia*;
koorima (VÕS) — vrd. *koor*, *koore*; sm *kuoria*;
nokkima (VÕS) — vrd. *nokk*, *noka*; sm *nokkia*;
pesima (Wied.) — vrd. *pesa*;
poegima (VÕS) — vrd. *poeg*, *poja*; sm *poikia*;
pärima (VÕS) — vrd. *pära*, *pärandama*; sm *periä*, *perät*;
sõdima (VÕS) — vrd. *sõda*; sm *sotia*;
sõlmima (VÕS) — vrd. *sõlm*, *sõlme*; sm *solmia*, *solmu*, murdeti sm ka *solmea*;
toimima (VÕS) — vrd. sm *toimia*; *toimi*, *toimen* jne.

Nii denominaalne kui ka deverbaalne *i*-sufiks esineb liitsufiksis *-itse* esikomponendina sellistes verbides, nagu *näkitsema* (vrd. *näkkima*), *rohmitsema* (vrd. *rohmitsema*), *rõhitsema* (vrd. *rõhkima*), *nokitsema* (vrd. *nokkima*), *rohitsema* (vrd. *rohima*), *koogitsema* (vrd. *kookima*), *tuhnitsema* (vrd. *tuhnima*) jne.

Frekventatiivset *i*-sufiksit ei tohi ära segada refleksiivse *i*-sufiksigiga. Viimane pärineb varasemast *ü*-st ja on seega *u-* (**-βu-*) ~ *ü-* (**-βü-*)-sufiksi variandiks eesvokaalseis sõnades.

Näiteks: *eksima* vrd. sm *eksyä*; *leppima* vrd. sm *leppyä*; *näima* vrd. sm *näkyä*; *püsima* vrd. sm *pisyä*; *säilima* vrd. sm *säilyä*; *sündima* vrd. sm *syntyä*; *väsima* vrd. sm *väsyä* jne.

Samuti esineb refleksiivne *i* (** < ü*) ka liitsufiksi *-bi* järelkomponendina (näiteks: *jääbima*, *lööbima*, *sööbima* (vrd. sm *syöpyä*), *viibima* (vrd. sm *viipyä*), *ööbima* (vrd. sm *yöpyä*) jne.) ja liitsufiksis *-di* (*< *-tü*) viimase osana (näiteks *meeldima* vrd. sm *mieltyä*).

²⁷ Vrd. T. Lehtisalo, *op. cit.*, lk. 68.

²⁸ Soome vasted võrdle Л. Х а к у л и н е н, *op. cit.*, lk. 267—269.

Frekventatiivse *i*-ga pole ka midagi tegemist rohkearvulistel vōõra päritoluga *i*-tüvelistel verbidel, olgu nad siis verbina laenatud teistest keeltest vōi vastava *i*-tüvelise noomeni alusel (ilma sufiksita) tuletatud.

Näiteks: *ahvima, haakima, kammima, kipsima, klaasima, kor- kima, kriitima, lakkima, liimima, müürima, nuutima, nõõrima, pekkima, plommima, puurima, rentima, salvima, trahvima, vor- mima, vürtsima; aadressima, analüüsima, brikettima, diagnoo- sima, drillima, emailima, filmima, freesima, importima, klatšima, konservima, kristallima, narkoosima, parkettima, protestima, protsessima, reformima, remontima, tsementima, vineerima* jne.

Eelnevast esitusest peaks selguma, et on kõigiti põhjendatud *i*-sufiksi olemasolu eesti keele derivatsioonis. Hoopis eri küsimus on, kui suures ulatuses sufiksit käsitleda meie kooligrammatikais. Et aga sealgi sellest tuleks rääkida, selles ei peaks olema kahtlust.

О ГЛАГОЛАХ С СУФФИКСОМ *-i* В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Х. РЯТСЕП

Резюме

По мнению ряда исследователей (Ю. Вихман, М. Рапола, И. Синнеи и др.) в глагольной системе финно-угорских языков мы должны исходить из наличия двух различных суффиксов с элементом *-j-* или *-i-*: 1) отыменной и 2) отглагольной деривации, в последнем случае со значением многократного действия. Этим общим суффиксам мы находим соответствие и в эстонском языке в виде глагольного суффикса *-i*.

В исследованиях по эстонскому языку до сих пор не уделялось внимания этому старому словообразовательному суффиксу. Указания на этот суффикс отсутствуют не только в наших школьных грамматиках, но даже и в научной грамматике Ф. И. Видемана.

Вопрос о глаголах с суффиксом *-i* рассматривается отчасти лишь в исследованиях, посвященных языкам, находящимся в ближайшем родстве с эстонским языком (Т. Лехтисало, Л. Хакулинен, Д. В. Бубрих).

Глаголы многократного значения с суффиксом *-i* в эстонском языке можно подразделить на две группы: глаголы оноματοпоэтически-описательные и другие глаголы. Первые из них восходят к словесным основам, имитирующим голоса природы или описывающим ее явления. Эти глаголы позднейшего происхождения и произведены по образцу других глаголов с суффиксом *-i*. Большинство глаголов многократного значения с суффиксом *-i* противостоят стяженным глаголам с основой на *-a-*, обозначающим однократное, мгновенное действие, напр.: *ahmima* — *ahmata*, *kaarima* — *kaarata*, *kobima* — *kobata*, *kompima* — *komrata*,

kraapima — *kraapama*, *krahmima* — *krahmata*, *sähvima* — *sähvata* и т. д.

В значении оноματοпоэтически-описательных слов основная роль принадлежит сочетанию согласных или согласному звуку (в пределах первого и второго слога), совпадающим в целом ряде близких по значению слов. На этом основании могут быть образованы и группы оноματοпоэтических и описательных глаголов с суффиксом *-i*. Таковы, например, группы глаголов с элементом *-hv-*: *klähvima*, *kõhvima*, *kähvima*, *nähvima*, *rahvima*, *sähvima*, *vuhvima*; с элементом *-p-*: *kaapima*, *kraapima*, *kriipima*, *kõõpima*, *laapima*, *liipima*, *loopima*, *lõõpima*, *lääpima* = *lõõpima*, *rüüpima* и т. д. Таких глагольных групп имеется около двух десятков, причем всех глаголов этого типа в эстонском языке насчитывается свыше двухсот; из них более 75 глаголов имеют соответствия в виде глаголов с основой на *-a*, обозначающих мгновенное действие.

Более старыми по происхождению являются образованные от других глагольных основ многократные глаголы с суффиксом *-i*. Глаголам этой группы также могут противостоять образованные от той же основы однократные глаголы на *-a*, напр. *lökkima* — *lökkama*, *põtkima* — *põtkama*; сюда относятся также: *ehtima*, *juhtima*, *kosima*, *kärsima*, *murima*, *nügima*, *otsima*, *põimima*, *pühkima*, *rebima*, *sallima*, *sobima*, *tohtima*, *viitsima*, *voolima*, *õppima* и др.

Элемент *-i* суффикса многократных глаголов представлен также в качестве второго компонента в сложном суффиксе *-ki-* (*-gi-*), например, в глаголах: *kärkima*, *määgima*, *möögima*, *ohkima*, *puhkima*, *rõhkima*, *ähkima* и др. Первым компонентом здесь является суффикс глаголов мгновенного действия *-k-* (*-g-*), встречающийся в сочетаниях *-ka-*, *-ku-* (*-ga-*, *-gu-*), например, в глаголах: *näuguma*, *ohkata*, *puhkata*, *kilkata*, *huikata*, *hõikata*, *hõiskata*, *oigata* и др. Этот суффикс до сих пор также не обращал на себя внимания наших языковедов; не рассматривается он и в грамматиках эстонского языка. Сложный суффикс *-ki-*, *-gi-* придает действию глагола мгновенно-многократное значение, т. е. образуемые посредством этого суффикса глаголы обозначают повторяющееся мгновенное действие.

Весьма вероятным представляется наличие суффикса *-i* также в предполагаемом сложном суффиксе *-li*. Здесь мы, повидимому, имеем дело с сочетанием двух суффиксов многократного значения: *-l-* и *-i*. Сюда относятся глаголы: *siblima* 'рыться, копать', *koblima* 'хватать вокруг руками'; *kiblima* = *siblima* и др.

С помощью суффикса отыменной деривации *-i* образуются различные глаголы, которые в большинстве обозначают действие, направленное на понятие, выраженное именем-основой. Таковы, например, глаголы: *hoolima*, *juurima*, *jälgima*, *kerima*, *kerkima*, *koorima*, *nokkima*, *poegima*, *pärima*, *sõdima*, *sõlmima*, *toimima*.

Суффикс *-i-* многократного значения не следует смешивать с суффиксом *-i-* возвратного значения, который восходит к более раннему суффиксу *-ü-* и является одним из вариантов старого суффикса *-ü-~ -u-* слов с передним вокализмом, например, в глаголах: *eksima, leppima, näima, püsima, säilima, sündima, väsima* и др.

Никакого отношения к суффиксу *-i-* не имеют многочисленные глаголы иноязычного происхождения с основой на *-i-*, независимо от того, заимствованы ли они в качестве глаголов или же произведены от соответствующего имени с основой на *-i-*. Сюда относятся глаголы: *ahvima, kammima, klaasima, lakkima, müürima, nõõrima, puurima, rentima, sundima, trahvima, vürtsima, analüüsima, protsessima, remontima, tsementima* и др.

Таким образом наличие суффикса *-i-* в деривационной системе эстонского глагола не вызывает никаких сомнений, и указание на него должно быть введено и в наши школьные грамматики.

MORDVA KEELTE DESKRIPTIIVSEID VERBE TULETAVATE SUFIKSITE VASTEID LÄÄNEMERE KEELTES

V. HALLAP

Mordva keeltes on suur rühm momentaanseid deskriptiiv-onomatopoeetilise varjundiga verbe, mis on moodustatud konsonanti *d'* sisaldava verbaaltuletussufiksi abil, ja frekventatiivseid deskriptiiv-onomatopoeetilisi verbe, milles peitub *j*-elemendiga tuletussufiks. Momentaansed verbid on seejuures tavaliselt koordinatiivses tuletuslikus seoses vastava tähendusega frekventatiivse verbiga, s. t. ühest ja samast tüvest on moodustatud nii esimene — *d'*-lise sufiksi abil — kui ka teine — *j*-lise sufiksi abil.

Verbid tähistavad häáli või liikumist ning liigutusi, mõnikord (vt. näide nr. 10) valgusnähtusi. Sõna tüvi on kõigil juhtumel kolmesilbiline (erandiks on näited nr. 26 a ja b, kus esimese silbi vokaal on murdeti kadunud). Kui tegemist ei ole hilise vene laensõnaga, seisab esimese ja teise silbi vokaali vahel tavaliselt konsonantühend või *k, p, t* (< soome-ugri *kk, pp, tt*).

Paljusid nendest verbidest võib tänapäeva, sünkroonilises aspektis vaadelda kui deverbaalseid. Nende vahetuks põhisõnaks on sel puhul kahesilbiline *a*-tüveline deskriptiiv-onomatopoeetiline verb (konsonanttüveline verb näites nr. 21), mille semantika on momentaansuse-frekventatiivsuse suhtes neutraalne. Nii juhtumel, kus taoline verbaalne põhisõna on olemas, kui ka selle puudumise korral on käsitletavad momentaansed ja frekventatiivsed verbid enamasti tuletuslikus seoses ühesilbilise konsonantlõpulise deskriptiiv-onomatopoeetilise hüüdsõnaga. Näiteid:

1. a. mokša *пунстадемс, -дсь* 'клюнуть (о птицах)' ['ühe korra pokaga võtma']. b. *пунстыемс, -есь* (многокр. ф.) '1) клевать, склевать (о птицах); 2) заклевать (о птицах)' ['pokkima (frekventatiivne)'] (MPC); vrd. ersa *пунстамс* 'кольнуть' ['ühe korra pistma, torkama'] (ЭРС); vrd. ka mokša *пунамс, -ась* 'ужалить; жалить' ['nõelama, pistma'] (MPC); ersa *пунамс* '1) уколоть; 2) ужалить' ['nõelama, pistma'] (ЭРС).

2. mokša *уфкстыемс, -есь* (многокр. ф.) 'охать' ['ohkima (frekv.)'], vrd. *уфкстамс, -ась* 'охнуть' ['ohkama (momentaanne)'] (MPC).

3. mokša (gerundiiv) *стражникне илештезь палажснон и палашень я ф чи ез зь ардсть алятнень каршес* (КМ 23) 'ratsa-

politseinikud paljastasid oma mõõgad ja kihutasid mõõku vibutades meestele vastu'; vrd. (infinitiiv) или *цяггоньке синневствь, или юкстаськ, кода я ф ч а м а пееленень мархта?* (КМ 230) 'kas teie hangud on murdunud või olete unustanud, kuidas vibutada vikateid?'

4. a. ersa *зэрькадемс, -дсь* '1) грянуть; 2) (перен.) стукнуть' ['kärgatama, mürtsatama; korutama, lööma (mom.)'] (ЭРС); b. eMҚа, eBeg *Зэрькадемс* 'стукнуть (что есть силы)' ['kõigest jõust (korra) korutama, lööma'], vrd. eMҚа *Зэрькамс* 'стучать' ['korutama'] (ЭРВ); vrd. ersa *зэрьк* '1) (межд.) грох! (звук громового удара, падения и т. п.); 2) сущ. грохот, громовые раскаты' ['piksemürinat, kukkumist jne. tähistav hüüdsõna; '(pikse)-mürin'] (ЭРС).

5. ersa *тошкадемс, -дсь* 'шепнуть' ['sosistama (mom.)'], vrd. *тошкамс, 'шептать, шептаться, шушукать, шушукаться'* ['sosistama'] (ЭРС).

6. a. mokša *чáкадемс, -дсь* 'стукнуть (кого-л.)' ['lööma (kedagi; mom.)'], b. *чáкиемс, -есь* многокр. ф. [frekv.], vrd. *чáкамс, -ась* 'стучать, постучать (чем-л.)' ['lööma, korutama (millegagi)'] (МРС); vrd. mokša „*Чак-чак-чак,*” — *чаказь вальмя налишникть* (КМ 70) 'kopp-kopp-kopp! korutati aknaliistule'.

7. a. ersa *шлэпадемс, -дсь* 'шлёпнуть' ['laksti lööma, laksama (mom.)'], b. *шлэпаемс, -есь* 'отшлёпать, шлёпать' [frekv.] (ЭРС); c. mokša *шлэпадемс, -дсь* 'шлёпнуть (кого-л., что-л.); шлёпнуться' [mom.], d. *шлэпиемс, -есь* (многокр. ф.) 'шлёпать; шлёпаться' [frekv.], vrd. *шлэпамс, -ась* 'шлёпать, отшлёпать' ['laksti lööma, laksama'], *шлән!* междом. 'шлән!' ['laksti!, plaksti!, lartsti!'] (МРС).

8. a. eSNa *stukadims, -t's* 'korutama (mom.)', b. *stuka.ims, -is* (frekv.), vrd. *stukams* 'korutama', *stuk(-stuk)!* 'kopp-kopp!'; c. mSŠa *stuka-däms, -t's* (mom.).

9. ersa *клюкадемс, -дсь* 'клянуть' ['korra nokaga lööma, tok-sama'], vrd. *клюкамс* 'клевать' ['nokkima'] (ЭРС).

10. a. ersa *кивчкадемс, -дсь* 'блеснуть, сверкнуть (о молнии и т. п.)' ['sähvutama (välk; mom.)'] (ЭРС); b. eTel (pret. pl. 3. p.) *salda-tēs to-lka fāte-š wrō-de kīft fsk kīft fsk ā-t'st'* (ММ 33) 'sõdur märkas ainult, et oleks nagu („säuhti!") sähvatanud'; c. eSNa *kiwtšädims, -t's* 'sähvutama (mom.)', d. *kiwtšäjams* 'sähvima (frekv.)', vrd. *kiwtšk(-kiwtšk)!* — vastava tähendusega deskriptiivne hüüdsõna (verbi *kiwtšams* murrakus ei esine); e. mokša *кфчядемс, -дсь* 'сверкнуть (о молнии, искрах, звездах)' [mom.], f. *кфчиемс, -есь* (многокр. ф.) 'сверкать (о молнии, искрах, звездах)' [frekv.] (МРС).

11. a. ersa *калтыявтомс, -втсь* 'заставить стучать' ['korutama, lööma (frekv.) sundima'], vrd. *калт* межд. 'стук!' ['kopp-kopp!, korsti!, põmdi!'], *калт-култ* 'стук-стук!' (ЭРС); b. mPon *калтыемс* 'стучать, щелкать' ['korutama, kloppima, lööma, plögistama

(frekv.)'] (ЭРВ); с. mSar *kalladäms*, -t's 'koputama, lõõma (mom.)', *tšorañes vešt kalt! kaltats šarañi* 'poiss (dem.) lõi korra kõmdi! laua pihta', d. *kaltijäms*, -jäs frekv., vrd. *kalt!* 'kopp-kopp!, kopsti! kõmdi' (vt. nr. 11 c).

12. а. ersa *трёнкадемс* 'прыгнуть с шумом трёнк' ['hüppama, tekitades häält трёнк (mom.)'] (ОМГ² 133), *трёнкади* 'бежит перепрыгивая' ['jookseb hüppeid tehes'], б. *Трёнкаемс* 'бежать в прыжку, скакать' ['hüppeldes jooksmata (frekv.)'] (ЭРВ).

13. а. ersa *цилькадемс*, -дсь 'брызнуть (струёй какой-л. жидкости)' ['pritsima (mom.)'], б. *цилькаемс*, -есь 'брызгать (струёй какой-л. жидкости)' [frekv.] (ЭРС).

14. а. mokša *толхмадемс*, -дсь 'толкнуть, подтолкнуть; вытолкать' ['tõukama (mom.)'], б. *толхмиемс*, -есь (многокр. ф.) 'толкать, подталкивать; выталкивать' [frekv.] (МРС).

15. eBег *вакаямс* 'квакать' ['prääksuma'] (ЭРВ); vrd. ersa *яксярго чийни эземганть ды пижни*: „в а к, в а к, в а к!” (ЭЕ 135) 'part jookseb pinki mööda ja karjub: „Prääks! prääks! prääks!”.

16. а. ersa *бухадемс*, -дсь разг. '1) бухнуть (ударить; выстрелить); 2) бухнуться (упасть)' ['kõmmutama, mürtsutama; prantsatades kukkuma (mom.)'], б. *бухаемс*, -есь '1) (разг.) бухать (ударять); 2) бросать' ['kõmmutama, mürtsutama; prantsatades viskama, ümber tõukama (frekv.)'], vrd. *бух!* межд. 'бух! (звукотражение удару топора и т. п.)' ['rauhti!, kõmdi! (kirvelööki jne. tähistav hüüdsõna)'] (ЭРС); с. mokša *бухадемс*, -дсь разг. '1) бухнуться (упасть); 2) бухнуть (об орудиях); 3) бухнуть (неуместно сказать)' ['prantsatades kukkuma; raukuma, mürtsuma, raugutama (relva kohta); ebasobivalt ütleva, rahvatama (mom.)'], d. *бухуемс*, -есь (многокр. ф.) разг. '1) бухаться (падать); 2) бухать (об орудиях)' ['prantsatades kukkuma; raukuma, mürtsuma, raugutama (relva kohta; frekv.)'], vrd. *бух!* межд. 'бух!' (МРС).

17. а. eSNa *оҳадимс*, -tš 'ohhetama, oh! ütleva (mom.)', б. *оҳажамс*, -jäs (frekv.), vrd. *оҳ!* 'oh!' (verbi *оҳатс* murrakus ei esine).

18. а. ersa *цяпадемс*, -дсь 'ударить в ладоши, хлопнуть' ['plaksutama, plaksu lõõma (mom.)'], vrd. *цяпамс* 'хлопать в ладоши, аплодировать' ['plaksutama'] (ЭРС); б. ersa *цяпадемс* 'тяпнуть' ['korra täksima (kirvega; mom.)'], с. *цяпаемс* 'цяпать' ['täksima (kirvega; frekv.)'] (ЭМГ 49); d. eSNa *тšапидимс*, -tš 'toksama (sõrmega), korra täksima (kirvega; mom.)', e. *тšапíжамс*, -jäs (frekv.), vrd. *tšап(-tšап)!* — vastava tähendusega hüüdsõna; f. eMar (pr. sg. 3. p.) *čap čap čapujeťi* (SUSA XII, 58) 'ta plaksutab plaks! plaks!'; g. mokša *цяподемс*, -дсь 'тяпнуть (топором, косырём)' ['täksama (kirvega; mom.)'], vrd. *цяпамс*, -ась 'хлопать, аплодировать' ['plaksutama'], *цяп!* междом. 'тяп!' ['plaksti!'] (МРС).

19. а. *mokša tóstyadems*, -*дсь* 'толкнуть; столкнуть; вытолкнуть' ['tõukama (mom.)'], б. *tóstiems*, -*есь* (многокр. ф.) 'толкать; сталкивать; выталкивать' [frekv.] (МРС); с. mSPš pret. sg. 3. sg. 3. p. *tošt'ad'əžä* (MVD IV 18) 'koputas', d. *ersa tostedems*, -*дсь* '1) сшибить; 2) боднуть' ['maha paiskama; puskiama (sarvedega; mom.)'], *tosteems*, -*есь* '1) сшибать; 2) бодать' [frekv.] (ЭРС).

20. а. *ersa lakitjadems*, -*дсь* 'ударить (чем-л.); (разг.) хлопнуть' ['lõõma (millegagi), laksatama (mom.)'] (ЭРС); б. *mokša lákitjadems*, -*дсь* '1) треснуть (о ветке, сучке и т. п.); 2) (вульг.) треснуть (кого-л.)' ['praksatama; lõõma, virutama (mom.)'], с. *lákityems*, -*есь* (многокр. ф.) '1) трещать (о ветке и т. п.); 2) (разг.) надавать (затрещин, пощёчин)' ['praksuma; (kõrva-kiilu) andma (frekv.)'], vrd. *лакит!* звукоподражание ломаемой ветке ['praksti!'] (МРС); d. *ersa lakštedems* 'klatschen' ['plaksu(ta)ma'] (GEMS); vrd. еҚаž *antšak lakšt meš dī vāts praš* (MVD III 305) 'kostis ainult laks ja ta kukkus vette'; vrd. *ersa лакит!* [näide hüüdsõnade loetus] (ЭКГ).

21. eSNa *tšapjids*, -*t's* 'korra raiuma, lõõma (kirvega; mom.)', vrd. *tšapjims*, -*pš* 'raiuma'.

22. а. *restedems*, -*дсь* 'всплеснуть' ['laksutama (mom.)'], б. *resteems*, -*есь* многокр. ф. [frekv.] (ЭРС).

23. а. *ersa rikstedems*, -*дсь* 'отбросить, отшвырнуть (от себя), вытряхнуть' ['äga viskama, eemale virutama (mom.)'], б. *riksteems* 'отшвыривать, отбрасывать, вытряхивать' [frekv.] (ЭРС).

24. а. *mokša kálxcedems*, -*дсь* 'щёлкнуть, щёлкать (зубами, ножницами), стучать (зубами)' ['lõgistama, plõksutama (mom.)'], б. *kálxciemс*, -*есь* многокр. ф. [frekv.] (МРС).

25. а. *ersa xodems*, -*дсь* 'махнуть, размахнуться' ['vehkiama, vibutama (mom.)'] (ЭРС); б. *mokša ýfodems*, -*дсь* '1) бросить, выбросить; 2) откинуть; отбросить; раскидать; 3) махнуть (рукой и т. п.); 4) замахнуться, размахнуться (чем-л.)' ['viskama, välja viskama, ära viskama; vehkiama, vibutama (mom.)'], с. *ýfiems*, -*есь* (многокр. ф.) '1) бросать, выбрасывать; 2) откидывать...' [frekv.] (МРС).

26. а. *ersa nstidems*, -*дсь* 'лягнуть' ['tagant üles lõõma (mom.)'], б. *nstiems*, -*есь* 'лягать, лягаться' [frekv.] (ЭРС); с. mSPš pr. sg. 1. p. *pəšt'ad'a-n* 'ich schlage nach hinten aus' ['ma lõõn tagant üles (mom.)'] (ML² 54); d. *mokša* pr. sg. 1. p. *pīstidan* 'hinten ausschlagen' (VMMG); е. *mokša nstiems*, -*есь* 'брыкать, брыкаться' ['tagant üles lõõma'] (МРС).

Momentaansele sufiksile konsonandiga *d'* (< soome-ugri *t*) vaa-
deldavat tüüpi mordva verbides on püüdnud esitada vasteid sugulas-

keeltest ainult J. Budenz¹. Viimase poolt mainitud läänemere keelte sufiksidi ei saa aga olla vahetult ühendatavad käsitletava mordva sufiksiga. Soome keele sõnades, nagu *kannattaa* 'kanda, (üleval) hoida; toetada, pooldada; kanda lasta; vaeva tasuda', vrd. *kantaa* 'kanda' esinevas sufiksis *-tta* taandub *tt* soome-ugri *kt*-le, mitte *t*-le. Pealegi ei ole *-tta* tähendus momentaanne.

Mordva frekventatiivsele sufiksile konsonandiga *j* on esitatud õigeid vasteid enamikust uraali keeltest².

Vaatleme natuke lähemalt pilti läänemere keeltes, kust me leiame detailideni täpse paralleeli esinemusele mordva keeltes. Teatud läänemere keelte aladel kohtame suurt rühma momentaanseid deskriptiivset laadi verbe, mis on moodustatud sufiksi **-ada*, **-äädä* abil, ja frekventatiivseid deskriptiivse varjundiga verbe, mis on moodustatud sufiksi **-i* abil. Siingi on momentaansed verbid seejuures enamasti keeleajalooliselt koordinatiivses tuletuslikus seoses vastava tähendusega frekventatiivse verbiga — verbid esinevad ühisest juurest moodustatud paaridena. Verbid tähistavad liigutusi ning hääli, mõnikord ka valgusnähtusi. Juurmorfeem koosneb (normaalselt lühikesest) esimese silbi vokaalist, millele harilikult eelneb konsonant või konsonantühend ja järgneb konsonantühend või geminaatkonsonant. Juurmorfeem võib esineda deskriptiiv-onomatopoeetilise hüüdsõnana (tavaliselt ühenduses sufiksiga *-ti*). Esitame järgnevalt mõned näited eesti keelest, kusjuures tuleb tähele panna, et **-ada*, **-äädä*-lõpulised verbid on tavalisemad lõuna-eesti murretes, kus ilmekalt tuleb esile nende momentaanset, ühekordset tegevust märkiv semantika³: *kopsama* (kus 2. silbi *a* < *ada*, nagu osutab tugev aste olevikuvormides: pr. sg. 1. p. *kopsan*, mitte *koṕsan*) — *kopsima* — *kops(ti)!*; *vopsama* — *vopsima* — *vops(ti)!*; *rapsama* — *rapsima* — *raps(ti)!*; *tonksama* — *tonksima* — *tonks(ti)!*; *limpsama* — *limpsima* — *limps(ti)!*; *nähvama* — *nähvima* — *näuh(ti)!*; *müksama* — *müksima* — *müks(ti)!*; *sähvama* (kirjakeeles tavaliselt *sähvutama*) — *sähvima*; *lahmama* — *lahmima*; *kahmama* — *kahmima*; *krahmama* — *krahmima*; *kaapama* — *kaapima*; *kraupama* — *kraupima*.

¹ Vt. J. Budenz. Az ugor nyelvek összehasonlító alaknana. — Nyelvtudományi közlemények XVIII, lk. 219—225. Täpsem materjal soome-ugri (uraali) *t*-lise momentaan-inhoatiivse verbaaltuletussufiksi kohta on esitatud T. Lehtisalo teoses Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936 (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXII), lk. 301—303. Mordva keeltest on seal aga toodud ainult mõned näited tüübi *moḱša* ja *ersä* *ангордамс* 'kratsima (mom.)', vrd. *ангорямс* (frekv.) kohta, kus *d*-lisele momentaanssele sufiksile eelneb teise silbi vokaali järgne *r*, *r*, *l* või *l*. Käesolevas artiklis seda tüüpi ei käsitleta. Lehtisalo ei ole andnud **t*-lise momentaansse verbaaltuletussufiksi kohta näiteid läänemere keeltest.

² Vrd. näit. J. Szinyei. Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite verbesserte Auflage. Berlin und Leipzig 1922, lk. 106—107; T. Lehtisalo. Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, lk. 79—82.

³ Vrd. F. J. Wiedemann. Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg 1875, lk. 231—232.

Paralleelselt sellega on läänemere keeltes rühm taolisi *-aida-, *-äidä-lõpulisilbi ja *-i-, *-oi-lõpulisilbi verbipaare, kus vähemalt tänapäeval puudub tajutav deskriptiivne varjund ja kus *-aida-, *-äidä-lõpulisilbi komponendi momentaanne tähendus ei avaldu kuigi ilmekalt või on vastav verb momentaansuse-frekventatiivsuse suhtes täiesti neutraalne. Juurmorfeemi foneetiline struktuur on neil verbidel aga samasugune kui eelmises rühmas (esimese silbi lühikesele vokaalile järgneb normaalselt konsonantühend või pikk konsonant). Näiteid: eesti *torkama* (2. silbi $a < aida$, nagu osutub tugev aste olevikuvormides: *torkan*, mitte *torgan*) — *torkima*; eesti *lukkama*, soome *lykätä*, pr. sg. 3. p. *lykkään* (sama tähendus), — eesti *lukkima*, soome *lykkiä* 'korduvalt lükata'; soome *hylätä*, pr. sg. 1. p. *hylkään* 'hüljata' — *hylkiä* (frekv.); soome *hypätä*, pr. sg. 1. p. *hyppään* 'hüpata' — *hyppiä* (frekv.); soome *temmata*, pr. sg. 1. p. *tempaan* 'tõmmata' — *tempoa* 'kiskuda, rebida, näksida'; soome *viskata*, pr. sg. 1. p. *viskaan* 'visata' — *viskoa* 'pilduda, loopida'.

Paljudel juhtumitel on vastavas murdes või keeles olemas kas ainult *-i-, *-oi-lõpuline või ainult *-aida-, *-äidä-lõpuline verb ja puudub koordinatsioonisuhte teine liige. Seejuures võib nii elemendil *-aida-, *-äidä kui ka elemendil *-i või *-oi tänapäeval puududa momentaanne või vastavalt frekventatiivne tähendus ja alati ei ole kerge öelda, kas see neil üldse on kunagi võinud olemas olla. Kõik seda laadi juhtumid peavad käesolevas ühenduses lähemalt käsitlemata jääma.

Nagu näeme, on üheks olulisemaks erinevuseks esinemuse vahel mordva keeltes ja läänemere keeltes see, et viimaseis ei ole asjaomaseil momentaansilbil ja frekventatiivsilbil verbidel verbaalset momentaansuse-frekventatiivsuse suhtes neutraalset põhisõna. On aga ilmne, et ka mordva keeltes on verbaalne *a*-tüveline põhisõna vähemalt valdaval enamikul juhtumel suhteliselt hilist algupära. Nimelt tuleb tähele panna, et üsna suur osa käsitletavaist mordva verbidest on hilised vene laensõnad (näiteks nr. 7—9, 16—18 jt.). Nende kaudu on mordva keeltesse tunginud tuletusliku suhte tüüp *тяпать* 'naksama, laksama, täksima, raiuma' — *тяп!* 'nakstil, lakstil!'; *шлөпать* 'laksti lööma, laksama' — *шлөн!* 'lakstil!', vrd. mordva *шлөпамс* — *шлөн!* (nr. 7). Suhe on levinud algupärastesegi mordva deskriptiiv-onomatopoeetilistesse sõnadesse, näiteks *еМҚа зэрьк* (ja *зэрькадемс*) kõrval sekundaarne verb *зэрькамс* (nr. 4), samuti mokša *чак* (ja *чакадемс*, *чакиемс*) kõrval sekundaarne verb *чакамс* (nr. 6). Edasi on algupärastest mordva verbidest (nagu näiteks veel ersa *лакштядемс*, *lakštedems*, mokša *лакштадемс*, *лакштыемс*, — *лакшт!* — nr. 20) kandunud *d'*-line momentaanne ja *j*-line frekventatiivne sufiks ka laensõnalistesse verbidesse, näiteks ersa *шлөпадемс*, *шлөпаемс*, mokša *шлөпадемс*, *шлөпиемс*, — *шлөпамс*.

Seega ei saa verbides, nagu mokša *лакштадемс* — *лакштыемс* (nr. 20) jne., esinevat *d'*-list momentaanset ja *j*-list frekventatiivset

sufiksist, samuti verbides, nagu eesti *müksama* — *müksima* jne., esi-
nevad momentaanset sufiksist **-ada*, **-ädä* ja frekventatiivset sufiksist
**-i* pidada keeleajalooliselt *deverbaalseteks* verbaaltuletus-
sufiksiteks, nagu seda varasemas kirjanduses on sageli tehtud (vt.
näiteks eespool viited J. Szinnyeile ja T. Lehtisalole). Suhe verbide,
nagu *лакшадемс* ja *лакштыемс*, samuti verbide, nagu *müksama* ja
müksima vahel on diakrooniliselt puhtkoordinatiivne, mitte subordi-
natiivne tuletuslik suhe: kumbagi verbidest ei saa morfoloogiliselt
lugeda teisest tuletatuks, vaid mõlemad on erineva sufiksi abil
tuletatud ühisest juurest. Seejuures ei ole viimane keeleajalooliselt
tavaliselt verbaalne, vaid esineb või on üldiselt kunagi esinenud
hüüdsõnataolise deskriptiivse sõnana.

Tuleme järgnevalt tagasi käsitletavate sufiksiste foneetilise kuju
ja liitumisviisi juurde. Vaatleme kõigepealt sufiksikonsonandile
(läänemere δ resp. j (i), mordva d' resp. j) eelnevat vokaali.

Läänemere momentaansetes deskriptiiv-onomatopoeetilistes ver-
bides seisab sufiksikonsonandi δ ees alati a , \ddot{a} . Viimast võib pidada
tuletussufiksisse kuuluvaks, sest mainitud a , \ddot{a} puudub vastavates
hüüdsõnades — seega ühisläänemere verbaaltuletussufiks **-ada*,
**-ädä*. Mõnes verbis sellest ülalosutatud rühmast, kus tänapäeval
puudub algselt võib-olla eksisteerinud momentaanne semantika,
samuti selge deskriptiivne varjund, eelneb δ -le siiski e . Näiteks:
soome murdeline *pyhjetä*, pr. sg. 1. p. *pyhkeän* < **pühkedän* 'püh-
kida' (vrd. soome *pyyhkiä*, murdeti *pyhkiä* — sama täh.); soome
tuketa, pr. sg. 1. p. *tukkean* < **tukkeðan* 'toppida, sulgeda, kinni
panna' (vrd. *tukkia* — sama täh.) jne.

Ka läänemere frekventatiivseis verbides on sufiksi i -le (< j) alg-
selt eelnenud vokaal. Viimane allus reeglipärastele ühisläänemere
häälikumuutustele $ei > i$; $\ddot{a}i > i$; $ai > i$, $oi (> o)$. Verbides, nagu
soome *tempoa* (deskriptiivse varjundita) taandub o (< oi) kahtle-
mata varasemale $a + i$ -le, kuna i verbides, nagu eesti *rapsima*, võib
peale $a + i$ kajastada ka $e + i$ -d.

Mordva momentaanses verbides eelneb sufiksikonsonandile d'
paljudes verbides ühismordva a vaste (näited nr. 1—17, 18 a, b, 19
a, 20 a, b). Juhtumeil, kus puudub a -tüveline verbaalne põhisõna,
tuleb a -d siingi lugeda tuletussufiksi osaks: eSNa *ox-ad'i-ms* — *ox!*
(nr. 17 a; vt. ka nr. 10 c jt.). Verbides, millel on olemas taoline
 a -tüveline verbaalne põhisõna, võib momentaansesse tuletussufik-
sisse kuuluvaks pidada ainult elementi **-d(ə)*: eSNa *stuka-di-ms* —
stuka-ms (nr. 8 a; vt. ka teised näited nr. 1—9). Sageli aga seisab
mordva keeltes d' ees mitte a , vaid sidevokaal **ə*, **ə*, mida on mõel-
dav lugeda kõigil juhtumeil eelneva morfeemi juurde kuuluvaks —
seega sufiks **-d(ə)*: eSNa *tsapi-di-ms* — *tsap-* (*-tsap*)! (nr. 18 d;
vt. ka 18 g, 19 c, d, 20 d, 21—26) (vrd. näit. eSNa *ked* 'käsi', sg.
gen. *kede-ñ*, mitte *ked-en* jne.).

Analoogiline on olukord ersa frekventatiivseis verbides, kus sufiksikonsonandile *j* eelneb kas ühismordva *a* otsene vaste (sufiksid *-je* ja *-aje*) või ühismordva *ä*, *e* vaste (sufiks *-je*). Foneetilisel ootuspärane oleks, et *j*-le ei eelneks tänapäeval mitte *a* või *o*, *e*, vaid *i*, *i*, sest ersa murretes on toimunud järgsilpides häälikumuutused $aj > i(j)$, $i(j)$; $\dot{a}j > i(j)$, $i(j)$; $\dot{a}j > i(j)$ ⁴. *i*, *i* puudumine on siin tingitud koordinatiivsete *d'*-lise sufiksi abil tuletatud momentaansete verbide mõjust: ersa *рестедемс* järgi ka *рестеемс* pro *рестиемс* (nr. 22) jne. Häälikuseaduslikku esinemust võib kajastada ersa *калтыявтомс* (nr. 11).

Sufiksi mokša vastes eelneb *j*-le ainult *i*, *i* (sufiks *-ijə*, *-ijə*). *i*, *i* on tekkinud vastavalt häälikumuutustele $\dot{a}j > i(j)$, $\dot{a}j$; $\dot{a}j > i(j)$ ⁵. *i*-, *i*-algulist sufiksit kohtame ka verbides, kus *j* ees näib algselt olevat seisnud *a*. Mainitud *a* peaks olema foneetiliselt õigupoolest säilinud, sest mokša murretes ei ole toimunud häälikumuutust $aj > i(j)$, $i(j)$; tegelikult esineb siiski näiteks *чакиемс* pro *чакаемс*, vrd. *чакадемс* ja *чакамс* (ja *чак!*) (nr. 6 b) jne. Siin on mõeldav oletada vormi *-ijə*, *-ijə* levimist üle algse häälikuseadusliku esinemisala piiride. Teiselt poolt on aga väga võimalik, et *j*-le ei olegi kunagi eelnenud *a*, vaid *ä*, *ə* (*a*-tüveline verbaalne põhisõna (*чакамс*) on vastavalt ülaltoodule hilist päritolu; samuti võib *чакадемс* pro *чакодемс* olla sekundaarne, vt. allpool).

Näidetes nr. 26 a, b ja d eelneb nii sufiksikonsonandile *j* kui ka sufiksikonsonandile *d'* esimesel pilgul ebaootuspärasena tunduv *i*. Kuid üksikmurretes toimunud esimese silbi vokaali väljalangemise puhul on *i* algselt teise silpi kuulunud **ə* vastena vormis *нстидемс* (samuti vormis *нстиемс*) häälikuseaduslik⁶. Ahlqvisti vormis *pistidan*, kus 1. silbi vokaal on säilinud, on 2. silbi *i* usutavasti ainult ortograafiline⁷, vrd. mSPš *pəstəda-n*.

Mis puutub läänemere sufiksisse **-ada*, **-ädä*, siis võib mainida, et läänemere keeltes on teisigi *a*-, *ä*-algulisi verbaaltuletussufikseid,

⁴ Vrd. H. Paasonen. Mordvinische lautlehre. Helsingfors 1903 (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XXII), lk. 83–85 ja 100–101; A. A. Шахматов. Мордовский этнографический сборник. С.-Петербург 1910, lk. 756; vrd. ka В. Д. Смирнова-Бубрих. Из области мордовского вокализма не-первых слогов слова. (Сочетания гласный плюс *й* в не-первых слогах слова в мордовских языках.) — Филологические доклады на конференции по вопросам финноугорской филологии в Ленинграде 1947 г. Саранск 1948 (= Советское финноугроведение II), lk. 42–75; Д. В. Бубрих. Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск 1953, lk. 175 jj-d.

⁵ Samas.

⁶ Vrd. näit. P. Ravila. Über eine doppelte vertretung des urfennisch-wolgaischen *a* der nichtersten silbe im mordwinischen. — Finnisch-ugrische Forschungen XX, lk. 89.

⁷ Vrd. H. Paasonen. Mordvinische lautlehre, lk. 7.

näiteks *-aida, *-äidä, *-ai(t)se, *-äi(t)se, *-ahta, *-ähtä ja *-alta, *-ältä. On võimalik, et kõigil neil juhtudel on sufiksi algul seisev *a*, *ä* tekkinud mingi analoogia või üldistumise tulemusena alles läänemere keelte iseseisva arenemise perioodil. Kui siiski sufiksikonsonandile eelnes *a*, *ä* juba sufiksi *-ada, *-ädä läänemere-volga lähtevormis, saaks läänemere *a*-ga ühendada mordva sufiksis *d'* ees seisva *a*. Läänemere-volga järgsilpide *a* on küll ühismordva keeles paljudel juhtumitel — sõltuvalt eelmise silbi vokaali kõrgusastmest — muutunud *ə*-ks⁸ (nagu *ä* alati *ə*-ks), kuid osal juhtumeil on ta võinud säilida ja analoogia teel levida mõnel määral ka verbidesse, kus häälikuseaduslikult ootuspärane oleks *ä*.

Tõenäolisem on siiski, et kui mitte kõigis, siis vähemalt paljudes sõnades on vaadeldav mordva *a* tekkinud alles ühismordva perioodist hiljem paralleelselt mokša ja ersa murretes, nimelt vene keelest laenatud tüübi *шлән!* — *шләнамс* — *шләнәдемс* — *шләнәемс*, *шләнүемс* mõjul. Et see nii on olnud, sellele osutab ka (hilisema) **a* ja (algupärasema) **ə*, **ə* interdialektaalne vaheldus sufiksikonsonandi ees verbides nr. 18—20 (vastavaid näiteid võiks esitada rohkemgi).

Ühisläänemere *-ada, *-ädä sufiksikonsonant *ə* taandub läänemere-volga *t*-le. Ühismordva keeles muutus *t* heliliste häälikute vahel *d*-ks, mis hiljem eesvokaali järel palataliseerus.

Ühisläänemere *-ada, *-ädä eelläänemere (läänemere-volga) kujuks on seega *-ta, *-tä või *-ata, *-ätä või mõlemad. Läänemere-volga (**e* +) *-ta, *-tä pidi varajas-ühismordva keeles andma häälikuseaduslikult (**ə*, **ə* +) vastavalt *-da ja *d(ə)* (> **d(ə)*). Kujust *-ata, *-ätä lähtudes pidid varajas-ühismordva keeles esinema (**ə* +) *-da, *-ad(ə) ja (**ə* +) **d(ə)* (> (**ə* +) **d(ə)*) — *a* või *ə* sõltuvalt eelneva silbi vokaali kõrgusastmest, vrd. ülal. Hilis-ühismordva keeles on tänapäeva murrete pildi põhjal otsustades olnud olemas ainult **d(ə)* (ja **ad(ə)*??). Variant *-da nähtavasti kadus hilis-ühismordva perioodiks üldistumise tulemusena⁹. Niisamuti on võinud üldistumiste tulemusena kaduda varajas-ühismordva variant **aɫ(ə)*, kui see on eksisteerinud¹⁰.

⁸ Vrd. P. Ravila. Über eine doppelte vertretung des urfinnischwolgaischen *a* der nichtersten silbe im mordwinischen, lk. 83—120; E. Itkonen. Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. — Finnisch-ugrische Forschungen XXIX, lk. 294—299.

⁹ Vrd. näit. eelmordva inessiivisufiksi *-sna, *-snä, > varajas-ühismordva *-sa, *-sə, *-sə (> **sə*), kust hilis-ühismordva perioodiks säilisid ainult **sə* ja **sə*; lähemalt P. Ravila. Über eine doppelte vertretung des urfinnischwolgaischen *a* der nichtersten silbe im mordwinischen, lk. 117—118.

¹⁰ Vrd. näit. ühismordva deverbaalne frekventatiivne verbaaltuletussufiks **l'ə* pro foneetilisel ootuspärane **lə*, **l'ə*.

Ühisläänemere *-i frekventatiivsete verbide teises silbis seletub foneetiliselt kõige loomulikumalt siis, kui me oletame, et eelläänemere vormiks oli *-j(e) või *-aj(e), *-äj(e) või mõlemad, seega sufiks, milles esines j järel seisva sidevokaaliga (e) alternandi *-je ja sidevokaalita alternandi *-j vaheldus, kust läänemere keelte arenemise teatud perioodil üldistus kogu pööramisparadigmas sidevokaalita alternant *-j (*-i). Morfeemi sidevokaalita alternandi üldistumise kohta ühisläänemere keeles vrd. näit. eesti *või*, soome *voi* (sama tähendus), sg. gen. eesti *või*, soome *voi-n*, mitte *voje-n*, aga näiteks mokša keeles veel: *vaj* (sama tähendus), sg. gen. *vajə-ń*¹¹. Eelläänemere sufiksil *-ja, *-jä ei oleks usutavasti olnud konsonantlõpulist (j-le järgneva a-ta, ä-ta) alternanti (vrd. näiteks -ja-, -jä-lõpuline tegijanimi) ja ühisläänemere *-i käsitletavais verbides jääks mõistatuseks, kui j-le oleks algselt järgnenud a, ä, mitte e. Kui vaadeldava frekventatiivse sufiksiga saab ühendada tüve lõpul seisvat elementi osas lapi keele kontraheeritud verbides (nn. algsetes -äje, -uje- ja -ije-tüvedes), nagu on oletanud T. Lehtisalo¹², siis viitab ka see läänemere-volga vokaalile e sufiksikonsonandi j järel¹³.

Läänemere-volga *-je andis mordva keeltes ootuspäraselt *-jä. Lähtudes aga läänemere-volga vormist *-aje, *-äje, pidid varajasühismordva keeles häälikuseaduslikult esinema — vastavalt eelneva silbi vokaali kvaliteedile — *-ajə ja (*ä, ə +) *-jä. Kui me ülalloodud arvestades peame tänapäeva mordva murrete vorme *-a-ga j ees sekundaarseiks, vene keele mõjul tekkinuteks, tuleb oletada, et varajasühismordva keeles esineda võinud variant *-ajə kadus hilisühismordva perioodiks variandi *-jä üldistumise tulemusena. Mõnes mordva murrakus kohtame tänapäeval sufikseid, kus j-le järgneb *a, mitte *ä, *ə — sufiksids *-ja ja *-aja, näiteks eBeg *вакаям* (nr. 15; vt. ka nr. 10 d, 11 a ja 17 b). Sellistel juhtumitel on tegemist analoogiapärase a-tüve hilise üldistumisega vastavates verbides¹⁴.

NÄIDETE ALLIKAD

1. ЭЕ — М. Е. Евсевьев. Эрзянь ёвкст. Москов 1928; 2. ЭКГ — М. Я. Талабаев. Эрзянь кельнь грамматика. Васенце пелькс. Фонетика ды морфология. Средней школань 5—6 классо тонавтнема книга. Кавксоце изданиа. Саранск 1954; 3. ЭРС — Эрзянско-русский словарь. Составили до-

¹¹ Vrd. lähemalt E. Itkonen. Beiträge zur Geschichte der einsilbigen Wortstämme im Finnischen. — Finnisch-ugrische Forschungen XXX, lk. 23—27.

¹² Vrd. T. Lehtisalo. Über die primären uralischen ableitungssuffixe, lk. 79.

¹³ Vrd. E. Itkonen. Der ostlappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus. Mit besonderer Berücksichtigung des Inari- und Skolltappischen. Helsinki 1939 (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXIX), lk. 317, 350—351 ja 370.

¹⁴ Vrd. P. Ravila. Über eine doppelte vertretung des urfinnisch-wolgaischen a der nichtersten silbe im mordwinischen, lk. 103—104.

цент М. Н. Коляденков и Н. Ф. Цыганов. Москва 1949; 4. ЭРВ — М. Е. Евсевьев. Эрзянь-рузонь валкс. Мордовско-русский словарь. Москов 1931; 5. GEMS — F. J. Wiedemann. Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg 1865. (= Mémoires de l'Académie des sciences de St.-Petersbourg, VII-e série, tome IX, № 5); 6. КМ — Т. Кирдяшкин. Кели мокша. Роман. Саранск 1953; 7. ML² — Н. Paasonen. Mordwinische lautlehre. Helsingfors 1903. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XXII); 8. ММ — E. Lewy. Mordwinische Märchen im erzjanischen Dialekte. Leipzig 1931. (= Sächsische Forschungsinstitute in Leipzig, Forschungsinstitut für Indogermanistik, sprachwissenschaftliche Abteilung, herausg. von H. Ch. Junker, Band 2.); 9. МРС — Mokшанско-русский словарь. Составили С. Г. Потапкин и А. К. Имяреков. Москва 1949; 10. MVD — Mordwinische Volksdichtung. Gesammelt von H. Paasonen. Herausgegeben und übersetzt von Paavo Ravila. Band III, IV. Helsinki 1941, 1947 (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXIV, XCI); 11. ОМГ² — М. Е. Евсевьев. Основы мордовской грамматики. Эрзянь граматика. Издание второе, исправленное. Москва 1931; 12. SUSA XII₁ — Н. Paasonen. Proben der mordwinischen volksliteratur. Erster band. Erzjanischer theil. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XII₁, Helsingissä 1894; 13. VMMG — A. Ahlqvist. Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis. St. Peterburg 1861.

Materjal Starōje Naimanō küla ersa murrakust, samuti Staroje Šaigovo ja Sarga küla mokša murrakust pärineb autori isiklikest kirjapanekutest.

MURRAKUTE NIMETUSTE LÜHENDID

1. eBeg — Begutši küla ersa murrak; 2. eKaž — Kažlōtka küla ersa murrak; 3. eMka — Malōje Karmalō küla ersa murrak; 4. eSNa — Starōje Naimanō küla ersa murrak; 5. eTel — Teljatnikovo küla ersa murrak; 6. eVvr — Veliki Vragi küla ersa murrak; 7. mPon — Ponikedovka küla mokša murrak; 8. mSar — Sarga küla mokša murrak; 9. mSPš — Staroje Pšenevo küla mokša murrak; 10. mSSa — Staroje Šaigovo küla mokša murrak.

СООТВЕТСТВИЯ МОРДОВСКИХ СУФФИКСОВ ОБРАЗОВАНИЯ ОПИСАТЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКАХ

В. ХАЛЛАП

Резюме

В мордовских языках встречается большая группа однократных глаголов, образованных при помощи суффикса, содержащего согласный *d'*, и многократных глаголов, в которых скрывается суффикс с элементом *j*. Оба типа глаголов имеют более или менее выраженный описательно-звукоподражательный характер. При этом однократный глагол обычно находится в сочинительной словообразовательной связи с имеющим соответствующее значение многократным глаголом, т. е. от одного и того же корня об-

разованы и первый и второй. Основа глаголов всегда является (или первоначально являлась) трехсложной. Если корневая морфема не оказывается поздним заимствованием из русского, то между гласными первого и второго слога в большинстве случаев имеется сочетание согласных.

Многие из этих глаголов в синхроническом аспекте современного языка можно рассматривать, как отглагольные. Базисом образования их в таких случаях является двухсложный описательно-звукоподражательный глагол с основой на *a*, семантика которого в отношении мгновенности-многократности в общем нейтральна. Как в случаях, где такой глагольный базис образования существует, так и в случаях, где его нет, рассматриваемые глаголы обычно находятся в словообразовательной связи с односложным, оканчивающимся на согласный описательно-звукоподражательным междометием. Примеры: эрзянское и мокшанское *шлëпадемс*, *-дсь*, 3 л. ед. ч. прош. вр. *-дсь* 'шлëпнуть' (однократное), — эрз. *шлëпаемс*, *-есь*, мокш. *шлëпиемс*, *-есь* 'шлëпать' (многократное), — *шлëпамс* 'шлëпать', — *шлëн!* 'шлëп!'; эрз. село Старые Найманы (ниже эрз. СНа) *kjëtšädims* (где элемент *äd'i* фонетически соответствует общемордовскому **adä*), *-ts'*, мокш. *кфчядемс* (где *ädä* фонетически соответствует общемордовскому **adä*), *-дсь* 'сверкнуть (напр. о молнии)' (однокр.), — эрз. СНа *kjëtšäjams* (где *äja* соответствует общемордовскому **aja*; относительно гласного после *j* см. ниже), мокш. *кфчиемс* (где *ijä* фонетически соответствует общемордовскому **ajä* или **äjä*), *-есь* 'сверкать' (многокр.), — эрз. СНа *kjëtšк* (*-kjëtšк*)! (соответствующее междометие; глагола *kjëtšams* в говоре нет); эрз. *рикстедемс*, *-дсь* 'отшвырнуть' (однокр.) — *рикстеемс*, *-есь* 'отшвыривать' (многокр.).

Сравнительно точная параллель этим явлениям в мордовских языках имеется в прибалтийско-финских, особенно в эстонском языке, где имеется группа однократных глаголов с описательно-звукоподражательным оттенком, которые образованы при помощи суффикса с обще-прибалтийско-финской формой **-ada*, **-ädä*, и многократных глаголов, которые образованы при помощи суффикса **-i*. Как в мордовских языках, так и здесь с исторической точки зрения первые обычно в сочинительной словообразовательной связи со вторыми, т. е. глаголы выступают в виде пар, образованных от общего корня. За гласным первого слога следует сочетание согласных или долгий согласный. От корня (в настоящее время обыкновенно при помощи суффикса *-ti*) часто можно образовать описательно-звукоподражательное междометие. Примеры: *limpsama* (*limpsama*, где *a* второго слога < **-ada*, как показывает сильная ступень основы в формах настоящего времени: 1 л. ед. ч. *limpsan* а не *limpsan* и т. д.) 'лизнуть' (однокр.) — *limpsima* 'лизать' (многокр.) — *limpsti!* (соответствующее меж-

дометие); *nähvama* (*nähvama*, где *a* второго слога < **-äädä*) 'ударить (кнутом)' (однокр.) — *nähvima* 'ударять (кнутом)' (многокр.) — *näuh(ti)!* (соответствующее междометие).

Доприбалтийско-финской (прибалтийско-финско-волжской) формой обще-прибалтийско-финского **-ada*, **-äädä* является (гласный *e* +) **-ta*, **-tä* или — если *a*, *ä* в начале суффикса не позднего происхождения — (согласный +) **-ata*, **-ätä*. Прибалтийско-финско-волжский элемент **-ta*, **-tä* непервых слогов в ранне-общемордовском языке фонетически должен был дать (в зависимости от качества предшествующего гласного) **-da* или **-d(ä)*, **-d(ä)* > **-d(ä)*. В поздне-общемордовском языке встречалось, судя по данным современных диалектов, только **-d(ä)*. Это объясняется, повидимому, обобщением.

Доприбалтийско-финской формой обще-прибалтийско-финского **-i* является (гласный *e* +) **-j(e)* или (согласный +) **-aj(e)*, т. е. суффикс, в котором в парадигме спряжения встречалось чередование альтернанта с соединительным гласным *e* за *j* — **-je* — и альтернанта без соединительного гласного *e* за *j* — **-j*, **-i* —, откуда на известном этапе развития обще-прибалтийско-финского языка во всей парадигме спряжения обобщился альтернант без *e* — **-j*, **-i* (ср., напр., мокш. *vaj* = *vaj* 'масло', род. п. *ваень* = *vajä-n*, а финское *voi* 'масло', род. п. *voi-n*, а не *voje-n*). После этого рассматриваемый *i* (*j*) вместе с предшествующим гласным подверглись закономерным изменениям звуков *ei* > *i*; *äi* > *i*; *ai* > *i*, *oi* (> *o*). Прибалтийско-финско-волжский элемент **-j(e)* или **-je* в общемордовском языке фонетически перешел в **-jä*. В некоторых современных говорах встречается суффикс, где за согласным *j* следует соответствие общемордовского *a*, а не общемордовского *ä* (см., напр., выше эрз. СНа *kiwtsäjams* наряду с мокшанским *кфциемс*). В таких глаголах проявляется вторичное, диалектное обобщение основы на *a* вместо основы на **ä*, наблюдаемое и в глаголах без словообразовательного суффикса.

Материал из прибалтийско-финских языков дает нам право по крайней мере в большинстве случаев считать первоначальным соотношением только корня с характером междометия и образованных от него однократного и многократного глаголов. Нейтральный в отношении однократности-многократности глагольный член соотношения в мордовских языках часто явно поздний, вернее — к таким глаголам присоединились однократный *d'*-овый и многократный *j*-овый суффикс только вторично. Большую роль играло здесь влияние русского языка. Из русского в мордовские языки был заимствован тип словообразовательного соотношения *шлән!* — *шләнать*, ср. выше морд. *шлән!* — *шләнамс*. По аналогии с исконно мордовскими словами типа *рикстедемс* — *рикстеемс* *d'*-овый однократный суффикс и *j*-овый многократный суффикс стали позднее присоединяться и к заимствованным глаголам типа

шлѣпамс. Получившееся таким образом соотношение *шлѣн!* — *шлѣпамс* — *шлѣпадемс* — *шлѣпаемс*, *шлѣпиемс* могло перейти в незаимствованные описательные слова. Так мы и видим (по М. Е. Евсевьеву) в эрзянском говоре села Малые Кармалы при словах *зэрѣк* 'грох!, грохот' и *зэрѣкадемс* 'стукнуть' (однокр.) еще вторичный глагол с основой на *a* и без *d'*-ового или *j*-ового суффикса: *зэрѣкамс* 'стучать'. Влиянием заимствованных из русского языка слов в некоторых случаях может объясняться и эквивалент общемордовского *a* вместо эквивалента общемордовских *ѣ*, *э* перед согласными *d'* и *j* рассматриваемых глаголообразовательных суффиксов. На это указывают, между прочим, нередкие случаи чередования **a* и **ѣ*, *э* в отдельных говорах. Так, например, наряду с эрзянским *tšarodems* 'грязнуть' (однокр.) (см., напр., Н. Raasonen, Mordwinische chrestomathie) встречается более позднее, повидимому, *цярдемс* (см., например, Эрзянско-русский словарь) [— *цярдемс* 'гремять' (многокр.) — *цяр!* (соответствующее междометие)].

EESTI KEELE PRONOOMENIST *enese ~ enda*

P. PALMEOS

1. Eesti pronoomen *enese ~ enda* on soome-ugri algupära. Läänemeresoome keeltes leiduvad sellele järgmised vasted: liivi (gen.) *ēntš* ['minu, sinu, tema enese'], (part.) *ēntšta*¹; vadja *entän* 'mind ennast', *entäs* 'sind ennast' (*en-* < **hen-*) ja *sē* < **sen*, gen. *senē*; soome *hän* 'tema', *hään*, idamurdeis ka *hiän*; karjala *heän*, aunuse *hái*, *hain*, salmi *hái*², valdai *hōan*: vepsa *hän*³.

See on ühendatud järgmiste kaugemate sugulaskeelte vastetega: norra lapi *son* 'tema' ~ mordva *сон* 'она, он, оно', mokša *сонць* 'он сам, она сама', *сонцьень* 'его, свой', *сонь* 'его'⁴, ersa *сонсь* 'он сам', *сонзэ* 'его'⁵ ~ handi *tow* 'tema' ~ mansi *taw* id. ~ ungari *ő* id., *ön* 'saját' ['oma']⁶.

Enamik uurijaid⁷ on tavaliselt soome-ugri 3. isiku pronoomeniga ühendanud ka komi *ciüö* 'он, она, оно'⁸ ja udmurdi *co* 'он, она, оно; тот, те'⁹. Viimased permi keelte pronoomenid aga ei kuulu arvata-vasti soome-ugri 3. isiku pronoomeniga etümoloogiliselt ühte, vaid on demonstratiivpronoomeni eesti *see*, soome *se* vaste, nagu on osutanud mitmed uurijad¹⁰, viimasena äsja surnud ungari uurija Miklós Zsirai. Prof. Zsirai jätab oma väite lähemalt põhjendamata, märkides ainult seda, et permi keelte pronoomen on algselt demonst-

¹ L. Kettunen, *Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung*, Helsinki 1938, lk. LIX.

² P. Pohjanvalo, *Salmin murteen sanakirja*, Helsinki 1947.

³ Vrd. H. Ojansuu, *Itämerensuomalaisen kielten pronominioppia*, Turku 1922, lk. 64.

⁴ *Мокшанско-русский словарь*, Москва 1949, lk. 338.

⁵ *Эрзянско-русский словарь*, Москва 1949, lk. 279.

⁶ G. Bárczi, *Magyar szófejtő szótár*, Budapest 1941; lähemalt vrd. H. Ojansuu, *op. cit.*, lk. 66—67.

⁷ H. Paasonen, *Die finnisch-ugrischen s-laute. I Anlaut*, Helsinki 1918 (= *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia* XLI), lk. 12; J. Szinnyeï, *Magyar nyelvhasonlítás*⁷, Budapest 1927, lk. 115; F. E. Uotila, *Syrjänische Chrestomathie*, Helsinki 1938, lk. 144; В. И. Лыткин, *Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам*, Москва 1955, lk. 118.

⁸ *Современный коми язык*, под редакцией В. И. Лыткина, Сыктывкар 1955, lk. 192.

⁹ *Удмуртско-русский словарь*, Москва 1948, lk. 427.

¹⁰ J. Budenz, *Magyar-ugor összehasonlító szótár*, Budapest 1873—1881, lk. 845; Y. Wichmann, *Wotjakische chrestomathie*, Helsingfors 1901, lk. 101.

ratiivpronoomeni ja niisiis järjekordne näide tähendusemuutusest 'see' → 'tema'¹¹, millest ta samas kirjutuses on esitanud näiteid (eesti *tema*, *ta* jne.)¹².

Viimane väide tundub tõenäolisena, sest üldiselt peetakse soome-ugri aluskeele lähtevormi *n*-lõpuliseks: **sen* ~ **zen*¹³ või **sän*¹⁴, **zän*¹⁵. Udmurdi keeles oleks see *n* püsinud (vrd. näit. soome *ken* ~ udmurdi *kin*)¹⁶, järelikult oleks ootuspärane **coh*, aga on *co*, mis sobib nii foneetiliselt kui ka tähenduslikult läänemeresoome demonstratiivpronoomeni vasteks. Mõned uurijad on seda *n*-i pidanud tuletussufiksiks¹⁷. Ojansuu lähtub läänemeresoome vormidest **sin(a)* ~ **sin(ä)*, milles ta tüveks peab võimalikult **si*, lisades, et soome-ugriiline vokaal on vist olnud mingi *e*-häälik¹⁸. Ka Setälä lähtub varasemast *s*-algulisest vormist ja seletab *s* muutumist *h*-ks lausefoneetiliselt: ühesilbilise sõnana esineb pronoomeni lauses ilma iseseisva sõnarõhuta, mistõttu see võis rõhutada liituda eelmise sõnaga. Nõnda sattus see sageli ka rõhutu vokaaliga lõppeva silbi järele ja allus üldisele häälikuseadusele, mille järgi *s* sõna sees on muutunud *h*-ks.¹⁹ Hiljem on Setälä seda pronoomenit käsitledes lähtunud algupärasest *z*-st, millest „rõhulistes asendites, lause algul ja konsonandi järel on saanud *s*, kuid lause sees vokaali järel üldiselt *h*”.²⁰

Setälä lähtub läänemeresoomes kahest vormist teatavas asendis **sän* või **sen*, teisel taas *hän* või **hen*. Vadja ja eesti keeles leidubki tema arvates jälgi mõlemast vormist kõrvuti. Algupärasemat **hen*-pronoomenit esindavad refleksiivsed vormid: vadja *enelläs* 'endal' (= soome *hänellänsä*), *entäs* 'ennast', eesti *enese* (= soome *hänensä*), lõuna-eesti *hendä*; vadjas ja põhja-eesti murdeis on sõnaalguline *h* kadunud. Varasemat *s*-algulist 3. isiku pronoomenit **sen* esindavad tõenäoliselt sellised vormid kui vadja *senellä* 'temal, sellel', *senessi* 'temaks, selleks', eesti *sennese*, *sennest*, *sennele*, *senneks*. Vrd. ka tänapäeval Hiiumaal: *senē* ~ *senñē* 'selle'²¹. Viimaseid vorme peetakse vadja ja eesti keeles soome pronoomeni *se* käändele vastavaiks vormideks. Näib, nagu oleks soome keeles algu-

¹¹ M. Zsirai, *Névmástanulmányok* (mi, ti, ők). Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára, Budapest 1942, lk. 496 joonealune märkus.

¹² Ibid., lk. 489.

¹³ J. Szinyei, *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*², Berlin-Leipzig 1922, lk. 96.

¹⁴ Д. В. Бубрих, *Историческая морфология финского языка*, Москва—Ленинград 1955, lk. 44.

¹⁵ Л. Хакулинен, *Развитие и структура финского языка II*, Москва 1955, lk. 38.

¹⁶ Y. Wichmann, *Wotjakische chrestomathie*, lk. 67.

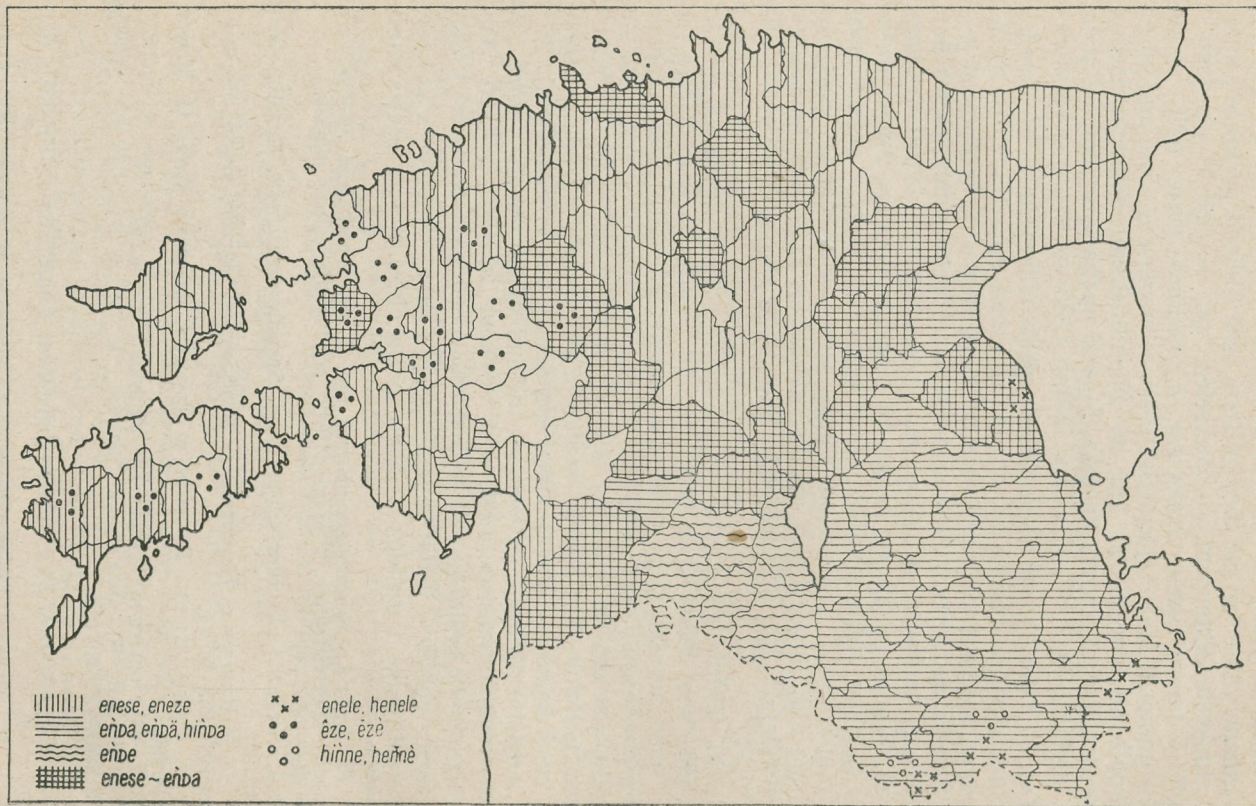
¹⁷ Vrd. näit. H. Ojansuu, *op. cit.*, lk. 69; J. Szinyei, *Magyar nyelvhasználtás*⁷, lk. 104.

¹⁸ H. Ojansuu, *op. cit.*, lk. 71.

¹⁹ Vrd. E. N. Setälä, *Yhteissuomalainen äännehistoria*, Helsinki 1891, lk. 259.

²⁰ E. N. Setälä, *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista, Kielen-
tutkimus ja oikeakielisuus, Helsingissä* (1921), lk. 27.

²¹ P. Ariste, *Hiiumurrete häälikud*, Tartu 1939, lk. 208.

Joon. 1. Ainsuse genitiivi esinemus.

pärane *sen (*sän) pronoomen segunenud hoopis teist algupära oleva pronoomeniga se. Huvitava seigana lisab Setälä veel, et soomes murdeti esineb hän peamiselt refleksiivse pronoomenina kõrvallauseis, järelikult lause sees, näit. *se sanoi, että hän on kipeä 'ta ütles, et ta on haige'*; vadja ja eesti keeles esineb *hen pronoomeni possessiivsufiksilisi rudimente üksnes refleksiivses tähenduses. Sellest teeb Setälä tõenäolisena tunduva järelduse, et läänemeresoome lähtekeele lausedublettide *sen ja *hen (hän) kasutamisest teat. häälikulistest asendites on lõpuks tekkinud süntaktilis-semasioloogiline suhe, mis enam ei olene foneetilisest asendist²².

Teisiti on seda seletanud H. Ojansuu. Ta näeb selles, et 3. isikut kasutatakse refleksiivsenä ja et seda kasutatakse kõigi isikute kohta, läti ja vene keele mõju²³.

Näib siiski, et niisuguses arengus ei tarvitse tingimata näha vöörast mõju. Teatavasti kasutatakse liivi, eesti ja vadja keeles 3. isiku pronoomenina demonstratiivpronoomenit. Samasugust pruuki esineb paralleelse arenemise tulemusena teisteski soome-ugri keeltes, nimelt mari, komi ja udmurdi keeles. Seda tuntakse aga ka indoeuroopa keeltes²⁴. Selles pole midagi iseäralikku, sest 3. isiku pronoomeneid ei saa demonstratiivpronoomenist täpselt lahutada, kuna ka 3. isiku pronoomen osutab kõnesolevale või kõne all olnule²⁵. Kui näitav asesõna eesti *tema*, liivi *täm, ta*, vadja *tämä* sai 3. isiku asesõnaks, siis sai *hen uue tähenduse: seda hakati kasutama enesekohase või määritleva asesõnana. Et seesugune pronoomenite tähendusemuutus haarab kogu läänemeresoome keelte lõunarühma, siis tuleb arvata, et see on alguse saanud õige ammu, juba läänemeresoome aluskeeles, nimelt selle lõunapoolsemal murdealal, millest hiljemini on arenenud liivi, eesti ja vadja keel. Pronoomeni *hen kasutamise kohta neis keeltes võrreldagu näit. järgmisi lauseid: liivi: *ta rekkändäb eñšaks* er spricht mit sich selbst ['ta räägib endaga'], *mi'n eñš lõja* mein eigenes boot ['mu enda paat']²⁶, *i'ž eñš* eigen ['oma']²⁷; eesti: *ta võttis selle endale, räägib iseendaga*; vadja: *miä vetan marjad enellē (~ enelē)* 'ma võtan marjad endale'²⁸, *tämä petteleb ize entä* 'ta petab iseennast'²⁹. Esitatud näiteis on pronoomen kõigis keeltes samatähenduseline. Muidugi pole arenemine nii lihtne ega sirgjooneline, vaid nende ilmsesti sarnaste tähenduste kõrval on pronoomeni *hen kasutamises sageli ka jooni, mis on vastava keele eraldi ajal arenenud. Vrd. näit. liivi *täm*

²² E. N. Setälä, Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista, lk. 28—29.

²³ H. Ojansuu, *op. cit.*, lk. 68—69.

²⁴ Vt. näit. B. M. Жирмунский, История немецкого языка, Москва 1948, lk. 202; Э. Прокош, Сравнительная грамматика германских языков, Москва 1954, lk. 298.

²⁵ Vrd. K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II/2, Strassburg 1909, lk. 306—307.

²⁶ L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 46.

²⁷ Ibid., lk. 82.

²⁸ P. Ariste, Vadja keele grammatika, Tartu 1948, lk. 61.

²⁹ Ibid., lk. 62.

eñts ie die selbige nacht³⁰ ['see sama öö'], vadja *teilē ize* 'teile endile'³¹ jne.

Niisiis on eesti pronomeni *enese* etümoloogilised vasted kauge- mais sugulaskeeltes isikulised asesõnad tähendusega 'tema'. Eri sufiksrite liitumisel moodustub samast tüvest keeliti omastav või määritlev asesõna (mordvas, ungaris). Ka läänemeresoome keelte põhjarühmas — soome, karjala ja vepsa keeles — on sõna samuti isikuline asesõna. Liivi, eesti ja vadja keeles pole see isikuline asesõna, vaid on muutunud enesekohaseks või määritlevaks asesõnaks.

2. Vaadelgem nüüd, missugune on pronomeni *enese* esinemus eesti keeles, kõigepealt murdeis.

Ainsuse *genitiiv* on eP murdeis üldiselt *enese*³² (Phl ja Kuu *h- ≡*), selle kõrval kohati Saare-, Lääne- ja Harjumaal *éze* (Khk, Kaa, VII, Noa, Ris, LNg, Rid, Kul, Nis, Mär, Rap, Vig, Kir, Mar, Han), eL-s esineb enamasti *eñdä*, *hiñdä*, mulgi murdes *eñde* ja nende kõrval äärmises eL-s *hiñne* (Rõu) ja *heñne* (Har). Kesk-eesti murdealal ja eL murde piirimail kuni Peipsini kasutatakse üsna ulatuslikult mõlemaid vorme kõrvuti *enese* ~ *eñda* (Jõe, Amb, Ann, Rap, Vän, Saa, SJn, Vil, KJn, Ksi, Lai, Sim, MMg, Kod). Peale nende esineb ääremail veel eri tüvi: Krl *enele*, Har *henele*, Rõu *hinele*, Se *hinèle*, Kod *enele*. (Vt. joon. 1.)

Genitiive *enese*, *enda*, *henne* on Ojansuu käsitletud.³³ Genitiiv *enese* < **henensen* sisaldab rudimendi 3. isiku possessiivsufiksist; *hiñne*, *heñne* < **henden*; genitiivi *eñda*, *eñdä* arvatakse vististi põhinevat partitiivil.

Mulgi murdes esinevas genitiivis *eñde* on teise silbi *ä* > *e*. Saare- ja Läänemaal kadumas olev, paiguti ainult vanemal murdekõnelejail ettetulev *éze*, *ēzē* on mingi kuluvorm, milles *n* lauserõhutus asendis on kadunud samuti kui personaalpronomeneis *mā*, *sā* (näit. Khk Koimla *jättä ézele kâ*; Rid Puise *sāvdān poizē ēzē ēšt*; Vig *panē ēzē kolūd koiti*). Mis puutub vormidesse, nagu Krl *enele*, Har *henele*, Se *hinèle*, *hinèl*, Kod *enele*, *enèl*, siis kasutatakse neid peamiselt allatiivis, harvemini adessiivis (näit. Har Taheva *sis pedä henele pērza*; Se *ma tei hinèle haigep*; Kod *sīs tulèb enele kätte*; *meš mejtè tāmäl enèl elì*). Kodaverest on üles tähendatud ka genitiiv *enè*, näit. *uššittet èrnev jāvād enè* (= 'enese') *liā*. Viimaseil juhtumeil on tegemist ilma possessiivsufiksita vormidega. Samasugust esinemust leidub ka vadja keeles — see on üks vanu ühiseid jooni vadja keeles, kodavere murdes ja eL murrakuis.

³⁰ L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 46.

³¹ P. Ariste, *op. cit.*, lk. 62.

³² Murdenäited pärinevad Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivist. Hargla murraku kohta on kasutatud S. Nigoli ülestähendusi.

³³ H. Ojansuu, *op. cit.*, lk. 65.

Kuigi eL-s üldiselt on genitiivis *eñdä, hñndä*, esineb Harglas-
elatiivi *henezest*. Näit. Taheva *eaà sinust henezest ei sä müjät*;
sišs_om henezest leið veṭta?

Ainsuse partitiivi esinemusest murdeis pole palju ütelda:
see on üldesestiliselt *eñnast, eñnäst* (Kod *eñnäs*) või *hinnäst* (eL).
Peale selle leidub kohati lühemat paralleelvormi *eñd* (Hls, Pär, Tor,
Vig, Juu, Lüg, Jõh) ning *eñdäst* (Kuu), *entäst* (Lüg). Üldesestilises
vormis arvatakse leiduvat kaks partitiivi lõppu: nõrgaastmeline
**eñnāse*, millest *ne-lõpuliste* noomenite partitiivi (*rebast, kollast*)
analoogial on moodustunud vorm *ennast*³⁴. Lühike partitiiv *eñd*
lähtub varasemast vormist < **hentä*³⁵. Rannamurde partitiivis
entäst ~ *eñdäst* sisaldub aga kaks partitiivi tunnust. Sellele leidub
täpne vaste vepsa keeles *h'ändäst*. Vepsa vormi on Ojansuu selgita-
nud eesti *ennast*-vormi ja soome vana kirjakeele *hännäns(ä)*,
hántän(sä) abil, oletades, et sellele on analoogiliselt liitunud teine
partitiivi tunnus³⁶. Eesti rannamurde vormid on lisanäiteid, kuidas
eri keeltes omaette võivad areneda täiesti sarnased vormid.

Mitmuse genitiivis on pilt äärmiselt kirev (vt. joon. 2).
Kõige ulatuslikumalt kasutatakse ainsuse genitiivil põhinevat
eneste, nimelt kohati saartel, Lääne- ja Kesk-Eestis ning üldiselt
Kirde-Eestis. Kohati esineb saartel, Lääne-, Ida- ja Lõuna-Eestis
eñnaste, mis põhineb ainsuse partitiivil. Võrdlemisi ulatuslikult
kasutatakse Kesk- ja Ida-Eestis *eñdi*, mis on moodustatud ainsuse
partitiivi põhjal (< **hentä-iden*). Paiguti tarvitatakse ka paralleel-
vorme *eneste* ~ *eñdi*. Oige kitsal alal eL-s esineb *eñdide*, milles on
analoogiliselt liitunud teine mitmuse tunnus. Aladel, kus esines ain-
suse genitiivis *ēze*, leidub ka vastavat mitmuse genitiivi *ēšte*. Ilm-
sesti kahekordne mitmuse genitiivi tunnus esineb Khk *eidāstä*, Jäm
ēd'este ja Phl *heidēste* vormides (vrd. sm *heidän 'nende'*). Kitsal
alal Lääne-Eestis esinevad vormid *eñnātte, eñnätte, eñneṭte*, mille
-tte on analoogiliselt üldistatud sõnadest, kus see on häälikuseadus-
lik (näit. *e-lõpulistest* sõnadest). Samal murdealal, osalt eelmisega
kõrvuti, esineb *entte*, mis on nähtavasti sisekao teel eelmisest moo-
dustatud. Lõuna-Eesti murrakute enamikus ei kasutata mitmuse,
vaid ainsuse genitiivi.

Mitmuse partitiivi esinamus on ühtlasem kui genitiivil.
Enam-vähem üldesestiliselt kasutatakse *eñdid*, eL-s *hñndit, eñdit*,
mis on moodustatud ainsuse partitiivi järgi. Lääne-Eestis, kus lei-

³⁴ H. Ojansuu, *op. cit.*, lk. 116.

³⁵ *Ibid.*, lk. 65.

³⁶ H. Ojansuu, Yhtä ja toista karjala-aunuksesta ja vepsästä, Virittäjä
1917, lk. 118.

dub *-tte* genitiivi, esineb pisut laiemal alal ka partitiiv *enttid*. Õige piiratud alal Saaremaal on partitiiv *eidašsi* (Khk) ja *ēdešsi* (Jäm). Samuti kitsal alal esinevad *eñnātsi* (Khn) ja *eñnatsi* ~ *eñnātsid* (Hää). Kahest eri kohast on registreeritud *enesid* (Rei, KJn) ja ühest kohast *entasi* (Lüg). Viimased, väga piiratud aladel esinevad mitmuse partitiivi vormid on ilmsesti hiliseid analoogiamoodustusi. Mitmuslike vormide kõrval kasutatakse eriti Ida- ja Lõuna-Eestis sageli ka ainsuse partitiivi. Kohati aga ei kasutatagi mitmuse, vaid üksnes ainsuse partitiivi, nimelt rannamurdes, ida- ja lõuna-eesi murdeis ning Saaremaal.

Tuleb arvata, et algselt on pronoomenit *enese* ~ *enda* kasutatud ainult singularis nagu tänapäeval üsna ulatuslikult eL-s, võrdlemisi kirevad ja arvukad pluraali variandid on hiljem tarvitusele tulnud. Viimast asjaolu toetavad muuseas ka eesti keele esimesed grammatikad (Stahl, Gutsclaff jt.), kus sellest asesõnast pole antud mitmust.

3. Enne kui hakkame vaatlema tänapäeva kirjakeelt, puudutaksime põgusalt pronoomeni *enese* ~ *enda* esinemust eesti vanemas kirjakeeles. XVI ja XVII sajandil on sõnaalguline *h-* veel üldiselt püsinud. Näit. Wanradt-Köll: *henest*, Müller: *hennesa*, *hennese*, Stahl: *hendessel*, *hennessel*, Göseken; *hend*. XVII sajandi lõpust ja XVIII sajandist peale on aga *h-* selle sõna algul kadunud, näit. Hornung: *ennesest*, Helle: *enese*, *ennesa*.

XVII sajandil esineb sõnas siin-seal veel possessiivsufiksrite rudimente. Näit. Müller: *ke hendas ninda . . . on tædta andnuth* (VhGEG XV 120) 'kes end nõnda . . . on teada andnud', *kartwat hendassa* (VhGEG XV 318). Vrd. ms. Kuu murrakus: *lapsed peseväd hendäs*. Stahlil esineb possessiivsufiks *-ni* tuhmunud tähenduses. Ojansuu on leidnud näited nagu: *sinna . . . henneni jure* 'sina . . . enese juurde', *teije henneni* 'teid ennast', *henneni kahs* 'enesega', *henneni jerrel*³⁷.

Paralleelvormid *ennestele* e. *endile* on esmakordselt registreeritud XVIII sajandi algupoolest pärinevas Vestringi käsikirjalises sõnaraamatus³⁸. Samuti esitab need ka Anton Thor Helle.

Stahl oma grammatikas „Anführung zu der Esthnischen Sprach” (1637) ütleb pronoomenist *hend*, *hendes*, *hennes* kõneldes, et mitmus on ainsusega sarnane (lk. 7). Hornung esitab teoses „Grammatica Esthonica” pronoomeniga *issi* e. *isse*, *enese* e. *ennes* ainsuses kõrvuti ka *omma*, aga mitmuses annab ta ainult *ommad*, *omma*, *ommile* jne. (lk. 65).

Alles Helle grammatikas „Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprach” (1732) esitatakse nii ainsuse — *enese* e. *ennesa*, *enesele* jne. — kui ka mitmuse paradigma — *enneste* e. *ennaste* e. *ende*, *ennestele* e. *endile* jne. (lk. 26). Ahrens oma vormiõpetuses

³⁷ Vrd. H. Ojansuu, *op. cit.*, lk. 65.

³⁸ A. Kask, S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamat ja selle osa eesti leksikograafias, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 38, Ajaloo-Keele-teaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 185.

„Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes” (1853) jaotab refleksiivpronoomenid kaheks: 1) *ise, enese, ennast (end), ise, eneste, endid; ise ennast, ise enesele* jne. ja 2) refleksiivne possessiiv *oma*, mis jäävat ainsuses ja mitmuses muutmata (lk. 82).

Wiedemannist kõneleme pisut allpool.

Tänapäeva eesti kirjakeeles kasutatakse substantiivseid pronoomeneid *enese ~ enda, iseenese ~ iseenda*.

Vaatleme kõigepealt nende käänamist. See toimub järgmiselt:

	Ainsus	Mitmus
Nim.	(<i>ise</i>)	(<i>ise</i>)
Omast.	<i>enese ~ enda</i>	<i>eneste ~ endi</i>
Osast.	<i>ennast ~ end</i>	<i>endid</i>
Sisseütl.	<i>enesesse ~ endasse</i>	<i>enestesse ~ endisse</i>
Seesütl.	<i>eneses ~ endas</i>	<i>enestes ~ endis</i>

jne.

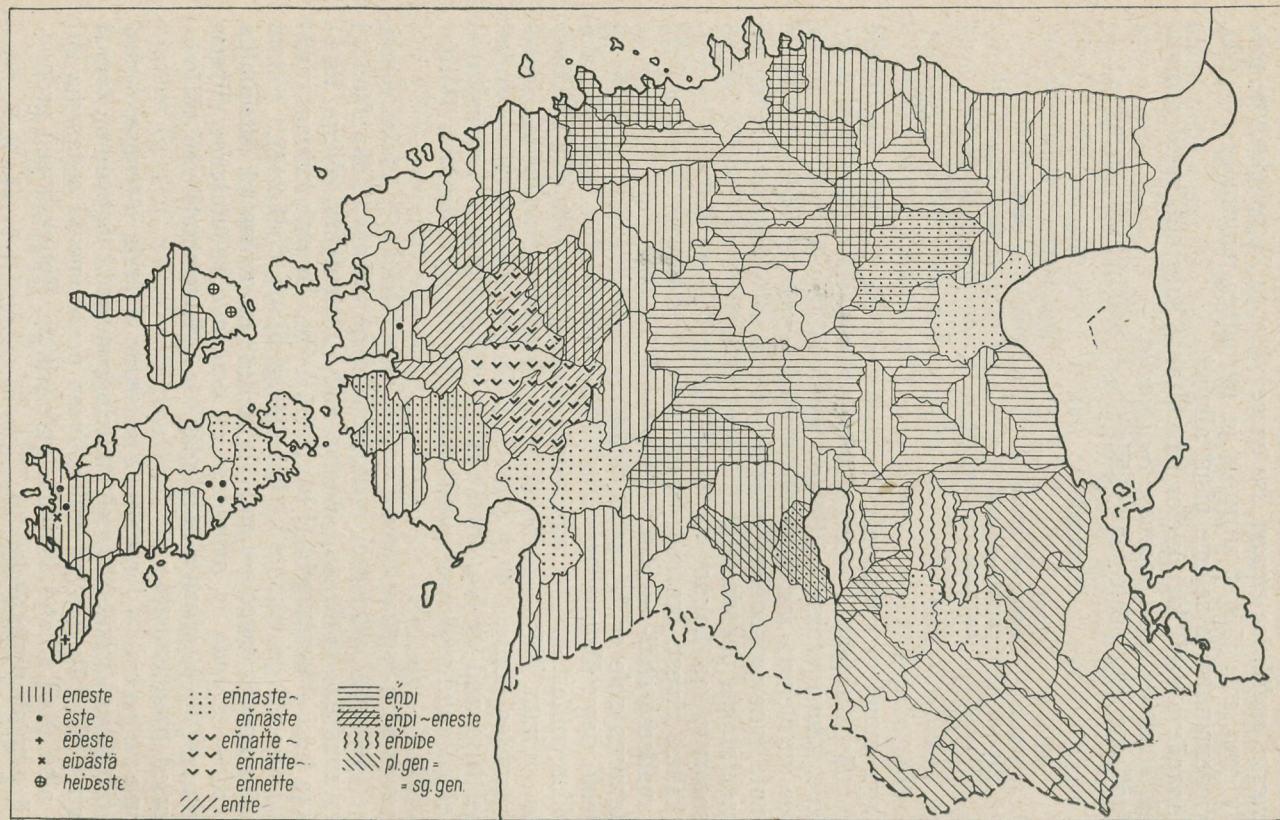
Nagu muudegi pronoomenite deklinaerimisel, võib ka nende puhul märgata teatud iseärasusi, võrreldes teiste käändsõnadega. Kõigepealt kasutatakse eri tüvesid teineteist täiendavalt: nimetavas, kui see on olemas, *ise*, muudes käändeis *enese ~ enda*. Niisiis on see supletiivne pronoomen. Edasi torkab silma tüvede rohkus: ainsuses kasutatakse peamiselt kaht tüve *enese-* ja *enda-*, nende kõrval on osastavas veel kolmaski *ennas-*t. Samuti moodustatakse ka mitmus kahest tüvest: omastavalisest *eneste-* saadakse *d*-mitmus ja osastavalisest *endi-* — *i*-mitmus. Nende rohkete paralleelvormide kasutamises pole erilist vahet, kuna nende olemasolu johtub eri murdeist, nagu ülalpool osutatud. Ainus erinevus on vist osastava vormides, millest *end* on lauserõhutu, *ennast* aga võib olla nii rõhuline kui rõhutu. Näit. See hoidis *end* rentnikust aukartust ärata-vas kauguses (Luts, Kev I 32). Ta oli *ennast* enneminigi sel kombel tüssanud (Vilde, Jut IV 470). Ning mis veel imelikum — ema ei hakanud vastu, ei liigutanudki *ennast* (Tamms., Põigu-põhja 89).

Seevastu on osastav *iseend* lauserõhuline. Näit. Ma tänini ei tea, millisel otstarbel seda seal hoiti, sest keegi väikest vihikut kunagi ei puutunud ega lehitsenud, üksnes mina hirmutasin sellega *iseend* ja teisi omasuguseid (Luts, Jut III 15). Ta peab kuidagi nuhtlema *iseend* ja tasuma kätte kellelegi (Luts, S II 244).

Pronoomenit *enese ~ enda* ja sellest moodustatud liitsõnalis *iseenese ~ iseenda* ja *omaenese ~ omaenda* kasutatakse mitmes tähenduses: need võivad olla refleksiivsed, determinatiivsed või possessiivsed pronoomenid.

Enesekohased asesõnad *enese ~ enda* ja *iseenese ~ iseenda* tähistavad isikut või eset, millele tema enda tegevus on tagasi suunatud. Nii väljendavad refleksiivsed pronoomenid sedasama kui lause alus. Nad võivad osutada igale isikule. Refleksiivseil pronoomeneil puudub nimetav kääne.

Eriti rohkesti on näiteid enesekohase asesõna kasutamise kohta just ainsuses. Näit. Sa võid oma muret meie pärast märksa vähen-

Joon. 2. Mitmuse genitiivi esinemus.

dada ja seevõrra enese eest paremini hoolitseda (Vilde, Jut IV 478). Heidad õhtul kõrge virna otsa, aga kui öösi hirmsa kuumuse käes sonides ärkad, leiad enda nagu virna alt (Tamms., TÕ I 66). Ta hakkas ennast silmitsema (Vilde, Jut IV 468). Andres tegi endas imeliku leiduse (Tamms., TÕ I 152). Toots paneb käe silmade ette, vaatleb imelikku nähtust mäe otsas ja tunneb eneses korraga tungi kuhugi kaduda (Luts, S I 56). Ma raputan ta enesest lahti (Vilde, MS 41). Mis see üleaedne endast õige arvab? (Tamms., TÕ I 78). Arno ei oleks seda pilti muidu ka endale tahtnud, aga ta pidi ennast teise vastu viisakalt ülal pidama (Luts, Kev I 25). Seepeale laseb ta endale, nagu haige kunagi, kõiksugu kraami voodi ette tuua ja tunneb endal väga mõnusa olevat (Luts, Kev II 314). Ka see ei andnud sõjariista talle kätte ega lasknud seda eneselt vägisi ära kiskuda (Vilde, MS 325). Ma ütlesin sulle juba enne, et mina endaga mängida ei lase (Luts, S II 335).

Enesekohane asesõna esineb mitmuseski. Näit. Siis lasksid nad teine teisele poole laua servale rinnuli ja vahtisid vaikides enesete ees puhkavat mänguriista (Luts, Kev I 127). Aknast roomasid hallid kotid sisse ja riputasid endid kambriekese lakke (Vilde, Jut IV 464). Siin toimisid meeste seas ka mõned naised, kes kraami endile põlledesse kallasid (Vilde, MS 370).

Mitmuse kasutamine pole aga järjekindel. Näit. Mis ongi meil enesest suuremat jutustada, Tali? (Luts, S I 134). Nähtavasti kajastubki siin vanem olukord ning kohatine mitmuse puudumine murdeis.

Enesekohase asesõnana kasutatakse eesti keeles veel eelkäsitletud pronoomenist täiendsõna *ise* liitmise abil moodustatud *ise-enese* ~ *iseenda*, mis asesõnast *enese* ~ *enda* erineb vaid ses suhtes, et siin on refleksiivsust rohkem rõhutatud, esile tõstetud. Näit. Ainult *iseenda* pärast ei maksaks nõnda nahast välja pugeda (Tamms., TÕ I 122). Õpi *iseennast* tundma (Vanasõna). Pisarad kurgus, kinnitas ta *iseendale* seda (Tamms., TÕ I 491). Selle olukorra põhjustest ei andnud nad *iseendale* ega vastastikku teineteisele mingit aru (Vilde, MS 41). Alles viimasel ajal oli kumbki *iseenda* selgusele jõudnud, et nende suhetel mingi lõpp peaks olema, ilma milleta neil õiget otstarvet ei tundunud olevat (Vilde, MS 41). Aga kindlasti ei teadnud Pearu mitte, oli ta neid sõnu kuulnud tõepoolest peksjailt või ainult *iseendalt* palavikus sonides (Tamms., TÕ I 158). Ta võitles *iseendaga* (Luts, Kev I 70).

Refleksiivseid pronoomeneid kasutatakse objektina transitiivsete verbidega, millel puuduvad refleksiivsed tuletised või millest neid pole tarvitatud. Näit. Kuna ta end pesi ja riietas, ümises ta sageli: „Tarvis tööd teha! Tarvis kibedasti tööd teha!” (Vilde, Jut IV 464). Kas siis tema ise ei oska tööd teha, et ise end toita, nagu iga teinegi tervete ihuliikmetega inimene (Tamms., TÕ I 6). Palgeile ilmub uuesti puna ja rahutult pöörab ta enese vaiba all ringi (Luts, Kev I 87). Aga Vargamäe isand ei soovinud esiotsa midagi, ta tuli

ainult ise end näitama ja teisi kõrtsilisi vaatama (Tamms., TÕ I 26). Kas polnud neil abinõud ja võim igatahes käes talupoegi ja ise endid toore mässu eest hoida (Vilde, MS 395).

Peale selle esineb enesekohane asesõna reas liitsõnadega ja fra-seoloogilistes sõnaühendites, nagu näit. *enesearmastus*, *enesekaitse*, *enesekiitus*, *enesekriitika*, *enesepeete*, *enesetapmine*, *enesetunne*, *enesevalitsus*, *ennastohverdav*, *ennastsalgav*, *endastmõistetav*, *ennast täis 'uhke'* jne.

Eesti keele grammatikais on seni (*ise*), *enese* ~ *enda* peetud refleksiivseks pronoomeniks. Tõeliselt on sel aga veel muidki üles-andeid. Seniseist grammatikuist on seda tähele pannud ainult K. Leetberg, kes kirjutab: „e n e s e' l j a o m a' l on peale enesekohase veel teine tähendus. Neid tarvitatakse kui ise-sõna kaasusid tegi-jate suuremaks rõhutamiseks, sest ise tuleb ainult see-korras ette: mina nägin teda ennast; tema andis sulle omale, sulle enesele; ehk sind ennast pandi vangi.”³⁹ Ta esitab selle aga ainult märku-sena, kõneldes refleksiivseist pronoomeneist. Tegelikult selgub täna-päeva kirjakeele materjali põhjal, et *ise*, *enese* ~ *enda* kasuta-takse koos nimisõnadega ja isikuliste (harvem muudegi) asesõna-dega rõhutavas, tugevdavas tähenduses 'isiklikult, just see ja mitte keegi või mingi muu'. Seda pole põhjust pidada refleksiivseks pro-noomeniks, vaid pigem võiks seda nimetada määritlevaks e. deter-minatiivseks pronoomeniks.

Harilikult esineb see vahetult peasõna järel. Näit. Pearu ise ei näidanud oma nägu (Tamms., TÕ I 111). Seni kui kambriaraijad söögitundi pidasid, vehkis peremees ise väljal külvata, et pärast seda uuesti ühes meestega kirves kätte võtta ja seinale asuda, sest tema ise tahtis olla meister ja kõik (ibid.). Mulle tundub, nagu lahkuksin Sust eneseest viimse kirjutatud reaga (Luts, S II 343). Ja siis annab keegi, kes ise on juba kaunis unine, mõistatuse ... (Luts, Kev II 275).

Nimetavas käändes, harvemini muudeski, võib pronoomen olla peasõnast ka kaugemal. Näit. Vanamoor läks siis ise rukkilõikuse ajal näppupidi kallale (Tamms., TÕ I 105). Ta valmistanud kimbu enda otsitud lilledest ise (Vilde, MS 404). Palju on tal õieti endal sumadani põhjas? (Luts, S I 51). Oo, vanamehel on endalgi heameel, et teda vaatama tullakse (Luts, S I 84).

Ise võib esineda ka ilma peasõnata, eriti sageli ilma 1. ja 2. isiku pronoomenita. Näit. *Ise* oled viimane magamaheitja (Luts, Kev II 275). *Ise* mõtlesin: kui upun ühes nendega, las upun, Ants igatahes ei pääse (Tamms., Põrgupõhja 215). Saks saadab koera, koer ajab saba, saba ajab sabaotsa, ots ütleb: karvad, karake ise (Vanasõna).

Obliikvakäändeis ühildub määritlev asesõna peasõnaga käändes ja arvus, välja arvatud olev, rajav, ilmaütlev ja kaasaütlev, kus peasõna on omastavas. Näit. Ümberjutustamises oli ta suure osa-

³⁹ K. Leetberg, Eesti keele grammatika, Tallinn [1921] lk. 46.

vuse omandanud, nii et paljud Maie jutustust paremaks pidasid kui raamatu enda lugemist (Tamms., TÕ I 567). Aga koera surm rabas laskjat ennast peaaegu samuti kui poissigi (Tamms., TÕ I 143). Ainustki sõna ei lausunud, poissi endasse ei puutunud, nohises vaid ja nõtkutas põlvi (Vilde, Jut IV 521). Võõrsilkäigust enesest kõneleb ta alles söögiaja lõpul, otsekui oleks see maiusroog, mis pärast teisi toite ette kantakse (Luts, S I 76). Mõte põllumeheks hakata tuli talle eneselegi ootamatult, nagu kõik head mõtted viimasel minutil ja ootamata tulevad (Luts, S I 115). Sellepärast oli Pearule endale piiriaeda palju enam vaja kui Andresele (Tamms., TÕ I 100). Kõige halvem lugu oli ehk perenaise enda ga, sest temal kadus viimasel ajal söögiisu, süda kippus toidu peale aina läikima (Tamms., TÕ I 62). See on teie endi kasvatuses viil, teie lugemise ja laulmise kaasmäng (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja 134). Sellest nükkest ei teadnud keegi midagi, ei ametlikud ega eraisikud, sest see seisis ainult Liisi ja Joosepi eneseteada (Tamms., TÕ I 426). Tüdrukudki kiljusid, nagu oleksid nende enesete sussid õhus vihisenud (Tamms., TÕ I 55). Ja sellepärast anna talle, mis meil anda täib, aga ära jäta meid endid sootuks ilma (Tamms., TÕ I 494). Eks need olnud ju nende vennad ja seltsimehed, keda seal maha oli tapetud, ja sama saatus võis iga silmapilk neile enesetele osaks saada (Vilde, MS 327). See võis olla lohutuseks teistele ja ka vargamäelastele enesetele nende raskeil päevil (Tamms., TÕ I 462).

Asesõnad *enese* ~ *enda* ja *iseenese* ~ *iseenda* esinevad tänapäeva kirjakeeles mõnikord ka possessiivsete pronoomenitena. Vanemas kirjakeeles kasutati läbisegi *enese* ~ *enda* ja *oma*. Näit. Aga mina viidaksin üleliiga lugeja ja enese aega, kui siin pikemalt pilti tahaksin maalida, kuidas Suntsi Rein videviku hämarasse kaugeget kevade koitu elusaks õhkas (Kreutzw., Jutud 196). Mina kimbutaksin oma jalga üsna juurte kammitsasse ja ei jõuaks paigast minna, kui siin kauemini tahaksin pajatada, mil kombel Suntsi Rein mälestuseõhtutel oma noort iga vanal teist korda elas (ibid. 197). Vanaks läinud hobusest ei saa viimaks palju enam kui naha hinda: vanaks läinud härg, talvel tugeva söögi peale pandud, annab kas müües head hinda, või võib ta enda perele lihaks tappa (Kreutzw., Jutud 345).

Vrd. tänapäeva kirjakeeleski näit. „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus” (1953): *omatehtud* ja „Eesti õigekeelsuse sõnaraamatus” (II köide, 1930): *omakasvatatud* [loom], *omakeedetud* [seep], *omakootud* [riie].

Wiedemann väidab, et „refleksiivne asesõna kõigi kolme isiku jaoks ühine on substantiivne gen. *enese* (*ende, enda, enesa, henne, hendä*) ...”⁴⁰ ja „adjektiivne refleksiiv, samuti kõigi kolme isiku

⁴⁰ F. J. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache, St. Petersburg 1875, lk. 425.

nii ainsuse kui mitmuse jaoks on *oma*⁴¹ aga „erilist possessiivset asesõna peale äsja mainitud refleksiivsete eesti keeles ei ole“⁴².

Eesti murdeis ei tehta tänapäevani nende vahel täpset vahet, vaid neid kasutatakse harilikult segamini. Vrd. näit. *sīs ta võt- tas omale kõrvase* (Khk), *ma pesè enèse palet* (Pöi), *veētis omale ~ enesele* (Ris), *enðale ~ omale* (Saa), *mu enèze ~ enða ~ omà azì* (Ann), *sīs ku sep ende pojage lännu vällä* (Krk), *ta eläs eš inðe kää päl* (Krl), *neil hiñdä kara? kääväh kah tūd tūd pittè* (Vas), *umà küdzet leib om neil peřrà* (Har). Paistab, nagu oleks Harglas siiski mõnevõrra järjekindlust *heñne* kasutamises. Näit. tarvitatakse seal alati *henele, heñnel ~ heñdäl: ma^p pià henele ka tume ütš kaš* (Har Taheva), *heñnel kää külmaz kiñdan* (Har Taheva), *heñdäl eij_ole?* (Har Taheva). Samuti ka: *heñne ~ heñdä ist ei ikke kiäkki* (Har Taheva), *mizà vaivvat heñnest* (Har Taheva), *tül om ezi^k_ka henèzest hobezakkene* (Har Mõniste), *tā heñnege ütten kää* (Har Taheva).

Ka eesti kooligrammatikais mainitakse kuni käesoleva sajandi 20-ndate aastateni enesekohaste asesõnadena nii *enese ~ enda* kui *oma*.⁴³ Alles J. Jõgeveri grammatikas esitatakse esmakordselt *enese* refleksiivpronoomenina ja *oma* possessiivpronoomenina.⁴⁴ Samale seisukohale asuvad pärastisedki grammatikate autorid. Mainitud pronoomenid eraldatakse: *enese ~ enda, iseenese ~ iseenda* esitatakse tänini refleksiivpronoomenina, *oma* — possessiivsena⁴⁵. Et aga niisugusel eraldamisel pole küllaldast murdelist toetust, siis on arusaadav, et ametlikust keelepruugist hoolimata on kirjakeeldegi lipsanud *enese ~ enda, iseenese ~ iseenda* possessiivses tähenduses ja *oma, iseoma* refleksiivses tähenduses.

Kõigepealt mõni näide possessiivse *enese ~ enda, iseenese ~ iseenda* kohta eesti kirjanduse klassikute teoseist.

Oldagu minuga nõus või ärgu oldagu mitte, see pole minu asi; mina ei sunni kedagi omaks võtma e n d a vaateid (Luts, S II 211). Jüri ja Päärn olid eeldanud, et Sepa rahvas on juba puhkusele läinud, kui nad pärale jõuavad, aga e n e s t e üllatuseks ei leidnud nad mitte ainult kõiki veel ärkvel, vaid talitaja kaunis avar maja oli viimse nurgani elavalt juttu ajavaid külalisi täis (Vilde, MS 187). Nõnda kinnitas Liisi Joosepile, kui ta tema kaudu laskis Oru rahval e n d i varrusaia maitsta (Tamms., TÕ I 425). Pojal pole linna peaaegu mingit asja, poeg sõidab niisama ühes, i s e e n e s e

⁴¹ *Ibid.*, lk. 426.

⁴² *Ibid.*, lk. 427.

⁴³ Näit. H. Põld, Eesti keeleõpetus, I jagu, Hääle- ning sõnaõpetus, Tallinn 1920, lk. 83.

⁴⁴ J. Jõgever, Eesti keele grammatika I. aasta, Tartu 1919, lk. 44.

⁴⁵ Vt. näit. E. Muuk, Eesti keeleõpetus I, Tartu 1927, lk. 90; G. Laugaste ja M. Tedder, Eesti keele grammatika VIII klassile, Tallinn 1954, lk. 132.

lustiks ja rõõmuks (Luts, S I 118). Pealegi oli neil iseenese elukaitsmisega nii väga tegemist, et neil väesalga juhatamiseks enam mahti ei olnud (Vilde, MS 328). Kas nad ei olnud seda vägivalda mitte iseenenda vägivaldaga välja kutsunud (Vilde, MS 395).

Nähtavasti erilise rõhutamise vajadus on tinginud *omaenese* ~ *omaenda* kasutamise possessiivse pronoomenina. Näit. Tal oli niisugune nägu, nagu oleks ta omaenese süü üles tunnistanud (Luts, Kev I 96). Mõisavalitseja seisab vaikselt nagu känd ja laseb koolivenda mõne minuti omaenda rasvas küpseda (Luts, S I 70). Ta pani imeks, kuidas unes omaenese silmi võib näha! (Särgava-Peterson, Jut 20).

Ka omastavate asesõnade kasutamisest enesekohaste asemel leidub vastavaid näiteid eesti kirjanduse klassikute teostes. Näit. Indrek arvas, et nüüd on paras aeg omale liha küpsetada, sest Milli ees häbenes ta seda teha (Tamms., TÕ I 513). Peremees pani omale nartsud ja raagnahka pastlad (Tamms., TÕ I 13). Jürka kui ka Lisete arvasid juba, et nad on sattunud õigesse paika, aga lõpuks selgus ometi, et on juhtunud väike eksitus: talus on küll paar põrsast, aga need kuluvad marjaks ise omale, ülearused on juba ammu ära jagatud (Tamms., Põrgupõhja 19).

Kirjakeeles peetakse õigeaks viimastel puhkudel kasutada enesekohaseid asesõnu *endal* ~ *enesel*, *endale* ~ *enesele*, *iseendale* ~ *iseenesele*.

Ka määritleva asesõnana võib murdelise kirevuse kajastusena esineda kirjakeeles *omal*, kuigi peaks olema *endal* ~ *enesel*. Näit. See ei meeldinud küll hästi ei Joosepile ega Pearule, aga Liisi ei andnud järele, sest ta tundis, et nõnda on tal omal parem ja et nõnda meeldib ka isale (Tamms., TÕ I 491). Külvas teine seal kärmesti ja kärmesti, aga omal silmad jooksid vett, nagu pilluks kevadine tuul vahetpidamata kibedat tolmu (Tamms., TÕ I 171).

Kokkuvõttes on niisiis algselt 3. isiku asesõnast lähtunud *enese* ~ *enda* funktsioonid tänapäeva eesti keeles üsna mitmesugused: seda kasutatakse refleksiivse, determinatiivse ja possessiivsegi pronoomenina. Suurelt osalt samas tähenduses on murdeis ja vanemas kirjakeeles ning mõnevõrra isegi tänapäeva kirjakeeles tarvitatud pronoomenit *oma*, mida alles käesoleva sajandi 20-ndaist aastaist alates kooligrammatikais ning ametlikus keelepruugis on possessiivse pronoomenina kasutama hakatud, et nõnda neid kaht pronoomenit tähenduslikult diferentseerida. See tähenduslik eristamine pole aga alati paraku mitte kerge olnud, sest rahvakeel ei toeta seda küllaldaselt. Et nende vahel aga kord on hakatud tähenduslikku vahet tegema, siis pole mõtet traditsiooni murda. Võiks edasigi tarvitada refleksiivse pronoomenina *enese* ~ *enda*, *iseenese* ~ *iseenda* ja determinatiivse pronoomenina *enese* ~ *enda*. Tarbe korral tuleks aga lubada rõhutamiseks kasutada samu pronoomeneid ka possessiivses tähenduses, kuigi siin kehtiva reegli järgi tarvita-takse *oma*.

1. Kreutzw., Jutud = Friedrich Reinhold Kreutzwald, Jutud, Tallinn 1953.
2. Luts, Jut III = Oskar Luts, Jutustused III, Tallinn 1954.
3. Luts, Kev I, II = Oskar Luts, Kevade I ja II, Pildikesi koolipõlvest, Tallinn 1954.
4. Luts, S I, II = Oskar Luts, Suvi I ja II, Pildikesi noorpõlvest, Tallinn 1954.
5. Särgava-Peterson, Rahvalgustaja = Ernst Särgava-Peterson, Rahvalgustaja, Tallinn 1953.
6. Särgava-Peterson, Jut = Ernst Särgava-Peterson, Jutustused, Tallinn 1953.
7. Tamms., Põrgupõhja = A. H. Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, Romaan, Tartus (1939).
8. Tamms., TÕ I = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus, Romaan I jagu II trükk, Tartus (1929).
9. VhGEG XV = Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft XV, Neununddreißig Ehsnische Predigten von Georg Müller, Dorpat 1891.
10. Vilde, Jut IV = Eduard Vilde, Jutustused IV, Tallinn 1953.
11. Vilde, MS = Eduard Vilde, Mahtra sõda, Tallinn 1955.

ОБ ЭСТОНСКОМ МЕСТОИМЕНИИ *ENESE ~ ENDA*

П. ПАЛЬМЕОС

Резюме

1. Эстонское местоимение *enese ~ enda* по своему происхождению является финно-угорским. Этимологические соответствия этого местоимения имеются как в прибалтийско-финских языках, так и в других, более отдаленных родственных языках, за исключением пермских языков. В более отдаленных родственных языках соответствиями являются личные местоимения со значением 'тема'. Путем слияния разных суффиксов от той же основы в некоторых языках образуется притяжательное или определительное местоимение (в мордовском и венгерском языках). И в северной группе прибалтийско-финских языков — в финском, карельском и вепском языках — это слово является также личным местоимением. В ливском, эстонском и водском языках это слово превратилось в возвратное или определительное местоимение. В южной группе прибалтийско-финских языков указательное местоимение употребляется, как известно, в качестве местоимения 3-го лица, они очень близки друг другу как по форме, так и по значению. Когда указательное местоимение превратилось в местоимение 3-го лица, бывшее личное местоимение **hen* получило в ливском, эстонском и водском языках новое значение: его стали употреблять в качестве возвратного или определительного местоимения. Такое изменение значения охватывает всю южную группу прибалтийско-финских языков. Поэтому на основании изложенного можно предположить, что указанное явление началось довольно давно, уже в прибалтийско-финском языке-основе, именно

в его южной части, из которой впоследствии образовались ливский, эстонский и водский языки.

2. Что касается бытования местоимения *enese* в эстонских диалектах, то здесь перед нами довольно-таки пестрая картина. Генитивом единственного числа в северных диалектах эстонского языка является в общем *enese*. В южных эстонских диалектах употребляются формы: *eñdä*, *hiñdä*, *eñde*, на окраинах также *hiñne* и *heñne*. На территории центральных эстонских диалектов, а также на пограничных территориях южно-эстонского диалекта до Чудского озера широко употребляются обе формы: *enese* и *eñda*. Кроме того, местами, на окраинах, встречается еще особая основа *enele*, *henele* (см. карту).

Партиитивом единственного числа в обще-эстонском употреблении являются формы: *eñnast*, *eñnäst* (в Кодавере *eñnäš*) или же *hiñnäst*.

Генитив множественного числа крайне неодинаков. Шире всего употребляется в северных эстонских диалектах *eneste*. Сравнительно широко в центральных и восточных эстонских диалектах употребляется *eñdi*. Местами встречаются параллельные формы: *eneste*, *eñdi*. Кроме этих форм, употребляется еще целый ряд разнообразных форм (см. карту). В большинстве южно-эстонских говоров генитив имеет форму не множественного числа, а единственного. Более или менее широко употребляется в партиitive множественного числа форма *eñdiv*, в южных диалектах *eñvit*, *hiñvit*. Часто употребляется также партиitive единственного числа вместо множественного.

Следует полагать, что в эстонском языке местоимение *enese* ~ *enda* употреблялось первоначально только в единственном числе; разнообразные и многочисленные варианты множественного числа вошли в употребление сравнительно позднее.

3. В раннем эстонском литературном языке начальный звук *h*- этого местоимения еще сохранился (Müller: *hennesa*, Stahl: *hendessel*). Но начиная с конца XVII столетия этот звук исчезает (Hornung: *ennesest*).

Параллельные формы *ennestele*, *endile* впервые зарегистрированы в начале XVIII столетия в рукописном словаре Вестринга.

Шталь отмечает в своей грамматике, что множественное число этого местоимения совпадает с единственным. Хорнунг, приводя в своей «Grammatica Esthonica» наряду с местоимением *issi* или *isse*, *ennese* или *ennes* в единственном числе *omma*, дает во множественном числе только *ommad* и т. д. Лишь Хелле (1732) приводит парадигму как единственного, так и множественного числа. Аренс (1853) делит возвратные местоимения на 1) *ise*, *enese*; *ise*, *eneste*; *ise*, *ennast* и т. д. и на 2) *oma*, причем последнее якобы не склоняется.

В современном эстонском литературном языке употребляются

субстантивные местоимения *enese ~ enda*, *iseenese ~ iseenda*. При склонении этих местоимений встречаются разные основы и многие параллельные формы. Местоимение *enese ~ enda* и образованные от него сложные слова *iseenese ~ iseenda* и *omaenese ~ omaenda* могут по значению быть возвратными, определительными или притяжательными местоимениями.

Возвратные местоимения *enese ~ enda* и *iseenese ~ iseenda* обозначают лицо или предмет, на который направлено его же действие. Таким образом, возвратные местоимения выражают то же лицо, что и подлежащее. Они могут указывать на любое лицо. Особенно много примеров употребления возвратного местоимения в единственном числе и значительно меньше во множественном числе.

Сложное местоимение *iseenese ~ iseenda* отличается от местоимения *enese ~ enda* только в том отношении, что значение возвратности здесь более подчеркнуто.

В эстонских грамматиках до настоящего времени местоимение (*ise*), *enese ~ enda* считалось возвратным местоимением. В действительности оно выполняет еще и другие функции. Из более ранних грамматистов это отметил только К. Леэтберг, который, говоря о возвратных местоимениях, отмечает, что ими пользуются и для более сильного подчеркивания действующего лица. На основании материалов современного литературного языка можно объяснить то обстоятельство, что *ise*, *enese ~ enda* употребляются вместе с именами существительными и личными (реже и с другими) местоимениями в усилительном значении: 'лично, именно тот или то и никто другой или ничто другое'. В этой функции его следует отличать от возвратных местоимений и считать определительным или детерминативным местоимением.

Обыкновенно это определительное местоимение относится непосредственно к главному слову. *Ise* может употребляться и без главного слова, особенно без местоимений 1-го и 2-го лица. В косвенных падежах определительное местоимение принимает число и падеж главного слова (напр. *Pearule endale*) за исключением эссива, терминатива, абэссива и комитатива, где главное слово стоит в генитиве (напр. *perenaise endaga*).

Местоимения *enese ~ enda* и *iseenese ~ iseenda* употребляются в современном литературном языке иногда и в качестве притяжательных местоимений. Причиной этого является то обстоятельство, что как в диалектах, так и в более раннем литературном языке отсутствует разница между возвратными и притяжательными местоимениями. В эстонских школьных грамматиках вплоть до 20-х годов настоящего столетия приводятся, как *enese ~ enda*, так и *oma* в качестве возвратных местоимений. Лишь Я. Йыгевер в своей грамматике (1919) впервые рассматривает *enese ~ enda* в качестве возвратного местоимения и *oma* в качестве притяжательного местоимения. На ту же позицию становятся и авторы более поздних грамматик. Вышеуказанные место-

имения различаются следующим образом: *enese* ~ *enda*, *ise-enese* ~ *iseenda* являются возвратными местоимениями, а *oma* — притяжательным. Но так как такое различие не имеет поддержки в диалектах, то понятно, что, несмотря на установившуюся традицию, даже и в литературном языке местоимения *enese* ~ *enda*, *iseenese* ~ *iseenda* употребляются иногда в притяжательном значении, а местоимения *oma*, *iseoma* — в возвратном значении.

Таким образом, функции форм местоимения *enese* ~ *enda*, восходящего первоначально к местоимению 3-го лица, являются в нынешнем эстонском языке многообразными: это местоимение употребляется в качестве возвратного, определительного и притяжательного местоимений.

TEGUSÕNA *OLEMA* FUNKTSIOONIDEST JA TÄHENDUSTEST *

K. KURE

Tegusõnal *olema* on keele grammatilises ehituses eriline tähtis koht. Ta on keeles üks kõige sagedamini tarvitatavamaid sõnu. Tal on lauses rida funktsioone ja tähendusi, mis teda eraldavad teistest verbidest.

Verb *olema* esineb kõigis läänemeresoome keeltes üldjoontes samades funktsioonides nagu eesti keeleski, näit. soome *olla, olen, on, ovat, oli, ole* jt., vadja *елла, елен, он, ели* jt.

Ta on ka volga-soome keeltes (mordva *улемс*, mari *улаш*) ja see juur on ka kaugemais soome-ugri keeltes (komi *вовны, эм, вол*, ungari *vagyok, van, volt* jt.).

Soome keeleteadlane L. Hakulinen kirjutab oma töös „Suomen kielen rakenne ja kehitys” (ilmunud venekeelses tõlkes) verbi *olema* kohta: „Kauged sugulaskeeled, ungari keel kaasa arvatud, näitavad, et element *l* selles abiverbis kuulus tema tüvesse juba soome-ugri aluskeele perioodil, ja järelikult ei saa seda seletada kui sufiksit, mis on liitunud mingile tüvele **o*”.¹

Tegusõnal *olema* on jaatava kõne kindla kõneviisi oleviku 3. isikus supletiiivne vorm *on*. Nagu juba omal ajal märkis ungari keeleteadlane J. Budenz ja nagu sellest kirjutab ka Hakulinen, on vorm *on* tulnud mitte sõnast *olema*, vaid sõnast *oma*. Seda tõestavad meile kõige selgemini lõuna-eesti murded, kus sõna *on* kõlab *om (um)*, mis mitmuse 3. pöördes on *omma?* (*umma?*). Näiteks: *Veel om nool*, mitmuses *Veel omma? nooli?*, kus mitmuses sõnal *omma?* on sama lõpp mis kõigil teistelgi noomenitel (*vele?*, *ratta?* jt.), kuna kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöörde lõpp tegusõnadel on kas *va (vä)* või *sse (se)* (*na teevä?*, *anva?*, *elässe?*, *kasvatase?*). See possessiivne asesõna esines vanal ajal nähtavasti seda tüüpi lausetes, nagu *Veel oma (uma) nool*, mitmuses *Veel oma? (uma?) nooli?*

* Toimetus ei saa nõustuda paljude prof. K. Kure poolt esitatud seisukohtadega ja avaldab käesoleva artikli kui ühe katse küsimust lahendada.

¹ Л. Хакулинен. Развитие и структура финского языка, ч. I, Москва 1953, lk. 231.

Põhja-eesti, soome ja teistes läänemeresoome keeltes on sõnas *oma* pärast lõppvokaali *a* kadu *m* asendunud *n*-iga, mis on hääliku-seaduslik nähtus. Niiviisi on sõna *on* arenemine olnud *oma* > *om* > *on*. Seega on verbi *olema* vormid *olen*, *oled*, *oleme*, *oli*, *ole*, *olge*, *oleks* jne. ja selle kindla kõneviisi oleviku 3. isik *on* (nii ainsuses kui mitmuses) erinevat päritolu.

Morfoloogiliselt erineb *olema* teistest tegusõnadest veel sellelt, et tal peale harilike eitavate vormide *ei ole*, *ei olnud* jt. on veel erilised vormid *pole*, *polnud* jt., mis on tekkinud eituse *ep* (< *epi*) hääliku *p* liitumise teel *olema* tüvega: *pole* = *ei ole*, *polnud* = *ei olnud*.

Süntaktilistelt omadustelt on *olema* intransitiivne verb ning selline, mille eitava kõnega võib iga liiginimi ja isegi pärisnimi ka ainsuses esineda osaalusena, näiteks *Raamatut ei ole*, *Jaani ei olnud* jt.

Lauses on tegusõnal *olema* kolm põhifunktsiooni. *Olema* pöördelisi vorme tarvitatakse lauses:

- 1) abiverbina tegusõna liitvormides (*on* *künnud*),
- 2) köitmena käändsõnalises öeldises (*maja on suur*) ja
- 3) iseseisva öeldisena, millena ta väljendab eksisteerimist, omamist, kusjuures esimesel neist on mitu tähendusvarjundit.

Olema tegusõna liitvormides

Adverbina *ei ole* tegusõnal *olema* iseseisvat leksikaalset tähendust. Ta omab grammatilisi tähendusi ja teenindab teisi tegusõnu, täiendades seega nende grammatilist semantikat. Ta moodustab koos mineviku kesksõnaga tegusõna analüütilised vormid (liitvormid). Neis vormides *olema* väljendab mineviku kesksõnas esineva tegusõna aega, kõneviisi, kõnet ja isikut ning arvu. Näit. *olen käinud*, *olite lubanud*, *oleks tulnud*, *olevat teinud*, *ei ole andnud*; *on tehtud*, *oli küntud* jne. *Olema* umbisikulist tegumoodi liitvormides tarvitatakse väga harva.

Koos tegusõna mineviku kesksõnadega võib *olema* esineda:

- 1) tegevuseöeldisena: *on saaginud*, *oli võtnud*, *oleks läinud* jt.;
- 2) seisundiöeldisena: *on purunenud*, *oli närtsinud* jt.

Vaatleme *olema* kindla kõneviisi oleviku ja lihtmineviku tarvitamist aktiivse (isikulise) ja passiivse (umbisikulise) mineviku kesksõnaga tabelis lk. 126 ja 127.

Tegevusöeldis *nud*-kesksõnaga neis näidetes vastab küsimusele mis on (oli) teinud alus? Seisundi-öeldis aga vastab küsimusele missuguses seisundis (või olekus) on (oli) alus?

Kui öeldis väljendab tegevust, siis moodustab *nud*-kesksõna koos *olema* oleviku vormidega täismineviku ja lihtmineviku oma-

Olema + $\begin{cases} \text{nud} \\ \text{tud} \end{cases}$

	Tegevuseöeldis	Seisundiöeldis
on + ... nud	olevik	<p>(Intransitiivse verbiga)</p> <p><i>Me oleme väsinud.</i> <i>Nuga on kadunud.</i> <i>Lehed on langenud.</i></p>
+	täisminevik	
	<p>(Transitiivse verbiga)</p> <p><i>Ta on palju kirjutanud.</i> <i>Kas Sa oled neid näinud?</i></p> <p>(Intransitiivse verbiga)</p> <p><i>Me oleme seal käinud.</i> <i>Nad on siin varem töötanud.</i></p>	
on + ... nud	lihtminevik	<p>(Intransitiivse verbiga)</p> <p><i>Me olime väsinud.</i> <i>Nuga oli kadunud.</i> <i>Lehed olid langenud.</i></p>
+	enneminevik	
	<p>(Transitiivse verbiga)</p> <p><i>Ta oli palju kirjutanud.</i> <i>Kas Sa olid neid siis juba näinud?</i></p> <p>(Intransitiivse verbiga)</p> <p><i>Me olime seal varem mitu korda käinud enne tema serratulekut.</i> <i>Nad olid siin kauemat aega juba töötanud.</i></p>	
on + ... tud	olevik	<p><i>Aknad on pestud (aknad — alus).</i> <i>Laud on kaetud (laud — alus).</i> <i>Pliiats on teritatud (pliiats — alus).</i></p>
+	täisminevik	
	<p><i>Aknaid on juba paar tundi pestud (aknaid — sihitis).</i> <i>Lauda on kaetud, kuid leivataldrik puudub (lauda — sihitis).</i> <i>Siin on pliiatsit teritatud — prügigi veel laual (pliiatsit — sihitis).</i></p>	

		Olema + $\begin{cases} \text{nud} \\ \text{tud} \end{cases}$	
		Tegevuseöeldis	Seisundiöeldis
oli + ... tud	liht- minevik	X	<i>Aknad olid pestud ja ka põrand oli puhas (aknad — alus). Pliiats oli teritatud, nii et võis jälle kirjutama hakata (pliiats — alus).</i>
	enneminevik	<i>Aknaid oli pestud just enne meie sinna jõudmist (aknaid — sihtis). Pliiatsit oli teritatud, mida tunnistas koristamata prügi laual (pliiatsit — sihtis).</i>	X

dega ennemineviku. See on eriti selge, kui tegusõnal on sihitisi või määrusi. Alus on sel puhul aktiivne.

Näit. *Traktor on hulga maad üles kündnud. Sepp oli hobuse ära rautanud. Meie põlvkond on tunginud aatomituuma saladusse. Me oleme kirjutanud. Laps on saia juba ära söönud.*

Kui aga öeldis, mis koosneb verbist *olema* ja *nud*-kesksõnast, väljendab seisundit, siis on *olema* pöördelised vormid kõitmeks ja *nud*-kesksõna öeldistäiteks ehk predikatiiviks.

Näit. *Poiss on väsinud. Vihmasadu on lõppenud. Vesi oli jäätunud. Laps on söönud.*

Siin sõnad *väsinud, lõppenud, jäätunud, söönud* ei väljenda tegevust kui protsessi, vaid aluse seisundit, s. o. ajutist omaduslikku tunnust. Niisuguse öeldise juures alused ei ole aktiivsed tegijad.

Kui näiteks võrrelda lauseid *Laps on saia juba ära söönud* ja *Laps on söönud*, siis näeme, et esimeses lauses on alus aktiivselt tegev ja öeldis vastab küsimusele *mida on alus teinud?*, aga teises lauses öeldis väljendab aluse seisundit olevikus, mis on tekkinud kunagi minevikus toimunud tegevuse resultaadina ja vastab küsimusele *missuguses seisundis on alus?* samuti nagu lauses *Laps on rõõmus*.

Samasugune lugu on ka *olema* oleviku ja mineviku vormil koos *tud*-kesksõnaga. Ka neis võivad *olema* vormid olla kõitmeks ja mineviku kesksõna predikatiiviks. Näit.: *Vili on pekstud* (missuguses seisundis on vili?), *Lehmad olid lüpstud* (olid missuguses seisundis?). See paistab selgesti silma, kui võrdleme neid lauseid lausetega *Vili on peksmata, lehmad olid lüpsmata*.

Kuid samad sõnaühendid öeldisena (*on pekstud, olid lüpstud*) võivad esineda ka tegevuseöeldisena, mis eriti ilmne on siis, kui öel-

dist laiendame määrusega, näit. *Vili on suure rutuga ära pekstud. Lehmad olid hommikul laudas ära lüpstud.*

Kuid sõnad *vili* ja *lehmad* ei ole neis lausetes sihitiseks, vaid aluseks, sest nendega ühilduvad tegusõna *olema* pöördelised vormid.

Õeldis väljendab neis lausetes seisundit kui teatud tegevuse resultaati, mitte aga tegevust kui protsessi.

Lausetes *Lehmi lüpstakse, Heina niidetakse, Seal koristati rukist* väljendab õeldis tegevust kui protsessi ja nimisõna osastavas käändes on sihitiseks. Sihitiseks on nimisõna ka lausetes *Rukist on koristatud, Kartuleid on võetud.*

Lausetes, milles verbi *olema* pöördelised vormid on koos *tud*-kesksõnaga õeldiseks, on nimisõna ja isikulise asesõna nimetav kääne lause aluseks, — mida märkisid juba Ahrens ja Wiedemann —, sest see nimetav on teistest sõnadest lauses grammatiliselt sõltumatu ja temaga ühildub verb *olema* isikus ja arvus.

Näit. *Järgmisel pühapäeval olid nad linnast välja kutsutud (J. M.). Meie oleme kohustatud seda tegema. Seltsimees Vapper on täitevkomitee liikmeks valitud. Teie olete siia tööle komandeeritud. Hein oli niidetud. Kartulid olid võetud. Kas sina oled peole kutsutud?*

Lausetes *See töö on tehtud* ja *Need tööd on tehtud* ei ole verbi *on* ühildumine vormiliselt väljendatud, sest see on nii ainsuses kui mitmuses ühesugune. Kui aga need laused esitame minevikus, siis näeme kohe, et verb *olema* ühildub alusega, mis on nimetavas käändes: *Töö oli tehtud* ja *Tööd olid tehtud*, samuti *Töö oleks tehtud* ja *Tööd oleksid tehtud*.

Tegusõna õeldisena ühildub eesti keeles ainult alusega, mitte kunagi aga sihitisega.

Sellest järgneb, et ei ole õige pidada sihitiseks nimisõna nimetavat käänat, millega ühilduvad verbi *olema* pöördelised vormid, tarvitatud koos *tud*-kesksõnaga, ja järelikult ei ole niisugune õeldis umbisikuline. Nimisõna ja isikulise asesõna nimetav kääne on sellistes lausetes aluseks ning õeldis võib olla kas käändsõnaline, kui ta väljendab aluse seisundit, või passiivses tegumoes, kui ta väljendab tegevust (*Need näidendid on A. Jakobsoni kirjutatud*).

Kokku võttes võib ütelda, et verb *olema* koos mineviku kesksõnaga annab aja poolest järgmise pildi:

I. Verb *olema* kindla kõneviisi olevikus koos mineviku kesksõnaga võib väljendada:

1) tegevust, mis minevikus on toimunud ilma tegevuse aja momenti märkimata ja mille resultaat on olevikus olemas (täisminevik):

Kombain on juba kogu meie kolhoosi nisu ära koristanud. Nüüd on aga neiu oma armastava südame tungil ise ilmunud ja asjale loomuliku lõpu teinud (E. V.). Nüüd oled endale jälle keetnud ühe mõnusa supi (O. L.);

2) seisundit, olekut olevikus:

Kas sa oled selles veendunud? Jah, koolist olen ma

nüüd küll vabanenud (O. L.) (olen vabanenud = olen vaba);

3) tegevust või seisundit tulevikus, mis lõpeb mingiks momendiks; ajakõrvallauses väljendab eeltulevikku:

Mõne päeva pärast oleme heinateo lõpetanud. Kui selle töö oled ära teinud, läheme kinno. Ühtlasi jäetavat niisugune paar, kui ta uuele kodumaale on jõudnud ja oma asukoha kätte saanud, sellekohase palve peale kokku elama (E. V.).

II. Verb *olema* kindla kõneviisi lihtminevikus koos mineviku kesksõnaga võib väljendada:

1) tegevust, mis toimus enne teist tegevust või mingit momenti minevikus (enneminevik):

Ta oli juba ära sõitnud, kui mina sinna jõudsin. Seni oli kõik ootamatult hästi läinud (E. V.);

2) seisundit, olekut minevikus:

Lilled olid närtsinud. Jaan oli akna kõrvale järj peale kõssi vajunud (E. V.) (oli kõssis).

Peale mineviku kesksõna seostub verbi *olema* pöördeliste vormidega veel *mas*-tegevusnimi, moodustades samuti teatava ühtsuse nagu mineviku kesksõnagagi. Verbi *olema* pöördeline vorm koos *mas*-tegevusnimega väljendab tegevust, mida ollakse või oldi teemas, või seisundit, milles ollakse või oldi.

A e g	Tegevuseöeldis	Seisundiöeldis
Olevik	<i>Ta on kündmas. „ laulmas. „ (puid) saagimas. „ (kalu) püüdmäs.</i>	<i>Hoone on kokku varisemas. Tuli on kustumas.</i>
Minevik	<i>Ta oli kündmas. „ laulmas. „ (puid) saagimas. „ (kalu) püüdmäs.</i>	<i>Hoone oli kokku varisemas. Tuli oli kustumas.</i>

mas-vormi lõpp *s* viitab sellele, et tegevus on ajalooliselt olnud seotud tegevuse kohaga: *on (oli) kündmas (põllul), vilja peksmas (rehe all)* jne. Ka kaasaegses keeles võib niisuguseile konkreetse füüsilise tegevuse verbidele esitada küsimus *kus ta on (oli)?* Seisundiöeldise juures aga ei tundu *mas*-vormil koha tähendust olevat ja järelikult ta ei vasta sellele küsimusele. Analoogiline nähtus on nimisõna seesütleva käände tarvitamisel, näit. *Selg on kүүrus, Silmad on vees*, kus samuti kohakääne ei väljenda enam kohta. Kuid väga paljud tegevuseöeldised ei vasta ainult küsimusele *kus on?*, vaid *mis teeb?*, näit.: *on minemas, on tulemas, on toimumas, on tegemas* jt., *mas*-vormi verbi *olema* juures peetakse mä-

ruseks. Kuid autori arvates see ei ole õige. Kaasaegses eesti keeles moodustab *olema* pöördeline vorm + *mas*-vorm öeldise, sellele vaatamata, kas *mas*-vorm väljendab tegevust või seisundit. Lausetes *Ta on ajalehte lugemas, Ta oli kirja kirjutamas* jne., mis võrduvad *loeb, kirjutab*, on öeldiseks *on lugemas, oli kirjutamas*. Näit.: *Uhin-gute loomine maal ja ka vennastamine linna tööraha ja küla keh-vistu vahel oli käimas.* (J. M.) *Raha on tuli tulemas, aga vesi mine-mas* (vanasõna). *Ta oli viimast tiiru tegemas, kui tundis õlgadel tugevaid käsi.* (J. M.) *Peaminister märkis, et muudatused, mis on Indias toimumas või mis mõne lähema aasta jooksul toimuvad, on revolutsiooniliste muudatuste iseloomuga.*

„Rahvale on vaja mõista anda, et India on astumas masinate ajastusse rahva hüvanguks, mitte aga tema kahjuks,“ jätkas Nehru (R. H. 29. 11. 55. nr. 281).

Talv oli mööda minemas, suvi oli kätte tulemas;

toomingad ja öienupud, need olid lahti minemas. (Rahvalaul) Seega võib ütelda, et kaasaegses eesti keeles tegusõna *olema* pöördeline vorm koos teise verbi tegevusnime *mas*-vormiga moodustab öeldise, mis väljendab kestvat tegevust antud ajal ja sarnaneb inglise keele nn. *continuous*'e ajavormiga.

Siinjuures tuleb tähelepanu juhtida sellele, et *ma-* ja *mast*-tegevusnimi liikumist märkivate verbide juures on määrusteks, näit. *läks sööma, tuli söömast* jne., sest niisugustes sõnaühendites väljendab kumbki tegusõna aluse erinevat tegevust.

Sõnaühendil *on olemas* on eriline leksikaalne tähendus *eksisteerib*.

Olema köitmena käändsõnalises liitöeldises

Verbil *olema* köitmena puudub samuti iseseisev leksikaalne tähendus. Ta kannab öeldise aja, kõneviisi, kõne ja tegumoe grammatilisi kategooriaid ning isikulises tegumoes ka isiku ja arvu kategooriaid, ühildudes alusega. Köitmeverbi *olema* juures võib predikaatiivina esineda nimi-, omadus-, arv- ja asesõna või tegusõna käändelistest vormidest oleviku kesksõna, *da-* ja *mata*-tegevusnimi ning predikaatiivmäärsõna ja isegi kõrvalsõna, s. o. niisugused määr- ja kõrvalsõnad, mis tähistavad seisundit.

Näiteid. *Karu on metsloom. Ema oli rõõmus. Meie olemelapsepõlvest saadikuttavad. Need õunad on müüa.* (Õunad on müüdud.) *See maa on harimata. Kaks korda kaks on neli. Kes sa oled? Jaan oli vait. Isa oli ära. Tund on läbi.*

Kahekoosseisulises lauses väljendab nimisõnaline predikaatiiv aluse olemust ja seega ka liikikuuluvust (*Vasar on tööriist*), omadussõnaline omadust või seisundit, s. o. kas alatist või ajutist tunnust (*Merevesi on soolane. Laps on haige. Ülikond on valmis. Köht on täis* jt.).

Käändsõnaline öeldis võib esineda ka ühekoosseisulistest umbisikulistes lausetes, kus ta väljendab mingit olukorda. Näit. *Oldi*

põlvini mudased (J. M.). Niisugusel juhtumil on köitmega seotud seisundi tähendusega omadussõna ja lause on aluseta:

Väljas on külm, Lapsel on häbi, Meil oli soe. Neis lausetes on sõnad *külm, häbi, soe* predikatiivid, aga mitte alused. Kui võrrelda lauseid *Lapsel on külm* ja *Lapsel on raamat*, siis näeme, et teises lauses on sõna *raamat* aluseks, millega ühilduvad tegusõna *olema* vormid (*Lapsel olid raamatud*), aga lauses *Lapsel on külm* väljendab sõna *külm* seisundit, olukorda ja võib esineda ainult ainsuses (ei saa ütelda *Lapsel olid külmad*).

Siia kuuluvad ka nn. olulaused (бытийные предложения). Näit.: (*On*) *ilus hommik. Oli soe suveõhtu.*

Õeldistäitena käändsõnalisises öeldises verbi *olema* juures võivad peale nimetava ja osastava, saava ja oleva esineda ka teised käänded, eriti sise- ja väliskohakäänded (kõige sagedamini neist seesütlev), kusjuures nad väljendavad aluse seisundit, vastates küsimusele *missuguses seisundis?*

Näiteks: seesütlev: on (oli) abielus, hädas, hoos, joones, korras, lehes, moes, mures, nõus, otsas, purjus, raudus, (heas) tujus, ühes jne.; alalütlev: on (oli) hiirekõrvul, jalul, jälil, (heal) järjel, rahul, valvel jne.; kääne koos tagasõnaga: on (oli) auru all, meelt mööda, mõju all, valve all jne.; predikatiivmärsõna: on (oli) ammuli, katki, kinni, lahti, laiali, longus, praakil, tarvis, tulvil, vait, vaja, ärkvel jne.; kõrvalsõna: on (oli) ilma, kaasas, kallal, koos, küljes, ligi, läbi, poolt, päri, vastu, ära, ühes jne. Näiteid. *Kust te pärit olete? Kes on poolt, kes vastu? Teed olid umbes. Vihm on üle. Tint on otsas.*

Olema iseseisva öeldisena

Verbi *olema* pöördelised vormid esinevad lauses ka iseseisva öeldisena 'eksisteerima (olelema)' ja 'omama' tähenduses, kusjuures eksisteerimist tähendaval *olema* on veel rida varjundeid sõltuvalt sellest, missuguste laiendite ja missuguse alusega teda tarvitatakse. Kui tegusõnal *olema* abiverbina ja köitmena on lauses ainult teenindav funktsioon, sest ta kannab öeldise aja, kõneviisi, kõne, arvu ja isiku kategooriaid, siis iseseisva öeldisena väljendab ta aluse eksisteerimist ruumis või ajas või millegi kuulumist kellelegi või millegi osana (küljes) olemist.

Võrrelda:

1. *Minu vend on põllumajanduse näitusel käinud* (abiverb).
2. *Minu vend on kolhoosnik* (köide).
3. *Minu vend on praegu juhatuse koosolekul* (iseseisev öeldis).
4. *Minu vennal on mootorratas* (iseseisev öeldis).

Vaatleme eksisteerimist väljendava *olema* tarvitamist ja tähendusi.

1. *olema* tähendab *viibima, asuma, elama* (vene k. находится) ja esineb kõige sagedamini alusega, mis tähistab elusolendit, ja öeldes laiendiks on koha- või ajamäärus.

Näiteid. *Kus ta lapsed praegu olid, seda ta ei teadnud* (J. M.) (olid = elasid, asusid, viibisid). *Ta ei olnud mitte lageda taeva all* (E. V.) (olnud = viibinud). *Maal meie ligidal tohtrit pole* (E. V.) (pole = ei asu, ela). *Kui kaua siin juba olete?* (E. V.) (olete = viibite, elate). *Nüüd oli ta iga päev Töölismajas* (J. M.) (oli = viibis, käis). *Olge veel natukese aega minuga! Ma ei ole veel Moskvas olnud* (olnud = käinud).

2. *olema* tähendab *asetsema, asuma* (vene k. находится) ja esineb tavaliselt alusega, mis tähistab elutut eset või nähtust, ja tema laiendiks on samuti koha- või ajamäärus.

Näiteid. *Kas tuba, milles neid põetati, oli maal või linnas?* (E. V.) (oli = asus, asetse). *Koosolek on homme* (on = toimub).

Laused, milles *olema* tähendab *viibima, asuma, asetsema* jt., vastavad küsimusele *kus on alus?*, kusjuures lähtutakse sellest, et alus on nii kõnelejale kui kuulajale tuntud, teatud olend või ese.

Näiteid. *Laps on toas* (kus on laps?). *Raamatud on laual* (kus on raamatud?).

3. Peale nende tähenduste tarvitatakse eksisteerimist väljendavat verbi *olema* veel tähenduses *olelema, olemas olema, leiduma, esinema kuskil* (vene k. имеется, есть).

Sellised laused vastavad küsimusele *mis seal on?*, kusjuures lähtutakse sellest, et koht on tuntud, teatud, aga alusega väljendatud olend, ese on tundmata, teadmata.

Võrdleme neid lauseid eelmistega.

Kus ta (nad) on? (olema = находится)	Mis (kes) seal on? (olema = имеется, есть)
<i>Laps oli toas.</i>	<i>Toas oli (üks) laps või (Üks) laps oli toas.</i>
<i>Raamat on laual.</i>	<i>Laul on (üks) raamat või (Üks) raamat on laual.</i>
<i>Lapsed olid toas. Raamatud on laual.</i>	<i>Toas oli lapsi või Lapsi oli toas. Laul on raamatuid või Raamatuid on laual.</i>

Lausetes, milles *olema* esineb tähenduses *viibima, asetsema*, on alus nimetavas käändes nii ainsuses kui mitmuses. Lausetes aga, milles *olema* on tähenduses *olemas olema, olelema*, on mitmuslik alus osastavas käändes, ainsuslik nimetavas ebamäärase tähendusega harilikult sõnaga *üks*, mis ei tähenda siin arvu, vaid *keegi, mingi*, s. o. kõnelejale mingi tundmata, teadmata olend või ese.

4. Esineb ka niisuguseid lauseid, milles verbil *olema* tähenduses *olelema, olemas olema, esinema, leiduma* (vene k. имеется, есть) puudub kohamäärus. *Olema* tähendab siin *eksisteerima* üldse,

s. o. „maailmas”. Lause algab sagedamini verbiga *on* või *oli*, alus on mitmuse osastavas.

Näiteid. *On inimesi, kellel on hea mälu. Nüüd ei ole enam mõisnikke ega kapitaliste. On puudusi, mida ei saa korraga parandada. On niisuguseid raamatuid, mis lapsi huvitavad, ja niisuguseid, mis neid ei huvita.*

5. *Olema* tähendab *omama*, *kellelegi kuuluma*, *millegi, kellegi külge* või *juurde kuuluma* või *osa olema* ja esineb lausetes, mille grammatiliseks aluseks on ese, mida omatakse, või olend, kes kellegi juures on, või ese, mis on millegi või kellegi osa. Sõna, mis väljendab omajat, kellele midagi kuulub, või tervikut, mille küljes on ta osa, on alalütlevas käändes ja lauses kaudsihitiseks (omajat). Niisuguses lauses on kaudsihitis lause loogiliseks subjektiks.

Lauses *Mul on raamat* on *raamat* alus, *on* — öeldis, *mul* — kaudsihitis (loogiline alus). Lauses *Ma oman raamatut*, mis väljendab sama semantikat, mis on eelmiselgi lausel, on sõna *ma* alus (ja ühtlasi ka loogiline subjekt), *oman* — öeldis, *raamatut* — sihitis. Kui *olema* tähenduses *omama* on eitavas kõnes, on alus osastavas käändes.

Näiteid. *Emal on uus õmblusmasin. Parteil ei ole teisi huve peale töörahva huvide. Neil ei ole lapsi. Mul ei ole viiulit. Tal oli eile palju tööd. Ta häälel oli nii pühalik härras kõla* (E. V.). *Toal on neli seinu. Vabrikul on kõrge korsten. Trüktivabadused on ju ainult härradele* (J. M.) (*on* = kuuluvad).

Olema käändelised vormid lauselühendi peasõnana

Verb *olema* võib esineda peasõnana *da-* ja *des-*tegevusnimelistes ning kesksõnalistes lauselühendites (konstruktsioonides).

1. *da-*tegevusnimeline konstruktsioon (lauselühend), milles *olla* on põhisõnaks, võib esineda lause aluse funktsioonis, samuti ka sihitise täiendi ja isegi öeldistäite funktsioonis.

Näiteid. *Olla õpetajaks nõukogude korras* on vastutav ja õilis ülesanne. Lause aluseks on *da-*tegevusnimeline konstruktsioon (lauselühend), milles *olla* on peasõnaks lauselühendis (kõitme vastavuses, võrdle *on õpetajaks*), *õpetajaks* on sõnale *olla* predikatiiviks, *nõukogude korras* on määrus sõnale *olla*, sest, nagu teada, on lauselühendis kõik sõnad seotud tegusõna käändeliste vormidega täpselt samuti nagu lauses pöördeliste vormidega.

Suurepärane on olla noor meie ajal. Lause aluseks on *da-*konstruktsioon *olla noor meie ajal*, öeldis on *on suurepärane*. *da-*tegevusnimelises konstruktsioonis on *olla* peasõna (kõitme vastavuses), *noor* on predikatiiv, *meie ajal* on määrus sõnale *olla*.

Tal on õigus rõõmus olla. Lause alus on *õigus*, öeldis on *on*, *tal* on kaudsihitis, *olla rõõmus* on täiendiline *da-*tegevusnimeline lauselühend, milles *olla* on peasõna, *rõõmus* predikatiiv ja mõlemad koos täiendiks sõnale *õigus*.

Olla materialist tähendab tunnustada objektiivse tõe

eksisteerimist. Lause alus on *olla materialist*, öeldis on *tähendab*, teine *da*-tegevusnimeline konstruktsioon selles lauses *tunnustada objektiivse töö eksisteerimist* on sihitlik lauselühend (vastab küsimusele *mida tähendab?*), *tunnustada* on peasõna lauselühendis (sihitise vahekorras öeldisega).

Noor olla on tulevaseks tööks ette valmistuda. Lauses on kaks *da*-tegevusnimelist konstruktsiooni. Esimene *noor olla* on alus ja teine *tulevaseks tööks ette valmistuda* on öeldistäide.

2. *des*-tegevusnimeline ja *nud*-kesksõnaline määruslik lauselühend, milles peasõnad *olles*, *olnud* seovad lauselühendit tegusõnalise lauseöeldisega.

Näiteid. *Suvel heinamaal tööl olles ma kosusin värskes õhus*. *Suvel heinamaal tööl olles* on ajamääruslik lauselühend, milles *olles* on peasõna, mis ühtlasi seob seda konstruktsiooni lause öeldisega *kosusin*, *olles* sellega ajamääruse suhtes, teised sõnad konstruktsioonis laiendavad teda.

Olles materialist on ta õigesti ühiskondliku elu seaduspärasusest aru saanud. *Olles materialist* on põhjasmääruslik lauselühend.

Olnud suvisel vaheajal vanemate kodus perenaise ülesannetes, õppis Leida vanaema juhtimisel maitsvaid toite valmistama. Konstruktsioon *olnud suvisel vaheajal vanemate kodus perenaise ülesannetes*, on ajamääruslik lauselühend, mille peasõna on *olnud*.

Olles näinud sotsialismi ülesehitamist meie maal, pöördus ta suure vaimustusega tagasi oma kodumaale. Selles lauses on ajamääruslik lauselühend, milles *olles näinud* on täisminevikule vastav liitkesksõna.

3. *v*- ja *nud*-kesksõnalised konstruktsioonid on täiendilised lauselühendid, milles peasõnad *olev*, *olnud* seovad lauselühendit nimisõnaga lauses.

Näiteid. *Kõrgel arenemisastmel olevad inimesed austavad alati oma kaasinimesi*. Kesksõna *olevad* seob lauselühendit nimisõnaga *inimesed*.

Kaua tööliste hulgas olnud talupoeg kaotab talupoeglikud meeleolud ja omandab tööliste seisukohad. Kesksõna *olnud* seob lauselühendit nimisõnaga *talupoeg*.

4. Tajumise ja ütlemise tegusõnadega (verba sentiendi et declarandi) võib esineda eriline sihitlik *vat*-lauselühend. Niisuguse lauselühendi peasõnaks on tegusõna *vat*-vorm, mis seob kogu sihitlikku lauselühendit lause öeldisega, kusjuures tegusõnalise öeldise objekt on *vat*-vormi subjektiks. See konstruktsioon sarnaneb struktuurilt ladina keele accusativus cum infinitivo'ga. Eesti keeles on *vat*-vorm ajalooliselt oleviku kesksõna ains. osastav kääne.

Niisuguse konstruktsiooni peasõnaks võib olla ka *olema* kesksõna *vat*-lauselühend. Sellised *olevat* peasõnaga lauselühendid võivad esineda a) tajumise verbidega *nägema* ja *tundma* ning b) ütle-

mise verbidega. Tajumise verbiga seotud lauselühend väljendab seda, mida faktiliselt „oma silmaga” nähakse või „käega” katsutakse või ollakse nähtud või katsutud ja sellise verbi sihtis on osastavas käändes.

Näiteid. *Ma nägin teda seal olevat. Kas sa näed poisse jõe kaldal olevat. Ta tunneb enda haige olevat.*

Ütlemisseliste verbide sihtis on harilikult omastavas käändes.

Näiteid. *Ta ütleb oma poja praegu Moskvas olevat. Rätsep ütles ülikonna valmis olevat. Ma arvan venna teatris olevat.*

Peale sihtisliku *vat*-lauselühendi esineb verbi *olema vat*-vorm (olevat) koos köitmeverbidega *näima, paistma, tunduma* käändsõnalise öeldise osana, nagu sellest eespool oli jutt, nii alusega kui alusega lauses.

Näiteid. *Ta näib haige olevat. Ilm tundub külm olevat. Lapsel paistab palav olevat.* (Sõna *olevat* võib sellistes lausetes ka puududa.)

Olevat esineb *olema* pöördelise vormina kaudse kõneviisi olevikus: a) iseseisva öeldisena (*Nad olevat praegu koosolekul*), b) abiverbina kaudse kõneviisi täisminevikus (*Sa olevat puhkusel olnud*) ja c) köitmena käändsõnalises öeldises (*Ta olevat haige. See olevat marmor*).

ФУНКЦИИ И ЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛА *OLEMA*

К. КУРЭ

Резюме

Глагол *olema* 'быть', наличествующий не только во всех прибалтийско-финских, но и в других финноугорских языках и имеющий в третьем лице ед. числа настоящего времени изъявительного наклонения супплетивную форму *on* 'есть', происшедшую, как это ясно видно на материале южно-эстонских диалектов, от слова *om* 'свой', употребляется в современном эстонском языке в трех основных функциях:

1. в качестве вспомогательного глагола в сложных глагольных формах (перфект, плюсквамперфект),
2. в качестве связки в составе именного сказуемого,
3. как самостоятельное глагольное сказуемое в значениях 'находится', 'имеется', 'есть' и 'имеет'.

Спрягаемые формы глагола *olema* образуют с причастием прошедшего времени перфект и плюсквамперфект только в сказуемом действии, а в сказуемом состоянии *olema* является связкой, а причастие прошедшего времени именной частью сказуемого, образуя настоящее или прошедшее время. (*Meie oleme väsinud* = дословно 'мы есьмы уставши',

Aknad on pestud 'Окна вымыты', Meie olime väsinud 'Мы были уставши', Aknad olid pestud 'Окна были вымыты'.)

От того, имеется ли сказуемое действия или сказуемое состояния, зависит и время глагола и значение времени.

Когда сказуемое состоит из связки и пассивного (страдательного) причастия на *-tud*, нельзя считать при нем именительный падеж имени существительного или личного местоимения прямым дополнением, как это принято, а подлежащим, так как с ним согласуется глагол *olema* в лице и числе, причем образуется сказуемое состояния (*Kartulid olid võetud* 'Картофель выкопан') или пассивная форма сказуемого действия (*Need näidendid on A. Jakobsoni kirjutatud* 'Эти пьесы написаны А. Якобсоном'). В прошедшем времени это согласование ясно видно (*Need näidendid olid A. Jakobsoni kirjutatud*).

Форму *-mas* от инфинитива на *-ma* следовало бы не считать обстоятельством действия при спрягаемой форме глагола *olema*, как это принято в грамматике, а рассматривать вместе со связкой *olema* как форму настоящего или прошедшего времени (*Ta on kündmas* 'Он пашет', дословно 'он в пахании'; *Ta oli kündmas* 'Он пахал', дословно 'он был в пахании'. *Peaminister märkis, et muudatused, mis on Indias toimumas või mis mõne lähema aasta jooksul toimuvad, on revolutsiooniliste muudatuste iseloomuga* 'Премьер-министр отметил, что изменения, которые происходят в Индии или произойдут в течение ближайших лет, имеют характер революционных изменений').

Слова, обозначающие состояние (категория состояния) в таких предложениях как *Väljas on külm* 'На дворе холодно', *Lapsel on häbi* 'Ребенку стыдно', рассматриваемые до сих пор как подлежащие, следует считать именной частью сказуемого, так как эти предложения являются безличными.

Понятие предикатива (именной части сказуемого) нужно расширить, включая сюда и предикативные наречия, так как они указывают, в каком состоянии находится подлежащее. (*Ma olen põus* 'Я согласен'; *Kes on vastu, kes poolt* 'Кто за, кто против').

Глагол *olema* в функции самостоятельного сказуемого может означать 1) 'иметь' (*Mul on auto* 'У меня есть машина') и 2) 'существовать', причем в последнем случае конкретное значение слова *olema* зависит от того, с какими словами оно связано. С глаголом *olema* образуются различные типы предложений.

В склоняемых формах глагол *olema* может образовать ряд оборотов или конструкций, являясь в них главным членом. Конструкции с инфинитивом на *-da* могут быть в функции подлежащего, дополнения, определения и предикатива, конструкции на *-des* в функции обстоятельства, конструкции с причастием наст. вр. — определительные, а с причастием прошедшего вр. обстоятельственные и определительные (атрибутивные).

С глаголами восприятия и выражения форма на -v a t (olevat) образует особые объектные конструкции, подобные конструкции accusativus cum infinitivo в латинском языке. Ma nägin teda seal olevat 'Я видел, что он был там', дословно 'Я видел его там находящегося или находящимся'; Rätsep ütles ülikonna valmis olevat 'Портной сказал, что костюм готов'; дословно 'Портной сказал костюм находящимся готовым'.

INFINITIIV EESTI KEELE FRASEOLOOGIA ALLIKANA

E. PÄLL

Fraseoloogiaks kitsas mõttes nimetame keeleteaduse osa, mis tegeleb mingi keele omapäraste kivinenud sõnaühendite ja kõnekäändudega. Laiemas mõttes kasutatakse seda terminit ka antud keele iseloomulike kõnekäändude koguhulga suhtes.

Kuigi fraseoloogia kui termin on senini lähemalt piiritlemata, võiksime ometi märkida, et fraseoloogiliste väljendite (fraseologismide) aluseks on sõna tähenduse nihkumine. See sõna tähenduse irdumine oma esialgsest semantilisest positsioonist on seotud keele ajaloolise muutumisega, mille tulemusel nii sõnade tarvitamine antud tähenduses kui ka nende omavaheline loogiline seos on tuhmunud kaasaegse keeletarvitaja mõistmises. Kui näiteks võtta niisugune fraseoloogiline väljend nagu „tal on *vesi ahjus*”, siis kaasaegse keeletarvitaja seisukohalt on toodud sõnadel uus, nihkunud tähendus (sõnad *vesi* ja *ahi* ei tähenda ju siin mitte reaalselt vett ja ahju). Ebatavaline on ka nende omavaheline loogiline seos (*vesi* on seotud *ahjuga*, aga mitte mõne loomulikuma asjaga, ütleme *ämbri* või *toobriga*). Ainult sõnaühendi ajalooline analüüs (kui see on üldse võimalik) võib meile valgustada antud sõnade omavaheolist seost.

Eesti keele fraseoloogia on veel läbiuurimata ala. Kuigi Tartu Riiklikus Ülikoolis on juba aastaid uuritud fraseoloogia küsimusi seltsimeeste G. Laugaste, E. Laugaste ja P. Ariste juhendamisel, on kirjutatud rida kursuse- ja diplomitöid ning peetud ettekandeid, ei ole avalikkuse ette trükisõnas veel midagi jõudnud. Esimese sammu sellel alal on teinud Tallinna Pedagoogilise Instituudi vanemõpetaja sm. J. Valgma, kes hiljuti avaldas ülevaatliku kirjutuse eesti keele fraseoloogia kohta¹.

J. Valgma oma artiklis kriipsutab alla fraseoloogilise väljendi tunnusena selle piltlikkust, kujukust. See on muidugi õige, sest fraseoloogiline väljend tekibki tavaliselt sõna tähenduse ülekandmisest sarnasuse, naabruse või mõne muu assotsiatiivse seose kaudu. Kuid iga piltlik sõnaühend ei ole veel fraseoloogiline väljend. Näiteks sõnaühend „katuseräädad nutavad” on küll piltlik, kuid siiski mitte fraseologism, vaid metafoor.

Fraseoloogilise väljendi otsustavaks elemendiks on siiski tähen-

¹ „Nõukogude Kool” nr. 3, 1955, lk. 144—154.

duse püsivaks kujunenud irdumine esialgsest positsioonist. See püsiv irdumine kutsubki esile aja jooksul assotsiatiivsete seoste tuhmumise ja sõnaühendi kivinemise, tardumise.

Veelgi hilisemal etapil võivad mõningate analoogiate kaudu fraseoloogilistele väljendustele juurde tekkida isegi uued grammatilised tähendused või nende varjundid.

Niinimetatud idioomid ja fraseoloogilised ühendid ongi fraseoloogia tuumaks. Fraseoloogia valdkonda tuleb arvata ka keele konstruktsioonid, mille komponentidena esinevad nn. grammatilised arhaismid, see on juhtumid, kus erandina kaasaja keeletarvitamise normidest eksisteerivad veel mingisugused ürgsed, praegu ebaproduktiivseteks muutunud grammatilised seaduspärasused. Eesti keele grammatilise arhaismi näitena võiks tuua instruktiivi konstruktsioonid: *palja jalu, ammuli sui, palja päi* jne. Samuti ka niisugused konstruktsioonid nagu *pani saapad jalga* (kaasaegse grammatika reeglite järgi peaksime ütleva *pani jalad saabastesse*), *võttis koti selga, külalised istusid lauda, tõusid lauast* jne.

Niisuguste grammatiliste arhaismide tõttu võib keeles käibele tulla homonüümseid väljendeid, mille tähendus ei ole stabiilne ja oleneb kontekstist. Näiteks. tavaline väljend „kindad on käes” võib olevalt kontekstist tähendada kolme erinevat olukorda: 1) kindad on käes, s. o. kellegi käed on kinnastes (poisil on kindad käes, müts peas); 2) kindad on käes, s. o. inimene hoiab kindaid käes (poisil on kindad ühes käes, müts — teises); 3) kindad on käes, s. o. kindad on leitud („kindad on käes”, hüüdis poiss).

Kui idiomaatilisteks tuleb pidada niisuguseid fraseoloogilisi väljendeid, milles sõnade tähendused on täielikult nihkunud oma esialgsest lähtekohast (näiteks: mehel oli *kilk peas*, tal on *tuli takus* jne.), siis eksisteerib rida fraseologisme, kus see irdumine ei ole veel muutunud täielikuks (näiteks: *jalga keerutama, puru silma ajama* jne.).

Eesti keele infinitiiv võtab aktiivselt osa fraseoloogia kujundamisest.

Tuleb märkida, et infinitiiv eesti keeles moodustab peamiselt fraseoloogilisi ühendeid, aga mitte idioome. See tähendab seda, et infinitiivide abil kujundatud fraseologismidel ei ole seda tardunud, kivinunud ilmet, nagu seda näeme idioomide juures, vaid neile on omane ühel või teisel määral grammatiline produktiivsus, mis idioomidel täielikult puudub.

Infinitiivi kaasabil kujundatud fraseoloogilised ühendid kujutavad endast fraseoloogia uut astet: siin on sõnade leksikaalse tähenduse nihkumisele ja grammatilise arhaismi olemasolule kaasnud veel uute grammatiliste tähenduste tekkimine, mis niisuguste ühendite analüüsi teeb sageli keerukaks. Näiteks fraseoloogilises konstruktsioonis *maa lõi üleöö rohetama* ei saa meie piirduda sellega, et märgime vaid verbi *lööma* tähenduse nihkumist, vaid peame märkima ka asjaolu, et uus konstruktsioon *lõi rohetama* väljendab ilmselt ka aspekti tähendust.

Pärast neid üldmärkusi võime peatuda konkreetsemalt infinitiivide osal fraseoloogiliste ühendite moodustamisel.

Eesti infinitiivid moodustavad järgmisi fraseoloogilisi ühendeid:

1. Ekspressiivsed, nihkunud tähendusega tegusõnad koos da-infinitiiviga moodustavad ühendeid, mis näitavad väljendusrikkalt, ilmekalt mingi tegevuse algust:

tossas minema, tuiskas minema, kihutas minema, tõmbab tuis-kama, lööb sädelema, löi rohetama, kukkus karjuma, rөөkima, kisen-dama jne.

„Ja kus siis pärast *kukkusid valutama!*” hüüdis Maret edasi . . .” (A. H. Tammsaare, „Tõde ja õigus” I, 281). „Läksin Siitpere kukele külla, see *pistis* aga *tänitama* ja peremees sai jaole” (A. Jakobson, „Ööbik ja vaskuss”, 99). „Äigas mulle teibaga, *pörutas* pea *huu-gama*” (sealsamas, lk. 99).

Eriti palju esineb eesti keeles konstruktsioone, kus ekspressiivse värvinguga verbid seostuvad infinitiiviga *minema* ja moodustavad fraseoloogilisi ühendeid: kargas minema, kupatas minema, lidus minema, lipsas minema, litsus minema, lonkis minema, peksis minema, putkas minema, pühkis minema, sibas minema, tormas minema jne. Modaalise iseloomu kõrval võib neis konstruktsioonides tähele panna ka aspektilise tähenduse varjundit ja nimelt lõpetatud tegevuse tähendust (võrdle näiteks konstruktsioone, kus modaalne värving puudub: läks minema, jooksis minema, viib minema, viskab minema jne.).

„Nõnda, nõnda sõber Hermannike, see luust ja lihast läbilõikav purpurpunane tuul *puhub* sinugi siit varsti *minema*” (A. Jakobson, „Elu tsitadellis”, 26). „Olgu siis pealegi, vaidles laevaomanik vastu, sel ajal aga, kui torm Vikströmi puulasti *minema viis*, oli laev alles uus ja korras . . .” (A. Hint, „Tuuline rand”, 91). „Sestsaadik, kui Riti suvel Kaarli teejuhi Joosepi *minema peksis*, oli tema, pimeda elu muutunud . . . halliks ja tuimaks . . .” (sealsamas, lk. 60).

2. Ekspressiivsed, nihkunud tähendusega tegusõnad koos da-infinitiiviga moodustavad konstruktsioone, mis näitavad väljendusrikkalt, ilmekalt mingi tegevuse käiku:

tossab sõita, logistab sõita, kohmitseb käia, müdistab minna, tuiskab kihutada, virutab minna, astuda, norskab magada, komber-dab käia, konutab istuda, lagistab naerda, vihub süüa, kiratseb põdeda, lõmpsib süüa, möllab tuisata, rühib minna jne.

„Suurem hulk *hirnus naerda*, sest nii halenaljakat asja polnud nad kogu eluajal kuulnud ega näinud . . .” (A. H. Tammsaare, „Tõde ja õigus” I, 258). „Liisi ja Maret *raiusid* nädalapäevad *kõhida* . . .” (sealsamas, 280). „Hommikust õhtuni *lõõritasid* naabrid *laulda*, nii et mets kajas” (A. Jakobson, „Ööbik ja vaskuss”, lk. 77).

3. Rida nihkunud tähendusega verbe moodustavad koos da-infinitiiviga konstruktsioone, mis väljendavad mingi tegevuse võimalikkust, vajadust või paratamatust.

Siaa kuuluvad:

a) Impersonaalselt käsitletav tegusõna *andma* moodustab fraseo-

loogilisi ühendeid *da*-infinitiiviga, mis väljendavad mingi nähtuse või tegevuse seost inimese jõupingutusega, võimalikkust, mis on seotud teatud raskuste ületamisega. Näiteks: Seda maad *annab käia*. Suppi *annab süüa*. Kartuleid *andis võtta*.

„Oli maid, et *mööta andis*, mitu lõiku võtta võis” (M. Raud, „Jõud ja valgus”, 120). „Kodu on veel kaugel ja seda teed *annab täna minna*” (E. Krusten, „Noorte südamed”, 122). „Aga *annab* vist veel *oodata*, millal ka Jüri päevad ja Jüri aastad hakkavad käima seda harjunud rada” (sealsamas, lk. 102).

On huvitav märkida asjaolu, et seda laadi fraseoloogilisi konstruktsioone (tegusõna *annab* + *da*-infinitiiv) esineb produktiivselt kõnekeeles (seda raamatut *annab* ikka lugeda, kraavi *andis* kaevata, seda maad *annaks* künda jne.), kuna ilukirjanduses see esineb palju harvemini.

Sageli võib leida ka konstruktsioone, kus tegevuse teostaja on väljendatud adessiivis (alalütlevas): *mul* *annab* seda maad *käia*, *poisil* *annab* seda raamatut lugeda jne.

Verb *andma* personaalselt käsitletuna moodustab veel mõned konstruktsioonid, milles fraseoloogilises väljendub juba nõrgemal määral.

„Rahvavähesus *annab* ennast muidugi kibedasti *tunda* . . .” (A. Hint, „Tuuline rand”, 78). „Aga jumal *ei anna* ennast *pilgata* . . .” (A. Tammsaare, „Tõde ja õigus”, I, 265).

b) Impersonaalselt käsitletav verb *tulema* moodustab fraseoloogilisi väljendeid *da*-infinitiiviga, mis tähendavad mingi tegevuse vajadust, paratamatust. Seda tüüpi fraseoloogilisi ühendeid esineb rikkalikult ilukirjanduses:

„Ja kuigi kindlalt mindi sõtta,
kus õigus, seal on võidutee,
võit *tuli* siiski verest *võtta*,
ja *tulest tuli* tuua see.”

(M. Raud. Kõik teed . . .”, lk. 81.)

„Arusaadav, et *tuli luuletada*” (A. Jakobson, „Elu tsitadellis”, 25). „„Nüüd *tuleb* küll korvid tagasi koju *viia*”, käis mõte Kaarlil läbi pea . . .” (A. Hint, „Tuuline rand”, 27). „Aagrehi juures on vitsad tema jaoks ammu juba valmis — tal *tuleb* aagrehi vahet enam *käia* kui küla ja mõisa vahet” (E. Vilde, „Mahtra sõda”, 43). „Pärast Eesti allaheitmist *tuleb* rahvuslikku liikumist Maarjamaal teisiti *hinnata* kui enne seda” (V. Kingissepp, „Kellele iseseisvus, kellele ike”, 44).

Sageli esineb juhtumeid, kus tegevuse tõeline teostaja on antud adessiivis (alalütlevas):

„Riias *tuleb mul* päeva paar kalakaupmeest *mängida*” (A. Hint, „Tuuline rand”, 30). „See siin *tuleb küll teil* endil *maha matta*” (A. Jakobson, „Elu tsitadellis”, 33).

c) Personaalselt või impersonaalselt käsitletav verb *saama*

moodustab fraseologisme mõlema infinitiivi põhivormiga, mis tähendavad mingi tegevuse võimalikkust, ulatust.

„Samuti rukkiga. *Sai* teist sirbiga *korjata*, nii et küürus pistis pussiga . . .” (Tammsaare, „Tõde ja õigus” I, lk. 63). „Aga nõnda saab ilusti ära elada” (sealsamas, lk. 15). „Maa on ütlemata kehv, paljas paas ja endise merepõhja kruus . . . , nii et seda vaevalt *saabki* maaks *nimetada* . . .” (A. Hint, „Tuuline rand”, 48).

Kui konstruktsioonid *da*-infinitiiviga märgistavad tegevust üldse, siis verbi seos *ma*-infinitiiviga annab sama tähenduse, kuid juba aspektiliselt määratletud iseloomuga:

„Noh, kas tuled juba? *Saad* sa juba kord *hakkama*, ma ootan” (A. Tammsaare, „Tõde ja õigus” I, lk. 212). „Seda kuuldes kargas hunt volksti ahjult maha ja katsus, et *minema sai*” (A. Jakobson, „Ööbik ja vaskuss”, lk. 135).

4. Mõned nihkunud tähendusega verbid moodustavad koos *da*-või *ma*-infinitiiviga konstruktsioone, mis väljendavad subjekti aktiivset tahtemõjutust infinitiiviga väljendatud tegevuse suhtes.

Siia kuuluvad:

a) Personaalselt käsitletav verb *võtma* moodustab fraseoloogilisi ühendeid *da*-infinitiiviga, mis tähendavad mingi tegevuse või nähtuse seost inimese soovi või tahte väljendusega.

„Ei mingit halastust, ei armu vaenlasele, vaid teda kõigi relvadega lüüa, lüüa, ka neid, kes oma kodumaad *on võtnud müüa!*” (J. Kärner, „Luuleyalimik”, 91). „Ja seda *võtaks sa teha?*” (L. Koidula, „Ojamõlder ja tema minia”, 34). „Minule aga *võtku* jumal pea rahulist surmatunnikest *saata* (sealsamas, 20). „Hurjutamist on seepärast need parteiseltsimehed ära teeninud, kes *võtavad* prohvetlikult *kuulutada*, et kunagi ei saavat iseseisvuslased iseseisvust kätte!” (V. Kingissepp, „Kellele iseseisvus, kellele ike”, 47).

Sagedamini esineb selles konstruktsioonis mingi nimisõna, mille vahendusel toimub verbi ja infinitiivi omavaheline seos:

„Ja kõige esimeses järjekorras *võtsime* me endale *ulguse pöörduda* just teie poole, seltsimees professor” (A. Jakobson, „Elu tsita-dellis”, 42). „Seepärast imestas Tohver seda võõrast naisterahvast, kes asjade pärast ärevusse sattus, mida siin keegi *vaevaks ei võtnud tähele panna*” (E. Vilde, „Mahtra sõda”, 85). „Kirikhärä G., kohaliku paruni von R. väimees, *on* enesele *kombeks võtnud* igale oma koguduse liikmele enne surma jumalaarmu *anda*” (A. Hint, „Tuuline rand”, 50).

b) Personaalselt käsitletav verb *panema* moodustab fraseologisme *ma*-infinitiiviga, mis tähendavad subjekti aktiivset tahtemõjutust infinitiiviga väljendatud tegevuse suhtes.

Esineb kaht tüüpi konstruktsioone:

1) Infinitiiv on sihitu tegusõna ja ei oma alistuvat objekti:

„Säärane jutt vana tubli naabri suust *pani* jänese tõsiselt *kohkuma*” (A. Jakobson, „Ööbik ja vaskuss”, 134). „Hommikune koidupuna *oli* igal pool lindude keeled lahti päästnud ja *häälitsema pannud*” (Fr. R. Kreutzwald, „Eesti rahva ennemuistsed jutud”, 7).

„Esimesed hoobid *panevad karjuma*, järgmised juba *röökima*” (E. Vilde, „Mahtsa sõda”, 28), „Härra Lustig oli nimelt üks neist algupärastest inimestest, kelle paljas nimi *paneb huuled naeratama*” (sealsamas, 71). „Ta suured mustad silmad vahtisid sügaval jahmatusel mõisa poole — sinna poole, kust praegu üks hääl kostis; mis tal näis vere soontes *tarduma panevat*” (sealsamas, 29).

2) Infinitiiv on sihiline tegusõna ja omab erilise alistuva objekti:

„*Pane lori ja roppust kokku ajama*, küll see sul juba ropp-ropp koos on . . .” (A. Hint, „Tuuline rand”, 65).

Esineb juhtumeid, kus infinitiivi objekt väljendub mitte üksikus sõnas, vaid kogu kõrvallauses:

„Kui nad metsa äärde jõudsid, mille varjus vabadiku hurtsik seisis, *pandi vahid igale poole valvama, et sealt ainustki loomakest paku ei põgeneks . . .*” (Fr. R. Kreutzwald, „Eesti rahva ennemuistsete jutud”, 36).

Üldjoontes võib öelda, et konstruktsioonid verbiga *panema* moodustavad eesti keeles niisugused ühendid, milles verbi *panema* esialgne tähendus on veel küllaltki läbipaistev (*panen* lapsed magama) ja ainult niisuguste infinitiivide juures, mis väljendavad tundmusi, on juba kaugemale nihkunud esialgsest positsioonist (*pani* kohkuma, kartma jne.).

Mõningatel juhtumitel on see verb siiski juba moodustanud ilmselt fraseoloogilisi konstruktsioone (*pani minema*, *pani hakkama*, *paneb maksuma* jne.):

„Härra Lustig . . . kirjutas sõnad tolle paberi peale ja ise *pani ruttu minema*” (E. Vilde, „Mahtsa sõda”, 71). „Kui *paneks õige uue laulu* „Nüüd kallis hinge õnnistus” viisil *hakkama*, mis siis ikka . . .” (A. Hint, „Tuuline rand”, 59). „. . . Saksa okupatsiooniväed asetasiid töörahva uuesti rõhutatud klassi seisukorda ja *panid maksuma* parunite varjamata vägivallavalitsuse” (V. Kingissepp, „Kellele iseseisvus, kellele ike”, 7).

Seda tüüpi sõnaühendeid esineb eesti keeles küllaldaselt määral. Tüüpilisemad nendest on: *pani püssid paukuma*, *paneb sigareti suitsema*, *pani röökima*, *jooksma*, *lõugama*, *lõõritama* jne.

c) Lõpuks mainitagu harva esinevaid konstruktsioone, kus esineb verb *tegema* seoses *ma*-infinitiiviga ja kus selle verbi esialgne leksikaalne tähendus on irdunud: ta *ei teinud seda kuulmagi, nägemagi* jne.

„„Minu oma sõtkutud, muna ja võid sees”, seletas Liisi ja *tegi* ka ise *hammustama . . .*” (A. H. Tammsaare, „Tõde ja õigus” I, 374).

Ei saa väita, et selles lühikeses kirjutuses ülestõstetud küsimused oleksid põhjalikult läbi töötatud. Vastupidi, esitatud mõtted on vaid esimesteks sammudeks sellel alal, millele peaks järgnema sügavam ja põhjalikum töö probleemi kallal.

Need esimesed ja selle tõttu paratamatult puudulikud sammud

näitavad meile, et eesti keele struktuuri stilistilised küsimused on veel üleskündmata uudismaa, mis ootab töömehi. Tuleb loota, et niisugused töömehed tekivad, sest pärast 1950. aasta diskussiooni on keeleteaduse alal tekkinud ulatuslikult avaramad ja soodsamad võimalused.

KASUTATUD ILUKIRJANDUSLIKUD TEOSED

1. A. Hint, „Tuuline rand” I, Tallinn, 1951.
2. A. Jakobson, „Elu tsitadellis”, Tallinn, 1946.
3. A. Jakobson, „Õõbik ja vaskuss”, Tallinn, 1949.
4. V. Kingissepp, „Kellele iseseisvus, kellele ike”, Tallinn, 1946.
5. L. Koidula, „Ojamõlder ja tema minia”, Tartu, 1910.
6. Fr. R. Kreuzwald, „Eesti rahva ennemuistsed jutud”, Tallinn, 1952.
7. E. Krusten, „Noorte südamed”, Tallinn, 1954.
8. J. Kärner, „Luulevalimik”, Tallinn, 1951.
9. M. Raud, „Jõud ja valgus”, Tallinn, 1953.
10. M. Raud, „Kõik teed...”, Tallinn, 1953.
11. A. H. Tammsaare, „Tõde ja õigus” I, Tallinn, 1947.
12. E. Vilde, „Mahtsa sõda”, kirjatööde kogu XX, Tallinn, 1924.

ИНФИНИТИВ КАК ИСТОЧНИК ФРАЗЕОЛОГИИ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Э. ПЯЛЛЬ

Резюме

В эстонском языке инфинитив участвует в образовании фразеологизмов. Образованные при помощи инфинитива фразеологизмы представляют из себя т. н. фразеологические единства, которые окаменели не в такой степени, как фразеологические сращения или идиомы.

Фразеологизмы, образованные при участии инфинитива, обладают в эстонском языке характерной особенностью — они приобретают новые грамматические значения. Так, в конструкции *maa lõi üleöö rohetama* ‘земля в течение ночи зазеленела’ фразеологизм *lõi rohetama* ‘зазеленела’ (букв. ударилась в зеленение) приобрел еще видовое значение внезапного действия.

В эстонском языке инфинитив участвует в образовании следующих фразеологических типов:

1. Экспрессивные глаголы со смещенным значением в сочетании с инфинитивом на *-ta* образуют фразеологические соединения, обозначающие внезапное начало какого-либо действия: *tossas minema* (*tossama* ‘испускать пар’, *minema* ‘идти’) ‘внезапно ушел, пыхтя паром’; *tuiskas minema* (*tuiskama* ‘метельиться, буранить’) ‘внезапно ушел, как буран’; *kukkus karjuma* (*kukkuma* ‘падать’) ‘внезапно закричал’ (букв. впал в крик) и т. д.

2. Экспрессивные глаголы со смещенным значением в сочетании с инфинитивом на *-da* образуют фразеологические соедине-

ния, обозначающие протекание какого-либо действия: *poruskab magada* (*poruskama* 'храпеть', *magada* 'спать') 'спит храпя' (букв. 'храпит спать'); *vihub süüa* (*vihtuma* 'хлестать веником') 'жадно ест' (букв. хлещет есть); *komberdab käia* (*komberdama* 'ковылять') 'ходит ковыляя' (букв. ковыляет ходить) и т. д.

3. Некоторые глаголы со смещенным значением в сочетании с инфинитивом на *-da* образуют фразеологические соединения, имеющие модальные значения — возможности, необходимости, неизбежности: *Seda maad annab käia* 'Этого расстояния хватает надолго идти' (букв. эту землю дает идти). *Suppi annab süüa* 'Супу хватает есть' (букв. супу дает есть). *Võit tuli siiski verest võtta* 'Победа досталась ценой крови' (букв. победу пришлось взять из крови) (*tulema* 'приходить'). *Aga nõnda saab ilusti ära elada* 'Но так можно хорошо прожить' (*saama* 'получать'), и т. д.

Некоторые глаголы со смещенным значением в сочетании с инфинитивом образуют фразеологические соединения, имеющие модальные значения — желания, волевого влияния:

Nad oma kodumaad on võtnud müüa 'Они продали свою родину' (*võtma* 'брать'; *on võtnud müüa* — букв. взяли продать). *See jutt pani jänese kohkuma* 'Эта речь испугала зайца' (*panema* 'положить, класть'; *pani kohkuma* букв. положила в испуг). *Ta ei teinud seda kuulmagi* 'Он не захотел это слушать' (*tegema* 'делать'; *ei teinud kuulmagi* — букв. не сделал слушанием) и т. д.

Проблема, поднятая в этой небольшой статье, конечно, не разрешена до конца. Фразеология эстонского языка является до сих пор очень слабо исследованной областью языковедческой науки. Следует думать, что в самом ближайшем будущем появятся серьезные и глубокие исследования и в области фразеологии эстонского языка.

EESTI SÕNADE ETÜMOLOOGIAID

P. ARISTE

Alljärgnevalt esitatakse mõned eesti keele sõnad, mis kuuluvad vana soome-ugri sõnavara hulka, kuid mille päritolu on seni olnud selgitamata.

e h a

Ersa-mordva kirjakeeles esinevad sõnad *эждемс* 'согреть, пригреть', metafoorselt ka 'приворожить' — *тейтересь эждемсе цёранть* 'девушка приворожила молодца'; *эжемс* 'пригреться, согреться, нагреться'; *эжнемс* 'греться' jne.¹ Mokša-mordva kirjakeeles on *эждемс* 'греть, согреть, отогреть; подогреть, разогреть; нагреть'; *эжемс* 'греться; погреться; согреться, отогреться; нагреться'; *эжнемс* 'греть; согреть' jne.² Mordva keeltele ühine sõnatüvi lähtub endisest kujust *ežə. Selle mordva sõnatüvega on soome fennougrist P. Ravila ühendanud lapi sõna *acagas* 'candens, ardens, glødande, glørød' jne., s. o. 'hõõguv, leegitsev'³. Mordva ja lapi sõnadele leiab otsese vaste ka eesti keelest. F. J. Wiedemanni suures eesti-saksa sõnaraamatus on verb *ehama* 'leuchten, glühen', mis ühtib esitatud sugulaskeelte sõnadega niihästi foneetiliselt kui ka semantiliselt. Vastab ju mordva keelte ž-le eesti keeles *h*. Wiedemanni sõnaraamatus on samast tüvest veel järgmised sõnad: *ehaus* 'Leuchten, Licht', *ehamine* 'Entzündung' ja *eha* (murdeti ka *iha*, *ōha*) 'Abendröthe, Zeit der Abendröthe', mis tähenduses sõna on tavaline eesti rahvuskeeleski. Sõnaraamat tunneb ka *hommiku-eha* 'Morgenröthe' ja folkloristlikult huvitavat *ehastama*, *ehatama*, millega tähistati uskumust, nagu rikneks lapse seedimine, kui mähkmed jäävad välja eha kätte kuivama ['von der Abendröthe beschienen werden', *lapse korikad ehastand* 'die Windel des Kindes haben in der Abendröthe gehangen (d. h. es hat einen verdorbenen Magen, was man jedem Umstände zuschreibt)'].

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi

¹ М. Н. Коляденков — Н. Ф. Цыганов, Эрзянско-русский словарь, Москва 1949.

² С. Г. Потапкин — А. К. Имяреков, Мокшанско-русский словарь, Москва 1949.

³ Virittäjä, Helsinki 1931, lk. 208.

murdekogude andmeil on *eha* tüüpiline põhja-eesti sõna. Üldiselt tähistab ta õhtust kuma, mis püsib pärast päikese loojaminekut, näit. Lüganusel *siè eli sell ajal kui päivä valge leppes ja ehä valge akkas* 'see oli sel ajal, kui päevavalgus lõppes ja ehavalgus algas'; Iisaku *ehä on punäne, ommè tulèb teisi ilmu* 'eha on punane, homme tuleb teisi ilmu'; Jõelähtme *koïdù valge on ommikku, èhta on ehä valge* 'koiduvalgus on hommikul, õhtul on ehavalgus'; Jüri *siè oib ehä kuštumize äi èhta* 'see olnud eha kustumise ajal õhtul'; Juuru *kaks tuñdi on koëdù aëg, kaks tuñdi on ehä aëg* 'kaks tundi on koiduaeg, kaks tundi on ehaaeg'; Järva-Madise *èhta ikka ehavalge, omiingu koëduvalge* 'õhtul ikka ehavalgus, hommikul koiduvalgus'; Tori *peäle pāvā lōde ô ehä aëg, ehä kuštüb èhta* 'peale päeva loojangut on ehaaeg, eha kustub õhtul'; Tõstamaa *èhta ô ehä* 'õhtul on eha' jne. Oige mitmelt poolt on siiski kirja pandud näiteid sellestki, et *eha* võib tähendada ka hommikust valgusekuma: Lüganusel öeldakse ka: *päivä iel on ehä valge, kui päiv lakele tulemata* 'päikese eel on ehavalgus, kui päike lagedale tulemata'; Kodavere *ehä müdab koëdoš* 'eha muutub koiduks'; Häädemeeste *õmikune ja èhtune ehä* 'hommikune ja õhtune eha'; Reigi *koïdù ihä on jubä väljaz* 'koidueha on juba väljas'. Nagu osutavad murdenäited, on sel sõnal sisuliselt kaks peamist tähendust: valgus pärast päikese loojumist ja taevaserva punetus pärast päikest. Olgu viimase juhtumi kohta mõni näide: Torma *eha punettäv* 'taevaserv punetab päikese loojaminekul'; Kodavere *ehä onè punäne, meš onè taëva äi* 'eha on punane, mis on taeva all'; Rei *ihä punäv* jne. Näib, et eesti keeles on kõnesoleva sõna algsem tähendus olnud 'hõõgumine, punetamine', millest hiljemini on eritähendusena 'õhtupuna, õhtupunaaegne videvik'. 'Põletikku' tähistav *ehamine* on saanud alguse punetusest või õhetusest, mis käib põletikuga kaasas.

Eesti sõna *eha* on varemini ühendatud soome sõnaga *ehä* 'õhtu; noor kuu' ja *ehdantähti*⁴. Asjaomane soome sõna 'on aga hoopis teist algupära. See kuulub ühte eesti sõnaga *õhtu*. Sõna *eha* on seni registreeritud üksnes eesti keelest.

koole

Udmurdi keeles tähendab *колан* 'переход реки вброд, ходьба по грязи, по лужам' ja *коланы* 'переходить, идти вброд; ходить по

⁴ O. Loorits, Kõpu murde häälikutelugu, Tartu 1939, lk. 54. K. Donner, Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter, Helsinki 1937, lk. 16; E. Erämetsä, Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter II, Helsinki 1953, lk. 12.

лужам, зачерпнуть (в калоши)'⁵. Sellele udmurdi sõnale õn olemas vasteid komi keeles: *kelni, kevni, kevnis, kèini* 'waten (Sõsola murdes: auch im Morast, im Schmutz, durch einen verschneiten Weg), hindurch waten, umherirren'; *kelalni, kelavni* jne. 'waten (im Wasser)'; *kelalan-in* 'Furt'⁶.

Esitatud permi keelte sõnatüvi esineb ka läänemere keeltes. Liivi keeles leidub sõna *kùol'ma* 'sumpfige vertiefung', mille L. Kettunen on õigesti ühendanud eesti sõnaga *koole*⁷. F. J. Wiedemanni eestisaksa sõnaraamatu järgi on *koole*, omastav *koolme* 'flache Stelle im Flusse, Furth'. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekogude andmeil on tänapäeva murdeis sel sõnal järgmised häälikulised teisendid ning järgmised tähendused: Põltsamaa *kõlè*, omastav *kõlme* 'madalik jões'; Kolga-Jaani *kõlè*, omastav *kõlme* ja *kõlde* 'madal, kinnikasvanud koht jões; madal maa jõe sopis, mis õn alles kinni kasvamas; pehme maa jõe ääres'; Põlva *kõlma* 'endine jõenõva' — *jê kõl'ma, kõst iinè um jèõi olnu?* 'jõe k., kus enne on jõgi olnud'; Urvaste *kõlujekkè* (osastav) 'pooliti kinni kasvunud jõge'.

m a a d l e m a

Ersa-mordva keeles leidub verb *мадемс* 'лечь, ложиться (спать и т. п.)' — *молян мадян* 'пойду лягу'; 'потухнуть, погаснуть (о свете, огне и т. п.)' — *толбандясь мадсь* 'костёр потух', *чизэ мадсь* 'солнце погасло'; 'повалиться (о хлебах)'; *мадедемс* 'улечься' — *пашкась мадевьсь* 'ребёнок улётся'; 'полечь' — *война-стонть ламо ломань мадевьсь* 'во время войны много людей полегло', *мадедемс* 'заставить улечься, уложить' jne.⁸ Sõna õn ersa keeles väga populaarne. Populaarne õn see sõnatüvi ka mokša keeles: *мадомс* 'лечь' — *мадозь ащемс* 'лежать'; 'залечь (о человеке, животном)'; 'лечь, полечь (о растениях)'; 'тухнуть, гаснуть (об огне)'; 'потухнуть, погаснуть'; 'зайти (о солнце)'; *мадондомс* 'ложиться (о человеке, животном)'; 'потухать, угасить (об огне)'; 'заходить (о солнце)' jne.⁹

Esitatud mordva sõnadele õn eesti keeles vasteks verb *maad-lemma*, millel Wiedemanni sõnaraamatus õn tähendused 'kämpfen, ringen'. Samad tähendused õn sel sõnal ka tänapäeva murretes ning eesti rahvuskeeles. Üldiselt õn kõnesoleva sõna esimeses silbis

⁵ Удмуртско-русский словарь, Москва 1948.

⁶ Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre aufgezeichnet von Yrjö Wichmann, bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila, Helsinki 1942; T. E. Uotila, Zur geschichte des konsonantismus in den permischen sprachen, Helsinki 1933, lk. 190.

⁷ L. Kettunen, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki 1938.

⁸ М. Н. Коляденков — Н. Ф. Цыганов, Эрзянско-русский словарь.

⁹ С. Г. Потапкин — А. К. Имяреков, Mokшанско-русский словарь.

pikk *ā*, ent murdeti võib esineda ka lühike *a*: *matelema* (Viru-Nigula) ja *madèlema* (Torma). Tähelepandavad on mõned murdekujud, mis leiduvad Wiedemanni sõnaraamatus, nagu *madeldama* ja *madetama*. Asjaomased murdekujud on algselt olnud kausatiiv-faktitiivsed verbid võimaliku tähendusega 'maha panema, maha heitma'. Eesti sõnale *madetama* on otseseks foneetiliseks ja semantiliseks vasteks ersa sõna *мадэвтемс*. Saaremaale omased murdekujud *mañdlema*, *moañdlema* jne. võivad lähtuda omaaegselt **maden-tele-*, mille tuletusliide *-ntele-* on osutanud pidevat retsiprookset tegevust. Ka *maadlema* ja *madelema* on algselt tähistanud vastastikut mahapanemist.

Soome keeles on olemas verb *madella*, *matelen* 'roomata', mis häälikuliselt vastab täiesti käsitletavale eesti verbile. Soome sõna ühtekuuluvus eesti sõnaga pole kindel, nagu on osutanud senised seletuskatsed ¹⁰.

НЕКОТОРЫЕ ЭТИМОЛОГИИ ЭСТОНСКИХ СЛОВ

П. АРИСТЭ

Резюме

В статье приводятся некоторые эстонские слова древнего финноугорского происхождения, которые до сих пор этимологически были неясны.

Эстонские слова *eha* 'вечерняя заря', *ehata* 'пылать, рдеть' и т. д. связываются с мордовскими словами *эждемс* 'согреть, пригреть', *эжемс* 'пригреться, согреться, нагреться' и т. д.

Доказывается, что эстонскому слову *koole* 'брод, неглубокое место в реке' являются прямыми соответствиями удмуртские слова *колан* 'переход реки вброд', *коланы* 'переходить, идти вброд' и коми слово *кевны* 'идти вброд'.

Эстонский глагол *maadlema* 'бороться' связывается с эрзя-мордовскими глаголами *мадемс* 'лечь, ложиться', *мадэвтемс* 'заставить улечься, уложить' и т. д. Приведены параллели также из мокша-мордовского языка.

¹⁰ К. Donner, mainitud teos, lk. 196.

SOOMEUGRILINE SÕNAVARA EESTI SUGULASNIMEDES

E. VÄÄRI

Sõnavara kui keele ühe komponendi uurimisele on marksistlikus keeleteaduses pühendatud äärmiselt suurt tähelepanu. Nii huvitavad keeleteadlasi sõnavara koostis, muutumine ning rikastumine, sõnade vanus, päritolu, laenamine jne., jne. Paljude sõnavaraprobleemide hulgas on olulise tähtsusega iga sõnaderühma, sealjuures ka sugulust märkiva terminoloogia uurimine. Ajalooteadus koos lingvistika, folkloori jt. teadustega on selgitanud, et abieluvormid on aastatuhandete jooksul läbi teinud terve rea muutusi, sealjuures karjaabielult rühmaabielule, hiljem emaõiguslikule perekondlikule korrale ning sealt isaõiguslikule monogaamiale rajatud perekondlikule korrale. Kahtlemata on iga abieluvormi puhul nii või teisiti tähistatud mingisuguse sõnaga lapsi, vanemaid (varasemal perioodil vähemalt ema) jne. Abieluvormide vaheldumisega on muutunud ka sugulust märkiv terminoloogia, kusjuures on võinud püsida üksikuid sümptomeid endisest süsteemist, seda enam, et mõnedel soome-ugri rahvastel (handid, mansid, mordvalased jt.) on säilinud sümptomeid (peamiselt kombestik) varasemast abieluvormist. Kõike seda arvestades ilmneb, et sugulust märkiv terminoloogia on väga vana ning selle tundmine aitab paremini mõista ning uurida endisi abieluvorme.

Allpool võetakse lähema vaatluse alla need eesti keeles esinevad sugulust väljendavad terminid, mis on soomeugrilised, seega kõige vanemad ning kajastavad soome-ugri ühtsuse ajal valitsenud perekondlikke suhteid.

1. mees, naine.

Soomeugrilisteks sõnadeks eesti keeles on abielu vastaspooli tähistavad sõnad *mees* ja *naine*, millel on vasteid kõigis läänemeresoome keeltes:

m e e s, lv *mēz*, vdj *mēz*, vps *m'ez* (praegune tähendus küll 'inimene'), krj *mies*, sm *mies*;

n a i n e, lv *nai* ~ *nain*, vdj *naine* ~ *nain*, krj *naiŋe*, sm *nainen*.

Peale vastete läänemeresoome keeltes leiame vasteid ka kauge- mais sugulaskeelis. Nii võib ühendada *mees*-sõna voguli rahva-

nimetusega *mańši* ja ungari rahvanimetusega *magyar* — *megyer*¹. Toodud etümoloogiat on mõnelt poolt peetud küsitavaks, ometi on ühendamine võimalik, kusjuures tuleks eeldada, et sõna on algselt tähistanud inimest, meest, hiljem on aga omandanud veel mees-abikaasa tähenduse. Just esimene tähendus ongi võinud jääda voguli ja ungari rahvanimetuseks. Sama laialdaselt, võib-olla isegi laialdasemalt on tuntud sõna *naine*. Peale läänemeresoome keelte leidub vasteid veel ersamordva (*ńi*), mari (*ńö*), handi (*nai*), mansi (*nai*) ja ungari (*nő*, *né*) keeles. Häälikuline vaste on olemas sõnal ka lapi keeles. Sõna algühenduseks on olnud pelgalt naissoost isik, hiljem liitus sellele veel naisabikaasa tähendus. Sõna lähem analüüs näitab, et läänemeresoome keeltes on tegemist tuletatud sõnaga, sest algselt on puudunud *ne-* (*-*nen*, *-*nen*) sufiks. A. Ahlqvist on näidanud, et *naine* ja *neitsi* on samatüvelised eri sufiksiga sõnad². Antud seisukoha vastu on olnud mitmed hili-semad uurijad, nende hulgas ka R. E. Nirvi, kes peab sõnu eritüvelisteks. Sõnad *mees* ja *naine* ulatuvad antud tähenduses vähemalt paarisabieliu tekkimise ajastusse, kuid eksisteerisid vastavalt meesterahva ja naisterahva tähenduses keeles juba palju varem.

2. isa, ema, enne.

Kõigis läänemeresoome keeltes on tuntud sõnad *isa* ja *ema*:

i s a, lv *izā*, vdj *isā*, vepsa keeles esineb sõna pelgalt liit-sõnades, kuid ilma suguluse tähenduseta, näit. *iza-lind* 'isane lind', krj *izā*, sm *isā*;

e m a, lv *jemā*, vdj *emā*, vps tuletisega *emag* 'perenaine', sm *emā*.

Mõlemad sõnad lähevad etümoloogiliselt tagasi soome-ugri üht-suseni. Nii on *isa*-sõnal vasteid lapi (*ačče*), mokšamordva (*otše* 'isast vanem lell'), mari (*əzā* ~ *iza* 'vanem vend, isa noorem vend'), handi (*aśi*), mansi (*āł'si*) ja ungari (*ős*) keeles. Antud sõna laseb oletada, et soome-ugri ühtsuse ajal olid valitsemas patriarhaalsed suhted, sest muidu ei saaks kõnelda isast. Sõna etümoloogiat on lähemalt jälginud E. N. Setälä, kes ühendab tüved *isa* ja soome keele adjektiiv *iso* 'suur'³. Loogiliselt oleks arenemine järgmine: algul nimetati suureks lapsele kõige lähemaid meessoost isikuid, et selliseks lähedaseks suureks inimeseks oli isa, siis kanduski suuruse mõiste koos antud sõnaga isale. Et selliselt võib adjektiividest tek-kida nimisõnu, selle kohta on teisi näiteid, nagu soome *äijä* 'vana-isa, vanamees', eesti *ai*, mis on samuti adjektiivid, tähendades alg-selt „palju”, nagu näitavad vastavad karjala jt. sugulaskeelte näi-

¹ Y. H. Toivonen, *mies* — *magyar*, — Suomi V:10, Helsinki 1930, lk. 289—392.

² A. Ahlqvist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, Helsingfors 1875, lk. 204.

³ E. N. Setälä, I. N. Smirnow's undersøchungen über die ostfinnen, — Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XVII, Helsinki 1900, lk. 25.

ted. Setälä etimoloogia on küllaltki usutav, mõnesugust kahtlust tekitab vaid see, et kaugemaist sugulaskeelist on adjektiiv kadunud. Leidub keeleteadlasi, kes toovad vasteid väljastpoolt soomeugri keeli. Nii esitab M. Boller vasteid isegi mandžu ja jaapani keelest⁴. Teaduslikule pinnale jäädes tuleb oletada, et tegemist on juhuslike häälikuliste kokkusattumustega.

Ka sõnal *ema* on kindlaid vasteid kaugemais sugulaskeelis. Arvesse tuleb eeskätt ungari *eme*. Antud kokkukuuluvusele vihjasid möödunud sajandil A. Ahlqvist⁵ ja J. Budenz⁶. Lähemalt selgitavad seda ulatusliku materjali abil H. Paasonen⁷ ja J. Szinnyei⁸. Kuigi ungari keeles *eme* märgib emaslooma, ei ole siiski kahtlust sõnade kokkukuuluvuses, sest ka soome keeles on sõna säilinud pelgalt liitsõnades emaslooma tähenduses, nagu *emäkarhu*, *emälamma* jne. Vasteid leidub sõnale veel lapi keeles ja samojeedi keeltes.

Paralleelselt käsitletud sõnaga esineb eesti rahvalauludes veel *enne*, näit.

Emakene, ennekene,
mõista mu unenäguda⁹,

samuti ka vadja keeles. Teistes läänemeresoome keeltes sõnal vasteid ei ole, küll aga lapi (*ædne*), komi (*en*, *in*) ja ungari (*anya*) keeles. Tekib paratamatult küsimus, miks oli ühes tähenduses kaks sõna ning kumb on vanem. Sellele küsimusele ei ole seni suudetud rahuldavat vastust anda, kuid on selge, et mõlemad sõnad esinesid juba soomeugri aluskeeles.

3. poeg, laps.

Kõige lähemaid sugulasi märkivaist sõnadest on soomeugrilist päritolu veel kõigis läänemeresoome keeltes tuntud *poeg*.

p o e g, lv *pūoga*, vdj *poika*, vps *poig*, krj *poiga*, sm *poika*.

Peale selle on sõnal vasteid kaugemais sugulaskeelis: udmurdi, komi, mari *pi*, handi *poχ*, mansi *pū* ja ungari *fi*, *fiu*. Küsimärgiga vaste on sõnal veel mordva keeles (*bujo* 'lapselapse laps'). Lääne-

⁴ M. Boller, Nachweis, dass das Japanische zum ural-altäischen Stamme gehört, — Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Classe, XXIII₃, Wien 1857, lk. 407.

⁵ A. Ahlqvist, Om Ungerska språkets förwantskap med Finskan, — Suomi II : 1, Helsinki 1863 lk. 7.

⁶ J. Budenz, Magyar-ugor összehasonlító szótár, Budapest 1873—1881, lk. 783.

⁷ H. Paasonen, Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte, Budapest 1917, lk. 12—13.

⁸ J. Szinnyei, Magyar nyelvhasznítás⁷, Budapest 1927, lk. 144.

⁹ E. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule, Tallinn 1948, lk. 91.

meresooime keeltes on sõna tuletisega, sest tüveks on olnud algselt *poi* — (sellele vastab ungari *fi, fiu*), *k*-sufiks on olnud deminutiivisuse väljendajaks.

Tütre tähistamiseks puudub eesti keeles algupärane sõna. V. Thomsen jt. arvavad, et enne balti laenu (*tütar*) ilmumist võisid antud tähenduses olla sõnad *neid* ~ *neiu* ~ *neitsi*¹⁰. Kahtlemata oli enne balti laenu ilmumist algupärane sõna olemas, kuid seni kogutud keelelised andmed ei võimalda tõestada, missugune algupärane sõna antud tähenduses esines, ning toodud hüpotees jääbki selleks.

Järeltulijat üldse märgib *laps*, millel on arvukaid vasteid läänemeresooime keeltes:

l a p s, lv *lāpš*, vdj *lahsi*, vps *laps*, krj *lapsi*, sm *lapsi*.

Vasteid esineb, nagu juba J. B u d e n z on osutanud, ka mordva keeles, nimelt *lefks* 'junges (von tieren, vögel:n: saras-l. huhnjunges, küchlein)'; dim. *lejkska* (mrdE *l'evks* ~ mrdM *l'ävks*)¹¹. Täenduslik erinevus ei ole takistuseks sõnade ühendamisel, sest põhiliselt tähendab nii *laps* kui ka *levks* järglast, kuigi läänemeresooime keeltes inimest, mordva keeles aga looma.

4. *vend* ~ *veli*.

Suure ettevaatusega tuleb käsitleda sõnu *vend* ja *veli*, mis on etümoloogia osas tekitanud keeleteadlaste hulgas tõsiseid lahkarvamusi. *veli* esineb kõikides läänemeresooime keeltes.

v e l i, lv *ve'l*, vdj *velli*, vps *vel'* 'noorem vend', krj *vel'li*, sm *veli*.

Vaste esineb ka lapi keeles kujul *viellja-*. P. H u n f a l v y, Z. S i m o n y i, J. N. R é v a i ja mitmed teised on võrrelnud läänemeresooime *veli*-sõna ungari *vel-*, *fel*-tüvega, millele A. G e n e t z lisab omalt poolt veel mordva *pálnä* 'noorem veli'¹². Näilisest sarnasusest hoolimata on *veli*-sõna raske ühendada nimetatud tüvedega, tegemist on ilmselt juhusliku kokkusattumusega, seda enam, et üheski teises kaugemas sugulaskeeles pole etümoloogilist vastet antud sõnale. Seega on toodud etümoloogia küsimärgiline. Paralleelselt esineb eesti keeles sõna *vend*, millel puuduvad ulatuslikumalt vasted teistest läänemeresooime keeltest. Sõnal on vasteid vaid soome murretes, näit. Hollolast „se om min paras ventain, se on niinko vel'ihlan" jne. Vaste annab ka C. G a n a n d e r, kes esitab soome keelest näiteid kujul *Wenno*, omastav *Wennon*, tuues paral-

¹⁰ V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litausk-lettiske) Sprog, København 1890, lk. 168.

¹¹ J. B u d e n z, Magyar-ugor összehasonlító szótár, Budapest 1873—1881, lk. 701.

¹² A. G e n e t z, Unkarin ensi tavuun vokaalien suhteet suomalais-lappalais-mordvalaisiin. — Vähäisiä kirjelmiä, XXX, Helsinki 1898, lk. 17.

vend, lell' ¹⁶. Sisuliselt on seega tegemist eesti-mordva ühissõnaga. Soomeugriline on aga eesti murdeis (Kuusalu) tuntud *sed*i, mis esineb soome (*setä*), lapi (*cæcce*), mordva (*tšetše*), mari (*tšitšə*), udmurdi (*tšuz-murt*) ja mansi (*säs*) ¹⁷ keeles, kuigi mõnede tähenduslike erinevustega.

Vastava emapoolse sugulase tähistajaks on *onu* (soome keeles *eno*). Sõna on tuntud veel vadja keeles (*ono*). Vasted on olemas ka lapi (*æno*) ja Setälä järgi ka samojeedi ja komi keeles ¹⁸. Komi vastetega nõustub ka V. I. Lõtkin, kes toob vastavalt vaste *ун-* (*un-*) ¹⁹. Setälä on püstitanud teooria, et ka antud sõna on lähtunud adjektiivist nagu *isa*. Nimelt ühendab ta *onu-* ja *eno-*tüve, kusjuures adjektiivi tähenduseks on olnud „suur, peamine”. Algul tähistas adjektiiv kõige tähtsamat, ühtlasi kõige vanemat ema venda ning jäi hiljem sugulusterminina ema venna tähistajaks üldse.

*

Veresugulastega aga ei lõpe veel sugulaste ring. Kui patriarhaadi puhul saab vaevalt kõnelda sugulastest ning täpsemaist sugulasmõistetest, siis patriarhaadiga seotud monogaamil põhjenevad abieluvormid soodustasid sugulasmõistete ja koos sellega sugulusterminoloogia arenemist. Monogaamia ongi jäänud põhiliseks ning loomulikuks abieluvormiks, sest see vastab kõige paremini inimkonna soolisele jagunemisele. Üksikud kõrvalepõiked iganditena, nagu mitmenaisepidamine muhameediusulistest maades (Türgis) ja mitmemehepidamine Tiibetis lähemas minevikus on ikkagi juhuslikku laadi eriarenguks ning valitsevate klasside või kihtide privileegiks. Just selle tõttu tuleb abielu kaudu tekkinud sugulasi ning sugulusterminoloogiat vaadelda ikkagi monogaamses abielust lähtudes.

6. väi, minia.

Üheks soome-ugri ühtsuseni ulatuvaks sõnaks on *väi* ~ *väimees*:

v ä i, lv vāu miez (Salatsi murdes), vdj vāvū, vps vāvū, krj vāvū, sm vāvū.

Sõnal on vasted olemas ka kaugemais sugulaskeelis, näit. norralapi *vivva*, mordva *ov*, mari *βinge*, *βeɲe*, handi *uõn* 'tütremees,

¹⁶ H. Paasonen, Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatischem Abriss, Helsingfors 1909, lk. 89.

¹⁷ Y. Toivonen, Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten. — Finnisch-ugrische Forschungen, XIX, Helsingfors 1925, lk. 88—89.

¹⁸ E. N. Setälä, Zur frage nach der verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprache. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, XXX 5, Helsinki 1913—1918, lk. 89.

¹⁹ В. И. Лыткин, Отзыв о работе Э. Вяри «Терминология родства в прибалтийско-финских языках», 1953 (käsitäsi asub TRÜ soome-ugri keelte kateedris).

vanema õe mees, noorema õe mees', mansi *vāps* ja ungari *vő*²⁰. Mõned keeleteadlased on vastetena esitanud mari, udmurdi ja komi keeles esineva sõna *von* ~ *vön*, mis siiski on ekslik, sest kokku kuuluvust on raske näidata peale häälikuliste raskuste veel tähendusliku erinevuse tõttu. *von* ~ *vön* (vend) on ühendatav ikkagi eesti *vend*-sõnaga, nagu eespool osutati.

Analoogiliseks terminiks on *minia*, mis esineb samuti kõigis läänemeresoome keeltes:

minia, lv *mīna*, vdj *mindja* ~ *miñña*, vps *mind*, krj *miñña*, sm *miniä*,

samuti kaugemais sugulaskeelis, näit. norra-lapi *mannje* ~ *mañje*, komi *moñ*, udmurdi *meñ*, mansi *moñ*, *māñ*, ungari *meny*. Sealjuures tuleb märkida, et keeliti esineb sõna venna naise, eriti noorema venna naise tähenduses.

Niisiis on sõnad *vai* ja *minia* soomeugrilised, kusjuures viimane on kinnituseks sellele, et soome-ugri ühtsuse ajal valitses juba patriarhaat, sest müidu poleks saanud esineda taolisi naissoost isikuid väljendavaid sugulustermineid (laenuid *sõsar*, *tütär* ja *eit* on keelde tulnud hoopis teistel põhjustel).

7. küdi, käli.

Peale liivi keele esineb läänemeresoome keeltes mehevonna tähenduses sõna *küdi*:

küdi, vdj *tšütü*, vps *küdu*, krj *küdü*, sm *kyty*.

Läti keele mõjul on sõna kadunud liivi keelest ja asendunud saksa-läti laensõnaga *švā'gar*, samuti on ta eesti keeles hakanud taanduma liitsõna ees, kuigi esineb muredegi aktiivsena ning on fikseeritud ka kirjakeeles. Sõnal on vasteid kaugemais sugulaskeelis. Nii toob Ahlqvist vaste handi keelest *kiti*-sõna näol, põhjendades ühtlasi usutavalt *t* ~ *t* vaheldust²¹. Vasted on olemas veel mansi (*kil*) ja mordva (*kefta*) keeles, kuigi mitmete eri tähendustega.

Siinkohal tuleks vaatluse alla võtta veel *käli* 'mehe vennanaine':

käli, lv *kälü*, vdj *tšälü*, vps *käl'ü*, krj *kälü*, sm *käly*.

Kuigi tänapäeval on märgata mõningaid segunemisi, on sõna põhiliselt olnud ikkagi feminiinse isiku märkijaks (maskuliinse isiku jaoks kujunes keeliti välja liitsõnaline termin *kälimees*). Etümololoogiliselt on sõna ühendatav samade handi ja mansi vastetega, mis toodi *küdi* puhul. Ka sõnade tähenduse analüüs ei abista, sest näit. mansi keeles on sõnal väga palju tähendusi: naise noorem õde, naise noorema venna tütar, naise vanem õde, naise õe mees jne.²²

²⁰ R. E. Nīrvi, Synonyymitutkimuksia sukulaismistön alalta, Helsinki 1952, lk. 184.

²¹ A. Ahlqvist, Eräästä sekäkonsonantista ostjakin kielessä. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja I, Helsinki 1886, lk. 88.

²² K. F. Karjalainen, Wie EGO im ostjakischen die verwandten benennt, Helsingfors 1912, lk. 34.

Järelikult märgib sõna nii mees- kui ka naissugulast. Häälikuliselt võivad handi ja mansi termineile vastata nii *küdi* kui *käli* (olenevalt murretest). Kõike arvesse võttes järeldub, et häälikulise arenemise tulemusena on handi ja mansi keeles sõnad *küdi* ja *käli* liitunud üheks sõnaks, mis kannab mõlema liitunud sõna tähendusi. Seega on nii *küdi* kui *käli* soomeugrilised sõnad.

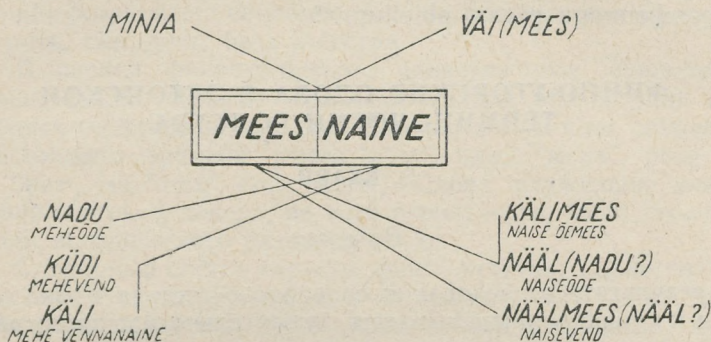
8. *nadu*.

Meheõe tähenduses esineb läänemeresoome keeltes *nadu*, kusjuures sõna tähenduses võib märgata üksikuid kõikumisi:

n a d u, vdj *nato* 'mehe või naise õde', vps *nado* 'meheõde',

krj *nado* 'mehe- või naiseõde', sm *nato* 'mehe- või naiseõde'.

Sõnal on kindel vaste olemas udmurdi keeles *nuda*-sõna näol²³. Võib oletada, et ta esines varem teisteski soome-ugri keeltes, kuid on nüüd kadunud.

Joon. 2. Sugulased abielu kaudu.

Puhtläänemeresoomeliseks sõnaks on olemasolevate andmete põhjal *nääl* 'naiseõde', kohati ka 'naisevend' ja sellest tuletatud *näälmees* 'naisevend'.

Esitatud joonisest 2 saab teha mõned järeldused. Eeskätt paistab silma, et soomeugrilist päritolu on just mehe lähemaid sugulasi märkiv sõnavara, samal ajal kui naise sugulaste jaoks on läänemeresoomelised sõnad või liitsõnalised terminid. See vihjab soome-ugri rahvaste juures eksisteerinud vanale tavale, kus naine saadi röövimise teel. Sel puhul muidugi jäid mehele tundmatuks naise sugulased, samal ajal kui naine, elades mehe kodus, oli tuttav kõigi oma mehe lähemate sugulastega. Hiljem asendus röövimine ostmisega või röövimiskombe näilise täitmisega, kusjuures mehel säilisid sidemed naise sugulastega. Just sellisest vormist

²³ A. Ahlqvist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, Helsingfors 1875, lk. 214.

võivadki pärineda läänemeresoomelised terminid (*nääl, näälmees, kälimees* jt.).

Kõike eelnevat võiks kokku võtta järgmiselt:

1. Soome-ugri ühtsuse ajal valitses patriarhaalne sugukonnakord. Olid olemas väljakujunenud abielusuhted, kus tunti lähemaid perekonnaliikmeid, nagu mees, naine, isa, ema, poeg, tütar, vend ja õde.

2. Soome-ugri ühtsuse ajal eksisteerisid algupärased sõnad kõigi nimetatud mõistete tähistamiseks, millest suurem osa on tänapäevani säilinud (*mees, naine, poeg, vend, isa, ema, enne*). Õde ja tüdarta tähistanud sõnad on aga keele ajaloolise arenemise käigus kadunud.

3. Soome-ugri ühtsuse ajal valitsenud abielusuhted kajastuvad sõnavaras, millest ilmneb, et valitses paarisabielu, nagu kinnitavad sõnad *väimees, minia, nadu, küdi, käli*.

4. Soomeugrilist algupära on peamiselt mehe sugulasi märkivad sugulusterminid, mis vihjab sellele, et naisel katkesid sidemed oma perekonnaga pärast abiellumist.

ФИННО-УГОРСКИЕ СЛОВА В ЭСТОНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РОДСТВА

Э. ВЯРИ

Резюме

В результате исследования словарного состава языка можно прийти к существенным выводам относительно прошлого народа, говорящего на данном языке, причем для достижения этой цели лингвисты должны работать в тесной связи с историками, фольклористами и представителями других наук. Те или иные умозаключения могут быть сделаны также и о существовавших ранее формах брака и об изменениях в области семейной жизни, так как уже в глубокой древности родственные связи обозначались в повседневной жизни определенными терминами. Вместе с изменением форм брака могло изменяться и значение слов, могли появляться новые слова и утрачиваться старые термины.

Так, например, к глубокой древности восходят слова *mees* и *naine*, значившие первоначально 'мужчина' и 'женщина', но ставшие впоследствии обозначать родственные отношения, т. е. 'муж' и 'жена'. Слова *isa* 'отец' и *ema* 'мать' обозначали родственные отношения уже в далеком прошлом, однако в венгерском языке слово *ema* утратило это значение. Своеобразное положение занимает слово *enne* 'мать, мама', сохранившееся лишь в эстонском, водском и венгерском языках. К числу древних терминов родства относятся также *poeg* 'сын', *laps* 'ребенок', *vend* 'брат', *lell* 'дядя' (брат отца), *sedi* 'дядя' (брат матери), *onu* 'дядя' (брат матери), *väi* 'зять', *minia* 'сноха, невестка', *küdi* 'деверь', *käli* 'золовка', *nadu* 'свояченица'.

В течение долгого времени представлялась неясной этимология слова *vend* 'брат', которое считали шведским заимствованием в эстонском языке, а его соответствия в финском языке — позднейшими заимствованиями из эстонского языка.

Ближайшие родственные отношения обозначают также слова *tütär* 'дочь' и *sõsar* 'сестра', но они заимствованы из балтийских языков. Особое место занимает слово *pääl* 'свояченица', которому до сих пор не найдено соответствий в отдаленных родственных языках, вследствие чего следует полагать, что слово это прибалтийско-финского происхождения. Обогащению эстонской терминологии родства способствовали в известной мере и сложные слова, образованные на основе старых терминов, напр. *väimees*, *kälimees*, *päälmees*.

При рассмотрении слов, обозначающих как кровное, так и семейное родство, можно установить следующее:

1. В период финно-угорского единства господствовал патриархальный родовой строй. В это время уже имелись такие определяющие ближайшее семейное родство понятия, как муж, жена, отец, мать, сын, дочь, брат и сестра.

2. В период финно-угорского единства уже существовала исконная финно-угорская терминология для обозначения вышеуказанных понятий, причем большая часть этих слов сохраняется до настоящего времени (*mees* 'муж', *aine* 'жена', *poeg* 'сын', *vend* 'брат', *isa* 'отец', *ema* 'мать'). Слова, служившие для обозначения сестры и дочери, по всей вероятности, были утрачены в процессе исторического развития языка.

3. Словарный состав периода финно-угорского единства отражает также господствовавшую в то время форму брака, причем о моногамии свидетельствуют такие термины родства, как *väi* 'зять', *niipia* 'невестка', *küdi* 'деверь', *käli* 'золовка', *padu* 'свояченица'.

4. Основная масса исконной финно-угорской лексики, определяющей степень родства, связана с обозначением родственников по линии мужа, что свидетельствует о том, что у женщины прерывалась связь со своей семьей после того, как она выходила замуж.

ÜHEST VÕIMALIKUST AKADI LAENSÕNAST

U. MASING

Ersamordva-vene sõnastikus esineb järgmine rühm sõnu:
максанька, обл. невеста, девушка на выданье.

максневтемс, -втьс 1) заставить раздавать, отдавать, выдавать, подавать; 2) заставить присваивать (имя и т. п.).

макснекшнемс, -несь передавать, раздавать, выдавать, отдавать.

макснемс, -несь 1) давать, отдавать, выдавать, раздавать; 2) присваивать (имя и т. п.).

максница дающий, подающий.

максовомс, -всь 1) отдаться; 2) мочь дать, отдать; 3) мочь выдать (замуж); *мирденень эзь максов* замуж не могли выдать.

максовтомс, -втьс 1) заставить выдать, отдать; *максовтык ярмарктнень* заставь его отдать деньги; 2) заставить присвоить (имя и т. п.).

максозь отданная, выданная (замуж); *тейтересь максозь омбо велев* девушка выдана замуж в другое село.

максокшномс, -нось 1) давать, отдавать; 2) выдавать (замуж).

максома подача, передача ◊ *вий максома* источник силы; *лезэнь максома* помощь, содействие.

максомс, -ссь 1) дать, отдать, подать; 2) выдать; 3) присвоить, дать (имя и т. п.); *максомс героень лем* присвоить звание героя ◊ *максомс вал* дать слово, обещать; *максомс пря* 1) сложить голову; 2) сдаться, подчиниться, капитулировать; *максомс вайгель* подать голос; *мель максомс* выразить желание; пожелать; *а максан пря* не поддамся; *вий максамс* при-
дать силы.¹

Sama sõnarühm esineb mokša-mordva sõnastikus:

максовомс, -всь ф. возм. от *максомс*.

максома 1) вручение; 2) оказание (помощи); 3) наделение (чем-л.); 4) предоставление; отвод (земель и т. п.); 5) возложение (обязанностей и т. п.).

¹ М. Н. Коляденков и Н. Ф. Цыганов, Эрзянско-русский словарь, Москва 1949, лк. 128 jj-d.

максомс, -*кссь* 1) дать; 2) вручить; передать; предъявить; 3) подать, оказать (помощь); *максомс лезкс* оказать помощь; 4) наделить, снабдить; *максомс мода* дать землю, наделить землей; 5) доставить, предоставить; *максомс возможность* дать возможность; отвести (помещение, землю и т. п.); 6) выдать *максомс мирденди* выдать замуж; 7) сдать, выдержать (экзамен и т. п.); 8) поручить, задать; *максомс меземезе тонафнемс* задать выучить; 9) перен. возложить (вину, обязанность и т. п.)

◇ *максомс загадка* загадать загадку; *максомс нагрузка* дать нагрузку, нагрузить; *максомс клятва* дать клятву, поклясться. *максомс честь* отдать честь; воен. козырнуть разг.

максомс пря 1) сдаться; 2) отдаться (чему-л.); *максомс пря сембе тевс* отдаться делу.

макссемс, -*есь* (многокр. ф. от *максомс*) 1) давать; 2) вручать, передавать; предъявлять; 3) подавать; оказывать (помощь); 4) наделять (снабжать); 5) доставлять, предоставлять; отводить (помещение и т. п.); 6) выдавать; 7) сдавать; выдерживать (экзамены и т. п.); 8) поручать; задавать; 9) возлагать (обязанности и т. п.) ◇ *макссемс честь* воен. козырять разг.; *шиньясь максси лямбе* солнце излучает тепло.²

макссемс пря (многокр. ф. от *максомс пря*) 1) сдаваться; 2) отдаваться (чему-л.).

максф 1) дан(ный) и т. д. (*максомс*).³

Sõna *maksoms* põhitähendus seega on 'andma'. Kuid mõiste 'andma' on analüüsitav mitmeti, kas või nii, et 'andmine' on 1) tasumine, hüvitamine mingi osutatud teene (või asja) eest; 2) annetamine, kinkimine ilma hüvitamise varjundita; 3) andmise toiming, ulatamine, panemine. Kui analüüsida mordva folkloristlikus kirjanduses *maksoms*-sõna kasutamist sel alusel, siis paistab, et sõna esineb ainult 1. ja 3. tähenduses, mitte aga 2. mõttes. Tekstides ülitavaline *mirdene maksoms* 'mehele andma (tüdurukut)' näib nagu kuuluvat just 2. rühma, kuid siin on ometi tegemist hüvitusega töötanud või muid teeneid osutanud kosijale⁴. Liiatigi, mordvalaste juures mainitakse olnud tavaline peigmehe asumine mõrsja koju⁵. Abiellumist kirjeldavais tekstides võib

² H. Paasonen, Mordwinische Chrestomathie, Helsingfors 1909, lk. 92 (429) eksib andes *maksššoms* M. frequ. 'bieten (einen preis)'. Ta tekstides see sõna esineb lihtsa frekventatiivina 'andlema' ja ka lauses *lavəšnəks maksši vašəñants iŋksa vete valft* (lk. 54) ei ole mõeldud rahasumma lubamist, vaid viierublaste mitmekordset pakkumisliigutust.

³ С. Г. Потапкин и А. К. Имяреков, Мокшанско-русский словарь, Москва 1949, lk. 154 jj.

⁴ Vrd. F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn 1946, lk. 51.

⁵ H. Paasonen — P. Ravila, Mordwinische Volksdichtung I. — Suomalais-Ugrilainen Seuran Toimituksia (edaspidi lühendatult SUST) 77 (1938), lk. 107.

maksoms ilma ühegi täiendita olla 'naiseks andma, abielluma' ja tohib ütelda koguni mehe kohta *poni maksmo- -kařksenzę* 'er dreht die Bastschnuren für seine Einheirat' (SUST 77 [1938], lk. 107). Kuigi võib sageli sõnale tõlkida 2. mõtte, ometi seos, milles ta esineb, osutab pigemini muud, näiteks: *avanctę maksšneš grešnojne pondo med'* 'ihrer Mutter schenkte die Arme ein Pud Honig' (SUST 77 [1938], 310), kuigi siingi on tegemist hüvitusega. Pealegi neis tekstides ei näi *maksoms* iial esinevat rööbiti sõnadega, mis tähendavad annetamist, — temaga ei kaasu *kajams, kažems* jt. — Võimalik, et hüvitamisevarjund küll alati ei puudu neilgi puhkudel, mis näivad kuuluvat 3. rühma. Näiteks ka järgmisis lauseis: *mastoroš' laņks niške-pas maksšs* 'N. gab auf die Erde' (SUST 77 [1938], 8); *niške-pas sonze maksizę, veđežne maksijņze ne kaltneņ* 'N. hat es gegeben, hat ins Wasser die Fische gegeben' (SUST 77 [1938], 25). Vähem on seda varjundit kindlasti lauseis, nagu *mejs verez kedenk kepe cįņk alov šuk-praņk tiņ maksijņk* 'warum hebt ihr eure Hände empor und macht eine tiefe Verbeugung' (SUST 81 [1939], 164) ja vahest üldse mitte selliselt semiitlikult kõlavais väljendeis, nagu *мель максомс* 'выразить желание; пожелать,' *valiņ maksija* 'Wortgeberin' (SUST 81 [1939], 341 mõrsjaitkude alustaja, mõrsjavitaja); *istak valgej a maksij* 'so ohne weiteres gibt es keine Stimme von sich' (SUSA 12,1 [1894], 30); *mon valgej maksan ko-lokol* 'ich gebe (dir) eine Glockenstimme' (SUST 81 [1939], 341; küllap õieti vaid 'ma teen kellahäält'). Kaasaegsed ersa tähendused *максомс вал* ja *максомс вайгель* jaoks ehk on alles üsna hilised arenidid.

Esineb küllaltki väljendeid, milledes *maksoms* eesti keelde võiks tõlkida 'maksma', nagu *si-ņ ša-da a:našt kisi-đindā maksij-mā* 'sie verlangten einhundert und wir geben (es) für sie' (SUST 81 [1939], 449), sest meie 'maksma' on ju osalt 'hüvitama, tasuma' ja seda kõigis läänemeresoome keelisk. Kuid neis vist kõigis — nähtavasti mitte vepsa keeles — tähendab see sõna ka 'väärt olema' ja see tähendus mordva keeles sootuks puudub! Seda siirdust mõista ja seletada pole nii kerge, nagu algul paistab. Tõsi küll, võib Setälä järgi lihtsalt väita, et „fi. m a k s a a 'bezahlen' und 'kosten', urspr. nur 'geben', wie mord. *maksoms*, welche urbedeutung die doppelte bedeutung des finnischen erklärt"⁶, aga Setälä ei ütle, kuidas ta seda võimalust kujutleb.

Infinitiivist või verbi 1. ja 2. isikust ei saanud see muutus läh-tuda. Muutuse teke 3. isikus paistab küll lihtne, kuid sõnastamisel libiseb käest. Et siirdumine teisele tähendusele ei toimunud auto-maatselt või kogemata, seda näitavad kaks asjaolu. Esmalt see, et mordva keeles pole algmeidki teisest tähendusest. Teiseks see, et

⁶ E. N. Setälä, Zur frage nach der verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen sprachen. — Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (lühendatud SUSA) 30, 5 (1913—1918), lk. 92 märkus.

vepsa keeles teine tähendus puudub⁷, kuigi sellest vist küll ei järgne, et see oleks puudunud läänemeresoome aluskeeleski. Ja siia kuulub seegi seik, et lüüdi murdeis sellise väljendi kõrval, nagu *tämä hebo maksau rubl'ad višküme*, esineb vahest eriti siis, kui tuleks ütelda 'nemad maksavad, on väärt', konstruktsioon passiiviga. Nõnda *hebod maksetti kūs küssadad rubl'ad* 'kuusi hevosta maksoi (oli hintana) kuusisataa ruplaa' või *kuin gaz ei voinu miä-rätä, mi* (minka verran) *maksetti* (kuid SUST 69 [1934], 195 tõlgitakse see väljend 'mitä maksoi') *kakš karabl'id* (laivallista) *kirpit'šäd* (tiiliä)⁸.

Võiks ehk arvata, et siirdumine on lähtunud ebamäärasteist küsimusist, nagu 'mis/mida (see) maksab?' = 'mida see annab sulle müüjana?' ja 'mida pean mina andma selle eest ostjana?'. Teiste sõnadega: kui inimesed hakkasid mõtlema eraomaniku seisukohalt, kui 'mina maksan' ei tähendanud enam hüvitust kaasinimese sõbraliku käitumise eest, vaid mingi konkreetse väärtasja eest, siis see küsimus läks kahemõtteliseks. Siis, kui ei hüvitatud enam kaasinimese lahkust sarnleva lahkusega — konkreetse eseme olles tänuikkuse sümboliks —, vaid loovutatud väärtust taolise väärtusega, algas 'maksma' algühenduse lõhenemine. Kui juba hüvitatakse loovutatud väärtust, siis inimene eksisteerib asjade omanikuna, mitte enam vajaliku ja abivalmis kaasinimesena. Kui kunagi 'lehm maksab' võis tähendada ainult 'lehm annab (piima jt.)', siis tähenduse siirdumisel see väljend ütleb 'lehm on võimeline andma hõbedat ja muidki lehmast mitteerituvaid asju'. Mida pisemaks kahanes rikaste arv, seda kindlamini selline väljend tähendab juba 'minult nõutakse, kui tahan lehma' ja mitte 'mulle antakse, kui loovutan lehma'. Teiste sõnadega: seda enam hakkab lihtnimene end tundma igavese ostjana ja maksjana. Sest kui rikkad temalt tahavad lehma, siis nad võtavad juba maksmata ja suvatsevad nõuda 'maksu' sellegi eest, et nad lihtsurelikule on ohverdanud enestele kuuluva võimaluse osta endale üldse midagi.

Siirdumist võiks kujutella küll lähtuvat ka hüüdeist, nagu 'mis see maksab!' = 'see ei anna midagi, sel ei ole mingit väärtust'. Kuid, paraku, selliseid väljendeid on ainult eesti keeles ja vahest ka soome keeleski. Näiteks võiksid ehk olla laused, nagu *mitä maksaa nyt enään koreus, kun kaikki on mennyt?*⁹. Jääb kahtlaseks, kas neid või neile sarnaseid esineb muis läänemeresoome keelis.

⁷ Arvasin ta puuduvat karjala keeleski, sest mu loetud vähestes tekstides esines *maksua* ainult tähenduses 'tasuma'. Filoloogiateaduste kandidaat P. Palmeos juhtis lahkesti minu tähelepanu P. Pohjanvalo teoses „Salmin murteen sanakirja”, Helsinki 1947, lk. 83 esinevale *maksua* 'olla jonkin arvoinen'. Teine tähendus on registreeritud ka J. Kujola, Karjalan kielen opas. Uusittu laitos. Helsinki 1922, lk. 79 väljendis *sen maksaj* 'sen arvoinen (selle väärt)'.

⁸ J. Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja, Helsinki 1944, lk. 229.

⁹ Nykysuomen Sanakirja III (1954), lk. 378 ja seal II b. esitatud näited tähendusele 'olla jnk arvoinen; hyödyttää; kannattaa, olla vaivan arvoista, anta aihetta'. Lähedased on küll sellised indefiniitsed väljendid, nagu *kylläpä se maksakin, kaikki maksaa nykyään*, seega näidete rühm tähendusega 'maksaa paljon, olla kallis(ta)'.

Kuid 3. isik — analoogiliselt võis käsitada 1. ja 2. isikutki — ometi ei olnud ainult objekt, mida keegi 'mina' soovis või pakkus. Ta võis olla tegutsev subjektiki, küll konkreetne, küll abstraktne, mõistusega või mitte. Nõnda sugeneb kolm täielikult erinevat kõnelemisviisi. Kui ütelda *poiss maksab leiva/leiba*, siis see tähendab: a) 'poiss annab kellelegi midagi tasuks', sõltuvalt kontekstist ja objektist, kas objekti eest või on objekt ise tasuks; b) 'poiss on midagi väärt', mida või mille ma loovutan, et teda saada endale; c) 'poiss on midagi väärt', mida või mille saan siis, kui loovutan poisi. Selliseis väljendeis on kujunenud teatavad tavad. Nõnda tähendab *poiss maksab leiba* küll kõike kolme, kuid *poiss maksab koera* (osastav), et ta maksab koera eest. Natuke selgemaks on eristamine kujunenud abstraktsete mõistete ja toimingute puhul. Lause *tarkus maksab nuttu* on mõistetav kolmel kombel: a) 'tarkus hüvitab nuttu, maksab nutmise eest'; b) 'nutmisega pean hüvitama mina, et saada tarkust'; c) 'kui minult tahetakse tarkust, tuleb mulle hüvitada nutmisega'. Kuid lause *tarkus maksab nutu* tavaliselt tähendab ainult, et 'tarkus hüvitab nutmise'. Seega siis ei ole Wiedemanni omistatud 3. tähendus eesti verbile, nimelt 'taugen, lohnen, helfen, der Mühe wert sein'¹⁰ midagi enam-vähem iseseisvat, vaid sama, mis 'kosten, wert sein'. Uued varjundid sõltuvad ainuüksi lause subjekti või objekti olust. Loomulikult võib osasihitise asendada *da*-infinitiiviga ja eitavais lauseis esineb ainult osasihitise või *da*-infinitiiv. Kuid paistab, et selle uue varjundi poolest ei ole läänemeresoome keeled enam üksmeelsed. Osasihitise eitavas lauses esineb vähemalt eesti, liivi, lüüdi, soome ja vadja keeles, nõnda siis: eesti *ei maksa vaeva*; liivi *jumäl je'tsð mæg_äb maksam midagiD* 'vor Gott gelten wir nichts'¹¹; lüüdi *ei maksa se miez äijäd* 'ei ole paljon arvoinen se mies'¹²; soome *ei maksa enää vaivaa lähteä*¹³; (vadja *eb mahsak kertajD* 'ei maksa kertakaan'¹⁴). Samades keeltes esineb eitavas lauses *da*-infinitiivgi, nõnda eesti *ei maksa alustada*; liivi *äb_maksä irgð* 'es lohnt sich nicht anzufangen'¹⁵; lüüdi *ei maksa pient d'orššid püstädä* 'ei kannata pistää (ahraimella tuulastetaessa) pientä kiiskeä'¹⁶; soome *niin vähäpätoinen ettei maksa mainitakaan*¹⁷; vadja *eb mahsak kertajD* 'ei maksa kertakaan'¹⁸. Osasihitise esineb kindlasti eesti, karjala ja vadja keeles, liivi ja lüüdi keele kohta pole selliseid andmeid ja soome keeles kasutatakse verbi osasihitisega selles tähenduses nähtavasti ainult teatavail puhkudel. Eesti keeles

¹⁰ F. W i e d e m a n n, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. St. Petersburg 1893, lk. 568.

¹¹ L. K e t t u n e n, Livisches Wörterbuch, Helsinki 1938, lk. 215 b.

¹² J. K u j o l a, Lyydiläismurteiden sanakirja, lk. 229.

¹³ Nykysuomen Sanakirja III (1954), lk. 378.

¹⁴ L. K e t t u n e n, Vatjan kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos, Helsinki 1930, lk. 49.

¹⁵ L. K e t t u n e n, Livisches Wörterbuch.

¹⁶ J. K u j o l a, Lyydiläismurteiden sanakirja.

¹⁷ Nykysuomen Sanakirja III.

¹⁸ L. K e t t u n e n, Vatjan kielen äännehistoria.

võiks ütelda üks tubli leelutaja maksab kaks kaasitajat, karjala keeles *se mužikku vel'li maksas kaksi tavallista mužikkua*¹⁹, vadja keeles *ühshi üvä elgettaja mahzap kahi kázikkā*²⁰, aga eesti keeles igatahes võivad säärasel korral subjekt ja objekt olla abstraktsedki. Soome keeles nähtavasti ei esine *maksaa vaivaa*, sihitiseks peab vist verbi sellise tähenduse juurde olema enam-vähem konkreetne mõiste, nagu lauseis: *Yritys maksoi monta hikipisaraa, unetonta yötä*; *Taistelu maksoi paljon verta*; *Jokainen hyökkäys maksaa miehiä*; Asia on vietävä päätökseen, *maksoi mitä maksoi* (üldtähendusega 'vaatia, viedä'); Sellaisen miehen puhe, sekin *maksaa jotakin*; Tekee mieli kysyä, mitä tämmöiset *pohdiskelut maksavat* (üldtähendusega 'olla jnk arvoinen; hyödyttää')²¹. Osasihitise asendamine *da*-infinitiiviga jaatavas lauses paistab esinevat ainult eesti keeles (väljendid, nagu *maksab elada*), soome keeles olevat J. Krohn eesti keele eeskujul soovitanud kasutada *maksais elää*²², kuid seda soovitus pole võetud kuuldavaks. Midagi sarnast siiski vist esineb vähemalt küsilauseis, nagu *Maksaako tuollaista nyt murehtia?*²³, milles verbi on selgitatud vastetega 'kannattaa, olla vaivan arvoista, antaa aihetta'. Kui eesti sõna *makslík* 'eintráglich, ausgiebig'²⁴ võtta verbist tuletatuks, siis kuulub ta ka siia, kuid ta tulenemine substantiivist näib usutavam.

Käsiteldud tähendusest on arenenud läänemeresoome keelis ainult eesti keeles esinev veelgi üldistatum tähendus 'gelten, Gültigkeit haben', millele Wiedemann²⁵ annab näiteiks: *se nimi maksab üsna nõrte kohta* 'dieser Name gilt nur von ganz jungen', *kõik se maksab kã sest asjast* 'alles das gilt auch hiervon'. Selles 'kehtima' tähenduses sõna oli ja on väga tavaline, olgu või seepärast, et maksimisvahendite vahelduvus on eestlaste alal ajaloo vältel olnud suurem kui mujal. Sellised väljendid, nagu „teine raha maksab, teine raha ei maksa” on vist kogu Euroopas mõeldamatud. Võimalik, et soome keeles ometi murdeti esineb midagi sarnast. Eelnenud lausenäited liivi ja lüüdi keelest on igatahes kasutanud verbi juba peaaegu selles mõttes.

Ainult eesti ja liivi keeles esineb *kätte maksma* ja Wiedemanni järgi vastav *kättemakslík*²⁶. Soome keeles ja lüüdi murdeis kasutatakse selles tähenduses muid verbe või lihtsalt *maksma* ja vepsa

¹⁹ P. Pohjanvalo, Salmin murteen sanakirja, lk. 83.

²⁰ V. Salminen, Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä, Helsinki 1929, lk. 773.

²¹ Nykysuomen Sanakirja III (1954), lk. 378.

²² Eesti Kirjandus 1917, lk. 41.

²³ Nykysuomen Sanakirja III.

²⁴ F. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch 1893, lk. 568.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Liivi keelest ei registreeri seda küll Kettuse sõnastik. Esineb aga *ne ät kãddõmaksamizpävad* (Üž Testament, Helsinki 1937 [Luuka 21, 22]), kus soome keeles 'ne ovat koston päiviä'. Otsene hebraism see väljend ei ole eesti keeleski ega tarvitse liivi keelde siis olla sattunud eestikeelsest piiblitõlkest.

keeles on Ahlqvist registreerinud *maksustan* 'vetergalla, häämnas'²⁷. Samuti on vepsa keeles omapäraseks *maksta* teine tähendus 'нагребать навоз' ja *maksand* 'нагребание навоза'²⁸, mida esineb ka lüüdi keeles Sununsuu, Pälärvi, Kenjärvi, Nuomoili ja Kuujärvi murdeis, kus tavalise tähenduse kõrval *maksada* on ka 'luoda, ajaa (lantaa kuormaan)'²⁹. Selle tähenduse tekkimiseks ei paista mingit ratsionaalset põhjust. Mulle näib küll kujuteldav, et mõned ülcannetud noorukid võisid hakata pooleufemistlikult, poolpiklikult ütleva *maksada tadeht/höstet* umbes nii, nagu meil vähemalt Märjamaal ütles käimlasse ruttaja, et „lähen pearaha maksma”. Mõned taolised kitsal alal tarvitatud idioomid üldistuvad, teised surevad koos neid kasutanud põlvkonnaga.

Sõna semantika lapi keeles näib veidral kombel olevat mõneti lähemal eesti keelele kui soome keelele, kuid paljud nähtused on praegu omased ainult üksi lapi keelele. Esmalt on huvitav juba see, et subst. *maksu/o*, mis puudub lüüdi ja vepsa keeles ning eesti, karjala, liivi, soome ja vadja keeles tähendab vaid maksmise toimingut ja seda, mida tuleb maksta, mis on maksetav, sisaldab lapi keeles kõik verbilegi omased varjundid. Kui eesti *makslük* 'einträglich, ausgiebig' tuleneb substantiivist, siis tohiks ka ütelda, et eestigi keeles on substantiiv kunagi olnud rikkam. Kui läti *viena maksa* 'einerlei, gleichviel; ükstapuha' ei ole läti uusmoodustis, järgneks jällegi sama. Kuid seegi on pisut võrreldes võimalustega lapi keeles.

Nielsen teatab lapi substantiivi kohta järgmist: *mak'so -vs-* Polmak *maksù*, akk. *màw^wsù*, Karasjoki *maksò*, akk. *máw^wsò*, Kautokeino *maks^w*, akk. *màw^wsìw*, 1. maks; tasumine, kättemaks (payment; retaliation, revenge) — *maksö-an'ger* kättemaksuhimuline (hevngjerrig). 2. väärtus, tähtsus (value, importance) — *dâst dâl ï læk ql(l)io makso* sellest siis ei ole suurt lugu, tähtsust (det har da ikke stor verdi, ikke stor betydning)³⁰.

Lagercrantz loetleb hulga kujusid murdeist. Ta lisab ka ühe huvitavalt ehitatud lausenäite: *nijlas voa-žčuj' josa has jaffu māvssu* (Gen.) *nāla* 'Nils erhielt von Joseph Mehl (wörtl.:) auf die Bezahlung, d. h. als Abkürzung der Bezahlung' (Kvänängen'ist)³¹ — mis hädapärast oleks võimalik eestigi keeles. Olulisem on aga, et Nielsen antud 2. tähendus esineb tal kord (Nessebyst) varjundis, mis on arusaadav just eesti 'kehtima' tähenduse arendina. Öeldavat nimelt ka *sā-nn^e-mqwss?* 'Wortsinn, Wortbedeutung'. Lapi keele

²⁷ Acta Societatis Scientiarum Fennicae 6 (1861), lk. 94. F. Hämäläinen — M. Andrejev, Vepsa-Venäline vajehnik (Moskva—Leningrad 1936) ei tunne sellist sõna ega ükski muu mulle tuttav allikas.

²⁸ F. Hämäläinen — M. Andrejev, Vepsa-venähine vajehnik, lk. 34.

²⁹ J. Kujola, Lydiläismurteiden sanakirja, lk. 230. Nuomoilis selles tähenduses esineb ka *лонηada*, mujal üldiselt *luoda*.

³⁰ K. Nielsen, Lappisk ordbok II, Oslo 1934, lk. 621.

³¹ E. Lagercrantz, Lappischer Wortschatz I, Helsinki 1939, lk. 469.

tõttu tohiks ehk oletada, et kõik need tähendused eksisteerisid substantiivil läänemeresoome aluskeeleski.

Verbi kohta ütleb Nielsen järgmist: *mak'set -vs-* Polmak *mākših^t*, pr. *māw^wsām*, Karasjoki *mākših^k*, pr. *māw^wsān*, Kautokeino *mākših^t*, pr. *māw^wsān* 1. maksma; tasuma, hüvitama (pay; repaÿ, recompense) — *vāero m.* makse maksma (betale skatt) *bāhain buore m.* pahaga head tasuma (gjengjelde godt med ondt); *hējut [hāejot] læ mak'sam mu vaive* halvasti on maksetud mu vaev (har gjengjeldt umaken min på en dårlig måte); *ī mavsē vaive* ei maksa vaeva (er ikke umaken verdt); *mak'sem-hæi've* maksmisepäev (betalingsdag, forfallsdag). 2. väärt olema; kaalukas olema, tähtis olema; tähendama (cost; carry weight, be of importance; mean) — *ol(l)ogō mak'sa?* paljuks maksab? (hvor meget koster det?) *mak'sus dāl mād māvsiš!* see maksku mis maksab! *dū sadne mak'sa ol(l)ō* sinu sõna maksab palju (dit ord har meget å si); *mād dāt sadne mak'sa?* mida see sõna tähendab (hvat betyr det ordet?)³².

Lagercrantz tunneb kõiki neid tähendusi, järjestab ja rühmitab aga umbes nii nagu Wiedemann: 'bezahlen, kosten; nützen, sich lohnen' ja kõik ta kolm näidet tähendusele 'bedeuten' on Nisseby murdest. Need on seetõttu eriti huvitavad, et see varjund sõnale üldiselt näib olevat haruldane. Qvigstadi tekstides esineb umbes 36 'maksma' = 'tasuma' ja 5 'maksma' = 'väärt olema' kõrval ainult kord *dāt vis'sā mavsī, ātte cuddē læ boattam* 'see kindlasti tähendab, et tšuidid on tulnud' (det betod visst at tšjudene var kommet)³³, millele Nessebyst lisaneb mõistatusele eelnev küsimus *Tì-ēdā, Hk-ko mājt rāht māwšsq* 'weisst du, was dieses bedeutet'³⁴ ja vastuseks küsimusele, kuidas on läinud kalapüük, öeldakse, et ta on läinud edasi ja *raht mā,w,ssq tow^u pūrist* 'das bedeutet so (viel) wie gut' (nr. 2944, lk. 378) või koguni sõna tähenduse seletamisel, et „*rāht olm,uš*“ *ma,wssq* „dieser Mensch“ bedeutet' inimest, kes on siin ja keda praegu näeme (nr. 7754, lk. 912). Nende väheste näidete varal pole küll öeldav, mis mõttes 'maksma' = 'tähendama', kas laplasele sõna ja sündmus on identsed või mitte, ilmne on aga, et verbi tähendus neis lauseis on veelgi avardunum kui Nielsen näites. Lagercrantz esitab³⁵ muudki ebatavalist. Esmalt, tema järgi Snåsas tähendab *mākset* 'zahlen; vermögen, Kraft haben, können'; kuid Tännäses erinevad *mākšij* 'zahlen' ja *mēk^Hšij* 'vermögen, leben, können, sich befinden, zurechtkommen; vor Raubtieren Frieden haben', kõnekäändudega *pū-ōrq^Hke-lā:kān mēk^Hšij* 'sich wohl fühlen, gut bei Kräften sein' ja *mak^Hšemēn šēttij* 'zur Ruhe kommen'.

³² K. Nielsen, Lappisk ordbok II, lk. 620 jj.

³³ J. Qvigstad, Lappiske eventyr og sagn I, Oslo 1927, lk. 480: 4a.

³⁴ E. Lagercrantz, Lappischer Wortschatz I, lk. 469.

³⁵ *Ibid.*

Lagercrantz arvab, et Tännäse ξ on sekundaarne ja seega siis Snäsa ja Tännäse murdes on verbile lisanenud üks vastne tähendus, millega ta võrdleb soome *jaksaa*. Tännäses ja Rõroses esineb veel koguni *mek^Hšiehtit* 'essen', mida ehk võib mõista tuletisena eelmisest verbitähendusest, kui taheti peenemalt väljendada mõistet 'endale mugavat olemist valmistama', milleks ju võis lugeda söömistki. Julgen arvata, et arenemine on kulgenud tähenduselt 'maksan' = 'olen väärt, loen' tähendusele 'maksan' = 'tunnen end hästi, saan toime' ja viimase ebamäärasus võimaldas sõna kasutada väga veidralt, kui mõtelda ta alg tähendust.

Kõik muud siia kuuluvad sõnad peaaegu kordavad samu tähendusi ja lapi omapära ei hakka nõnda silma. Siia kuuluvad:

mak'samuš -šš- -š- Polmak *maqsamuš*, Karasjoki *maqsamuš*, Kautokeino *māk'samuš* midagi maksetavat, (raha) võlg (something which has to be paid, (money) liability)³⁶.

māvsâtit Polmak *māw^ssâtēht*, Karasjoki *māw^ssâhⁱhk*, Kautokeino *māw^ssahⁱht* 1. Polmak, Karasjoki tahtma, nõudma maksu millegi eest, nõudma maksmist (want, demand payment for, ask to be paid); — *dât māvsâtii müst dâid gūlid, jâ moṇ* [[mun]] *mak'sim* tema tahtis maksu mult nende kalade eest ja mina maksin (han vilde ha betaling av mig for den fisken, og jeg betalte). 2. tasuma, kätte maksma (repay, retaliate, take vengeance); — *m. bâha būriin* tasuma halba heaga; *gâl moṇ*. [mun] *gâlgâm māvsâtit (dâm dudnji) gō dâl liibâ oažžōm* kindlasti ma maksan (sulle selle eest) kätte, kui selleks juhuse saan (jeg skal nok hevne mig (på dig for det), når jeg får anledning)³⁷.

maṽssâcēt (Tysfjord) demin. ein wenig bezahlen³⁸.

mavsetit ~ *mavsetit* Polmak *māw^ssîtēht*, Karasjoki *māw^ssihⁱhk*, Kautokeino *māw^ssehⁱht* maksma panema; suutma olla maksetav; kedagi panema, laskma oma võlga maksma (cause to pay; be able to be paid; get someone to, let someone pay (what one owes)); Kautokeino ka *māvsâtit* 1³⁹.

māvsulâs -žž- -žž- Polmak, Karasjoki *māw^ssulâš*, Kautokeino *māw^ssolâš* kallis, hinnaline; tähtis (Polmakis tugevam, aulisem kui *dætâlâš*) (dear, costly; important; P stronger, more dignified than *dætâlâš*).⁴⁰

³⁶ K. Nielsen, Lappisk ordbok II, lk. 620.

³⁷ K. Nielsen, Lappisk ordbok II, lk. 651 jj. Viimases tähenduses võrreldav Ahlqvisti vepsa *maksustan*.

³⁸ E. Lagercrantz, Lappischer Wortschatz I, lk. 649. Võrreldavad on soome frekventatiivid *maksella* ja *makseskella* ja Nielsen antud *māvsâtâdât* ja *māvsâšit*.

³⁹ K. Nielsen, Lappisk ordbok II, 651 jj. Võrreldav soome *maksattaa* 'maksma panna, maksta lasta'.

⁴⁰ K. Nielsen, Lappisk ordbok II, lk. 652. Taolised eesti *maksuline*, soome *maksullinen* ei ühtu aga sisult.

Raskuseks pole see, et mordva verbi tüvevokaaliks on -o ja läänemeresoome verbil -a, on ju muidki taolisi sõnu⁴¹. Raskem paistab asjaolu, et mordva verbile ei esine vastavat substantiivi — tal ju võiks olla paarik nagu *morams* — *mor(o)*. Säärase paariku puudumisest saaks järeldada, et verb on primaarne ja substantiiv sekundaarne. Järeldust toetaks seik, et substantiiv puudub lüüdi ja vepsa keeles. Kuid ta olemasolu lapi keeles ning ta mahutavus seal võrreldes eesti, karjala, liivi, soome ja vadja substantiiviga — need on tõepoolest ju tardunud või koguni kadumas — annab õiguse oletada, et substantiiv on eksisteerinud läänemeresoome aluskeeleski. Kaks seika koguni osutavad, et substantiivi tähendus läänemeresoome aluskeeles oli umbes sama avar nagu lapi keeles praegu. Eesti või liivi keelest on lätlased laenanud *maksa* 'die Zahlung, Bezahlung' ja *maksât* '1) (be)zahlen; 2) kosten', mille refleksiiv *maksâtiês* tähendab 'bezahlen, auszahlen, liquidieren', kuid ka 'kosten'⁴². Sellest, et läti keeles on verbil ainult kaks tähendust, ei järgne, et muud tähendused eesti, karjala, liivi, soome ja vadja keeles oleksid tekkinud kaunis hilja, sest läti keeles esineb kõnekäändudes muidki varjundeid. Nõnda *tas darbu nemaksâ* 'das lohnt sich der Mühe nicht' ja selle väljendi laenatuse tõttu võib arvata, et ka *viena maksa* 'einerlei, gleichviel' ei ole läti uusmoodustis. Et aga praegu eesti keeles ja vist liivigi keeles ei tavatseta ütelda nõnda, siis järgneks, et substantiivi *maks* tähendus neis keeltes on ahenenud. Et just eestlased on sõna tähendust ahendanud, järgneb teisestki seigast. Samade tekstide tõlgete võrdlemisi ilmneb, et liivlased ei pelga kasutada *maks(ma)* kohtadel, kuhu nad ei ole sobinud eestlaste meelest, näiteks liivi: ... aga palkõm ja ändam entš jeng *maksõks* pägind pierast; eesti: ... vaid ise talitama, ja andma oma

hinge lunastamishinnaks paljude eest; soome: ... vaan palvelmaan ja antamaan henkensâ lunnaksi monen edestä (Markuse evangeelium 10, 45, Matteuse evangeelium 20, 28); liivi: ... ja sin Iza, kis sallõ näb, *maksab* sinnõn jara; eesti: ... ja su isa, kes näeb salajasse, tasub sulle avalikult; soome: ... ja Isäsi, joka näkee salassa, maksaa sinulle julkisesti (Matteuse evangeelium 6, 4. 6). Luuka evangeeliumis (14, 12. 14) kasutab iga tõlge ise sõna.

Põhjuseks sellele erinemisele näib olevat, et eestlasele sõnaga *maks* paratamatult assotsieerub kohustatus, liivlasele mitte. Mu meelest sama järgneb vastupidiseist näiteist, kohtadest, kus eestlane kasutab *maksma*, liivlane mitte, näiteks: liivi: ... tēg ändat kymmōz jag; eesti: ... te *maksate* kümnnist; soome: ... annatte kymmenykset (Matteuse evangeelium 23, 23); eesti: ... selle *maksan* mina tagasi tulles sulle ära; liivi: ... tãgiz tulds ma tazantõb sinnõn jara; soome: ... sen minä palatessani maksan sinulle (Luuka evangeelium 10, 35).

⁴¹ P. Ravila, *Finnisch-ugrische Forschungen* 20 (1929), lk. 83 jj.

⁴² K. Mülenbachs — J. Endzelins, *Latviešu vālodas vardnīca II*, Rīga 1925—1927, lk. 554 jj.

Ka sõna (*kätte*)*makslik* substantiivist tuletatuna näitaks, et muiste substantiivi tähendus oli haardelisem.

Et on küllaltki sõnu, mis esinevad ainult mordva keeles ja läänemesoome keelis ning puuduvad kaugemais sugukeelis, võiks sellegi sõna puhul olukorraga leppida. Budenz küll on leidnud talle ugri etümoloogia, ühendades ungari *biz* 'concedere, committere', *bizni* 'vertrauen', *biztat* 'fiduciam addere, animare', *biztos* 'tutus, securus', *bizon(y)* 'verus, certus', *bizonyos* 'certus'⁴³. Keegi aga pole nõustunud temaga ja sellele ungari sõnale on leitud hoopis sobivam vaste.

Teisalt aga, et mõistete 'andma' ja 'maksma' väljendamiseks mordva keeles on ja küllap oligi rohkesti sõnu, nagu *kajams*, *kažems*, *pandoms*, *putoms*, *tujems* jt., ning et need esinevad teisteski soome-ugri keelis, siis ei ole vastse sünonüümi tekkimine täiesti endastmõistetav. Arvan, et see sõna on laenatud akadi keelest või mingist Ees-Asia kaupmeeste žargonist. Viimane on vist esimesest tõenäolisem, sest kuigi sõna on akadi keelest sattunud paljudesse muudesse semi keeltesse, vaevalt ta on algupäralt semiitlik. Ta puudub küsimust otsustavas etioopia keeles ja küllap foiniikia keeleski ning muudes keelteski on ta ilmne ja teadlaste poolt tunnustatud laensõna akadi keelest või sealt laenajailt.

Akadi keeles Delitzschi andmeil esineb järgmist, milles puudub pikemat seletust vajav ja siin ebaoluline. Tüvi *m k s* on aluseks järgmistele substantiividele:

maksu tõenäoselt 'kõidik, kütke' (Bande, Fessel), nii *puður maksišu* 'ava, vallanda tema kõidik' (IV R 54, 43a. 5b);

maksātu esineb K 246 col I 72 '*ma-ak-su-tú*, mis on põranda tolmus', Delitzsch ei anna tõlget, küllap hiljem loetud teisiti;

miksu 'toll, maks' (Zoll, Steuer): ŠA.KUD.DA = *mi-ik-si* (K 56 col III 2);

mâkisu 'tölner, maksurentnik' (Zöllner, Steuererpriester): lu ŠA.KUD.DA. AG.A = *mâkisu* (II R 38, 9e. f);

makkâsu 'tölner, maksurentnik': '//////////i A = *ma-ak-ka-su* (V R 21, 4d);

makkasu, *makasu* 'liik datleid' (eine best. Art von Datteln): Str. II 886, 2 III, 255, 4, mille siia kuuluvuses Delitzsch kahtleb⁴⁴.

Uuemad, kuid mõneti puudulikud andmed on:

makâsu, *makâšu* (binden?, verpflichten?) Zoll, Steuer (*miksa*) erheben, einnehmen, bekommen. — IV, 1 (*namkusu*) erhoben werden (Steuer *miksu*).

⁴³ J. Budenz, Magyar-ugor összehasonlító szótár, Budapest 1873—1881, lk. 485 (487).

⁴⁴ F. Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch, Leipzig 1896, lk. 407. Tsitaatides tähendab: R — H. C. Rawlinson, The Cuneiform Inscriptions of Western Asia köiteid; K — avaldamata tekste Assurbanapli raamatukogust; Str — J. N. Strassmaier, Alphabetisches Verzeichnis der assyrischen und akkadischen Wörter. Sumerikeelsed vasted süllabaaridest kirjutatakse majusklitega.

maksu, pl. *maksi* Band, Fessel (? , Verpflichtung?).

miksu, pl. *miksi* Zoll, Steuer, Abgabe. — *mikis kāri nēbēri*
Kai- (und) Überfuhrzoll. — *mikis eqli* Grundsteuer.

mākisu Zolleinnehmer, Zöllner, Steuererheber.

makkāsu, *mākāsu* babylonische Dattel ⁴⁵.

Hilises heebrea keeles esineb laensõnana ja häälikulooliselt *maks* või *miks* vastena *mexes* 'iseosa, and, tribuut' (Abgabe von etwas) (IV Moosese raamat 31, 28. 37—41) ⁴⁶. Sõna ehk esines foiniikiagi keeles, kuigi 1940. a. paiku teda tekstidest polnud veel avastatud. Eeldatakse ta puudumist ja arvatakse seepärast, et ka kõik arami murded on sõna saanud akadi keelest.

Palmyra vokaalideta kirjas esinevad Lidzbarski järgi:

mks 'toll' (Zoll);

mks 'tölner' (Zöllner) ⁴⁷.

Süüria keele kohta on Brockelmanni andmed kokkuvõetult järgmised:

maxsā 1. tribuut (tributum, esineb ka IV Moosese raamatus (31, 28. 37—41), nagu heebrea keeles ja Matteuse evangeeliumis (17, 25), nagu eesti ja liivi tõlkes); 2. oksjon (auctio).

māxsā tölner, maksurentnik (portitor, publicanus);

māxsūdā tölneriamet (munus portitoris);

məxas — *məxes* ostis oksjonil (in auctione emit);

ʿəḏməxes nõuti sisse (tribuut) (exactum est [tributum]);
ʿəḏmakkas võttis tribuuti (tributum accepit);

mksn (= *maxsen*?) maksis (solvit, nagu eesti ja liivi keeles esineb ka Matteuse evangeeliumis (17, 24)) ⁴⁸.

Palestiina ja juudi arami keeles esinevad:

mixsā Grenzzoll;

māxsā Zolleinnehmer ⁴⁹;

mōxsā Töllner, Steuererpresser ⁵⁰.

Et arami keel oli Pärsia kantseleikeel, siis on võimalik sõna esi-

⁴⁵ C. Bezold, Babylonisch-assyrisches Glossar, hrsg. von A. Götze, Heidelberg 1926, lk. 172. Delitzsch ja Bezold peavad substantiivi deverbaalseks ja seepärast Bezold postuleerib verbi algtähenduseks 'binden, verpflichten'. Brockelmann õigusega arvab vastupidi.

⁴⁶ W. Gesenius, Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament, bearbeitet von F. Buhl. 17. Auflage, Leipzig 1921, lk. 422. Siia kuulub vist ka *mixsā* 'Anzahl; Summe, Betrag', mida suvatsetakse tuletada tüvest *kss*.

⁴⁷ M. Lidzbarski, Handbuch der nordsemitischen Epigraphik, Weimar 1898, lk. 308.

⁴⁸ C. Brockelmann, Lexicon Syriacum. Editio altera, Halis Saxonum 1928, lk. 385.

⁴⁹ G. Dalman, Aramäisch-neuhebräisches Handwörterbuch, Frankfurt a. M. 1922, lk. 236.

⁵⁰ J. Levy, Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim II, Leipzig 1868, lk. 36.

nemine keskpärsia keeles ning tema sattumine Indiagi keeltesse⁵¹. Küllap laenuna süüria keelest esineb sõna armeenia keeles⁵², kuid on ehk mõnes muus Kaukaasia keeles muistsem laen, kui ta koguni nende seast pole pärit.

Igatahes on araablased laenanud selle sõna süüria keelest⁵³ ja arendanud teda omaette ning vist majandusteadlasi ja ajaloolasi eriti huvitaval kombel.

Andmed klassikalisest araabia keelest ümberjutustatult ja lühendatult on järgmised:

makasa 1) pettis kauplemisel (deceperit in commercio); 2) purustas asja (diminuit rem); 3) tegi kellelegi ülekohtu (iniuria affecit aliquam); II (*makkasa*) pakkus oksjonil (licitatus fuit); kogus või sai maksud, nagu ka kümnised ja tolli (tributum collegit cepitve, ita et decimas et vectigal); III (*mākasa*) käitus kauplemisel ahnena teise vastu, pakkus (avarum se ostendit in commercio contra alium, licitatus fuit), pakkus, kuna teine vähehaaval alandas hinda, tingis (licitatus fuit, dum alter paulatim minuit pretium); VI (*tamākasa*), ainult paljude kohta: käitused kauplemisel vastamisi ahneina (avaros sese ostenderunt invicem in commercio).

maksun maks, mis kaupmehelt võeti turul paganluse ajal (tributum, quod a mercatore in foris sumebatur tempore paganismi); maks, mille võttis kümnisekoguja pärast kümnise saamist (tributum, quod capiebat is, qui accipiebat decimas, postquam decimae datae erant).

mākisun kümnisevõtja, maksurentnik (qui decimas accipit, publicanus)⁵⁴.

Freytagi andmeid täiendavad Dozy omad:

makasa sisse nõudma lõivu, mida hüütakse *maksun* (percevoir les contributions dites maksun); II (*makkasa*) panema maksma lõivu, mida hüütakse *maksun*, seda sisse nõudma (faire payer les contributions dites maksun, les percevoir); maksustama natuuras seda, kes müüb turul (imposer des droits sur ce qui vend sur le marché).

maksun turumaksud natuuras (les droits de marché, imposition sur les marchandises qui se vendaient sur le marché), moodustasid Alžiiris türklaste aegu kümnendiku kaubast; sisseõidu ja väljasõidu maks laevadelt (droits d'entrée et de sortie), mida tasutakse natuuras; väikestelt töökodadelt, pagaritööstus-

⁵¹ Budhistlikus kirjanduses igatahes esineb arami laensõnu, nagu *daršana* 'philosophy' (vt. T. Stcherbatsky, The Conception of Buddhist Nirvana, Leningrad 1927, lk. 164, 4) ja *ketubho* 'Hilfsbücher, Ritual' (vt. Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft 81 (1927), lk. 63).

⁵² H. Hübschmann, Zeitschrift d. deutschen morg. Ges. 46 (1892), lk. 245.

⁵³ S. Fränkel, Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen, Leiden 1886, lk. 283.

⁵⁴ G. W. Freytag, Lexicon Arabico-Latinum IV, Halis Saxonum 1837, lk. 200 a.

telt võetavad maksud (les impôts sur les boutiques, les fours, etc.); naturaalmaks töödeldud hõbeda tembeldamise eest (le droit de marque sur l'argent travaillé); teetoll, sillatoll (passage, droit pour passer, péage, droit pour un passage); tõend, et ollakse tasunud maksun'i (ecrit, que l'on donne à quelqu'un et par lequel on déclare qu'il a payé le macs, quittance).

makkāsun maksun nimetatud lõivude sissenõudja (percepteur des impôts dits macs); tarbeaineilt võetavate naturaalmaksude rentnik või koguja (fermier ou collecteur des droits sur les denrées); aktsiisi, turu naturaalmaksude sissenõudja (percepteur d'octroi, de droits de marché).

maksara II (*tamaksara*) tingima, kauba eest pakkuma palju vähem tema väärtusest (mésoffrir, offrir d'une marchandise beaucoup moins qu'elle ne vaut)⁵⁵.

Kaasaegses heebrea keeles paistab kasutamisel olevat ainult substantiiv *mexes* 'подать, оброк; пошлина; Abgabe, Steuer, Zoll'⁵⁶. Praeguses araabia keeles on aga alles verb ja substantiivid:

makasa und II (*makkasa*) Steuern einziehen III (*mākasa*) feilschen mit j-m.

maks pl. *mukūs* Steuer, insbes. Verbrauchs- oder Warensteuer; Zoll, Marktgebühr / *dāru-l-mukūs* Zollhaus.

makkās Steuereinnehmer⁵⁷.

Sõna on tunginud ka inglise argookeelde, vähemalt Cameron tõlgib *maks* 'octroi; Mex'⁵⁸. Küllap ta esineb muiski araabia kultuuriga kokkupuutunud keeltes, sest kõiki mitmesuguseid *maks*'e on nõutud sisse väga rangesti, sellest hoolimata, et islami religioosse seadustiku järgi nad kõik olid lubamatud.

Arvan, et seesama sõna on sattunud mordva ja läänemeresoome aluskeelde Assüüria või Väike-Aasia kaupmeestelt, kes, tulnud tolleaegsete soomegripärase suguharude maale, andsid neile maksu loa eest kaubitseda või elama asuda mõneks ajaks. Siis on täiesti loomulik, et maarahva keeles maksu sai tähenduse 'tasuksandmine, hüvitamine'. Assüüria kaupmehed ju vähemalt juba III ja II aastatuhande pöördel elasid kolooniana Ganešes (= Kültepe) Väike-Aasias⁵⁹ ja võisid sealt vahetevahel matkata mujalegi. Kui uskuda üht legendi Agade Šarrukēn'i (2369—2314) kohta, siis see kaupmeeste koloonia eksisteeris juba tema aegu⁶⁰, kuid ta hävinemisdaatum pole teada. Mitmesugused segadused Väike-Aasias võisid põhjustada õnneküttide-prospektorite väljarändamise mis-

⁵⁵ R. Dozy, Supplément aux Dictionnaires Arabes, Leyde 1881, II, lk. 606.

⁵⁶ И. Гразовский, Милон шел кись, т. е. Карманный Словарь. Часть I: еврейско-русско-немецкая. При соучастии Клаузнера, Варшава 1912, lk. 571.

⁵⁷ H. Wehr, Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart, Leipzig 1952, lk. 817.

⁵⁸ D. A. Cameron, An Arabic-English Vocabulary, London 1892, lk. 270.

⁵⁹ В. И. Авдиев, История древнего Востока. Издание второе, Госпол-издат 1953, lk. 418.

⁶⁰ В. И. Авдиев, История древнего Востока, lk. 66, 331.

tahes perioodil u. 2000—800 e. m. a., näiteks hattide riigi rajamisel või rahutuste aegu Muršiliš I ja Telepinaše vaheajal (u. 1600—1530), „mererahvaste” liikumise aegu (u. 1250—1200). Paraku pole mul olnud võimalust lugeda neid Kültepe tekste ega tea, kas *maksu-miksi* nendes üldse esineb. Kuid pole olulinegi, kas Volgamaile jõudnud kaubitsejad olidki just Ganešest, sest kindlasti polnud see ainus taolisi tsentrumeid Mesopotaamia väliskaubandusele.

Kogu mu väide kõlab vahest julgena, kuid, kas või mõteldes mõnele araabia keelest meile sattunud sõnale, polegi temas suuremat iseäralikkust. Need, kes on uhked oma kainele mõtlemisele, tavatsevad unustada inimeste jäädavast rändamishimu paremate paikade avastamiseks. Liikumisvahendid ja võimalused liikuda olid nelja tuhande aasta eest umbes samasugused nagu näiteks Marco Polo ajal. Tähendab, reis võttis ainult kauem aega, kuid polnud ohtlikum ega teostamatum.

Sääraste kaubareiside võimalikkuse sobitamiseks tõenäolisuste hulka esitan järgnevalt argumente, mis eraldi muidugi pole piisavad tõestama mu oletust. Esiteks, vanal akadi kaardil⁶¹, mille järgi maailma ümber asub sektoreina eri regioone, seisab ühe regiooni juures märkus, et see on maa, kus ei nähta päikest. Akadlased pidid siis mistahes moel olema saanud teada, et kaugel loodes või põhjas on selline maa. Teiseks on teada, et Mitanni kaudu on Egiptusse toimetatud väärispuudena jalakaid ja kaski, mis ju vaid kohati kasvavad väljaspool NSV Liidu lõunapiiri Kaspia ja Musta mere vahel⁶². Kui juba puude toimetamine nii kaugete maade taha ei olnud võimatu, siis veelgi vähem karusnahkade toimetamine, mida Idamaa alati on himustanud ja püüdnud hankida, kas või vaipadeks templitesse. Kolmandaks, Anatoolia Alaca ja Kaukaasia Koban-Tereki kultuur kuuluvad kokku⁶³, seega ei ole Kaukasuse mägestik olnud tõkkeks kultuurile või rahvasteliikumisele. Neljandaks, Ida-Euroopas on küllaltki leitud Ees-Aasia laadi esemeid, mis õigustaksid pidama olemasolnuks kaht kaubateed. Väga mitmesuguse päritoluga kaupmehi võis liikuda, kas Dneprit ja Niemunast pidi Läänemere äärde või Doni kaudu Volgamaile. Viimasel juhtumil on kujuteldav liikumine Kaspia merd mööda⁶⁴. Kumb tee tuleb arvesse *maksu* toojaile, võib jääda lahtiseks. Sääraste esemete hulka tohib ehk lisada 1938. aastal Tartust öeldavasti kaevukaevamisel leitud paeplaadi, millele ühtaegu on raiutud kujutis ja kiri. Harjaga maole taolisi olendeid tuntigi Mesopotaamiaski. Mehe habemetus, juustetus, tema silma ja kõrva käsitlemine sarnlevad ainult kaeverdistega XXIII sajandist e. m. a. (Gudea aeg), kuid äärmiselt korralikult

⁶¹ Cuneiform Texts XXII, Pl. 48. Kirjutatud Paabeli I dünastia ajal (1894—1595).

⁶² H. Schäfer, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1931, lk. 430—438.

⁶³ V. Cordon Childe, Antiquity 12 (1938), (47), lk. 369.

⁶⁴ S. Przeworski, Swiatowit 13 (1929/30), lk. 50—53; ja samas 15 (1932/33), lk. 23—64, vrd. Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft 84 (1930), lk. 109 jj.

rajutud kiri — mis pildistamiseks on võõbatud üle mustaga — ei sobi ühtegi mulle tuttavasse süsteemi. Pidasin seda kivi hoolimata sellest, et kohapeal valmistatud Mesopotaamia stiili esemed mujalgi

Joon. 1. Tartus 1938. a. kaevamisel leitud paeplaat.

on väga iseäralikud, petmisekatseks XIX või XX sajandist. Praegu ma ei saa lahti tundeist, et ta siiski peab olema kaunis vana, sest reljeefi tegemisel vähemalt põhipind tuli tahuda paratamatult siledaks, kuid see on praegu murenenud ja ainult risti löökidega saadud pinnad on enam-vähem siledad. Kas ta siiski ei ole tuhatkond aastat vana ja koopia jällegi mõnest vanemast, mille originaaliks kunagi võis olla ehk mõni Mesopotaamia kaeverdis kellegi jumaluse

ja lohe mušhuššu'ga? Petja, olgu ta kui vähe intelligentne või vaimustatud ärkamisaeagne pseudomütoloogia pooldaja, oleks vist ikkagi petmiseks valinud mõne kujutise mõnest vähetuttavast raamatust. Kuid ehtsanagi oleks see kivi ainult üks väike lüli argumentatsioonis. Viieandaks argumendiks on päritolult ikkagi veel seletamata Fatjanovo kultuuri olemasolu⁶⁵. Kangekaelsed pan-indogermaanistid on väitnud selle olevat etapiks indogermaanide rännakul nende unistatud kodumaalt Skandinaavias kas Ees-Aasiasse või Indiasse⁶⁶. Teda on arvatud lõuna poolt tulnuks, kas või Kaukaasiast⁶⁷, peetud kohaliku kultuuri üheks faasiks⁶⁸ või tunnistatud mõistatuslikuks⁶⁹. Sidumine lõunapoolsete kultuuridega igatahes on võimalik. Kuigi selle kultuuri dateerimisel teadlased ei ole üksmeelsed, peab ta ometi mahtuma aega 2000—1300 e. m. a. Sellele kultuurile järgneva Galitš—Seima—Turbino kultuuri suhteid Ees-Aasiaga on hakanud viimati arutlema needki teadlased, kes kunagi toetasid pan-indogermaanistide rännakuteooriat⁷⁰. Sellele lisandub nüüd kuendaks, et T. A. Trofimova, arutelles Tšuvaši ANSV-s Balanovo kalme leitud kolpa, väidab selle antropoloogiliselt kuuluvaks idavahemere tüüpi ja tulemuse seletamiseks esitab hüpoteesi, „что между населением фатьяновской культуры, в первую очередь с территории современной Чувашской республики, существовала во II тысячелетии до н. э. связь с населением Закавказья и, возможно, Месопотамии. Связь эта выра-

⁶⁵ Ülevaatlikemad kaardid Ida-Euroopa kultuuriproovintside paiknemisest alates u. 2000 e. m. a. on C. B. Киселев, Древняя история Южной Сибири, Москва 1951, lk. 25, 69, 107.

⁶⁶ N. Åberg, Das nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der jüngeren Steinzeit II, Uppsala 1918, kaart VII; G. Kossinna, Die Indogermanen, Leipzig 1921, lk. 58—71 ja paljud muud. Neid ei ole heidutanud midagi, nad saavad toime koguni väitega, et Fatjanovo kultuuri kandjad, rännanud Ees-Aasiasse, on oma kultuuri alles seal arendanud täiuslikuks. Teised käituvad umbes nii nagu H. Kühn (IPEK 1932/33, lk. 138), kes, A. Aliföldi uurimuste alusel olles veendunud, et siiani läänegootide omaks peetud teatavad kalmed on hunnide omad, sõandab ometi jonnakaid pangermaniste vabandada, üteldes, et „es ist in den Anfängen schwer, das Germanische und das Hunnische zu trennen“. Et skandinaavilased II aastatuhandel e. m. a. koloniseerisid Põhja-Euroopat Uraali mägedeni, tundub neile päris loomulik, mitte aga see, et tollaegsed Ees-Asia kultuurikandjad samuti kaubitsesid Põhjamaadega nagu I aastatuhandel.

⁶⁷ A. A. Спицын, Медный век в Верхнем Поволжье, СПб 1903, lk. 15 jj.; B. A. Городцов, Бытовая археология, Москва 1910, lk. 270—272 jm. (T. A. Trofimova järgi).

⁶⁸ Ю. В. Готье, Очерки по истории материальной культуры Восточной Европы 1925; O. H. Бадер, Вестник древней истории 1939, № 3, lk. 115 jm. (T. A. Trofimova järgi).

⁶⁹ A. B. Арциховский, Введение в археологию, Москва 1947, lk. 72; õigupoolest needki, kes ütlevad ta tulnud lõunast, mainimata lähtepeaika, nagu A. P. Smirnov ja P. N. Tretjakov (T. A. Trofimova järgi).

⁷⁰ A. M. Tallgren oli veel Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 32 (1920) 2 : 17. 21 jj.; Finskt Museum 31 (1924), lk. 25 jj. täieliselt panindogermaanistide meelevallas. Studia Orientalia 1 (1925), lk. 336 ta juba arvestab vastupidist võimalust ja hiljem pooldab seda (Eurasia Septentrionalis Antiqua 3 (1928), lk. 71; 11 (1936), lk. 114).

жалась не только в культурном обмене, но и в переселении групп людей с юга на территорию Среднего Поволжья. Весьма вероятно, что в определенную эпоху эта связь была постоянной и переселения в области Среднего Поволжья с юга совершались неоднократно... Переселения отдельных групп людей в области Среднего Поволжья в поисках мест для пастбищ могли совершаться из Закавказья и Передней Азии как водным путем по Каспийскому морю и Волге, так и сухопутьем вдоль западного берега Каспийского моря — Каспийскими воротами — и дальше вдоль Волги на север”⁷¹. Ta oletab, et Fatjanovo kultuuri inimesed on mitmesuguse päritoluga: osa neist on kohalikud rohtla karjapidajad, kes tulnud Volga ülemjooksule edelast ja kagust ning kuuluvad laianäolisse Cro-Magnon'i tüüpi, millele on väga lähedane lohki- ja kammkeraamika inimeste massiivne Cro-Magnon'i tüüp Laadoga ja Aunuse mail. Järgmiseks elemendiks on kohalikud neoliitikud, laponoiididest ja sublaponoiididest kalurkütid. Kuid „другая группа скотоводческих племен, принявшая участие в формировании восточного крыла фатьяновской культуры (Баланово), представляется на территории современной Чувашской республики пришлой, связанной своим происхождением с Закавказьем и Передней Азией с ярко выраженным восточномедиземноморским типом”⁷². Muidugi, antropoloogki võib eksida ja mu meelest karjapidajate liikumine Ees-Aasiast põhja poole on vaevalt usutav, kuid ometi on T. A. Trofimova oletus toeks mulle, nagu minu oma tõeпоolest tema omalegi. Kaubitsejad — paralleeliks võiksid olla foiniiklased Inglismaal — jätavad ainult ebamääraseid jälgi, ei muuda rahvast ega teisenda põhjalikult talle omast kultuuri.

Kõik need argumendid kokku ei tõesta muud kui mingi ees-aasia elemendi liikumist. Nad ei tõesta, et neilt inimestelt oleks laenatud sõna *maks*. Otseselt ei tõestaks seda koguni mõne akadi süllabaari leidmine Fatjanovo või Galitši kultuuri kalmedest, vaid ainult märkus laenamise kohta säärases süllabaaris.

Lisan veel kaks üldargumenti. Esmalt, et mordva keeles on küllalt sõnu 'andmise, müümise' tähendusega ja neist vähemalt ersa *миемс* 'продать, сбыть'⁷³, mokša *мимс* 'продать, распродать'⁷⁴ on Setälä järgi väga vanad⁷⁵, siis on uute samatähenduslike sõnade laenamine või tekkimine loomulik ainult siis, kui sõnadega kaasneb midagi ennetundmatut. Peenemad ja seepärast vähemmõttlevad eestlased suvatsesid saksa keelest laenata 'praadima', sest see ei paist-

⁷¹ Т. А. Трофимова, Советская Этнография 1949, № 3, lk. 70, 71.

⁷² Т. А. Трофимова, Советская Этнография 1949, № 3, lk. 73. Ta kordab seda arvamust koguteoses Происхождение человека и древнее расселение человечества (Труды Института Этнографии им. Миклухо-Маклая, Н. С. 16 (1951)), lk. 440.

⁷³ М. Н. Коляденков и Н. Ф. Цыганов, Эрзянско-русский словарь, lk. 138.

⁷⁴ С. Г. Потапкин и А. К. Имяреков, Мокшанско-русский словарь, lk. 164.

⁷⁵ E. N. Setälä, SUSA 30, 5 (1913—1918), lk. 92.

nud täpselt sama toiming, mis 'küpsetama', laenasid 'past', sest see vahend ei võinud ju olla too 'niin', millest valmistatud viiskudestki oldi vaid kuulnud. Nõnda kaupmeeste 'maksu' oli ka midagi iseäralikku. Ja *mirdene maksoms* domineerimine tekstides — kunagi ehk elusas keeleski — saab taibatavaks meenutades, et sellised kaubitsejad tavatsevad tulla naisteta. Teiseks üldargumendiks olgu tõik, et ma siiski pole esimene, kes laenamist akadi keelest Ida-Euroopas peab võimalikuks. Mikkola on jäänudki arvama, et akadi *kunukku* 'Siegel, Urkundensiegelung' on tekitanud järgmised sõnad:

Mordva *košov* 'papier' (*?kušuy), ungari *könyv* 'buch' (< *kenyü < *keñeü < *keñey), osseedi ida *čīnig* 'buch, brief' (< *kiunuga < *?kunuga), osseedi lääne *kiunuga*, arm. *knik* 'siegel', gruusia *ts'igni* 'schreiben, buch, brief', mingreeli *ts'ingi*, slaavi *knǫžiga* (< *kužuga) ⁷⁶.

Selle ühendamise puuduseks paistab mulle ainult, et uue tähenduse omandades säärane sõna oleks pidanud säilitama midagi vanemastki. Räsänen on mordva ja ungari sõna jaoks esitanud teise etimoloogia ⁷⁷, mille puuduseks on see, et ta paneb ungarlased sõna laenama bulgaarlasilt ja mordvalased tšuvaššidelt ning paratamatult siis samast allikast laenatud slaavi sõna -g- jääb seletamata. Mikkola katse kuidagi õigustab mindki, kuigi Räsänen ei usu teda ega Munkácsi. Munkácsi on lisanud veel 18 soomeugri sõna, millede kokkukuulumist akadi omadega peab võimalikuks, öeldes seejuures aga, et „das nicht bedeutet, dass das betreffende Wort eine direkte, unmittelbare Entlehnung des nachgewiesenen assyrischen Wortes darstellt, sondern nur, dass sie mit einander verglichenen Wörter mit einander zusammenhängen... es ist auch sehr leicht möglich, dass der Weg ihrer Wanderung durch das Gebiet einer oder mehrerer vermittelnden Sprachen geführt hat" ⁷⁸. Kuigi mulle ainult mõned Munkácsi kombinatsioonid tunduvad õiged — sõnad tähendustega 'tina', 'ahi', 'kubjas, kindral' — needki ju kaaluvad midagi. Olen veendunud, et mõned sellised laensõnad Ida-Euroopas on alles avastamata ja palju neid iialgi vist ei olnud. Elutingimuste muutumisel aga enamik neidki peab paratamatult olema kadunud või säilinud väga ahtal alal.

⁷⁶ J. J. Mikkola, *Finnisch-ugrische Forschungen* 1 (1901), lk. 112—115; *SUST* 52 (1924), lk. 187—190.

⁷⁷ M. Räsänen, *Finnisch-ugrische Forschungen* 26 (1939/40), lk. 77—79 arvab, et hiina *k'üen* andis uiguri *küin*, millele lisanes -ig. Sellest tekkinud (volga)bulgaari **kūiniv* andnud ungari murdelise *könyv*. Mordva sõna tagavokaalsena eeldavat postuleeritavat tšuvaši sõna **koñiv*. Seda sõna tšuvaši keeles aga ei ole. Kuidas küll tšuvašid võisid unustada sõna algse tähenduse ja mordvalased mitte? *Filol.-tead. kand. P. Palmeose* teatel on Räsäneniga samal arvamusel G. Bárczi, *Magyar szófejtő szótár*, Budapest 1941.

⁷⁸ B. Munkácsi, *Keleti Szemle* 12 (1911), lk. 261—271, tsitaat lk. 262.

ОБ ОДНОМ ВОЗМОЖНОМ ЗАИМСТВОВАНИИ ИЗ АККАДСКОГО ЯЗЫКА

У. МАЗИНГ

Резюме

В статье рассматривается глагол «максомс» — maks(a)ma, восходящий к словарному составу мордовского и прибалтийско-финского языка-основы, а также соответствующее имя существительное maksu/o, встречающееся лишь в прибалтийско-финских языках. Из основного значения этого глагола в мордовском языке 'вознаграждать за услугу' (наряду с этим имеется и другое значение: 'класть, делать') в прибалтийско-финских языках развилось два основных значения: 'платить, вознаграждать' и 'стоять', из которых последнее отсутствует в вепском языке. Было высказано предположение, что причиной такого развития явилось происходящее в классовом обществе падение значения человека по сравнению с материальными ценностями, в результате чего tema maksab 'он, она платит, вознаграждает' стали говорить также о неразумных существах и предметах. Этому способствовало и двойное значение 3-го лица: 'вещь, которую предлагаю' и 'вещь, которую хочу'. Однако, несмотря на двойное значение представляемого в 3-ем лице предмета купли-продажи, 3-е лицо могло по-прежнему означать и действующего субъекта. Но теперь и этот последний подчинился происшедшему в данном выражении изменению, и таким образом tema (о разумном существе) maksab стало означать не только 'он, она платит', но и 'он, она стоит'. В результате этого обобщения и отвлеченные понятия могли становиться субъектами и объектами глагола maksma, смысловые же оттенки стали выражаться с помощью частичного и полного объекта, в употреблении которых имеются различия в отдельных прибалтийско-финских языках. В эстонском языке, а также, повидимому, в ливском, финском и водском языках в утвердительном предложении возможна замена частичного объекта инфинитивом на -da. Особым образованием является эстонско-ливское kätte maksma 'отплатить, отомстить' и глагол maksma в людском и вепском языках в значении 'нагребать навоз', что может быть истолковано как шуточный эвфемизм. Повидимому только в эстонском языке рассматриваемый глагол приобрел значение 'быть действительным, иметь силу' или же сохранил это значение. В саамском языке встречаются все те же значения, но он, с одной стороны, ближе к финскому языку (отсутствие выражения kätte maksma), с другой же стороны, к эстонскому языку ('быть действительным, иметь силу' получает значение 'означать'). Своеобразие саамского языка состоит в том, что, во-первых, глагол 'стоять' — 'быть способным' приобретает здесь значение 'хорошо жить', и, во-вторых, имя существительное makso содержит все значения соответствующего глагола. Первое из этих явлений ха-

рактенно лишь для саамского языка, тогда как на основании второго можно сделать вывод, что имя существительное maksu/o, которое отсутствует в людском и вепском языках, а в других языках фактически значит лишь 'плата', было когда-то в прибалтийско-финских языках таким же многозначным, как и в саамском языке. Соответствующее заимствование в латышском языке ограничивается, правда, только двумя первыми значениями, однако заимствование одного оборота речи дает основание предполагать, что у латвизированных ливов и эстонцев данный глагол имел все современные значения.

Автор полагает, что слово maksu/o восходит к слову аккадского языка mi/aksu 'пошлина, плата', которое по своему происхождению не является семитским. Из аккадского языка оно было заимствовано всеми семитскими языками, за исключением эфиопского и, повидимому, финикийского, и, возможно, из Персии при посредстве государственного арамейского языка проникло и в Индию. По всей вероятности, колонии ассурских купцов, например, малоазиатская колония Ганеш, имели сношения с Поволжьем, и во втором тысячелетии до н. э. у них или связанных с ними купцов были здесь отдельные поселения. Ввиду того, что они платили местным жителям за право торговли и поселения, слово maksoms получило значение 'давать'. Поскольку же эти поселенцы не привозили с собою жен, становится понятным, почему в мордовском языке получило широкое распространение выражение miideŋe maksoms 'выдавать замуж'. Проникновению ассурских купцов в поволжские земли в эту эпоху не могла мешать примитивность средств сообщения, так как средства эти оставались примитивными вплоть до XIX века, не препятствуя однако торговле. Для обоснования своего предположения автор приводит факты, которые делают в какой-то мере вероятным существование связей между Передней Азией и Поволжьем в эти отдаленные времена. Эти факты следующие: 1) осведомленность географов Вавилона об одной особенности северных стран; 2) торговые сношения между Кавказом и Египтом; 3) связь между азиатской и кавказской культурами; 4) реконструируемые на основании археологических находок (одна из них сделана в Тарту) два торговых пути из Передней Азии в Восточную Европу, один по Днепру и Неману, другой по Дону и Волге; 5) сходство многих предметов фатьяновской и галицкой культур с предметами, характерными для культур Кавказа и Передней Азии; 6) мнение Т. А. Трофимовой о приходе Балановских людей с юга. Все эти аргументы подтверждают вероятность предположения о распространении переднеазиатских элементов в Поволжье, хотя и не доказывают заимствования слова maksu. В сущности говоря, оно не могло бы быть доказано даже открытием какого-нибудь аккадского силлабара в могильниках фатьяновской или галицкой культур.

В качестве общего аргумента автор ссылается на то обстоя-

тельство, что для «самозарождения» данного слова в мордовском и прибалтийско-финском языке-основе не могло быть оснований ввиду существования более старых слов того же значения. Понятнее факт заимствования слова *maksu*, так как купцы с юга привозили незнакомые предметы и, называя одну из форм своего поведения словом *maksu*, были вообще новым явлением для местных жителей. В качестве общего аргумента приводится также тот факт, что автор статьи не первым указывает на возможность проникновения аккадских слов в Восточную Европу. И. Миккола и Б. Мункачи давно уже высказали предположение о связи некоторых слов в языках Восточной Европы с соответствующими словами аккадского языка.

EESTI PÜTTSEPISE TERMINOLOOGIAST

A. VIIRES

Eesti talupoja majapidamise on mitmesuguste laudnõude kasutamise olnud viimaseil sajandil väga laialdane. Ilusa ülevaate annab meile XIX saj. algul talus tarvitatud puunõudest Pärnumaa talupoeg Abram Holter (Rosenplänteri õpilane ja pärastine rahvakooliõpetaja) oma 1818 avaldatud kirjutises:

„Aitas... on pütta d (s. o. tünnid. A. V.) kus kedo-villi sees seisab, nenda kui oad ja herved ning läädsid, tangud ja solad ning nisso jahhud. Veel on need pütta d ja verendid (= veerandikud) aitas, kus tallopoia solane ehk leiwa kõrvane sees seisab, nenda kui räimed, tindid, ja muud kallad... Leiva-lõime (= leivaastja) on tallopoial toas tagga nurkas... Õlle teggemiseks on ka kaks ehk kolm head tõrt tarvis. Kui õllut valmis saab, siis peab tedda vadide sisse aiama, ja selle tarvis on ka ühhe hea tallopoial ikka kuus ehk seitse vati. Monni on seält seast siis suur, monni pissoke, monni ankur, monni pool vati, nenda kui kegi joudnud murretseda. Lassa ehk lähkrid on ka tallopoial mitto tükki.

Torid (= toobreid) kellega lehmale süa tehakse, ning ka veel mitme muu ammeti peäl prugitakse, neid on igga tallopoial pari kaks ehk ka veel rohkema. Pangsids ja ve-kappasids ning pissoksi pütta on tallopoial ni palju kui tal neid agga ial tarvis lähhäb...

Tallopoia omma söma joma noud, ning ka need noud kus piim sees seisab, on essiteks pima lüpsik ja lüpsi-kappad, kus sisse lehma nissast piim lüpsetakse, ja siis püttid ehk pima lännikud, kelle sisse piim kurnatakse, ja kus ta peab ärra hapsnema. Kui piim happand ning paksuks läinud on, siis koritakse koor peält ärra, ja piim pannakse ühhe teise nou sisse, mis ni suur on kui üks tori, ja selle nou nimmi on pima-kirn. (Piim) tõstetakse... kanno sisse ja süakse. Selle tarvis kus se koor sisse pannakse, mis pima peält koritakse, on üks kõrge ja kitsas nou, mis tallopoia tari kannust nattukse jämmedam ja üks künar ehk veel rohkema kõrge on, ja selle nou nimmi on kore-kirn..."¹

¹ Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XI, Pernau 1818, lk. 30–33.

Veel XIX saj. teisel poolel oli Eestis kodune laudnõude valmistamine üsna laialt levinud. Ses ühenduses väärib märkimist, et laudnõud (eriti piimapütid) esinesid küllalt tihti ka talude mõisaandamite hulgas, mille kohta vakuraamatuis on andmeid näit. XIX saj. algusest. 1859. a. leidis Haljalas Sagadi mõisa rendilepinguis talupoegadega eriline artikkel „Pu riista kümnusest“: „Se pima pütti kümnuse maks on selle viise peal vahhest sanud tassutud, kui moisa poolest telliti et savad püttide asemelle tovrid, kappad ja embrid maksetud. Siis arveti toovri ette 5 pütti, embri voi kappa ette 1½ pütti.“ Seejuures pidi aastas kümniseks andma: kuue päeva koht 3 piimapütti, nelja päeva koht 2 pütti ja kolme päeva koht ühe püti.²

Eeltoodust on ilmne, et XIX saj. olid laudnõud eesti külas väga tavalised. Ometi esineti kodanliku võimu ajal väitega, nagu oleksid laudnõud eesti talurahva hulgas hakanud ulatuslikumalt tarvitusele tulema (puust õonestatud nõude kõrval) alles XIX saj. jooksul³. Taolised väited võisid lähtuda ainult väga pealiskaudselt tutvumisest asjaomase etnograafilise ja keelelise ainesega. Oma osa on siin ilmselt olnud tuntud läti uurija A. Bielensteini sõnaetümoloogetele tugineval seisukohal, mille järgi lätlased laudnõude valmistamise olevat õppinud saksa käsitöölislalt⁴. Et läti ja eesti laudnõude nimetuste hulgas leidub üsna mitmeid paralleelseid feodalismiaegseid saksa laensõnu, oli siit hõlpus teha vastav järeldus ka eesti püttsepise osas.

Küsimuse selgitamiseks eesti aspektist võtame alljärgnevas lähemale vaatlusele olulisema püttsepisega seotud sõnavara eesti keeles, esijoones laudnõude nimetused, tuues täienduseks ka etnograafia ja arheoloogia viimaste aastate uurimistulemusi.

Laudnõude üldnimetusi on Eestis laiemalt tuntud kolm: 1) läänemurde alal, aga ka mulgi murdes, end. Harjumaal ning kohati saartel *nõu*, *puunõu*; 2) põhja-eesti keskmurdes, kirde-eesti rannamurdes ning võrdlemisi laialt saartel ja kohati läänearannal *riist*, *puuriist*; 3) tartu ja võru murdes *anum*, *annom*. Viimast on peetud üsna põliseks nõunimetuseks (esineb muide juba Gutsblaffi sõnastikus 1648), kuigi tema etümolooogia on seni selgusetu. *Nõu* ja *riist* on teatavasti laia sisuga vanad genuinsed sõnad, mis tähendavad ka töö- ja tarberiiistu üldse. XVII saj. sõnastikes on nad tuntud just viimases tähenduses. Puunõusid tähistavana ilmub *riist* Thor-Hellel 1732, *nõu* aga alles 1817/18 Beiträge'des Pärnu- ja Saaremaa sõnana⁵. Teistest läänemeresoome keeltest on *riista* vastetel see tähendus olemas liivis, vadjas ja lääne-ingeris, *nõul* aga hoopis

² Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, fond 1324, säilitusühik 239 (Saggadi mõisa tallo numa maa põhja ramat), lk. 5, 69, 86, 97.

³ Vt. F. Leinbock, Die materielle Kultur der Esten, Tartu 1932, lk. 44.

⁴ A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, St.-Petersburg — Petrograd 1907—1918, lk. 319, 324.

⁵ Vrd. eeltsiteeritud A. Holteri teksti; Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache VIII, 1817, lk. 112: „nou — heisst auf Oesel auch ein Gefäss das man zum Gebrauche öffnen muss.“

tundmatu. Nii on siin nähtavasti tegemist suhteliselt hilise tähendusarenguga⁶. Võimalik, et nende nimetuste levimine on seostatav puunõude kodutöõndusliku tootmise arenemisega viimaseil sajandil. Eriti ilmne tundub see olevat *riista* puhul, mille levikuala Eestis suurtes joontes kattub Avinurme kodutöõndajate vana turustuspiirkonnaga. Ka vadjasse ja Ingeri lääneosadesse võiks see tähendus olla levinud Avinurme riistakaupmeeste kaasabil.

Varem näib põhja-eesti murdealal olnud üldisemaks nõunimetuseks *astja*, mis taolises tähenduses on tavaline enamikus läänemeresoome keeltes. Üldises *nõu* tähenduses esineb ta ka vanemais eesti keele sõnaraamatuis Gösekenil 1660 ja Thor-Hellel 1732. XIX saj. tähistas sõna veel peamiselt mõnesid suuremaid majapidamismõnõusid.

Lõpuks on Saaremaal mitmesuguste väikeste puunõude (ämbrite, kappade, väikeste silgunõude jms.) ühisnimetuseks *rakk* (pl. *rakud*). Puunõude tähistamiseks on seda vana omapärast sõna kasutatud veel üksnes Saaremaa naabruses liivis, kus see samuti on väikenõude nimetuseks.

Seega on üldisemad nõunimetused eestis kõik omal pinnal tekkinud sõnad.

Rohkete üksikute nõuliikide nimetused esitame alljärgnevas tähestiku järjekorras.

Aam. Suurem vaat, tavaliselt 4 ankrut. Ka Lääne-Eesti aita-des vilja säilitamiseks kasutatud suuri tünne nimetatakse *vilja-aam*. Sõna on laen alamsaksast (< kask *ame*), nagu ka läti *āma*, *āms*⁷.

Ankur (~ lt *eņkurs* < asks *anker*). Väike vaat, mahuga 30 toopi.

Astja (*asti*, *astjas*, *asten*). Läänemeresoome sõna⁸. *Liha-*, *kala-* *astja* jne. — pealt laienev, kõrvade ja kaanega nõu vastavate toiduainete hoidmiseks. Ka kolmel madalal jalal seisev pealt kitsenev nõu samaks otstarbeks (selline oli ka *taariastja*). *Leivaastja* — kolmel kõrgel jalal seisev ovaalne leivategemisnõu, mis viimasel sajandil on asendanud puust õõnestatud leivaküna.

Jänn, gen. *jänni* (= *astja*). Sõna kasutavad üksnes Avinurme kodutöõndajad. Näib olevat poolnaljatav ja tekkelt hiline, etümoloogia selgusetu.

Kaheksandik. Väiksem tünn, $\frac{1}{8}$ tündrit.

Kann (*õlle-*, *taarikann*). Pealt kitsenev, sagaral käänduva kaanega kuni paaritoobine jooginõu, mille kõrv on nikerdatud ühe külglauaga samast tükist. Oma rikkalike põletuskirjadega ning dekoratiivselt nikerdatud kõrvaga oli tüüpilisemaid puukunsti too-

⁶ Lähemalt nende sõnade semasioloogilise arengu kohta vt. Virittäjä 1939, lk. 142—158 ja 400 (R. E. Nirvi ja Ö. Beke).

⁷ Suure osa siin esitatud alamsaksa laenudest eesti keeles on fikseerinud juba W. Schlüter (vt. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1909, lk. 1—45). Läti sõnade etümoloogiates on siin ja edasi aluseks K. Mühlenbach, Lettisch-deutsches Wörterbuch. Redigiert, ergänzt und abgeschlossen von J. Endzelin. I—IV. Riga 1923—1932.

⁸ Soome vastete puhul vt. Л. Х а к у л и н е н, Развитие и структура финского языка, ч. II, М. 1955.

teid Eestis XIX sajandil ja varem. Jooginõuna on kann noorem kui kapp. Sõna näib olevat laen alamsaksast, nagu ka läti *kaņna* (< kasks *kanne*), või rootsist, nagu soome *kannu*.

Kapp, gen. *kapa*. Sõõriku põhjaga pealt laienev 3—5-toobine nõu, mille üks küljelaud on pikendatud käepidemeks. Eriti kasutati kappasid veenõudena (saunas osalt tänini), samuti lüpsiks, kuid ka joogi lauale toomiseks jne. Sõna on tuntud mitmes teiseski läänemeresoome keeles (soome, karjala) ning kuulub tõenäoliselt vanemate germaani laenude hulka⁹. Eestist on sama sõna kandunud ka balti-saksa keelde (bsks *Kap*)¹⁰.

Karits (= kapp). Kagu-Eestis levinud nimetus, laenatud vene keelest (< vn *копей*)¹¹.

Keha. Peamiselt õllevaadi kohta kasutatav nimetus saartel. Sõna tüvi ise on soomeugriline. Kõnesolev tähendus on olemas üksnes eesti keeles.

Kipp (*kibu*). Tähendab tavaliselt vähemat kappu. Tuntud ka soome keeles. Nagu *kapp*-sõna, nii on sedagi peetud vanemaks germaani laenuks. Teiselt poolt on oletatud, et vormid *kibu*, *kipp* on otseselt eesti pinnal sündinud deminutiivid sõnast *kapp*¹². On märkimisväärne, et nii läti kui leedu keeles sama tüvi esineb samas tähenduses (lt *kipa*, *kipis* jne., ld *kìpė*, *kìpis*). Lätis on K. A b e n seda pidanud eesti laenuks (fikseeritud juba XVII saj.)¹³. Nimetatud sõnade ajalugu läänemeresoome ja balti keeltes vajab veel täiendavat selgitamist.

Kirn (*kern*). Või- e. *koorekirn* oli enne piimatööstuse arenemist tavaline võitegemisnõu. See oli ülalt pisut kitsenev kõrvade ja kaanega kõrge kitsas nõu, mille sees liikus üles-alla mänd koore võile löömiseks. Samasuguse väliskujuga olid ka koorekirnust tunduvalt suuremad *piimakirn* hapupiima hoidmiseks ja *küünlakirn* (enamasti ovaalse põhjaga) lambarasvast küünalde kastmiseks. Sõna *kirn* (~ lt *kērne*, ld *kernà*) on laen alamsaksast (< kasks *kerne*). Soome *kirnu* < rts.

Kolmjalg. Kolmel jalal seisev maal peamiselt XX sajandil levinud ovaalne pesunõu, mis kõrvuti vannidega on kõrvale tõrjunud vanad pesukünad ja -pingid. Kirjeldava liitsõnalise nimetuse *kolmjalg* on fikseerinud juba Göseken XVII saj.

Käsik (= kapp). Sõna on levinud tartu ja võru murdes, ka

⁹ E. N. Setälä, Bibliographisches Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen. — Finnisch-ugrische Forschungen XIII, Helsingfors 1912—1913, lk. 377.

¹⁰ V. Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch, Helsinki 1936, lk. 39.

¹¹ M. Must, Vene-eesti suhete kajastumine Lõuna-Eesti murretes. Sõna-loend, Tallinn 1954, lk. 57—58. (Käsikiri Tartu Riikliku Ülikooli Pearaamatukogus.)

¹² Vt. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX (Liber saecularis), Tartu 1938, lk. 619; Eesti Keel 1940, lk. 143 jj.

¹³ K. A b e n, Eesti ja liivi laenud läti sõnavaras, Tartu 1947, lk. 64, 198. (Käsikiri Tartu Riikliku Ülikooli Pearaamatukogus.)

Kihnus ja Hiiumaal. Tuletatud eesti nōunimetustes sagedase *ik*-liite abil *käsi-sōnast*.

Lahanka. Kirde-Eestis kasutatav pesuvanni või kolmjala nimetus. Hiline laen venest (< vn *лоханка*)¹⁴.

Lasś (< sks *Flasche*). Lähkri nimetus Pärnu- ja Viljandimaal. Kasutati eriti väikese vaadikese kujulise kumerate külgedega lähkri kohta.

Leivalōime. Lääne-Eesti tavaline leivaastja nimetus. Vrd. *lōime* 'Grundlegung'.

Lähker. Trummikujuline kuni paarkümmend sentimeetrit kõrgete külgedega ja 20—40 cm läbimõõduga kahe põhjaga nōu väikese ümmarguse avaga küljel piima, kalja jms. tööle kaasavõtmiseks. Kanti nōoriga õlal. Laenatud alamsaksast (< asks *lecher*)¹⁵. Hiljem tagasi kandunud balti-saksasse (bsks *Leker, Leher*)¹⁶. Läti vastav sõna *leģele* (~ ld *legerijs*) pärineb samuti alamsaksast (< asks *legel*).

Lännik. 1—5-toobine pealt laienev väikeste kõrvade ja kaanega nōu hapu- ja kohupiima, või, silkude jms. hoidmiseks ja kaasavõtmiseks. Kandmiseks oli kaanel puust sang. Peale eesti keele on *lännik* tuntud ka vadja ja vepsa keeles. Prof. P. Ariste andmeil selgitab tema etümoloogia vadja keeles esinev *lāntū* 'hapupiim', millest vdj *lānnikko*, e *lānnik* jne. 'nōu, kus hoitakse hapupiima'. Sõna on muide saanud tuttavaks ka Eesti naabruses vene aladel (vn *ляник* 'ведро')¹⁷, võib-olla Avinurme riistakaupmeeste vahendusel.

Lüpsik. Pealt laiem puupang, harilikult varustatud piimakurnamiseks ühest külglauast hargneva oksaharust tilaga. Nimetus tuletatud verbist *lüpsma*. Samalaadne tuletis on ka läti lüpsikunimetus *slaūcene*.

Muts. Kohati Läti NSV piiri ääres (Häädemeeste, Mõniste) kasutatav vähema tünni nimetus. Laen lätist (< lt *muca* ~ *buca* 'Tonne', mis on omakorda vana laensõna vene keelest)¹⁸.

Mōhk (*leivamōhk*), gen. *mōhe*. Leivaastja nimetus lõuna-eesti murdes. Algselt on sõna tähistanud künakujulist nōu. Etümoloogia selgusetu.

Mōtsik. Võru murdes esinev väikese kuni paaritoobise lānniku nimetus. Tuleneb nähtavasti nōu kasutamisest toidu kaasavõtmiseks välistöödele.

Nudi (*nuditōrs*). Avinurmes kasutatav piltlik nimetus jalgadeta ja kaaneta tõrrele.

Nurmik (= lānnik). Sõna kasutatakse peamiselt mulgi murdes. Tekkelt on ta nähtavasti analoogiline *mōtsik*-sõnale.

¹⁴ M. Must, op. cit., lk. 147 jj.

¹⁵ P. Ariste, Mõningaid alamsaksa laensõnu. — Eesti Keel 1937, lk. 135.

¹⁶ V. Kiparsky, op. cit., lk. 50.

¹⁷ J. Kalima, Die ostseefinnischen lehnwörter im russischen. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XLIV, Helsinki 1919, lk. 159.

¹⁸ P. Aruma, Läti laensõnu lõuna-eesti murdeis II. — Eesti Keel 1937, lk. 46.

Nüssik. Lõuna-eeesti vaste põhjaeestilisele *lüpsik*-sõnale. Nagu seegi, tuletatud vastavast verbist *ik*-liite abil (eL *nüsmä* 'lüpsma').

Pali. Eriti end. Harjumaa alal kasutatav pesuvanni või kolmjala nimetus. Kõrvuti läti vastega *balža* laenatud alamsaksast (< kask *balge*).

Pang. Puupanged, mida tänini veel mõnel määral plekkämbrate kõrval kasutatakse, on Eestis tüüpiliselt olnud pealt kitseneva kujuga ja väikeste kõrvadega. Viimastesse põletatud august käis läbi raudsang, mille asemel aga võidi kasutada ka puust painutatud või kõrvade ümber väänatud vitssanga. *Pang* on põline läänemeresoome sõna (lähteks tüvi *panka* 'sang'). Tänapäeval kasutatakse seda peamiselt Lõuna- ja Ida-Eestis. Läti naabruses Sõrves ja Kihnus lännikut tähistav *pang* on ilmselt mõjustatud läti tavalisest ämbrinimetusest *spannis* (< asks *span*), mis tähendab ka lännikut ja pütti.

Pidi. Hupeli sõnaraamatus esinev lõuna-eeesti vaadinimetus. Etümoloogia selgusetu.

Piipkann (~ lt *pīpkanna* < kask *pīpkanne*). Suur ilma kõrvata ning oksaharust valamistilaga (*piip*) kann, millega õlut väikestesse kannudesse valamiseks aidast tuppa toodi. Piipkannu kanti kaane keskele kinnitatud sangast, mille abil kaas ühtlasi kannu peale kinni käännati.

Poolik. Pool tündrit. Nimetus on tuletatud sõnast *pool ik*-liite abil.

Potska (*poosik*). Väike vaat, ankur. Kogu Eesti mandriosas tuntud laen venest (< vn *бочка*)¹⁹.

Putk, gen. *putku*. Kirnu nimetus saarte murdes. Nähtavasti nõu torukujust inspireeritud tuletis sõnast *putk*, -e²⁰.

Püt't, gen. *püti* (< kask *butte*; sm *pytty* < rts). Laialdaselt kasutatav mitmesuguste nõude nimetus. *Püimapütt*, umbes 25-cm-se läbimõõduga ja kuni 15 cm kõrge silindriline kaaneta nõu, oli kuni piimatööstuse arenemiseni ja koorelahutajate ilmumiseni XIX sajandi lõpul üldkasutusel piima hapendamiseks ja lauale toomiseks. Väga laialt esineb *pütt* ka länniku tähenduses, eriti liitsõnas *võipütt*. Tartu ja võru murdes oli *pütt* (*pütik*) tavaliseks lähkri nime-tuseks. Peamiselt end. Pärnumaal nimetati suurt tünni *pütt*, gen. *püta*.

Raand, gen. *raanda*. Lääne-Eestis, eriti saarte murdes kasutatav vana puuämbri nimetus. Kuulub läänemeresoome ühissõnavar-ra. Teistes läänemeresoome keeltes tähistavad ta vasted tavaliselt lüpsikut²¹.

Sang, gen. *sangu* (= lüpsik). Soome keelega ühine vana tuletis käepidet tähistavast sõnast *sang*, gen. *sanga* (vrd. *pang*). Eestis tuntud end. Läänemaa alal.

¹⁹ M. Must, op. cit., lk. 221—222.

²⁰ P. Ariste, Murdenäiteid Pühalepa kihelkonnast, Tartu 1939, lk. 58.

²¹ A. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. Tartu 1924, lk. 241 jj.

Taänn. Tõrre nimetus Lääne-Eestis, eriti saartel. Nagu prof. P. Ariste on osutanud, on selle sõna lähteks mõni alamsaksa *tonne a*-line murdevariant.

Tiin, gen. *tiinu*. Kolmejalgsse astja tavaline nimetus Lõuna-Eestis. See alamsaksaline sõna on eesti keeles võib-olla levinud läti vahendusel (kasks *tine* > lt *tina*, *tīne*, *tīnis* ~ ld *týnē*). Soome *tiinu* < rts < sks.

Toober (*toover*, *toori* jne.). Tänini kasutatav suur kõrvadega vee- ja loomasööginõu. Nagu läti *tuõveris* laenatud alamsaksast (< kasks *tover*).

Toänn, *tõänn* (< kasks *tonne*). Mitmel pool mandril kasutatav tünni nimetus.

Tsõõrik. Võrumurdeline piimapüti nimetus, mis viitab nõu ringikujule (vrd. *tsõõr* 'ring').

Tõrs (eL *tõrdu*). Suurimaid laudnõusid, pealt kitsenev, vahel jalgade ja kaanega, vahel ilma nendeta. Kasutati liha, kapsaste, vilja (eriti saartel), karjalaudas vee jne. hoidmiseks, õlletegemis-, riidevanutamis- ja nahaparkimismõuna jms. Olenevalt otstarbest on tõrre suurus kõikuv. Suuremate tõrte, eriti õlletõrte kõrgus ja läbimõõt kõigub ühe meetri ümber, läbimõõt laiemas allosas harilikult mõnikümmend sentimeetrit kõrgusest suurem. Sõna *tõrs* vasted on tuntud liivi, soome ja karjala keeles. Algselt on see nähtavasti tähistanud õnespuust suurt ummikut, mis tähenduses ta Lõuna-Eestis oli viimase ajani kasutusel.

Tünder. Feodalismiaegne mõõttünn, mis võrdus 2 riia või 3 talinna vakaga. Arvatavasti laen rootsist, nagu ka sm *tyunnyri* (vrd. rts *tunna*, pl. *tunnor*).

Tünn (< kasks *tunne*). Vaadist kergema ehitusega tavaliselt kumerate külgede ning kahe põhjaga nõu, millest üks põhi enamasti välja käib. Üldise feodalismiaegse pakkimisvahendina kujunes tünn ühtlasi ka mõõdunõuks kalade, soola, vilja jms. hulga määramisel. Suurim mõõttünn oli *tünder*, sellele järgnesid *poolik*, *veerandik*, *kaheksandik* (*tünnik*) jne. Kasutusel tänini, eriti soolakalanõuna.

Ummik (= piimapütt). Lõuna-Eestis kasutatav tuletis *umb*-tüvest, mis üldisemalt tähistab puust õonestatud nõu.

Vaat (~ lt *vāte* < kasks *vat*). Tugev, enamasti tammepuust tehtud kumerate külgede ning kahe põhjaga nõu peamiselt õlle hoidmiseks. Mõõduühikuna kasutatud vaate nimetati *ankur* ja *aam*. Suuri Lääne-Eesti viljatünni nimetati ka tihti *viljavaat*. Kodusel võitegemisel võikirnu asendanud vaadikujuline vändast käänatav *võivaat*, mis vahel tehti ka ummikpuust, on Liivimaal kasutusel olnud hiljemalt XVIII sajandi lõpul, nagu näitab vastav Brotze joonis²².

Vaänn (~lt *vañna*, ld *vānē* < kasks *wanne*). Tänini üldkasuta-

²² Vt. История Латвийской ССР I, Рига 1952, рис. 82, лк. 376. Brand on samaaadset riista kirjeldanud Kuramaalt juba XVII saj. (samam, лк. 375).

tav pesunõu. Rahvalikuks näib vann Eestis olevat saanud alles viimasel sajandil, kuid vähemalt näopesemiseks kasutatav väike *silmi-vann* oli talurahva hulgas nii Eestis kui Lätis juba varemgi levinud²³.

Vedru (< vn *ведро*). Tsaariaegse mõõduühikuna (10 toopi) tuttavaks saanud pange nimetus.

Veerandik. Väike tünn, veerand tündrit.

Vitsik (s. o. 'vitsutatud nõu'). Üle maa kasutatud väikese länniku nimetus, mis on saanud tuttavaks ka balti-saksas (bsks *Witsik*)²⁴.

Ämber (=pang). Hilisem Põhja-Eestis levinud eesti-rootsi või alamsaksa laensõna (< erts *ämbar*, kaks *ember*)²⁵, tuntud Lääne-Eestis juba hiljemalt XVII sajandil (Göseken). Soome *ämpäri* < rts.

Eelnevat kokku võttes on otstarbekas eri rühmaks eraldada kahepõhjalised nõud, mille valmistustehnika oluliselt erineb ülejäänud nõude valmistamisest ning on maal analoogiline linnapüttsepile. Selgub, et peaaegu kõik kahepõhjaliste nõude nimetused on laenatud alamsaksast: *aam*, *ankur*, *lass*, *lähker*, *pütt*, *tonn*, *tünn*, *vaat*. Neile lisanduvad hilised laensõnad rootsist (*tünder*), venest (*potska*) ja lätist (*muts*). Oma sõnad *keha* 'vaat' ja mõõttünnide nimetused *poolik*, *veerandik* jne. on samuti hilised. Ka õllevaadi osade nimetused nii eesti kui läti keeles (e *tapp* ~ lt *tapa*, e *puññ* ~ lt *spuñde*, e *vikk* ~ lt *sviķis*, e *haaņ*) on laenatud alamsaksast. Tuleb veel silmas pidada asjaolu, et kahepõhjaliste nõude valmistamine pole Eestis olnud nii rahvalik kui ühepõhjaliste nõude tegemine. Sellega on tegelnud peamiselt vastavad meistrid, kelle nimetustes kohtame taas hiliseid laensõnu: *püttsepp*, *pütasepp* (Edela-Eestis), *vaadisepp*, *tündrisepp*, *aamissepp* ja Kirde-Eestis üldlevinud *poñder* e. *poñdar* (< vn *бондарь*). Ainsa puht-eestilise nimetusena lisandub neile setu murde alalt tuntud püttsepa nimetus *suija* (verbist *suima*, *suiama* 'kiilutama, vitsa peale ajama'), mis laiemalt on säilinud lõuna-eesti perekonnanimena *Suia*, *Suija*²⁶.

Kõiki neid asjaolusid arvestades näib olevat usutav, et kahepõhjaliste laudnõude valmistamine on Eestis tuttavaks saanud saksa linnapüttseppade vahendusel alates XIII sajandist. Eriti Ida-Eestis on maal tegutsenud ka vene püttseppi (vrd. *poñdar*).

Teisiti on lugu ühepõhjaliste nõudega, mis talupoja majapidamises olid valitseval kohal ja mida enamik talupoegi veel XIX sajandil ise oskas valmistada. Nende nimetustes võime eristada suurtes joontes kolm kihistust: 1) läänemeresoome keeltes laiemalt tuntud vanad nimetused, mis pärinevad oluliselt ajast enne XIII sajandit — *astja*, *kapp*, *kipp* (*kibu*), *pang*, *raand*, *sang*, *lännik*, *tõrs*; 2) omapärased eesti nimetused, mis on osalt suhteliselt hilised, osalt aga võivad ulatuda ka juba aega enne XIII saj. — *anum*, *riist*, *nõu*,

²³ Vrd. A. Bielenstein, op. cit., lk. 331.

²⁴ V. Kiparsky, op. cit., lk. 76.

²⁵ P. Ariste, Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles, Tartu 1933, lk. 118.

²⁶ Prof. P. Ariste andmeil.

rakk, keha, putk, jänn ja rida ik-tuletisi: käsik, lüpsik, nurmik, nüssik, mõtsik, vitsik jt.²⁷; 3) hilisemad laensõnad alamsaksast (kann, piipkann, kirn, pali, pütt, tann, tiin, toober, vann, ämber) ja venest (karits, lahanka, vedru). Viimase kahe rühma nimetuste ilmumine eesti keelde toimus suures osas nähtavasti juba feodaalse killustumuse perioodil (XIII—XV sajandil), mõned neist aga on hoopis hilisemad (näit. jänn, lahanka jt.).

Seega ulatuvad nimetuste valgusel XIII sajandist kaugemale minevikku esijoones vähemad laudnõud, nagu panged ja kapad, kuna suuremate nõude vanu nimetusi (*astja, tõrs*) võib siduda ka õõnespuunõudega. Just väikenõude nimetusi on eestist kandunud ka balti-saksasse (*kapp, vitsik*).

Et väikesi laudnõusid valmistati Eestis hiljemalt ajavahemikus X—XII sajandini, seda tõendavad lisaks keelelisele ainesele ka arheoloogia andmed. Nimetatud ajajärgust on pärit kõigepealt mõned rauast ämbrisangad (näit. Lõhavere linnuselt). Eriti rikkalikult laudnõude jäänuseid avastati aga 1953. a. Tallinnas teostatud kaevamistel. Massiliselt on nende hulgas väikeste laudkausikeste jäänuseid, mis hilisemas etnograafilises aineses ei esine²⁸. Edasi võib täheldada väikeste nõude kõrvalaudu, piima hapendamiseks kasutatavate madalate püttide külglaudu ja ka peremärkidega määrgistatud vaadipõhjade katkendeid. Kõik need esemed leiti X—XIII sajandi kihist²⁹. Et nimetatud kiht ulatub XIII sajandi lõpuni, ei saa täie kindlusega öelda, kas kõik nimetatud nõuliigid olid Eestis kasutusel juba enne vallutust. Igal juhtumil aga tõendavad arheoloogilisedki andmed laudnõude põlisust Eesti alal.

Ka Lätist on leitud varafeodaalsesse järku kuuluvaid puunõujäänuseid (Talsi linnuselt), ajavahemikust XIII—XV sajandini, Riia linnast aga hulk sageli peremäärgistatud laudnõude, sealhulgas Tallinna leidudele analoogiliste kausikeste, edasi pangede, vannide, toobrite, tõrte, tünide jäänuseid; võikirnu tolleaegsele kasutamisele osutab männajäänuse leid samast³⁰.

Arheoloogiline aines laiemas perspektiivis näitab kõikjal vanimate laudnõudena väikesi pealt kitsenevaid ämbrikesi, mille vitsutamisel tihti on kasutatud metallvitsu. Sellised ämbrid ilmuvad Sveitsis juba hilisel pronksiajal, on tuntud Rooma kirjalikes allikais I saj. m. a. j. ja Skandinaavia ning Sileesia arheoloogilistes leidudes m. a. I aastatuhande algupöolelt, idaslaavi aladelt (muuseas ka eestlaste naabrite krivitšite ja sloveenide kurgaanidest) hiljemalt

²⁷ Sama liidet on kasutatud vahel ka laenatud nõunimetuste ühenduses: *pootsik, pütik, tünnik* jt.

²⁸ Vt. S. Tarakanova, O. Saadre, Tallinnas 1952.—1953. aastal teostatud arheoloogiliste kaevamiste tulemusi. — Muistsed asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik I, Tallinn 1955, joon. 8: 11, 12 (lk. 25).

²⁹ Sealsamas, lk. 28.

³⁰ Senatne un mäksla, Rīgā 1938, II, lk. 85 (joon. 12); R. Šnore, Koka senlietu atradumi Rīgā, Rīgā 1938, lk. 112—113 ja tahv. III.

IX—XI sajandini ³¹. Skandinaavia laevaleidudes X sajandist leiame terve hulga laudnõusid, kõik ühe põhjaga (panged, pütid, tiinud, tõrred) ³². Mitmesuguste laudnõude vanusele slaavi aladel osutavad lõpuks mitmed tänini püsinud ühisslaavilised nõunimetused (vene *ведро, кад ~ кадка, бочка* jt.), mis muide ajavahemikus IX—XII sajandini on kandunud ka balti keeltesse, suuremal hulgal leedu, mõned ka läti keelde: läti *buca* 'tünn' < muinaspihkva **бъча* (~vn *бочка*), lt *kubuls* < mvn *кѡбѡлѡ* ³³. Seega on laudnõud kõigil Eesti naaberaladelgi tunduvalt vanemad XIII sajandist.

Lõpuks näitavad etnograafilised tähelepanekud, et ühepõhjaliste laudnõude omapärane, saksa linnapüttsepile täiesti võõras valmistustehnika, mis Eestis on püsinud kuni käesoleva sajandini (eriti visalt vanapärasena Avinurme riistameistritel), osutab samuti suurt vanust. Kuigi Eesti arheoloogilises leiumaterjalis seni puuduvad laudnõude valmistamisel kasutatud spetsiaalsed tööriistad, pärineb neid mitmeid Eesti otsesest naabrusest. Edela-Soomest on leitud VII sajandisse kuuluv uurdenuga, Gotlandilt taas IX—XI sajandi uurdepeitel ³⁴. Ka Tallinna eelnimetatud leiumaterjal osutab samale ühepõhjaliste nõude valmistamise tehnikale, mis Eesti rahvalikus käsitöös on valitsenud tänini.

Ses ühenduses väärib rõhutamist, et laudnõude osade nimetused on eesti keeles enamikus põlised ja et nende hulgas on ainult üksikuid hilisemaid laensõnu: *nõu-* (*riista-*, *anuma-*) *laud* (ainult kirde-murdes ka *kimm ~ kimmes*, vrd. sm *kimpi* < rts), *uure* 'soon nõulauas, millesse käib põhi', *kere, põhi* (eL *perä*), *vits, lülivits* 'kövera noore kuuse välisküljele kasvanud kõvast puidust (nn. *lüli*) tõrrevits', (*vitsa*)*küüs* 'täke vitsas vitsaotste ühendamiseks'.

Sama kehtib ka laudnõude valmistamisega seotud olulisemate tehniliste terminite ja tööriistade nimetuste kohta: *uurama* 'uuret lõikama', *kokku uurama* 'nõu kokku panema, põhja uurdesse panema', *uuri-* e. *uurdenuga* (eL *uurdeväits*) 'pika varrega väike nuga uurde lõikamiseks', *uurijärg* 'madal tööpink uurde lõikamiseks', *uurde-* e. *puhiraud* 'köver peitel uurde põhja puhastamiseks (*puhtimiseks*)' (selle kõrval ka *uuri-* e. *puhipeitel*, kus *peitel* < kask *beitel*), *vale-* e. *hädavits* (Lääne-Eestis ka *vangi-* e. *aevits*, viimane verbist *ajama*) 'kokkupandud nõule töö ajaks kooshoidmiseks ajutiselt peale pandud vits', *pikkhöövel* (*höövel* < kask *hovel*) ~ *pikkpakk* ~ lääne-eestiline *lüke* e. *lükkepakk* (verbist *lukkama*) 'suur

³¹ Дж. Г. Д. Кларк, Доисторическая Европа, М., 1953. стр. 216; G. Buschan, Illustrierte Völkerkunde II, 2, Stuttgart 1926, lk. 489—490; Altschlesien, B. I, Breslau 1924, lk. 89—96; C. Engelhardt, Nydam mosefund, Kjöbenhavn 1865, tahv. XIV : 24; История культуры древней Руси I, М.—Л. 1948, lk. 110—112.

³² Osebergfundet II, Oslo 1928, lk. 71, 151—162, 192—196.

³³ В. Ф. Ржигга, Очерки из истории быта до-монгольской Руси, М. 1929, lk. 25—29, 32; Т. А. Рыбаков, Ремесло древней Руси, М.—Л. 1948, lk. 185.

³⁴ K. Vilkuņa, Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta ja kulkuneuvoista, Porvoo-Helsinki 1935, lk. 192; D. Trotzig, Laggingen på Sollerön. — Grudbo på Sollerön, Stockholm 1938, lk. 349.

höövel lauaservade sirgeks lükkamiseks', *voolmed* (verbist *voolima*) 'kövera teraga tööriist nõude silumiseks', *vitsutama*, *vitsajärg* 'tööpink nõuvitste silumiseks', *vitsapainik* 'pesukurikalaadne kõver riist, milles oleva hamba abil suuremate nõude vitsad läbi painutatakse', *liimeister* ~ *niimeister* (< asks *snidemest*) ~ setus ka *vooliraud* 'kahe pidemega pikk nuga nõu väliskülje ja vitste silumiseks', põhjaeesti mandrimurrete *kostipulk* (tüvest *kostma* 'vastu seisma'³⁵) ~ saarte *aepulk* (verbist *ajama*) 'kiilutaoline pulk, mille abil vitsad kohale lüüakse', *vitsahammas* ~ *ammaspuu* (Kirde-Eestis) ~ Hiiu *vitsaak* (~ rts *bandhake*) ~ Kihnu *vedemed* (verbist *vedama*) ~ eP naljatav *ämmalõug* 'puu- või raudkonksuga varustatud tööriist äärevitsa peale vedamiseks'.

Nagu näeme, esinevad vähesed hilisemad laensõnad enamasti paralleelselt mõne oma terminiga. Küll aga on alamsaksalised eeskätt tünnide-vaatide valmistamisel hädavajalike spetsiaaltööriistade nimetused *uurdesaag* (Avinurmes siingi muide eestiline *uurekanikas*) ja *sirkel*. Kuigi sirklit tänapäeval kasutatakse ka ühe põhjaga nõude valmistamisel, on ta algselt ilmselt seotud kahepõhjaliste nõudega, mille valmistamine sirklita pole mõeldav. Avinurmes nimetataksegi kahepõhjalisi nõusid *sirkelis riistad*, teisi aga — *uuratud riistad*. Nagu mäletame, olid ka vaadiosade nimetused alamsaksalised.

Lõppkokkuvõttes võime veel kord rõhutada, et eestlased tundsid laudnõude valmistamist enne saksa röövvallutust XIII sajandil. Vastav oskus levis siin hiljemalt X—XII sajandil, võib-olla mõnevõrra varemgi. Tol perioodil tehti laudadest peamiselt vähemaid ühe põhjaga nõusid, kuna suuremate nõudena eelistati õonespuust ummikuid, mida eesti talurahvas kasutas üsna rohkesti veel XIX sajandil. Seoses majanduse arenemisega õpiti hiljem kohalike saksa käsitööliste vahendusel tundma mitmeid uusi nõuliike, nagu see toimus ka Lätis ja osalt Leeduski. Eriti kehtib see Eestis kahepõhjaliste nõude ja nende valmistamise kohta. Tavaliste vanade majapidamisnõude valmistamisel oli kohalik traditsiooniline tööviis niivõrd tugevasti juurdunud, et saksa käsitööliste kasutatav erinev valmistustehnika eesti talurahva hulgas laiemalt üldse ei kodunenud.

О ТЕРМИНОЛОГИИ ЭСТОНСКОГО БОНДАРНОГО РЕМЕСЛА

А. ВИЙРЕС

Резюме

В своем исследовании „Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten” (СПБ, 1907—1918) А. Биленштейн утверждает, что латышское бондарное ремесло является целиком заимствованным у немцев. В доказательство этого положения он указывает на тот

³⁵ Prof. P. Ariste teatel.

факт, что многие названия бондарной посуды в латышском языке представляют собой заимствования из нижненемецкого языка. Значительная часть этих названий проникла и в эстонский язык, вследствие чего бондарное ремесло в Эстонии также считалось сравнительно поздним заимствованием.

В целях проверки указанной точки зрения автор настоящей статьи подвергает ближайшему рассмотрению эстонские наименования бондарной посуды.

Этимологический анализ показывает, что целый ряд эстонских названий обычной домашней утвари восходит к общему словарному составу прибалтийско-финских языков. В основном это названия бондарной посуды меньших размеров: ведер (*pang, gaand, sang*), шаек (*kapp, kipp, kibu*), кадок (*lännik*).

Среди позднейших названий также имеется много слов, произведенных от эстонских корней (особенно с суффиксом *-ik*, каковы *vitsik* 'окоренок', *lüksik* 'подойник', *käsik* 'шайка', *nurmik* 'кадка' и др.), наряду с которыми встречается немало и заимствованных слов, особенно из нижненемецкого языка (*kann* 'пивной жбан', *kirn* 'маслобойка', *pütt* 'окоренок', *toober* 'ушат', *vann* 'лохань' и др.), но также из русского языка (*karits* 'шайка', *vedru* 'ведро' и др.), из латышского (*muts* 'бочка' и др.).

В согласии с языковыми фактами археологические данные также указывают на то, что бондарная посуда меньших размеров (ведра, кадки и т. п.) вошла в употребление в Эстонии не позднее промежутка времени от X до XIII в.в. (находки в городище Лыхавере, в Таллине и т. д.). В соседних с Эстонией странах отдельные виды бондарной посуды имеют более чем тысячелетнюю давность, причем наиболее ранними археологическими находками являются по большей части ведра.

Своеобразный, чуждый городским ремеслам способ изготовления бондарной посуды, продержавшийся в Эстонии в качестве народного ремесла вплоть до XX века, был известен в странах, прилегающих к Балтийскому морю, уже во второй половине I тысячелетия н. э. Еще в XIX столетии это ремесло было повсеместно распространено в эстонской деревне, и изготовление бондарной посуды, особенно меньших размеров, являлось домашним промыслом. На весьма древнее происхождение этой техники указывает и то обстоятельство, что наименования частей бондарной посуды и остальная терминология, связанная с ее изготовлением, являются в подавляющем большинстве исконно эстонскими (напр. *laud* 'доска, клепка', *uure* 'уторный паз', *vits* 'обруч', *põhi* 'днище', *lũke* 'бондарный фуганок', *voolmed* 'скобель', *kostipulk* 'набойка' и др.). Среди этих терминов встречаются лишь немногие заимствования позднейшего происхождения, напр. *liimeister* 'струг' — из нижненемецкого, северо-восточное *kimm* 'клепка' — из финского языка.

В особую группу следует выделить бочки с двумя днищами, названия которых представляют собою заимствования по преимуществу из нижненемецкого языка (*tünn* 'бочка для рыбы в рассоле', *tünder* 'бочка для сухих продуктов', *vaat*, *aam* 'бочка для

пива, водки', ankur 'боченок' и др.), однако здесь имеется и заимствование из русского языка potska (бочка). К тому же, в свете этнографических данных техника изготовления бочек в Эстонии существенным образом отличается от способов изготовления бондарной посуды и близка к технике городского бондарного ремесла во всей Европе.

В этой области и в деревне работали в основном особые ремесленники-специалисты, названия которых также являются позднейшими заимствованиями (püttsepp, tündersepp, aamissepp и др.). Поскольку особенно в восточной части Эстонии в этой области работали также русские ремесленники, получило распространение и соответствующее русское название pondar (бондарь).

Таким образом, только изготовление бочек в Эстонии можно связать с начавшейся в XIII в. иммиграцией в Прибалтику многочисленных немецких ремесленников, причем, наряду с ними, известную роль в развитии этого ремесла сыграли и русские бондари. Что касается бондарной посуды с одним днищем, то она несомненно изготовлялась эстонцами уже в эпоху, предшествовавшую вторжению в страну немецких захватчиков.

RAHVAPÄRASTE TAIMENIMEDE KOGUMISE KATSEID MÖÖDUNUD SAJANDITEL

G. VILBASTE

Taimede nimed on kahtlemata osa rahva vaimuvarast. Suurem osa taimenimesid ei ole alati üksnes lihtne sõnasünnitis, vaid nende loomisel on arvestatud mitmeid asjaolusid, mis on enamasti seoses rahva arvamustega taime omaduste, välimuse ja kasutamise kohta või koguni taime tekkimisloo küsimusega, vaadatud rahvale omapärase luule ja isegi imede seisukohalt. Selliselt vaatepunktilt võib taimenimi kajastada mõningaid tõekspidamisi taimede suhtes: milleks neid kasutati, mis omadused on taimel, kuidas on seletatud üht või teist nähtust taimede juures jne.

Vanad eestlased olid peamiselt karjapidajad või põllumehed, keda töös ja tegevuses ümbritses alati hulk taimi. Seepärast ei võinud taimede väliskuju mitmekesisus ja värvide vahelduvus jääda märkamata tähelepanelikule inimesele. Ka praegune külainimene ei ole võhik taimede tundmises: vähemalt erksamad tunnevad hulga taimi, mille arv võib üldiselt olla 200—250. Kõik aga tunnevad levinumaid puid, sagedamini esinevaid põõsaid, söögiks kasutatavaid marju, vilju ja muidki taimi, millega puututakse sagedasti kokku, kuigi alati ei osata tähele panna üksikute liikide peenemaid vahesid.

Praegu tarvitusel olevaid taimenimesid võime jagada rahvapäraseiks ja kirjakeelseiks. Esimesed on loonud rahvas väga pika aja kestel ja moodustanud need rahvakeele omapäraste kohaselt ja vaimus. Neid taimenimesid õpivad lapsed vahetult vanemaitl töös ja tegevuses, liikudes looduses taimede keskel; neid õpetatakse hiljem edasi oma lastele samal viisil. Selliste nimede mõistest arusaamine on enamasti ikka selge. Tavaline taimetundja külas kasutab taimede eraldamiseks peamiselt teravalt silmapaistvaid tunnuseid ja nende alusel tekivadki vastavad nimed.

On ju küll õige, et kõige loomulikumad on taimenimed, mis on loonud rahvas, aga ainult rahvapäraseile taimenimedele toetumine tekitab sagedasti raskusi, sest rahvakeelsed nimed pole alati ühemõistelised, oma tähenduselt kuigi kindlad ning nende tuletuspiiridki pole kuigi laialdased. Sagedasti on nii, et üks ja sama nimi erineb tähenduslikult väga suuresti eemalseisvais maaosades, tihti ka naaberkihelkondades, isegi naaberkülades. Koguni ühes ja samas

külas võib olla taimel mitu nime. Selle tagajärjeks on see, et näiteks harjakas ei mõista taimenimedele suhtes saarlast ja Võru inimeste ei saa alati aru, mis taimest kõneleb virulane. Seepärast ongi teaduse ülesandeks korraldada taimenimesid nii, et need oleksid ühemõttelised ning neid võiksid täie selgusega kasutada kõik, kes on huvitatud botaanikast, sellest hoolimata, kust maanurgast ta on pärit ning milliseid taimenimesid on ta lapsepõlves oma kodukülas õppinud.

Kirjakeelsete teaduslike taimenimedele aluseks on rahvapärased, kui see on võimalik. Kuid alati ei saa sellega piirduda. Erksamad külainimesed tunnevad, nagu juba tähendatud, paarisada taime. Eesti NSV-s on aga umbes 1150—1200 õistaime liiki, mida eraldab eriteadlane kergema vaevaga. Kui arvestada nn. kriitilisi liike, suureneb liikide arv tublisti. Need vähemate erinevustega taimeliigid tahavad samuti saada liiginime. Siin lähebki teaduslik keel lahku rahvapärasest. Alati pole aga teadusliku nime määramine kerge: rahvas tunneb ju küll, nagu öeldud, igal pool esinevaid ja silmapaistvaid taimi, neile on vahest antud isegi kümneid nimesid, aga harva esinevaid ja vähem silmapaistvaid taimi ei tunta ja neil pole enamikus ühtki nime. See sunnibki looma osale taimedele koguni uued nimed, kusjuures kasutatakse, kui võimalik, teiste taimede rahvapäraste nimede ülirohkest, otsest tõlget naaberkeeltest jne.

Tuleb veel märkida, et kõiki rahva keskel tuntud taimenimesid ei ole veel üles tähendatud, sellest hoolimata, et seda on püütud teha juba õige pika aja jooksul. Suures osas eesti keele vanemais allikais märgitakse ka üksikuid taimenimesid, mis laseb konstateerida, et taimenimi on rahvakeeles niisama püsiv nagu iga teine rahvale omane sõna. Tõsi küll, vanemad kirjapanekud on selleks liiga piiratud, et taimenimedest saada täielikku pilti, kuid üksikuis sõnades puutume nendega siiski kokku. Ei ole kahtlust, et näiteks „Taani hindamisraamatu” kohanimed 13. sajandi algupoolelt, nagu *Aunapo*, *Paiumpe*, *Paiunalus*, *Tamicas*, *Rocol*, *Othaccaueræ*¹, oleksid praegused *Õunapuu*, *Pajupää*, *Pajualuse*, *Tammiku*, *Rooküla*, *Ohakvere*. Samuti on 17. sajandil kirjutatud Georg Mülleri jutlustes leiduvad *Ouwn*, *Kibowitz* või *Rosid*² tänapäeval üldtuntud nimed.

Eestikeelsete taimenimedele kogumise võime jagada üldiselt kolme järku: 1) ülesmärkimised võõraste, peamiselt saksa soost kirikuõpetajate ja teadlaste poolt, kelle hulka kuuluvad ka üksikud sünnilt eestlased; 2) ülesmärkimised ja kogumised eestlaste poolt, mille tulemused moodustuvad peamiselt just ettevalmistustöö taimenimedele teaduslikuks korraldamiseks ja 3) taimenimedele teaduslik korraldamine ja materjali kogumine enam-vähem ettevalmistatud taimeteadlaste poolt. Käesolevas kirjutises peatutakse peamiselt just esimesel ajajärgul ning neil ajendeil, mis põhjustasid siis

¹ M. J. Eisen, Daani hindamise raamat, *Liber census Daniae*, Tallinn 1920, lk. 56—57; P. Johansen, *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*, Kopenhagen — Reval 1933, lk. 283.

² Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606, Dorpat 1891, lk. 241—243.

eestikeelsete rahvapäraste taimenimede kogumise. Teised kaks aja-
järku jäävad praeguses ülevaates kõrvale.

Esimene ajajärk algab 17. sajandi keskel ja kestab Eesti Kirja-
meeste Seltsi tegevuse alguseni, peamiselt J. Kunderi loodus-
teaduslike tööde ilmumiseni möödunud sajandi 70. aastate lõpul ja
80. aastate algul. Selle ajajärgu esimesel poolel, 17. ja 18. sajandil,
ei olnud botaanika veel arenenud iseseisvaks teaduseks, vaid ta oli
enamasti ainult abiteadus arstiteaduse arendamisel. Eestikeelne
taimenimi huvitas tol ajal tema märkijat peamiselt vaid seepärast,
et see oli eestikeelne sõna. Me leiamegi esimesi taimenimesid eesti
keelega tegelevate kirikuõpetajate poolt koostatud sõnastikest. Eri-
lisi botaanilisi teadmisi ei ole siin oodata. Arvestatakse enamikus
puude ja põõsaste nimesisid ning mõnd sagedamini esinevat niidu-
taime ja umbrohtu või esitatakse ainult põllu- ja aedviljade nime-
sid, millele tuuakse enamikus saksakeelne, vahest ka ladinakeelne
vaste, mille täpne tähendus on autorile endale nähtavasti võõras.
H. Stahl esitab oma keeleõpetuses³ antud sõnastikus mõniküm-
mend taimenime, samuti teeb oma keeleõpetuses J. Gutsclaff.⁴
Need tööd ei anna aga veel kuigi tähelepanavat materjali taimen-
nimede üle tollel ajastul.

H. Göseken annab oma käsiraamatus⁵ juba üle 200 taimen-
nime ja ligi 70 botaanilist mõistet. Taimenimedel on enamasti vaid
saksakeelne vaste, kuid üksikute kohta on toodud ka ladinakeelne
nimetus, mis on sagedasti ebaõigegi, sest alati ei esine sellise
nimega tähendatud taime meil üldse, näiteks *köllo oddar* — *Taube
gerste* — *aegylops*; *Raud Tamm* — *stein Eiche* — *ilex*; *pilliroh* —
schilff — *canna* jne. Ka ei ole H. Gösekenil antud taimenimed alati
ühemõistelised, isegi mitte puude juures, ning üks ja sama nimi on
antud koguni eri puule; näiteks on tal *kaskne metz* — *Bircken wald*,
aga ka: *Büchen Wald* 'pöökpuumets'. Viimast isegi ei esine meil
praegu kuski metsikult metsana ega võinud esineda ka siis⁶.

Peale nende trüki avaldatud sõnastike leidub materjali eesti-
keelsete taimenimede kohta ka käsikirjalistes sõnastikes. Eesti NSV
Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuu-
seumi käsikirjade kogus on J. Ch. Clare suurem käsikirjaline
töö „Vocabularium Esthonicum Teutonicum et Teutonico Esthonicum
Dorpatensi Dialecto accomodatum”, 1730. Nagu pealkirjas nime-
tatud, on see tartu murde sõnastik, milles muu hulgas on toodud
hulk selles murdes esinevaid taimenimesid. Neid on ühtlasi esitatud
sõnastiku lõpus eri osas „Herba”, millesse on koondatud siiski vaid
rohttaimede nimed, kuna puude nimed esinevad ainult sõnastiku

³ Henricus Stahl, *Anführung zu der Esthnischen Sprach auff Wolge-
meinten Rath vnd Bittliches Ersuchen publiciret*, Reval 1637.

⁴ J. Gutsclaff, *Observationes grammaticae circa linguam esthonicam*,
Dorpati 1648.

⁵ H. Göseken, *Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Anführung Zur
Öhstnischen Sprache...*, Reval 1660.

⁶ Vrd. G. Vilberg, *Kultuurtaimi 300 aasta eest. Loodusvaatleja V*, 1934,
lk. 12—14.

osas. Clare⁷ töö annab meile esimesena tartumurdelisi taimenimesid.

Samas käsikirjade kogus on S. H. Vestringi⁸ käsikirjaline sõnastik „Lexicon Æstthonico-Germanicum”. Selle sõnastiku koostamine kuulub nähtavasti 18. sajandi esimesse poolde ja see annab peamiselt pärnu murde taimenimesid.

Eespool juba tähendatud raamatukogus leidub ka käsikiri „Ehstnisch-Teutsches Wörterbuch”. See on tartu murde sõnaraamat, mille autor on teadmata⁹. Selles sõnastikus on toodud mõned tartukeelsed taimenimed, mis pakuvad huvi just vanema kirjaviisi pärast.

Vanim trükitud nimestik eestikeelseist taimenimedest on toodud Anton Thor Helle tuntud töös „Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache...”, mis ilmus 1732. aastal Halles. Peale muu keelalise materjali on selles töös kolm peatükki, mis puudutavad otseselt taimi. Ühes peatükis tuuakse mõned rohtude ja lillede nimed, teises mõnede juurte (juurikate) ning kolmandas mõnede puude nimed, kokku üle 200 nimetuse 8 leheküljel. Taimenimed on korraldatud alfabeetilises järjekorras eestikeelsete nimede alusel. Peaaegu igale nimele on juurde märgitud saksa- ja vähemal määral ka ladinakeelne vaste. Et aga tol ajal, s. o. enne Carl Linné vastavaid süstemaatilisi töid, polnud ladina keeleski kindlaid nimetusi suuremal osal taimedel, siis on loomulik, et mõnedki ladina- ja saksakeelsed nimetused on Thor Helle nimestikus ebakindlad ja erinevad tublisti praegusest nomenklatuurist.

Thor Helle on nähtavasti ise kogunud taimenimesid Jüri kihelkonnast, sest suurem osa nimedest vastab Ida-Harjumaa taimenimedele. Kuid tal on olnud abilisi, kes on kogunud nimetusi mujaltki, sest nende hulgas esineb taimenimesid teistest murretest, vähemalt Alutagusest (*moõka willad* 'maavitsad'), Saaremaalt (*ollankad* 'naistepunad') ja Läänemaalt (*härja kaatsad* 'nurmenukud'). Suuremal osal on võorkeelne vaste märgitud õigesti, mis näitab autori võrdlemisi head taimede tundmist. Võib-olla on taimi määranud ka mõni loodusteaduselt huvitatud isik (neist ei ole küll mingeid andmeid tolle aja ümber Eestis). Arvatavasti on kasutatud taimede kindlaksmääramisel eestikeelsete taimenimedega puhul mõnd saksakeelset „rohuraamatut” (Kräuterbuch), milliseid oli tarvitusel Saksamaal 16.—18. sajandil ning hiljemgi. On ka neid nimesid, kus taim on nähtavasti vääralt määratud, näiteks *jammikas* — *scabiosa*;

⁷ J. Chr. Clare sündis Weissenfeldis. Oli pastoriks Otepäas alates 1723. aastast. Suri 14. XI 1743. Pärast surma jäi temalt järele tartumurdeline grammatika ja ülaltähendatud sõnastik.

⁸ Salomo Heinrich Vestring sündis Pärnus 1663. a. pastor Johann Vestringi pojana, õppis Riia lütseumis ja Wittenbergis 1685. Oli siis vikaar-pastoriks Puhjas 1692. aastal ja pärast seda pastoriks Pärnu eesti koguduses, ühtlasi ka Toris. Sai praostiks 1711. a. Suri 28. IV 1749.

⁹ Käsikirjas on R-tähe all ühel leheküljel märkus: „1796. Herrn Kühl in Dorpat”. Kas see Kühl on olnud sõnastiku autor või on see töö saadetud Kühlile läbivaatamiseks, see ei selgu. Antud daatumi järgi võib otsustada, et sõnastiku koostamine kuulub 18. sajandi lõppuolde.

karri kakrad — *buphtalmus*, *flore aureo*; *maddarad* — *rubia sylvestris* ja mõned teisedki, sest et neid ladina keeles tähendatud taimi ei kasva Eestis.

Eestikeelsete taimenimede kohta tähendab Thor Helle ise oma ülaltähendatud töö eessõnas: „Sõnastiku lisas on toodud eesti nimed mõnedest taimedest, millega Jumal on seda maad õnnistanud. Kui keegi tahaks veel mõned lisaks tuua, valiks ta parima aja selleks, kui need taimed seisavad õites, mille järgi talupoeg neid kõige kergemini saab ära tunda ja mille järgi ta neid ka sagedasti nimetab. Kui tahetakse rahva keskest selliste teadjate käest küsida taimede mõjuvõime ja kasutamise üle, siis oleks juhus selles veenduda, kui palju need inimesed omavad teadmisi looduslikest asjadest” (lk. 9). Nähtavasti on Thor Helle sellisele otsusele jõudnud kogemuste alusel rahva käest taimenimesid korjates ning on siis võinud imestada lihtsate inimeste teadmiste üle taimede kasutamisel. Kuid märkusi taimede kasutamise üle ei ole Thor Helle ise nähtavasti teinud.

Olgu veel tähendatud, et Thor Helle nimestik on tähtsaks aluseks eestikeelsete taimenimede hilisemal ülestähendamisel, sest sellele tuginevad peaaegu kõik taimenimed, mida on kasutatud hiljem botaanika-alastes töödes baltisakslaste poolt.

Järgmisena peatub taimenimede ülesmärkimisel A. W. Hupel. Ta tõlkis arst P. Wilde arstiteaduslikust ajakirjast mõned peatükid ning avaldas need esimese eestikeelse ajakirjana 1766. aastal peal kirja all: „Lühhike õppetus mis sees monned head rohhud täeda antakse etc.” Selles ajakirjas tuuakse muuseas ka õpetusi haiguste ravimisel taimedega, juhatatakse taimede kogumist ravimiteks jne. Seepärast tuli tõlkijal käsitleda ka ravimisel vajalikke taimi, milleks tuli otsida eestikeelseid taimenimesid kirjandusest, selliste puudumisel aga ka ümbruskonna inimestelt. On loomulik, et keelehuviline pastor märkis siis üles ka teisi taimenimesid, mida kuulis taluiniimestelt. Pärast kasutas ta neid oma keeleõpetuses avaldatud sõnastikus. Tublisti täienes taimenimede hulk aga sama keeleõpetuse teises trükis¹⁰. Kuid taimede määramisel on olnud Hupelil tõsiseid raskusi. Ta kirjutab seepärast oma eesti-saksa sõnastiku (1818) eessõnas: „Taimede tundmises on eestlaste juures veel suur teadmatuus ja ka segadus. Mõnele võisin ma juurde lisada ladinakeelse nime, nagu see harilikult on süsteemis, kuid kaugeltki mitte kõigile. Seepärast pean ma paremaks jätta nende määramise tulevikuks. Esitan aga kõik mulle teada olevad eestikeelsed taimenimed, mille hulgas võivad küll mitmed olla ebaõiged” (lk. 11—12). Õieti puuduvad ladinakeelsed vasted täiesti, aga saksakeelsed on alati, nagu autor on arvanud need olevat.

Tähtsa lisa eestikeelseile taimenimedele annab sama Hupel oma

¹⁰ A. W. Hupel, *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche*, Riga u. Leipzig 1780. II täiendatud trükk, Mitau 1818.

„Topographische Nachrichten'ite" II andes ¹¹. Et anda kuidagi pilt Eesti- ja Liivimaa taimkattest, laseb Hupel muu looduslike esemete kirjeldamise kõrval koostada J. B. Fischeril, kuulsa C. Linné õpilasel, siin kasvavate taimede nimestiku, mis on korraldatud saksakeelsete nimede alfabeetilises järjekorras. Üksikute ladinakeelsete nimede kõrval tuuakse ka läti- ja eestikeelseid taimenimesid. Need on, nagu Hupel ise tähendab, osalt suuliste järelepärimiste kaudu saadud, kusjuures teda on aidanud keegi arst ja apteeker; osalt on aga kogutud trükitud raamatuist, eestikeelseid peamiselt eesti keele grammatikast (Thor Helle) ja ühest käsikirjas olevast sõnaraamatust (nähtavasti J. Chr. Clare töö). Kuid arvatavasti on Hupel, nagu juba tähendatud, kogunud ise taimenimesid, on inimestega nende üle juttu ajanud ning tulnud otsusele, et tolleaegsed inimesed tunnevad enamikku puid ning mõnd taime, mida kasutatakse kas inimeste või loomade arstimiseks. A. W. Hupel märgib, et talupoeg nimetab oma keeles ligikaudu 250 taimenime, kuid nimetused ei ole igal pool ühemõistelised ¹². Nähtavasti on nimede järgi taimede määramisel mõningaid raskusi, sest on toodud ka üksikuid selliseid nimetusi, millele ei osata juurde lisada ei saksa- ega ladinakeelset vastet. Selliseid taimi kirjeldatakse siis täpsemalt, näidatakse nende omadusi ja kasvukoht, mille järgi neid saab kindlaks määrata, näiteks *nassinine-pu* (lk. 504), *kukke marjad* (lk. 505) jt. Osal nimedel on aga ladinakeelsed vasted ebataäpsed, sest nad märgivad taimi, mis meil üldse ei kasva ega esine vabas looduses, nagu *kukko silmad* — *Erica baccifera*, *kukke marjad* — *Sedum hexangulare*, *sea pähklad* — *Cyclamen europaeum*, *urbe rohhud* — *Scolopendron* jt. Neile tuleb läheneda kas mõne teise sarnase taime kaudu või võtta aluseks rahva keskel pärapoole saadud taimenimed. Mõned nimed on aga lihtsad kirjutusvead, näiteks *Hieracium sphondylium* pro *Heracleum sphondylium* (lk. 489). Ka on ta kasutanud mõne üksiku taimenime juures kaugemal olevate inimeste abi, sest kirjelduses on tähendatud, et taimel on mujal maakondades teine nimetus.

Olgu veel tähendatud, et Hupel püüab mõne eestikeelse taime-nime juures tuua juba selle tähenduse saksa keeles sõnasõnaliselt tõlkes. See on tarvilik seepärast, et teised rahvad võiksid süveneda nimede mõttesse ja jälgida seda, mida eestlane on mõtelnud taimele nime andes. Keelemehena on ta parandanud varem vigaselt kirjutatud eestikeelseid nimesid tolleaegse kirjaväsi kohaselt, mispärast Hupeli taimenimed on enam-vähem eestipärased. Ainult mõnes üksikus nimes on märgata kõrvalekaldumisi, näiteks *müntid*, *hunti kurrikad*, *jännese-oblikut*, *kulli kunid* pro *kulliküüned* jt.

Peaaegu samu andmeid eestikeelsete taimenimede üle toob ka J. B. Fischer oma töö „Versuch einer Naturgeschichte von

¹¹ A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, II Band, Riga 1777, lk. 486—524, ka lk. 256—274.

¹² Samas, lk. 480.

Livland" teises osas¹³, sest õieti oli botaaniline osa selles raamatus sama, mis eelmises Hupeli töös. Kuid teises trükis, mis ilmus 1791. aastal, esitab Fischer ligi poole suurema arvu taimi (tal on nüüd umbes 800 taime) ja seepärast antakse uutele taimedele võimaluse korral ka eestikeelne nimi. Taimed on tal korraldatud juba C. Linné kunstliku süsteemi kohaselt ja nimed on saksa, ladina, läti ja eesti keeles. Et Fischerile oli eesti keel võõras, on tehtud taimenimede ära kirjutamisel tublisti vigu. Ka on mõni nimi parandatud teiste allikate järgi, mispärast Hupeli ja Fischeri taimenimed alati ei ühtu (näiteks on Hupelil *wohho moök*, Fischeril *wohho mäck*; Hupelil *anger warred*, Fischeril *ange warrad*; Hupelil *körputk*, Fischeril *koerputk* jne.). Siiski leidub Fischeril nimesid, mis Hupeli eespool mainitud töös puuduvad.

Neil kahel eelmisel tööl põhinevad eestikeelsed taimenimed ka O. Fr. Pistohlkors'i Liivimaa puude ja põõsaste nimestikus¹⁴. Kuid siingi on mõni uus nimi, mille autor näib olevat saanud vahetult mõnelt eestlaselt, tuues seega väikese lisa eestikeelsete taimenimede kogule. Mõne nime juures leidub ka selgitav märkus, näiteks pajude juures: „Kõik vanad pajud nimetatakse eesti keeles *rämmelgas*, väikesed või noored aga *pajo* ehk *pao*” (lk. 180).

1787. aastal ilmus Karja pastorilt Fr. W. Willmannilt käsiraamat¹⁵ mesilaste pidamiseks, milles ta 7. peatükis esitab tähtsamad puud ja rohttaimed, millelt mesilased leiavad toitu. Taimenimed on saksa-, ladina-, eesti- ja läti keelsed. Eestikeelsed nimed on võetud osalt vanemaist töödest, kuid on ka Willmanni enda kogutud nimesid oma elukoha ümbrusest Saaremaalt. Samuti nagu teistelgi vanematel autoritel on Willmannilgi raskusi eestikeelsetele taimenimedele ladina- ja isegi saksakeelsete vastete leidmisel (*Naatid — Borrago, Koirohhi — Atsynthium, Poi rohhi — Lychnis pratensis flore purpureo* jt.).

W. Chr. Friebe töös Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ökonomilise tehnilise flora üle¹⁶ on toodud mitme taime puhul ka eestikeelsed nimed, mida on esitatud peamiselt Hupeli grammatika järgi, nagu ta ise eessõnas teatab. Kuid ta tähendab veel muuseas, et eestlased tunnevad taimi, mida nad tarvitavad kas enese või looma arstimiseks, või pruugivad majapidamises, ja nimetavad neid enamikus 'rohuks'. Need nimed pole aga alati kindlad, vaid ühes maanurgas on üks, teises jälle teine nimetus. Samuti palub ta taimetundjaid teatada neist kõrvalekaldumisist eestikeelseis nimedes, mida nad märkavad tema nimestikus (lk. XXVI). Eelmises töös esitatud

¹³ J. B. Fischer, Versuch einer Naturgeschichte von Livland, Leipzig 1778; II parandatud trükk, Königsberg 1791.

¹⁴ O. Fr. Pistohlkors, Botanisches Namenverzeichniss in Liefland einheimischer Holtzarten, mit ihren verschiedenen Benennungen. Hupels Neue Nord. Miscell., XVII, 1797, lk. 172—182.

¹⁵ Fr. Wilh. Willmann, Anleitung zur Bienenzucht für Liev-, Ehst- und Kurland, Mitau 1787.

¹⁶ W. Chr. Friebe, Oekonomisch-technische Flora für Liefland, Ehstland und Kurland, Riga 1805.

taimenimedega on kooskõlas ka eestikeelsed taimenimed E. W. Drümpelmanni „Liivimaa flooras”¹⁷.

Oma töös Saaremaa taimestiku kohta kasutab J. W. L. Luce¹⁸ muu seas tublisti ka eestikeelseid taimenimesid. Osalt toob ta neid juba trükitud andmete põhjal, osalt on ta neid ise kogunud Saaremaalt. Selle juures on ta tähele pannud, et taimenimedega tähendus pole igal pool alati ühesugune. Ta kirjutab selle kohta järgmist: „Eestikeelsete taimenimedega on veel pahem: need on kihelkonniti ja isegi üksikuil isikuil isesugused. Keegi eestlane on katsetanud rohtu sammaspooliku — maa-aluste vastu ja nimetab teda seepärast *mailase rohhi*; teine on sedasama rohtu kasutanud kõha ravimisel ja nimetab seda siis *rinna rohhi*. Kuid sagedasti vastab ta küsimusele: kuidas nimetatakse seda rohtu? *Se on muido üks rohhi*. Ma olen esimeseks siiski üles võtnud kõik nimetused, mis mul oli võimalik hankida, lootuses, et kõige sobivamad kord enesele võidavad kodanikuõiguse, mida ju praegugi mõned näivad omandanud olevat” (lk. X).

Luce on juba varemalt üles märkinud üksikuid Saaremaa murde taimenimesid ning neid avaldanud trükis, peamiselt J. H. Rosenplänteri „Beiträgedes”. Pärast ülalmainitud töö ilmumist on Luce neid kasutanud ka oma töös Saaremaa eestlaste ravivahendite kirjeldamisel, kus esineb isegi mõni uus taimenimi. Mainitud töös tõendab autor, et vaid üksikuid taimi tuntakse kogu Saaremaal ühe ja sama nime all, sest ühes kihelkonnas tarvitatakse taimi koguni teise haiguse ravimisel kui mujal ning sellel põhjusel on ka teises kihelkonnas taimel teine nimi. Üldse olevat eestlasele raske taimenimedega suhtes selgust pakkuda ja teda ilma praktilise botaanikata isegi õpetada. Nõiad, posijad ja vanad naised on just need, kes omavad teadmisi rohtudest ja tervishoiuvahenditest, kuid nendegi teadmised erinevad sagedasti üksteisest¹⁹.

Taimenimedega kogumisel on tähtis koht J. H. Rosenplänteril. Oma tegevuses eesti keele rikastamisel murdesõnade abil ei võinud tal tundmatuks jääda ka eestikeelsed taimenimed. Teadaolevaid nimetusi pidas ta tarvilikuks korraldada ja üldiseks tarvitamiseks kindlaks määrata. Rosenplänteril endal ei näi olevat vajalikke botaanilisi teadmisi, aga tal on hea tahtmine ja armastus taimede vastu. Tema ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache” kaastöölise hulgas on mõned, kes näivad tundvat Eestis kasvavaid taimi ja toovad taimenimesid oma kaastööski. Need taimenimed, materjali olemasolevad tõendused, pidid nagu Rosenplänterile peale sundima mingisuguse mooduse, kuidas taimede tundmist elustada ja taimenimesid enam-vähem kindlaks

¹⁷ E. W. Drümpelmann, Flora Livonica oder: Abbildung und Beschreibung der in Livland wildwachsenden Pflanzen. 1—10. Heft. Riga 1810.

¹⁸ J. W. L. Luce, Topographische Nachrichten von der Insel Oesel in medicinischer und ökonomischer Hinsicht. Prodromus Florae osiliensis etc. Riga 1823.

¹⁹ J. W. L. Luce, Heilmittel der Ehsten auf der Insel Oesel, Pernau 1829, lk. IV—V.

määrata. Selleks näis talle kõige otstarbekohasem olevat taimekogu, herbaariumi soetamine, milleks ta kogus aastate viisi materjali ja keelelisi andmeid. 1831. aastal ilmuski esimene sada sellest herbaariumist, kus igale taimele on püütud anda muuseas ka eestikeelne nimetus. Nende nimede hulgas on üksikuid uusi. Kuigi kavatsatud herbaariumi ei saadud lõpetada, leidub säilinud osades kasulikku materjali eestikeelsete taimenimede üldnimestiku koostamiseks²⁰.

Rosenplänteri botaanilisist harrastusist on säilinud veel teinegi tõend. Uhes herbaariumi koostamisega kirjutas ta selles antud taimede kohta käsikirjalise „Õppetuse katse Rohtudest ja pudest, mis J. H. Rosenplänter kirjutand. 1831”. See pealkiri on õieti sama töö saksakeelse pealkirja tõlge, kogu käsikiri leidub aga Tartus Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade kogus. Selle töö saksakeelses eessõnas kirjutab autor muuseas: „Oma tööle ei ole mul mitmes suhtes mingit õigust anda muud nime kui vaid katse: sest et seda toimetada, olen selles, nagu usun, esimest korda teinud katset taimi ja puid kirjeldada eestlastele omaste ja omapäraste väljendustega, nagu ma neid olen nende oma suust kuulnud ja üles kirjutanud. See pärast sisaldab minu kiri väga vähe või mitte sugugi mu oma teadmisi, vaid mida annan, on, nagu öeldud, eestlaste omandus, — omandus, mida olen püüdnud vallata ühtepuhku ning mitmesuguseil juhtumel juba kauemat aega...”

Et ma ise pole taimeteadlane, tean vaid üht kindlasti, nimelt seda, et taimedest, mis on minu herbaariumis, ainult eestlased mulle on teatanud, mis ma siin olen kirjutanud, ja et nemad neile on andnud need nimed, mis siit herbaariumist leitakse. Et need alati ei ole kooskõlas nendega, mis Friebe ja Luce soovivad, on mul väga hästi teada; kuid siiski ei taha ma tänapäev teha mingisuguseid parandusi, vaid meelsamini üles tähendada kõik nii, kuidas mulle on ette ütelnud Hans ja Liso, Mihkel ja Kadri, Laur ja Elts. Langeb kord aga kate, lõpetatakse see puudulik töö ja me näeme kogu lillede kaunist sugu nende õigete nimedega õitsemas ja säramas...”

Olgu veel märgitud, et Rosenplänteri „Õppetuse katses” pole püütud taimede kirjeldamisel anda taimede kohta kõik nimetused, mida ta tunneb, vaid siin avaldub püüe anda taimetele mingi kindel nimi. Suuremalt osalt on jäetud taimetele üksainus nimi, kuna herbaariumis on samal taimel neid sageli mitu. Siin võib tähele panna valikut, kus on arvestatud teatava taimede omadusi või kasutusviise. Mõnel üksikul on ka paar-kolm nime, kuid nende hulk on siiski väike.

Eespool tähendati juba, et Rosenplänteri „Beiträge'de” kaastöölised töid lisa ka taimenimede kogule. Juba „Beiträge'de” esimeses andes esitab J. W. L. Luce (1813) muude Saaremaa sõnade hulgas üle 50 taimenime vastavate ladinakeelsete vastetega.

²⁰ Pikemalt selle kohta leidub töös: G. Vilberg, J. H. Rosenplänter taime-teadlasena. Äratrükk „Olionist” nr. 5/6 1931 ja nr. 5/6 1932 (Lahtised lehed). Tartu 1932.

„Beiträge'de” kolmandas andes ilmus tundmatult autorilt kirjutis: „Namen etlicher Gewächse, wie sie im Dörptschen Dialekt, sonderlich in der Gegend des Kirchspiels Rauge, gewöhnlich sind”. Selles kirjutises tuuakse ligi poolsada taimenime saksa- ja ladinakeelse vastega. Eestikeelsed nimetused on võrdlemisi täpsed ja vastavad täiesti praegustele Rõuge ümbruses tuntud taimenimedele; mõned ladinakeelsed nimed on siiski ebakindlad. Kogu nimestik toob aga tubli lisa tartumurdelistele taimenimedele²¹.

Samade „Beiträge'de” V andes ilmus Kadrina pastorilt A. F. J. Knüpfferilt „Eilfter Beitrag von ehstnischen Wörtern und Redesarten, zu Hupels ehstnischen Wörterbuche” ja IX andes „Fünfzehnter Beitrag des in dem 5-ten Hefte abgebrochenem eilften Beitrages zu Hupels Wörterbuche”, kus tuuakse mitmeid taimenimesid, eriti aga viimases sõna 'rohhi' all pikk nimestik taimenimedest (lk. 90—98), mis on pärit peamiselt Põhja-Eestist. Nimestik on koostatud hoolega, osalt alfabeetilises järjekorras eestikeelsete nimede järgi; saksa- ja ladinakeelseid nimetusi on enamasti õigesti tarvitatud, mis näitab, et Knüpfferil ei olnud taimed võõrad. Seda kinnitab ka märkus taimenime *rakwerre rohhud* ('*Wenne kapstad, Hukko anned — Bunias orientalis*') juurde, kus ta alamärkuses teatab, et see umbrohi olevat vene odraseemnega kõige esiteks toodud Rakvere mõisa, mispärast tal ka selline nimi. Kuigi Knüpffer ütleb alguses, et tal loodusloolises terminoloogias esineb vigu, sest et see teadus olevat temale üpris võõras (Beitr. V, lk. 93), pärast ta teatab, et ta on püüdnud omandada mõned teadmised botaanikast, et võiks eestikeelseile taimenimedele kindlamini läheneda,

²¹ Kirjutise autorit oli esialgu raske selgitada, sest seda ei maini eessõna ega register. Aga kui tungida tollesse ajastusse ning kaalutleda, kes võis kirjutada Rõuge murdes taimenimesid, ei jäänud muid oletusi kui see, et selleks võis olla ainult kirikuõpetaja. Sel ajal oli Rõuges pastoriks Georg G. Marburg (sünd. 7. II 1755 Tüüringis, surn. 11. XI 1835 Rõuges), kes oli agar kirjanik, aga kirjutas ka rõugepanemise õpetuse ja kooliraamatuid, ning võib arvata, et teda kõitsid võib-olla ka Rõuge ümbruse taimed. Kuid selle oletuse kummutas õieti õnnelik juhus. Allakirjutanu kätte sattus tööde korraldamisel Rosenplänteri „Beiträge'de” III ande eksemplar (E. Pääsi isiklikust raamatukogust), mis varemalt on kunagi kuulunud Räpina kiriku raamatukogule. Selles eksemplari on nähtavasti toleaeagne Räpina pastor J. Fr. Heller kirjutanud täiendusi ja parandusi, kuid juurde märkinud ka anonüümselt ilmunud kirjutistele nende autorid. Kirjutisele Rõuge kihelkonna taimede üle on selge käekirjaga alla märgitud: „P. F. Bornwasser, Pastor zu Rauga, nachher zu Carolen”. Ja arvatavasti on Bornwasser, kes oli Rõuges pastoriks a. 1798—1811, ka ültähendatud kirjutise autor, sest J. Fr. Heller oli J. H. Rosenplänteri usaldusmees Räpinas, hiljem agar „Beiträge'de” kaastööline ning temal kui kaasaegsel oli kindlasti teada, kes oli anonüümse kirjutise autor, ja ta kirjutas seepärast tema kasutada olevale eksemplarile autori nime alla, nagu teistelegi anonüümsetele kirjutistele ajakirja 3. ja 4. andes (O. W. Masing, L. W. Moritz jt.). Bornwasseri taimenimede loetelu on esimesi trükitud nimestikke võrukeelseist taimenimedest ja seda on nähtavasti kasutatud järgneval ajastul sellekohaseis nimestikes. P. Fr. Bornwasser, sünd. Vigala kirikumõisas 7. II 1770, sai hariduse esiteks kodus, siis Tallinna gümnaasiumis, studeeris Jena ülikoolis; oli pastoriks Rõuges 1788—1811, siis Karulas 1811—1823. Surnud 21. IV 1823.

ning on kogunud taimi ja pärinud nende üle seletusi rahvalt; selle alusel on ta parandanud ja korrigeerinud kogutud andmeid, kasutanud selle aja tähtsamaid töid, eriti W. Chr. Friebe ökonoomilistehnilist floorat, kuid see on andnud talle vähe troosti (Beitr. IX, lk. 90 jj.). Ta parandab ka J. B. Fischeri (aastast 1791) ja W. Chr. Friebe (aastast 1805) andmeid eestikeelsete nimede kohta. Üldiselt näivad Knüpfferi andmed enam-vähem usutavad olevat ning on kooskõlas pärastiste vaatluste tulemustega Lääne-Virumaal. Peale selle on Knüpffer pärinud andmeid ka taimede leviku kohta.

A. F. J. Knüpffer (sünd. 24. VI 1777 Juurus, surnud 3. X 1843 Kadrinas) oli agar eesti keele uurija. Üles kasvanud Juurus, elanud ja töötanud pastorina pikemat aega Kadrinas, on loomulik, et tema taimenimede kogu sisaldab peamiselt Põhja-Eestis esinevaid nimesid. Kuid mõned nimed näivad olevat ka mujalt (näit. *partshein* — *Festuca fluitans*, *ollesed* — *Hypericum perforatum*, *kitse pu* — *Rhamnus cathartica* jt.), sest ta on kasutanud ka kirjanduses esinevaid nimetusi. Samuti on mainitud ka selliseid taimi, mis Kadrina ümbruses ei kasva (näit. *silmalilled* — *Potentilla reptans*). Ladinakeelsete vastete kasutamises on siiski kõikumusi. Eestikeelsete nimede juurde on antud selliste taimede ladinakeelsed nimed, mis meil üldse ei kasva, nagu näiteks maarjasõnajalal — *Polypodium rhaeticum*, metskanepil — *Veronica maritima*. Kuid üldiselt toob Knüpfferi taimede loend hea lisa eestikeelsele taimenimedele täienduseks.

Sellest ajajärgust on säilinud mõned käsikirjalised eestikeelsed taimenimede nimestikud, mis annavad teatavat lisa trükis ilmunud nimedele. Kuusalu kiriku arhiivis leidis mitmesuguste käsikirjade hulgas väike vihik pealkirjaga „Bäume und Pflanzen” (Puud ja taimed), milles on toodud meil sagedamini esinevad taimed mitme nimega. Nähtavasti on see nimestik koostatud autori poolt kogutud nimedest, kuid on välja kirjutatud ka juba kirjanduses esinevaid taimenimesid, peamiselt Hupelilt. Lühendeist selgub, et taimenimesid, samuti kirjeldusi taimede kasutamise kohta igapäevases elus ja rahvapäraseid ütlusi on toodud mujaltki Eestist, kusjuures on mainitud mõned suuremad alad (Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Virumaa, Alutaguse jt.), aga ka kihelkonnad (*Cath.* 'Kadrina', *Leal* 'Lihula', *Maholm* 'Viru-Nigula') ning üksikud vallad (*Palms*, *Kunda*). Üldse näib, et üleskirjutaja on rahvapäraste taimenimedega tõsiselt tegelnud. Toome siin näiteks mõned ülestähendatud read: '*pahas pu (Cath.) — pissike musta korega pu, valged täppid külles; temast kibbo- ja kappa vitso tehakse. Koor aiab solikaid välja, panneb kohhe oksendamata. Marjad punnased, pärrast mustad.*' '*Pl. Kitsemänd: ei sest-sa peergo.*' '*Cath., pu mänd: sest saab.*'

Kes on nende märkuste autor, ei ole kindlasti teada, kuid käe- kirja järgi näib selleks osaliselt olevat Kuusalu kirikuõpetaja J. J. Hirschhausen, kuid tema poolt koostatud nimestikku on keegi täiendanud. Lõpus on osa nimestikus leiduvaid taimenimesid korraldatud tähestikulises järjekorras, mille pealkirjaks on „Aus

Hirschh. ehstn. Register 1822 von Masing", s. o. „Hirschhauseni eestikeelsest registrist 1822 Masing'ilt". Sellele registreile järgneb veel arstimate tähestikuline nimestik saksakeelsete vastetega, mis kannab pealkirja „dito Masing". Kes on nimestiku koostajad, ei selgu lõplikult, kuid nimestik, milles on kokku 300 taimenime, annab hea ülevaate taimenimedest möödunud sajandi algusest. Olgu tähendatud, et Kuusalu pastor J. J. Hirschhausen polnud ilma botaaniliste huvideta. Kui Tartu ülikooli esimene botaanika professor G. A. G e r m a n n korraldas 1803. a. üliõpilastega pikema ekskursiooni kodumaal, peatus ta ka J. Hirschhauseni pool, kes oli siis Jõelähtmes pastoriks, ja viimane andis prof. Germannile huvitavaid andmeid taimede kohta Jõelähtme kiriku ümbrusest ja Prangli saarelt²².

Eesti NSV Teaduste Akadeemia F. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi kogus on Hupeli „Ehstnisches Wörterbuch'i" teise trüki (1818) vahele köidetud valged lehed, millele on tehtud täiendusi ja märkusi muuseumi taimenimedele kohta. Esimesel leheküljel leidub märkus: „Die Anmerkungen sind von dem Lector Jürgenson". Täiendustes on taimenimedele märgitud juurde saksa ja ladinakeelne vaste. Nähtavasti on need täiendused D. H. J ü r g e n s o n i enese kogutud nimedest või toodud sinna teistest tödest. Üksikud taimenimed on ka muukeelse vasteta. Arvatavasti on selliseid nimesid autor ise kustki kuulnud ning mahutanud need siis vastavasse kohta, ilma et oleks suutnud seda kohe teaduslikult kuidagi kindlaks määrata.

J. H. Rosenplänteri herbaariumi vahel leidis pikem selge käekirjaga kirjutatud rohuteaduslane sõnastik, arvatavasti möödunud sajandi esimesest poolest. Alfabeetilises järjekorras on toodud eestikeelsed nimetused esimesel kohal, siis saksa- ja ladinakeelsed vastet. Üldiste, tol ajal tuntud rahvapäraste apteegirohtude nimede hulgas on ka hulk taimeriigi saadusi, mis on märgitud taime nime järele sellisena, nagu seda kasutatakse farmaatsias. Nähtavasti on see nimestik saadetud kellegi apteekri poolt Rosenplänterile materjaliks, kuigi seda pole suudetud kasutada. Nimestik sisaldab mõnegi taimenime, mida on esitatud tol ajal juba ilmunud taimenimestike alusel.

Olgu siin veel tähendatud, et arstiteaduslikes töodes on püütud käsitleda eestikeelseid taimenimesid siis, kui on antud juhatusi taimedega ravimisel või kui on uuritud taimede mõju ravimisel. Eespool on juba juhitud tähelepanu A. W. Hupeli (1766) ja J. W. L. Luce (1829) sellesisulistele töödele. Mainimist väärivad veel P. F. K ö r b e r i Liivimaa talupoegade keskel levinud haiguste ravimisjuhendi katse²³, samuti S. R. Winkleri Eestimaa talupo-

²² Gottfr. Alb. G e r m a n n, Reise durch Ehstland, vorzüglich botanischen Inhalts. Im Sommer 1803 unternommen. D. H. Hoppe's neues bot. Taschenbuch. Nürnberg 1803, lk. 75.

²³ P. F. K ö r b e r, Versuch die gewöhnlichsten Krankheiten bey dem gemeinen Mann und besonders denen Liefländischen Bauern auf eine leichte und wohlfeile Art zu heilen, Revall 1761.

gade tavalisemate haiguste käsitus²⁴, M. E. Styx'i populaarne arstimiskäsiraamat haritud seisustele²⁵, eriti aga W. v. Zoekelli haiguste ravimisjuhend²⁶, kus lõpus on toodud pikem nimestik neist taimedest, mida võib kasutada haiguste ravimisel (viimasest tööst on ilmunud neljas trükk 1858. a.). Gläser toob oma uurimuses haisva kressi mõju kohta²⁷ ka selle taime kirjanduses leiduvate eestikeelsete nimede loendi. Dr. J. G. Georgi toob oma Vene riigi geograafilis-füüsikalises ja loodusteaduslikus kirjelduses²⁸ taimede loendis kümmekond eestikeelset taimenime, peamiselt puud ja põõsaid, kuid enamik neist on vigased (näit. *Sinni Kat* pro sinikad) või koguni arusaamatud (näit. *Juttakav* — künnapuu; *Juttakav* näib olevat ebatäpselt kirjutatud *Jallakas*).

18. sajandil ja 19. sajandi algul trükkis avaldatud eestikeelsed taimenimed esitab J. G. Fleischer oma 1830. aastal litograafia-trükkis ilmunud töös „Systematisches Verzeichniss der in den Ostsee-Provinzen bis jetzt bekannt gewordenen Phanerogamen, mit Angabe der gebräuchlichsten deutschen, lettischen und ehstnischen Benennungen“. Nagu autor töö eessõnas teatab, ei valdavat ta eesti keelt, mispärast tal olnud võimatu koguda uusi taimenimesid eestlaste keskel. Kuid ta on hoolega läbi vaadanud kõik enne 1830. a. ilmunud botaanilised kirjutised Baltimaade kohta. J. G. Fleischer mainib oma töö eessõnas järgmisi autoreid: J. B. Fischer, O. Fr. Pistohlkors, D. J. G. Georgi, W. Chr. Friebe, A. W. Hupel, J. W. L. Luce, W. v. Zoekell, kellelt saadud andmeid ta on kasutanud. Seega ei too Fleischer uut lisa juba varemalt esitatud taimenimede kohta, aga ta annab vajaliku ülevaate tehtud tööst. Teda kasutavad seepärast ka hilisemad balti botaanikud oma tööde koostamisel. Kuid nimede ärakirjutamisel on Fleischer teinud vigu, mis on kantud ka hilisemasse töödessa nende autorite poolt, kes pole olnud suutelised arvustavalt suhtuma eestikeelseisse taimenimesse.

Järgneval paaril aastakümnel ei ilmu palju uut eestikeelsete taimenimede kohta. Baltimaa taimestikku käsitlevad üksikasjalised

²⁴ S. R. Winkler, Von einigen der gewöhnlichsten Krankheiten der Ehstländischen Bauern, Revall 1793.

²⁵ M. E. Styx, Handbuch der populären Arzneiwissenschaft, für die gebildeten Stände in den nördlichen Provinzen Ruszlands, insonderheit für Landgeistliche und Grundbesitzer in Kur-, Lief- und Ehstland, I Theil, Riga 1803.

²⁶ W. v. Zoekell, Anleitung zur Erkenntniss und Behandlung der gewöhnlichsten unter den Bewohnern der Ostseeprovinzen des russischen Reichs vorkommenden Krankheiten für die Gutsbesitzer dieser Provinzen. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Riga 1828.

²⁷ Fr. R. Gläser, De virtute et vi medica lepidii ruderalis Linn., Dorpati MDCCCXVI.

²⁸ D. Johann Gottlieb Georgi, Geographisch-physikalische und Naturhistorische Beschreibung des Russischen Reichs zur Uebersicht bisheriger Kenntnisse von demselben. Des dritten Theils vierter Band, Königsberg 1800.

tööd (Fleischer²⁹, Fleischer-Lindemann³⁰, Fleischer-Bunge³¹ jt.) toovad vaid ladina- ja saksakeelseid nimetusi ega lasku kohaliku rahva keele tarvitamisele. Tähelepanu väärivana võib mainida 1839. a. ilmunud rakendusliku ilmega Jac. Johnsoni³² tööd „Grundsätze der Veranschlagung landwirtschaftlicher Grundstücke”, milles käsitletakse põllumajanduses kasutatavaid taimi, samuti ka põllu-umbrohte. Neis nimestikes on paljudel taimedel muukeelsete nimede kõrval ka eestikeelseid nimetusi. Suurem osa neist on küll juba varemalt ilmunud töödest, kuid Jac. Johnson, sünnilt eestlane, on kasutanud ka oma teadmisi taimedest ja toonud mõnegi lisa juba tuntuile.

Olgu veel tähelepanu juhitud anonüümsele „Ma-rahwa koddorstile”, mille esimene trükk ilmus 1857. ja teine trükk 1860. a. Selle arstiraamatu teises jaos tuuakse „*apteki-rohhud, mis meie maal kaswawad*” ja kirjeldatakse võrdlemisi täpselt üldse 112 meie kodumaal esinevat taime, kusjuures antakse kõigile taimedele nimed, kas üks või ka mitu. Teises trükis lisatakse registris neile nimedele juurde ka saksa- ja ladinakeelsed nimed, mis võimaldab tublisti täiendada rahvapäraste taimede käsitlemist. Nähtavasti on seejuures kasutatud varemalt kirjanduses esinevaid nimesid, aga mõned näivad olevat ka uued. Kuid siiski korduvad eelmistes töödes toodud vead ja ebatäpsused; näiteks: *koisid wina lilled* pro koldsed... — *Primula veris*; *harraka niin* pro haraka ninn — *Anemone pratensis*; *kulli kunid* pro kulliküüned — *Geranium robertianum*; *kallad* pro kollad — *Lycopodium clavatum* jt.³³

Käsitajalistest kogudest vajavad tähelepanu W. P. Kõrberi Liivimaal kasvavate puuliikide nimestik (aastast 1843), Väike-Maarja pastori G. M. Knüpfferi eesti sõnaraamatu lisand, kus esitatakse mõned Virumaa taimenimed (aastast 1842) ja Karula pastori Fr. F. Meyeri lisandid Hupeli sõnaraamatule mõnede Karula taimenimedega (aastast 1841).

Parima ülevaate eestikeelseist taimenimedest tol ajajärgul anna-

²⁹ J. G. Fleischer, Enumeratio plantarum phaenogamicarum hucusque in Curonia, Livonia Estoniaque observatarum. Bull. de la Soc. d. nat. de Moscou I, Moscou 1829, lk. 74—102.

³⁰ Flora der deutschen Ostseeprovinzen Esth-, Liv- und Kurland, bearbeitet von Dr. Joh. Gottlieb Fleischer... herausgegeben von Emanuel Lindemann, Mitau u. Leipzig 1839.

³¹ Flora von Esth-, Liv- und Kurland. Bearbeitet von Dr. Joh. Gottlieb Fleischer, zweite vermehrte Auflage. Herausgegeben von Prof. Dr. Al. Bunge, Mitau u. Leipzig 1853.

³² Jacob Johnson sündis 8. V 1806 Tusti karjamõisa Viljandi lähedal, lõpetas Tartu ülikooli 1833. a., omandas dr. phil. kraadi Jenas 1840. Oli maaomõõtja Kuramaal, siis 1841. a. peale tegev Keiserlikus Vabas Ökonoomilises Seltsis. 1844.—1864. a. oli ta tähendatud seltsi ajakirja „Mitteilungen der Kaiserlichen freien Ökonomischen Gesellschaft in St. Petersburg” toimetaja. Surnud 20. III 1865.

³³ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu andmetel on „Ma-rahwa koddorasti” autoriks pastor Otto Jannau, sünd. 27. IV 1800 Laiusel, pastor Riia eesti Jakobi koguduses 1835. a. alates, surnud 27. VI 1865.

vad F. J. Wiedemann ja E. Weber oma suures Eesti-, Liivi- ja Kuramaa õistaimede kirjelduses³⁴. Selles töös ei ole toodud mitte üksnes kõik varemalt ülestähendatud taimenimed, vaid neid püütakse arvustada, parandada näilised vead või jätta koguni kõrvale need nimed, mis pole eestikeelsed ega vasta eesti keele iseloomule. Wiedemann kui botaaniliste huvidega keeleteadlane oskab juba korraldada kogutud materjali: kui taimel on mitu nime, antakse sage- dasti sobivamale esikoht või mahutatakse teised nimed kohati sul- gudesse. Viimane moodus esineb peamiselt raamatu lõpupoolel. Sel- les töös ei ole veel aga kaugeltki kõigile taimedele antud eestikeel- sed nimed, vaid ainult neile, mille kohta autoril olid kättesaadavad nimetused, sest mingit süsteemi sihikindlalt läbi viia pole siin kat- sutudki. Üksikuis taimeperekondades, kus rahvas ei osanud siis ega oska ka praegu teha vahet liikides, on eestikeelne nimi toodud ainult perekonna juures. Kuid üldiselt pole eestikeelset nime paljudel pere- kondadel, isegi mitte neil, mis on küllaltki levinud Eestis ja mille kohta rahva keskel on tarvitusel praegugi oma nimi. Nähtavasti ei ole autorid neid tundnud. Suurem osa taimenimesid on toodud uues kirjaviisis, kuid liitnimedes kirjutatakse osad veel lahku.

Selles töös esineb palju uusi nimetusi, mida autorid on arvata- vasti ise rahvasuust üles tähendanud, enamikus Harjumaalt.

Õige suure lisa taimenimedele annab Wiedemann oma suures eesti-saksa sõnaraamatus³⁵ peamiselt sõnade *hein, leht, lill, mari ja rohi* juures. Selles töös on autor kasutanud juba varem (1852) botaanilises teoses ilmunud eestikeelseid nimetusi, kuid on vahepeal nähtavasti ise kogunud ka uusi taimenimesid. Samuti on ta tarvi- tanud teistes keeleteaduslikes töödes leiduvaid nimetusi, suuremal määral just Opetatud Eesti Seltsi kogudesse käsikirjadena saadetud keelelist materjali, kusjuures ta on püüdnud märkida ka nimetuste päritolu. Teiste töödes esitatud taimenimede puhul on antud võima- likult täpne ladinakeelne vaste, nähtavasti saksakeelsete nimede või kirjelduste alusel. Sõnastiku lõpus antud registri tõttu on taimeni- med muutunud paremini kasutatavaks. Liitnimede kirjutamises on ta asunud õigele seisukohale, märkides kõik taimenimed ühe sõnaga (ühendades üksikud osad sidekriipsuga). Lahku kirjutab ta vaid omadussõnaga tähendatud liiginime. Sama sõnaraamatu teises trüki (1893) on taimenimede hulk kasvanud võrdlemisi tagasi- hoidlikult.

Võrdlemisi pika loetelu eestikeelseid taimenimesid tõi „Eesti- maa Talorahwa Seadus”, mille eestikeelne tõlge ilmus 1858. a. Selle seaduse lisana on antud ka „Maamõetmise seadus, mis järele maa- mõetjad peavad Eestimaal mõetma” (lk. 129—138) ning selle sea- duse juurde tuuakse „Register kõiksugu rohtudest, mis Eestimaal enamiste heinamaade peal kasvavad” (lk. 148—151). Neid taimi oli

³⁴ F. J. Wiedemann und E. Weber, Beschreibung der phaneroga- mischen Gewächse Esth-, Liv- und Curlands, Reval 1852.

³⁵ F. J. Wiedemann, „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, St. Peters- burg 1869.

vaja tunda maahindamisel, sest nad näitavad, „*kui heaks iga rohi lojuste rammo andmise poolest arvatakse*”. Registris on antud esiteks taime nimi ladina, siis saksa ja kolmandal kohal „maa keeles”. Eestikeelsed nimed põhinevad õige suurel määral Wiedemann-Weberi nimetustel, aga esineb ka täiesti uusi. „Eestimaa Talorahwa Seaduse” tõlkis N. Fr. R u s s o w, kel on koht toleaeegses kirjanduses ja kel oli ka loodusteaduslikke huvisid. Olles Tallinnas üles kasvanud, oli tal kokkupuuteid rohkem Põhja-Eesti inimestega ja seepärast on registris esitatud enamasti Põhja-Eesti taimenimed. Üldiselt on püütud siin küll leida kõigile taimedele eestikeelne vaste, milleks on tõlgitud saksakeelseid taimenimesid, kuid siiski on veel tühje kohti, enamasti just harva esinevate taimede puhul.

J. K l i n g e tööd Baltimaade floora üle, mis ilmusid küll pisut hiljem (1882, 1883, 1885)³⁶, kuuluvad samasse ajajärku, kuid need ei anna kuigi suurt lisa eestikeelsele taimenimedele, suurendades vaid kasutute nimede hulka, sest ärakirjutamisel on tehtud vigu. Märkimist väärib püüe anda oma „Florale” (1882) lisaks täiendusvihke, kus muuhulgas oleks kava kohaselt tulnud käsitlemisele ka balti taimenimede etümoloogiline külg; sellega ühes oleks siis käsitletud ka eestikeelseid taimenimesid. Kuid kavatsatud täiendusvihke ei ilmunud, samuti ei ole andmeid Klingele saadetud materjalidest taimenimede kohta.

Olgu veel tähendatud, et tollest ajajärgust on ka mõned keeleteaduslikud tööd, mis esitavad lisandeid taimenimedele, näit. P a r r o t aastast 1828³⁷, A h r e n s aastast 1843³⁸. Viimases töös esineb esimesena taimenimesid uues kirjaviisis. Samuti leidub üksikuid nimetusi Baltimaade geograafias ja loodusteaduslikes ülevaates, näit. L ö w i s’e uurimuses tamme leviku üle Eestimaal³⁹, B i e n e n s t a m m i Läänemere-provintside geograafilises ülevaates⁴⁰.

Lõpuks osutub vajalikuks esitada üht tol ajajärgul avaldatud soovi rahvapäraste taimenimede kohta. Prof. F. J. R u p r e c h t retsenseeris 1855. a. Wiedemann-Weberi ülalmainitud tööd Baltimaade õistaimede üle (a. 1852) ning mainib, et töös esitatud eesti- ja läti keelsed taimenimed on palju usaldatavamad kui Fleischeri töös

³⁶ Johannes Klinge, Flora von Est-, Liv- und Curland... Reval 1882; Johannes Klinge, Die Holzgewächse von Est-, Liv- und Curland, Dorpat 1883; Johannes Klinge, Schulflora von Est-, Liv- und Curland und den angrenzenden Gouvernemen..., Dorpat 1885.

³⁷ J. Parrot, Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Esten; mit Hinblick auf einige benachbarte Ostseevölker von den ältesten Zeiten bis zur Einführung des Christenthums. Erster Band, Stuttgart 1828.

³⁸ Ed. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Erster Theil. Formenlehre, Reval 1843.

³⁹ Andreas von Löwis, Ueber die ehemalige Verbreitung der Eichen in Liv- und Ehstland. Ein Beitrag zur Geschichte des Anbaues dieser Länder, Dorpat 1824.

⁴⁰ H. von Bienenstamm, Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands, oder der Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland. Riga 1826.

1830. a. Siis tähendab ta: „On soovitatav, et rahvapärased, vulgaarsed taimenimed vähetuntud keeltes varustataks alati sõnasõnalise tõlkega mingisse üldtarvitusel olevasse keelde. See annaks esimese pilguga ülevaate sellest, millise mõistega seob rahvas taimi omapärase nime andmisel, ning näitab, kas need on laenatud rahvale teada olevaist teaduslikest nimetustest või on need tõlgitud mõnest teisest elavast keelest. Käesoleval juhtumil oleks huvitav kindlaks teha, kui suurel määral eestikeelsed taimenimed ühtivad soomekeelsetega, mida ei suuda küll üksi kindlaks teha ei botaanik ega keeleteadlane, vaid mõlemad ühiselt töötades”⁴¹. Selle soovi kohaselt taimenimede liitosade sõnasõnalist tõlkimist pole seni palju kasutatud, mille takistuseks on arvatavasti olnud autorite vähene eesti keele oskus. Üksnes A. W. Hupel ja J. W. L. Luce on peatunud mõne nime liitosade sõnasõnalisel tõlkimisel ja esitanud mõned näited selles küsimuses. Seda tuleks aga laiemalt teha, et teised rahvused võiksid tungida meie rahva vaateilma taimede käsitlemisel ja taimenimede loomisel.

Eespool on peatunud pikal ajajärgul, mille jooksul on kogutud eestikeelseid taimenimesid, kuigi juhuslikult ja aegamööda. Tehes kokkuvõtet eespool käsitletud ajajärgust, võiks peatuda järgmistel momentidel:

1. Osa taimenimesid on igivanad ja ulatuvad läänemeresoome ühtsuse aega ja aluskeelde, peamiselt puude ja sagedamini levinud põõsaste nimed, sest puude ja põõsastega on inimesed kokku puutunud tihti oma igapäevaseis toiminguis. Sellesse rühma kuuluvad ka söödavad marjad, põlluviljad ja osa umbrohtegi, kuigi nende nimetused pole alati ühtlased üle kogu eesti keele levikuala.

2. Eestikeelseid taimenimesid on üles tähendatud juba ammu, alates peaaegu esimestest kirjakeele mälestusmärkidest.

3. Esimesed taimenimede üleskirjutused on tehtud peamiselt keeelistest huvidest lähtudes ja enamikus niisuguste isikute poolt, kes ei olnud asjatundjad taimede tundmises ega osanud seepärast eestikeelsetele taimenimedele anda täpset vastet. Botaaniline huvi jäi neil enam-vähem kõrvaliseks küljeks.

4. Peamisteks taimenimede ülesmärkijateks on olnud pastorid (A. Thor Helle, A. W. Hupel, J. H. Rosenplänter, J. W. L. Luce jt.), kelle hulgas on neid, kes kirjutasid rahvale töid lugemiseks eesti keeles, kasutades selleks peamiselt tõlkimist saksa keelest. Tõlke valmistamisel puutusid nad kokku ka taimedega, kusjuures nende täpselt edasiandmine sundis neid pärima rahva käest eestikeelseid nimetusi. Enamasti olid aga need nimede ülesmärkijad botaanikas ette valmistamata ega osanud seepärast taime mahutada õige mõiste alla, mistõttu tekkisid ebaõiged tõlgitsemised.

5. Eestikeelsete taimenimede kogumine oli juhuslik, sest kuskil ei näi esinevat püüet koguda kõigi Eestis kasvavate taimede nime-

⁴¹ F. J. Ruprecht, Analyse des Werkes H. H. Wiedemann und Weber, Beschreibung der phanerogamischen Gewächse Esth-, Liv- und Kurlands. Bull. phys.-math. de l'Acad. d. sc. de St. Petersbourg XIII, 8, 1885, veerg 122.

sid, vaid lepitakse ainult sellega, mida kuuldakse möödaminnes. Süstemaatilist kogumist ei ole olnud.

6. Eestikeelsete taimenimede tundmisel ei olnud veel mingit rakenduslikku ega ka teaduslikku väärtust, sest kui oli tarvis määrata taimi, siis tegid selle töö ära sakslased, kasutades sealjuures saksakeelseid nimesid, mida pidid tundma vajaliku kutsega inimesed. Eesti talupoeg tundis taimi oma igapäevaseks eluks tarvilikul määral, aga temal ei tulnud oma teadmiste üle anda aru kellelegi. Kooli, mis oleks vajanud eestikeelseid taimenimesid, siis veel ei olnud.

7. Botaanikud, kes koostasid ülevaateid Baltimaade taimkatte üle, ei pidanud tarvilikuks anda ammendavalt teateid nende taimede rahvapäraste nimetuste kohta. Kui üksikud botaanikud kasutasid oma töödes eestikeelseid taimenimesid, oli see rohkem kõrvaline asi ja maitse järgi talitamine kui otstarbekus. Seepärast ei püüdnud ükski botaanik tuua kõigi taimede nimesid oma ülevaates, vaid ainult niivõrd, kui võrd oli juhuslikult saadud materjali. Selliselt toodud taimenimed ei täiendanud üldist taimenimede hulka, vaid nende hulk püsis arvuliselt kauemat aega peaaegu muutmatuna.

8. Üksikud üleskirjutajad, kel oli botaanikaalane ettevalmistus (J. W. L. Luce, F. J. Wiedemann, ka A. Knüpfner), on kogunud ise taimenimesid ja toonud seega tähtsa lisa eestikeelsete taimenimede kogusse. Kuid ka nemad ei saanud läbi viia kõigi taimede eestikeelsete nimede kogumist, sest see oleks neil olnud võimatu, sest rahvas ei tunne ei meil ega mujalgi kõiki taimi, vaid ainult neid, mida kasutatakse igapäevases elus sagedamini või mis on kuidagi tähelepanndavad oma välimuse, mõju või omaduste poolest. Need taimed moodustavad aga väikese osa ümbruses kasvavaist taimedest. Kui anda kõigile taimedele eestikeelsed nimed, siis ei piisa selleks rahvapärastest nimedest, vaid siin peab kasutama erilisi korraldavaid võtteid nimede tuletamiseks.

9. Saksa rahvusest taimenimede kogujad ei suutnud kogumist viia kaugeltki lõpule, vaid selle teostamine jäi ülesandeks eesti rahvusest loodusteadlastele, kes süvenesid põhjalikumalt küsimusse vastavalt nõudmistele, mis kerkisid esile nende eluajal.

О ПОПЫТКАХ СОБИРАНИЯ ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ

Г. ВИЛЬБАСТЕ

Резюме

Названия растений несомненно являются частью духовного достояния народа, так как при создании большинства этих названий важную роль играли различные моменты, связанные с народными представлениями о свойствах, внешнем виде и способах использования отдельных растений, а иногда и с вопросами об их

происхождении в свете свойственных народу поэтических воззрений и веры в чудесное. Вследствие этого народные названия растений могут служить ценным материалом для решения вопросов о том, как эти растения в свое время использовались, какие они имеют свойства, как толковались народом те или иные явления в жизни растений и т. д.

Многие растения, особенно те из них, которые находили применение в повседневной жизни, были известны эстонцам уже с незапамятных времен. Жизнь и деятельность древнего эстонца протекала обычно в природных условиях, и поэтому окружающая флора должна была уже рано привлечь его внимание. Можно также полагать, что использование растений в качестве пищи, корма для скота, а также для изготовления предметов домашнего обихода и других целей носило в старину значительно более широкий характер, чем и обуславливалось лучшее знание отдельных растений и их свойств. Однако и в настоящее время деревенские жители неплохо разбираются в местной флоре, и некоторые из них знают большое количество растений (до 200—250 названий). Но всем известны наиболее распространенные деревья и кустарники, употребляемые в пищу ягоды, плоды, грибы и другие растения, с которыми часто приходится иметь дело, хотя знания в этой области имеют самый общий характер и не касаются мало заметных различий между отдельными видами.

Употребляемые в настоящее время названия растений можно разделить на народные и литературные. Первые из них создавались народом на протяжении очень долгого времени. Они усваиваются детьми непосредственно от родителей в условиях жизни и труда среди природы и в дальнейшем таким же образом передаются следующему поколению. Эти народные названия растений, входя в словарный состав литературного языка, получают вполне определенное значение и вытесняют некоторые другие народные названия, не отличающиеся достаточной точностью и применяемые к различным видам растений. Первый систематически составленный перечень растений на эстонском языке вышел в 1917 г. под заголовком «Kodumaa Taimed» («Растения родины»), и с этого времени в печати устанавливаются главным образом названия растений, принятые в литературном языке. В основу этих названий во всех случаях, где это было возможно, положены соответствующие народные названия растений. Поскольку, однако, народ знает далеко не всю окружающую его флору, а научная классификация стремится дать каждому растению определенное название, то для обозначения некоторых редко встречающихся растений либо используются имеющиеся в народном языке многочисленные названия широко известных растений, либо дается прямой перевод названия данного растения в языках соседних народов.

Наиболее ранние записи эстонских названий растений были сделаны в далеком прошлом и с полным правом могут быть отнесены ко времени возникновения эстонской письменности, так

как уже в старейших памятниках эстонского языка упоминаются отдельные растения с их тогдашними названиями. История собирания эстонских названий растений может быть в основных чертах разделена на три периода: 1) записи делаются главным образом пасторами и учеными немецкой национальности, причем сюда могут быть отнесены и отдельные лица эстонского происхождения; 2) записи и собирание осуществляются эстонцами, причем результаты этой работы представляют собой подготовительный материал для последующей научной систематизации названий растений; 3) научная систематизация названий растений и собирание материалов более или менее квалифицированными ботаниками. Автор настоящей работы останавливается в основном на первом из этих периодов и пытается выяснить те мотивы, которыми руководились собиратели эстонских народных названий растений в то время.

Первый период начинается в середине XVII века и продолжается до начала деятельности «Общества эстонских литераторов», или, точнее, до появления работ по естествознанию И. Кундера в конце 70-х и в начале 80-х годов прошлого столетия. В первой части этого периода, т. е. в XVII и XVIII в.в., ботаника еще не успела развиться в самостоятельную науку, являясь в основном лишь подсобной дисциплиной в развитии медицинских знаний. Поэтому и у собирателей народных названий растений не могло быть чисто-ботанических интересов и они не обладали достаточными знаниями в этой области. Собирателями являлись главным образом пастора, которые в это время были единственными лицами, проявлявшими интерес к вопросам этого рода в Прибалтике. Большинство пасторов народные названия растений записывались лишь как отдельные слова эстонского языка (Шталь, Гутслаф, Гезекен, Кларе, Вестринг, Тор Гелле и др.). При этом разъяснение значений записываемых названий не отличалось точностью и было нередко даже ошибочным, отчасти потому, что указывались растения, вообще не растущие в Прибалтике. Однако часть этих собирателей действовала с большим знанием дела, стараясь точнее определить собираемые растения и установить их названия или поручая эти определения специалистам (Гупель, Фишер, Фрибе, Розенплентер, Кньюфер и др.). В то же время некоторые врачи, описывая свою практику среди эстонского населения, упоминали народные названия отдельных лекарственных растений (Кербер, Винклер, Стикс и др.); эстонские названия растений указываются при описании флоры составителями географических обзоров Прибалтики (Георги, Биненштам и др.), а также авторами популярных книг по медицине, т. н. «домашних лечебников» (Цекель, Яннау). Встречавшиеся в литературе эстонские названия растений собирал, между прочим, и Флейшер (1830), и составленный им список использовался впоследствии другими учеными Прибалтики в работах, касавшихся так или иначе ее растительности.

Наиболее полный обзор эстонских народных названий растений за этот период принадлежит академику Ф. И. Видеману, который дает его в большом труде: „Wiedemann, F. J. und Weber E., Beschreibung der phanerogamischen Gewächse Esth-, Liv- und Curlands, Reval, 1852”, а также в своем капитальном словаре: „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Peterburg 1869”. Этот выдающийся языковед, обладавший значительными знаниями и в области ботаники, уже стремится делать выбор среди различных народных названий одного и того же растения и выдвигать на первое место наиболее подходящие из них. Однако и в этих работах даны эстонские названия далеко не всех местных растений, а лишь тех, относительно которых у автора имелись данные, заимствованные из литературы или основанные на собранных им самим материалах. Никакой определенной системы здесь еще не проводится. Следует отметить, что в последнем из этих трудов Видеман приводит эстонские названия растений уже по новой орфографии, которая в это время одерживает верх над старой.

Резюмируя все имеющиеся данные по истории собирания народных названий растений за этот долгий период, можно остановиться на следующих моментах.

1. Часть эстонских названий растений относится к глубокой древности и восходит к эпохе прибалтийско-финского единства и языка-основы; это преимущественно названия деревьев и кустарников, с которыми людям приходилось часто иметь дело в их повседневной жизни и деятельности. К этой группе относятся также названия съедобных ягод, хлебных злаков и отчасти сорняков, однако названия эти не являются общими для всей территории распространения эстонского языка.

2. Записывание народных названий растений началось давно, почти одновременно с появлением первых памятников эстонской письменности.

3. Первые записи названий растений были обусловлены главным образом интересом к эстонскому языку и были сделаны в большинстве случаев лицами, которые не имели специальных знаний по ботанике и поэтому были не в состоянии найти для эстонских названий растений точные соответствия в других языках. Интересы ботаники стояли у них на заднем плане.

4. Собирателями названий растений были главным образом пастора, среди которых имелись и составители книг для народа на эстонском языке, где помещались в основном переводы с немецкого языка. Переводя немецкие тексты, они сталкивались с названиями растений и, чтобы достичь большей точности перевода, нередко обращались за справками к своим прихожанам-эстонцам (Тор Гелле, Гупель, Розенплентер, Луце и др.). Большинство этих пасторов-литераторов были также не подготовлены по ботанике и не умели определить растений, вследствие чего возникали неправильные толкования того или другого названия.

5. Собрание эстонских названий растений носило случайный характер, мы нигде не видим попыток собирать названия всех ра-

ствующих в Эстонии растений, и в списки попадали лишь материалы, имевшиеся под рукой у отдельных авторов. Систематической работы по собиранию в этот период не велось.

6. Знание эстонских названий растений не имело ни научного, ни прикладного значения, так как о растениях писали немцы, пользуясь немецкой же терминологией, которая предполагалась известной всем специалистам. Эстонский крестьянин знал окружающую его растительность в мере, достаточной для практической жизни, но ему не приходилось никому давать отчета в своих знаниях. Школы, в которой понадобились бы эстонские названия растений, тогда еще не существовало.

7. Ботаники, составлявшие обзоры растительности Прибалтики, не считали нужным давать исчерпывающие сведения о народных названиях отдельных растений. Если некоторые ботаники и приводили в своих работах эстонские названия растений, то это носило более или менее случайный характер. В связи с этим никто из прибалтийских ботаников не стремился дать в своем обзоре эстонские названия всех растений, а ограничивался лишь имевшимся в его распоряжении материалом. Приводимые таким образом названия растений не дополняли и не увеличивали общего количества эстонских названий, которое в течение продолжительного времени оставалось неизменным.

8. Отдельные авторы, обладавшие ботаническими знаниями (Луце, Видеман, а также Кньюпфер), сами занимались собиранием эстонских названий растений и тем самым внесли ценный вклад в это дело. Однако и они не смогли провести собирание эстонских названий всех растений, поскольку и у нас, как и в других странах, народным массам известны не все местные растения, а лишь те из них, которые чаще используются в повседневной жизни или же обращают на себя внимание своим наружным видом или свойствами. Но эти растения образуют лишь небольшую часть всей окружающей нас флоры. Для обозначения всех местных растений не хватило бы имеющихся в эстонском народном языке названий, и это может быть осуществлено лишь путем закономерного образования новых названий.

9. Представители немецкой национальности оказались не в состоянии довести до конца собирание названий растений, и осуществление этой задачи взяли в свои руки естествоиспытатели-эстонцы, которые смогли глубже и основательнее подойти к решению данного вопроса, в соответствии с требованиями своего времени.

LUULE TÖLKIMISE PÕHIPRINTSIPE

K. ABEN

Meil Nõukogude Liidus on tõlketöö kui üleriigilise tähtsusega tegevusala omandanud nii avarad mõõtmed, mida ei tunne ega ole tundnud ükski teine riik minevikus ega olevikus. Tõlketöö ulatus on tingitud juba meie maa kui paljurahvuselise riigi olemusest. Nõukogude kultuuri enneolematu õitseng on saanud võimalikuks kultuurialaste saavutuste kõige ulatuslikuma vahendamise teel meie suure kodumaa rahvaste vahel. Meil kehtiva rahvaste võrdõigusslikkuse, vaba ja sõbraliku tiheda suhtlemise tulemusena rikastuvad rahvuslikud kultuurid, ning iga rahvas — nii suur kui väike — annab oma panuse sotsialistliku kultuuri varamusse.

Oluline osa meie maa rahvastevahelises kultuurilises suhtlemises, sotsialistliku kultuuri arenemises, kommunistliku maailmavaate süvendamises — üldse kommunismi ülesehitamises on ilukirjanduse tõlkimisel. Sellepärast on ilukirjanduse tõlkimine suure poliitilise ning kultuurilise tähtsusega kirjandusliku loomingu ala. Sest on ju tõlketeosel, kui see on ideoloogiliselt kasvatav, ideeliselt ja kunstiliselt kõrgeväärtuslik, sama väärtus ühiskondlikus elus kui algupärandidgi.

Kuid tõlketeos õigustab end ja täidab oma ülesande ainult siis, kui selles on edasi antud kõik need sisulised ning taidelised väärtused, mida sisaldab algupärand.

Käesolevas artiklis püütakse iseloomustada ning analüüsida neid nõudeid, mida esitatakse nõukogude tõlketeoorias ilukirjanduslikule, eriti luule tõlkele, millele peab vastama täisväärtuslik, kongeniaalne tõlge.

Kui lehitseda tõlkimise ajalugu, siis näeme, et tõlkimise ülesandest on mitmeti aru saadud. Ühelt poolt on tõlkimisest aru saadud liiga kitsalt, on püütud tõlkida sõna-sõnalt, teiselt poolt aga on tõlkimise ülesannet mõistetud liiga vabalt ning mindud tõlkimisel algupärandi sisust ja vormist liiga kaugele. Kõige avaramad võimalused eespool nimetatud mõlemasse äärmusse sattumiseks esinevad eriti seotud kõne tõlkimisel, kus tähtsat osa etendab vormiline külg — rütm, riim, taidelised kujundid, sisu ja vormi ühtsus. Siin ei suudeta sageli üksikelementide detailselt täpse edasiandmisega saavutada luuleteose kui terviku tunnetuslik-emotsionaalset, funktsionaalset täpsust.

Võimalikult suurema sõnasõnalisuse pooldajaks tõlkes ja selle printsiibi kaitsjaks teoreetiliseltki vene kirjanduses XIX saj. teisel pooltel on produktiivne tõlkija A. Fet, kelle tõlked said seepärast juba omal ajal eitava arvustuse osaliseks. Nii öeldakse näit. tema „Fausti” tõlke puhul ajakirjas „Русская Мысль”: „See tõlge on lähedane algupärandile, paiguti isegi nii lähedane, et ei saa midagi aru, kui pole käepärast algupärandit”¹. Nimelt püüdis A. Fet alati, ka ulatuslikumate teoste puhul, lähtudes formalistlikust seisukohast, kramplikult kinni pidada samast värsside arvust, mis aga põhjustas sageli sisulise, ideelise ebavastavuse, patustusi vene keele süntaksi vastu. Liigne kummardumine formaalse välise täpsuse, sageli hukatusliku ekvilineaarsuse fetiši ees võib viia mõnikord libedale ka häid tõlkijaid. Nii on Mihhail Lozinski kaheldamatult andekamaid nõukogude tõlkijaid ning tema tõlkeid peetakse sageli otse virtuooslikeks. Ometi on sügenenud tema Shakespeare’i „Hamleti” tõlkesse sisulisi lünki, eksimusi just selle tõttu, nagu seda näitab Kornei Tšukovski², et ta on püüdnud pedantselt jälgida välist, vormilist täpsust, algupärandi ekvirütmi. Algupärandis on 2718 värsirida, tõlkes täpselt niisama palju. Kui algupärandis on üks rida kolm korda lühem kui teine, näeme seda vastavalt tõlkeski. Täiesti õigesti ütleb Tšukovski sel puhul, et tundlikumgi kõrv ei tajuks mingit vahet, kas „Hamletis” on 2718 või, ütleme, 2748 rida.

Teiselt poolt on mõned tõlkijad suhtunud aga liiga vabalt tõlkimise ülesandesse.

Suur vene kriitik Belinski sai õigesti aru ilukirjandusliku tõlke kui kunsti nõudeist. Belinski rõhutab, et tõlkel on eelkõige tunnetuslik väärtus, et see peab tõetruult tutvustama algupärandit. „Kellel on õigus teisendada, muuta, lühendada, avardada geeniusi mõtteid, ümber teha tema loomingut?” kirjutab Belinski Strugovštšiku Goethe tõlgete puhul. „Goethe teoste tõlkeis me tahame näha Goethet, mitte aga tema tõlkijat; ka sel puhul, kui Puškin ise hakkaks tõlkima Goethet, nõuaksime temalt, et ta näitaks meile Goethet, mitte ennast”³.

Nii kirjutas Belinski juba möödunud sajandi teisel veerandil. Kuid käesoleva sajandi algul võime leida vene tõlkepraktikas näiteid, mis räägivad hoopis teist keelt. Nii esitab K. Tšukovski juba eespool nimetatud tõlkeküsimusi käsitlevas teoses „Высокое искусство” huvitavaid andmeid Konstantin Balmonti tõlkepraktikast, kus Balmont, tõlkides inglise lüürikut Shelley’t, lubab endale suuri kõrvalekaldumisi algupärandist, jämedaid vigu, mis moonutavad otsustavalt algupärandi ilme, stiili.

Shelley’l on öeldud näit.: „libled”, Balmont tõlgib: „lõhnavad lillekimbud”.

¹ «Русская Мысль» 1889, nr. 3, lk. 92.

² К. Чуковский, Высокое искусство, Москва 1941, lk. 121 jj.

³ В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, X, Москва 1914, lk. 4.

Shelley'l on öeldud: „heli”. Balmont tõlgib: „elav helide põiming”.

Nii muudab Balmont rida-realt kogu Shelley luuletuse, ehtides seda odavate romansside labase iluga, nagu tähendab Tšukovski. Sellise süstemaatilise originaali teksti moonutamise tõttu muutub Shelley kummaliselt Balmonti sarnaseks. Balmont on omistanud briti diskreetsele luuletajale oma kõrgelennulise, paljusõnalise žestikuleeriva stiili.

Niisiis on Balmont moonutanud mitte üksnes Shelley luuletusi, vaid Shelley kui luuletaja palge üldse. Selles seisneb halbade tõlgete peamine oht.

Tähtis on, et tõlkija annaks edasi oma tekstis tõlgitava autori mõtted ning samasuguste v a h e n d i t e g a, nagu teeb seda autor, annaks edasi autori omapärase kirjanikupalge, tema stiili. Kus see ülesanne jääb täitmata, seal ei saa olla juttu rahuldavast tõlkest.

Sedasama luuletaja stiili moonutamist näeme kuulsa ukraina klassiku Ševtšenko tööde tõlgetes Slavinski poolt. Ka Slavinski muudab, korrigeerib omavoliliselt Ševtšenko luuletusi, sageli aga ilustab ja täiendab omalt poolt.

Ševtšenko lausub näit. dekabrismi kohta „tahtekuningas” (царь воли), Slavinski tõlgib need kaks lihtsat sõna tervelt kolmerealise stroofiga:

**Царь мечты и доли
Царь поэзии великой
Провозвестник воли.**

Kus Ševtšenko laseb tütarlapsel lausuda paar tagasihoidlikku sõna, et ta tahab elada

„Südamega — mitte iluga”,

seal sunnib Slavinski tütarlast veeretama ebadiskreetselt mõtteid intiimseist lembeõrnusist neljarealises salmis:

**Не хочу я жить красую,
Жажду испытать я
Ласку нежную и сладость
Жаркого объятья.**

Tõepoolest on raske kujutleda rängemat ning kuritahtlikumat Ševtšenko kunstilise stiili moonutamist kui taolised.

Kui gruusia luuletaja Simon Tšikovani oli lugenud oma luuletusi venekeelses tõlkes, pöördus ta tõlkijate poole palvega, et teda üldse ei tõlgitaks. Ta ei tahtnud figureerida vene nõukogude lugejate ees sellisel fantastilisel kujul, milliseks teda tõlkijad olid muundanud. „Mina astusin välja,” ütleb Tšikovani, „oma loomingus gruusia kirjanduse suhkrustamise vastu, šašlõkkide ja kinžaalide vastu. Kuid tõlkes osutusid šašlõkid, veinid, burdjukid, mida mul ei olnud ega saanudki olla, seepärast et seda ei nõudnud, esiteks, aine, teiseks — šašlõkid ja burdjukid ei ole minu maitse”⁴.

⁴ Литературная газета, Москва 1933, № 38.

Nii osutub, et ehtsa Tšikovani asemel on tahetud näidata kedagi teist, kes mitte ainult ei sarnane temaga, vaid on talle otse vastandlik.

Eesti kirjanduses võiks esitada selles seoses näitena 1936. aastal ilmunud Ants Orase Puškini luuletuste tõlkeid. Puškin on, nagu me teame, eelkõige klassikalise selguse, harmoonia ja eksimatult reeglipärase värsimõõdu meister. Puškini keelt iseloomustab suur süntaktiline selgus, selle lähedus kõnekeelele. Puškinil me ei tunne värssi, vaatamata sellele, et tal on riim ja värsimõõt, tunned aga, et teisiti ei saagi ütelda. Niivõrd loomulik, rahvapärane, lihtne, ent samaaegselt tädeliselt meisterlik on Puškini värss. Iga sõna tundub siin sageli otsekui marmortahusse raiutud. Aga kuidas tõlgib seda vene luule klassikut Ants Oras?

Analüüsigem siinkõhal näitena vaid ühe luuletuse tõlget, et mõista, kuivõrd kunstlikus, sageli burleskses, barokselt keerukas, rahvakauges, raskesti mõistetavas sõnastuses kannab Oras üle eesti keelde Puškini stroofide klassikaliselt lihtsa luulekeele ilu.

See on Puškini lüüriline luuletus „Eleegia”. Algupärandis kõlab see järgmiselt:

Безумных лет угасшее веселье
Мне тяжело, как смутное похмелье.
Но, как вино — печаль минувших дней
В моей душе чем старе, тем сильней,
Мой путь уныл. Сулит мне труд и горе
Грядущего волнуемое море.
Но не хочу, о други, умирать;
Я жить хочу, чтоб мыслить и страдать;
И ведаю, мне будут наслажденья
Меж горестей, забот и тревоженья:
Порой опять гармонией упьюсь,
Над вымыслом слезами обольюсь,
И может быть — на мой закат печальный
Блеснет любовь улыбкою прощальной.

Oras on tõlkinud selle luuletuse nii:

Mu kustund noorus, mis nii hurjalt huimus,
nüüd hall ja närb kui pohmeluse tuimus.
Ent nagu selgub, klaarub, kangub vein
mul aastatega aina süüvib lein.
Mu tee on kurb. Vaid norgund vaeva painet
toob tulevik — kuis mürskavad ta lained!

Kuid veel ei taha surra, vend — mu ihk
veel mõtte hõõg ja valu kärsik kihk,
ning tean, veel rõõmub hing, hing raskelt puret,
hing kandev norgu, masendust ja muret;
tean, ilukõla hurmast joobun taas,
taas lõkkub mõtte valulik ekstaas,
ning enne veerengut nii karmilt-kurba
näen õrna armu naervat kevadurba⁵.

Puškini keele lihtsast ilust, keele süntaktilisest selgusest, sujuvusest ei ole jäänud selles tõlkes järele jälgegi. Kõik on siin kunst-

⁵ A. Puškin, Valik luuletusi, Tartu 1936, lk. 74.

lik, eputavalt veider, ebaloomulik. On raske saada sellest tõlkest seda esteetilist elamust, mida pakub meile algupärane ja mis peab haarama juba luuletuse esmakordsel lugemisel. Siin tuleb üksikuid sõnu mõistatada, raskepärased lauseid lahti mõtestada, kuid sageli on neis võimatu leida mõtet.

Mida tähendab näit. „hurjalt huimus“?

Missuguse kujutluse kutsub esile lugejas väljend „norgund vaeva paine“? Puškini selget ja sügavat värssi

«Я жить хочу, чтоб мыслить и страдать»
(tahan elada, et mõelda ja kannatada)

tõlgib Oras:

„mu ihk
veel mõtte hõõg ja valu kärsik kihk.“

Mis on sellel lausel ühist Puškini värSIGA? Ja üldse on raske sellest lausest välja lugeda mingit selgepiirilist mõtet.

Kus Puškin ütleb lihtsa sügava sõna „мне тяжело“ (mul on raske), seal tõlgib Oras hämuselt „noorus hall ja närb“.

Puškin kirjutab lihtsalt „как вино“ (nagu vein). Oras tõlgib paljusõnaliselt: „nagu selguv, klaaruv, kanguv vein“.

Puškini lihtsad arusaadavad sõnad „труд и rope“ (töö ja mure) tõlgib Oras kunstliku väljendiga „norgund vaeva paine“.

Kunstlikult mõjuvad ebatavalised refleksiivid „norguma“, „rõõmuma“, „lõkkuma“, samuti verb „mürskama“.

Selles tõlkes ei tunneta me ei Puškini stiili omapära, luuletuses kehastatud emotsionaalsust ega selle sisu.

Pärja Puškini moonutamisele on pähe pannud Oras monumentaalselt kindlakujulise ning selge luuletuse „Exegi monumentum“ tõlkega. Võrreldes siinkohal ainult selle luuletuse esimest stroofi.

Algupärane kõlab see järgmiselt:

Я памятник себе воздвиг нерукотворный,
К нему не зарастет народная тропа.
Вознесся выше он главою непокорной
Александрійского столпа.

Orase tõlkes kõlab see stroof nii:

Ma samba püstitin, ent ebamaise samba,
mis kerkib hoogsamalt kui põõbli päalekipp
ning pakku kindlamalt lööb rünnud aega hamba
kui Aleksandri samba tipp⁶.

Kui esimese värSI tõlge annab veel enam-vähem edasi algupärandi mõtte, siis kaks järgmist värssi on tõlgitud täiesti moonutatult. Siin on tõlgendatud vääralt Puškini kunstikavatsuslikult ning selgesti väljendatud ideed. Puškinil on olnud ikka tihe side rahvaga, ta räägib sellest hardumusega. Ta aimab ka prohvetlikult, et rahvas hindab tulevikus teda kui luuletajat ja ütleb, et ta luulejuurde (ausamba juurde) ei kasva kinni rahva teerada:

К нему не зарастет народная тропа.

⁶ A. Puškin, Valik luuletusi, Tartu 1936, lk. 107.

Oras tõlgib selle värsi:

mis kerkib hoogsamalt kui pööbli päälekipp.

Sellel ei ole midagi ühist Puškini lause mõttega. Esiteks nime-
tab Oras rahvast põlastavalt „pööblik”, mis ei ole kooskõlas
Puškini austava, armastava suhtumisega rahvasse. Selle asemel,
et ütelda, et rahvas läheb hardumuses selle samba, s. o. Puškini
luule juurde, räägib Oras „pööbli pealekippumisest”.

Ning kuidas mõista väljendit, et sammas „kerkib hoogsamalt
kui pööbli päälekipp”?

Kolmanda värsi tõlge on juba täielik mõttetud. Puškinil on öel-
dud selgesti:

Вознесся выше он главой непокорной
Александрійского столпа.

Tähendab, see sammas resp. luule tõusis oma alistumatu tipuga,
oma alistumatusega tsaristliku võimu ees kõrgemale kui Aleksandri
sammal.

Oras tõlgib selle selge mõtte mitte midagi ütlevate sõnade
roduga:

ning pakku kindlamalt lööb rünnud aega hamba
kui Aleksandri samba tipp.

Kuidas mõista seda segast, grammatiliselt valesti konstrueeri-
tud lauset?

Selge on, et see stroof on Puškini võltsing, Puškini vulgarisee-
rimine. Selle sügavast seesmisest elust ja ilust ei ole jäänud midagi
järele. Siin ei ole mitte midagi puškinlikku. Kõik on selles veidralt
kunstlik, ebaselge, oraslikult hämune. Kuid peasi — ja see on
halvim — selles on Puškin moonutatud.

Sellepärast otse hämmastab see kiidulaul, millega Orase tõlked
omal ajal (1936. a.) kodanlikus ajakirjanduses vastu võeti. Nii kir-
jutab Ernst Raudsepp: „Oleme tänulikud Orasele niisuguse
hulga Puškini parimate luuletiste oskuslike ja originaali
võluga võistlevate (Minu sõrendus. — K. A.) tõlgete
eest”⁷. Ja edasi lausub sama retsensent, et Orase tõlkes „on valju
järjekindlusega peetud rütm ja peagu puhtamgi täisriim kui Puški-
nil endal... Siin võistleb tõlkija vaimukuses
tihtipeale eeskujuga” (Minu sõrendus. — K. A.)⁸.
Veelgi suuremat kiitust jagab Orasele Harald Paukson⁹.
Selle ebakriitilise retsensiooni puhul tähendab Aug. Alle iroo-
niliselt: „Kirjanduslik matikohtunik Paukson on järjekordselt ka
vana Puškini lapiti õlanukkidele vilistanud. Ikka närb ja blaseeru-
nud Puškin nässus all ja värske tehnikameister Oras punktidega
peal”¹⁰.

Tuleb ütelda, et nõukogude kultuur, nõukogude kirjandus esitab

⁷ Eesti Kirjandus, 1936, lk. 288.

⁸ Sealsamas.

⁹ „Päevalehe” lisa „Kunst ja Kirjandus”, 1936, nr. 18.

¹⁰ Looming, 1936, nr. 7, lk. 834.

tõlkijale väga kõrgeid nõudeid. Tõlkel on meil, nagu sellest sai aru juba Belinski, eelkõige t u n n e t u s l i k väärtus. Tõlge peab olema selline, et see võimaldaks võimalikult täiuslikumalt tunnetada algupärändit, et see annaks ajalooliselt õige kujutluse sellest. Selleks on hädavajalik tõetruult edasi anda mitte üksnes üldist mõtet ja mitte ainult kunstipärasust üldse, vaid tuleb edasi anda ka algupärandi kogu konkreetne omapära, tuleb edasi anda autori eripärane, individuaalne mõtlemisviis, see, kuidas teatud autor oma mõtteid ja tundmusi, oma sümpaatiat või antipaatiat isikute või nähtuste vastu avaldab. See on ilukirjandusliku teose kui taide-teose üks lahutamatuomadusi. Kui seda ei kanta üle kongeniaalselt tõlkesse, siis ei saa lugeja tõetruud kujutlust algupärändist. Et seda saavutada, peab tõlkija võimalikult muunduma tõlgitava teose autoriks, peab taaslooma mitte ainult selle mõtteid ja maitset, vaid ka selle žeste, naeratust, silmade liigutusi, kõneviisi, tema häälekõla ja südametukseid, nagu rõhutab K. Tšukovski¹¹.

Ka Fr. R. Kreutzwald on tõlkimise ülesandest nii aru saanud. Oma kirjas Koidulale 8. aprillil 1870. a. kirjutab ta: „Hea ümberpanek peab, niipalju kui võimalik, alguskirja vaimu ja mõtet esile tooma, aga ühtlasi ka niisama ladus lugeda olema kui algupärased luuletused, mis emakeelest voolavad”¹². Kirjas Schiefnerile kurdab Kreutzwald, et Reinthali tõlkes ei ole lugejal võimalik „Kalevipoja” originaalist õiget ettekujutust saada, „sest ehtne suitsutare on moodsa salongiga ära vahetatud”¹³.

Tänapäeva nõukogulikud tõlkeprintsüübid, mis õieti kannavad edasi mineviku meistrite parimaid traditsioone, — need on ajalooline objektiivsus ja algupärandi ideelise sisu adekvaatne edasiandmine, mitte sõnasõnaline, vaid tõeline — kunstipärane, funktsionaalne täpsus sõnade ja sõnaühendite edasiandmisel.

On selge, et ilukirjanduslik teos kui kunstiteos, eriti aga luule, ei ole üksikosade — üksikute sõnade, repliikide, kirjeldatavate detailide, episoodide jne. lihtne kogumik, kus need üksikelemendid on mehhaaniliselt üksteisega seostatud ning läbi põimitud, vaid ilukirjanduslik teos on esmajoones kui mingi tervik, mille elemendid on liidetud ühte loominguilise, kunstikavatsusliku taotlusega.

Mõnikord võib teatud teose ideelis-tähenduslikku ja stiililist osa tõlkimisel üle kanda teise keelde sõna otsese tähenduse ja vormiliste tunnuste edasiandmisega. Kuid mõnikord (ja üsnägi tihti) nõuab see teistsuguste vormiliste, leksikaalsete vahendite valikut kui algupärändis. Funktsionaalne täpsus nõuab mõni-

¹¹ К. Чуковский, Высокое искусство, Москва 1941, lk. 11.

¹² Fr. Kreutzwald 1803—1882, Elu ja tegevus sõnas ja pildis, Tallinn, 1953, lk. 207.

¹³ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Tallinn 1953, lk. 437.

kord kõrvalekaldumist sõnasõnalisest täpsusest¹⁴.

Tõlkimist nimetatakse nõukogude tõlketeoorias kunstiks just sellepärast, et ühes keeles loodud teost ei saa taasluua mehhaaniliselt täpselt, sõnasõnaliselt teise keele vahenditega, et ei saa teatud fraasi, väljendit, kujundit mehhaaniliselt üle kanda teise keelde, et algupärandi taasloomiseks teises keeles on hädavajalik loominguuline valik mitmesuguste edasiandmise võimaluste ja sõnasõnalisest täpsusest kõrvalekaldumiste vahel, mille eesmärgiks on teose ideelis-sisuline ning taidelis-funktsionaalne täpsus. Seda tuleb ütelda igasuguse ilukirjandusliku, eriti aga värsskõnes kirjutatud teose kohta. Otsustavaks on siin tervik, mille seisukohalt suurimgi täpsus üksiku detaili edasiandmisel võib osutada ebaõigeks, kui see toob enesega kaasa ebavastavuse mõnes muus olulisemas osas, ent nii mõnigi kõrvalekaldumine originaalist üksikus osas võib olla õigustatud teose kui terviku taasloomise huvides.

Et siin esitatud teoreetilist arutelu pisut konkretiseerida, analüüsigem täisväärtusliku tõlke seisukohast lühikest katkendit Goethe „Fausti” esimesest monoloogist A. S a n g a tõlkes. See katkend kõlab järgmiselt:

O sähst du, voller Mondenschein,
Zum letztenmal auf meine Pein,
Den ich so manche Mitternacht
An diesem Pult herangewacht:
Dann über Büchern und Papier,
Trübsel'ger Freund, ersienst du mir!
Ach! könnt' ich doch auf Bergeshöhn
In deinem lieben Lichte gehn,
Um Bergeshöhe mit Geistern schweben,
Auf Wiesen in deinem Dämmer weben,
Von allem Wissenqualm entladen
In deinem Tau gesund mich baden!¹⁵

A. Sang on tõlkinud selle katkendi järgmiselt:

Ah täiskuu, kui sa taevalaest
mind viimast korda vaataks, vaest,
kes ma nii mitmel südaõöl
siin puldi ääres olnud tööil!
Siis, sõber, toas, mis koli täis,
su nukker pilk mu'st üle käis.
Ah, saaksin taevatuuli haistes
mäel rännata su armsas paistes:
õõvarjus vaimud lehvitlevad,
all hõbeaasadel kõnnib kevad;
end teadmiskõntsast igaveseks
su kastes terveks, puhtaks peseks.¹⁶

¹⁴ Neid momente rõhutab eriti tänapäeva nõukogude silmapaistvamaid tõlketeoreetikuid A. V. Fjodorov niihästi oma kirjutuses „Основные вопросы теории перевода”, mis ilmus ajakirjas „Вопросы языкознания” 1952 № 5, kui ka oma 1953. a. Moskvas ilmunud teoses „Введение в теорию перевода”.

¹⁵ Goethes Werke, herausgegeben von prof. Dr. Karl Heinemann, 5. Band. Leipzig und Wien, lk. 38.

¹⁶ Goethe, Faust, Tallinn 1946, lk. 23.

A. Sanga peetakse meil heaks tõlkijaks ja tema „Faustigi” tõlget on hinnatud, ometi leiame seda lühikest katkendit originaaliga võrreldes selles mõned küündimatused ja tuleb ütelda, et see ei ole täiesti adekvaatne.

Käesolevat katkendit tõlkides tuleb meeles pidada, et meil on tegemist Fausti monoloogiga, neid filosoofilisi mõtisklusi lausub pettunud, meelegeitele viidud teadlane, uurija, et need sõnad kõlavad Fausti suus, seepärast tuleb neid eriti hoolikalt vaagida nii sisu kui vormi seisukohalt. Ja sellepärast ei rahulda juba esimene kaksikvärss:

Oh täiskuu, kui sa taevaalest
mind viimast korda vaataks, vaest.

Esiteks sõna „taevaalest” tundub Fausti suus ebakõlana, ja sõna „vaest” on kuidagi kunstlikult, riimi pärast juurde lisatud.

Kaksikvärssi

Dann über Büchern und Papier,
Trübsel'ger Freund, erschienst du mir!

tõlgib Sang:

Siis, sõber, toas, mis koli täis,
su nukker pilk mu'st üle käis.

Rääkida toast, täis koli, seal, kus Faust kui teadlane ja uurija kõneleb raamatuist ja pabereist, see annab tunnistust tõlkija väikesest eruditsioonist vastete leidmisel. Igatahes ei ole see adekvaatne vaste algupärandile.

Selle katkendi viimase kaksikrea

Von allem Wissenqualm entladen
In deinem Tau gesund mich baden!

tõlgib A. Sang:

end teadmiskõntsast igaveseks
su kastes terveks, puhtaks peseks.

Tähelepanu köidab siin saksa sõna „Wissenqualm” vastena antud „teadmiskõnts”. A. Jürgensteinil esineb selle sõna vastena „teaduse raba”¹⁷. On selge, et käesolevas kontekstis ei sobi kumbki eestikeelne vaste.

Teatavasti võib sõnal olla primaarne ja rida sekundaarseid tähendusi, terve rida erinevaid mõttelisi varjundeid, mistõttu on võimalik kasutada sõna mitte ainult selle otseses, vahetus, vaid ka figuraalses, piltlikus, ülekantud tähenduses.

Tuksam-Muugi saksa-eesti sõnaraamatus on sõna „Qualm” eestikeelsete vastetena antud: *paks suits, toss, paks leitse, paks aur*. Need on saksa sõna otsesed tähendused ega sobi siinkohal.

Павловски saksa-vene sõnaraamat¹⁸ annab sõna „Qualm” venekeelsete vastetena: *чад, густой дым, пар, духота*.

¹⁷ Faust, J. Goethe kurbmäng, eestistanud A. Jürgenstein, Tartu 1920, lk. 19.

¹⁸ И. Я. Павловский, Немецко-русский словарь, Москва 1902.

Vene tõlkijad ongi kasutanud enamasti esimest vastet — *чад* (Holodkovski: Науки праздный *чад* забыть; Fet: от *чада* знанья облегченный; Brjussov: и *чад* наук причтя отравам).

Veski-Pravdini vene-eesti sõnaraamat annab aga sõna „чад” eestikeelsete vastetena: *ving, karm, rōsi, kõrbenud hais; leit-sak; suits; fig. uim, uimastus* (näit. в чаду страстей).

Goethe ongi siin tarvitanud sõna „Qualm” figuraalses, ülekan-tud tähenduses — Wissenqualm. Niisiis oleks käesoleval juhtumil õigem tõlkida seda sõna teadmisuim või teaduse-uim või kuidagi teisiti, olenevalt rütmi vajadusest, mitte aga sõnaga „teadmiskõnts” või „teaduse raba”.

Selle katkendi algus ei ole korras ka grammatiliselt. Esiteks ei ole õige vorm „kui sa vaataks” (pro vaataksid). Teiseks ei ole siin esinev konditsionaal kooskõlas järgnevas lauses esineva indikatiivi preteeritumiga. Selle järelduseks on mõttekäik: kui sa vaataksid mind, siis su pilk käis minust üle. Ja pealegi erinevad ajad. Peaks olema emb-kumb — kas „vaataksid ja käiks” või „vaatasid ja käis”. Ei saa värsimõõdu või millegi muu huvides hüljata emakeele süntaksit ja loogilise mõtlemise nõudeid.

Neist näiteist näeme, et tõlkimisel on hädavajalik sageli sügav filoloogilis-keeleline, stiililine ja sisuline analüüs selleks, et leida õigeid, adekvaatseid vasteid.

Kuid täisväärtusliku tõlke puhul ei ole oluline vastavus ainult üksikosades, üksiksõnus või välises vormis. Kas teatud katkendi või teose tõlkes on mõni rida rohkem või vähem, see pole alati oluline. Ka mõnd sõna või kujundit võib asendada mõne teise sõna või kujundiga, kuid sel puhul tuleb alati lähtuda kunstiteosest kui tervikust. Oluline on, et vastavus oleks saavutatud teose kui terviku suhtes, et ta avaldaks samasugust mõju, pakuks samasuguseid elamu-si, sisendaks lugejasse samu tunnetusi nagu algupärandki. Tähtis on see eriti ilukirjanduse kui sõnakunsti ja eriti luule puhul. Kunst ei veena ju loogiliste argumentide varal, nagu teeb seda teadus, vaid ta sisendab meisse teatud veendumusi, arusaamasid, tunnetusi, sunnib meid erutama, kaasa tundma, armastama või vihkama, läbi elama teose kangelastega nende rõõmu ja muresid, taunima või õigustama nende toiminguid, käitumist vahetult ilu elamuse, kunstilise, esteetilise elamuse kaudu, nagu tähendas õigesti Fadejev partei XIX kongressil. Goethe geeniusse hõngust tajume meie „Fausti” lugemisel vahetult niisamasuguse hingeväri-naga, nagu kuulame Beethoveni „Kreutzeri sonaati” või Tšaikovski kuuen-dat sümfooniati. Sedasama elamust peab kutsuma esile ka tõlge.

Juba Belinski nõudis tõlkelt sama jõudu ning kindlust, definitiiv-sust, mis on omased teatud kirjanikule, sisu ja vormi ühtsuse säil-litamist, algupärandi elava hinguse edasiandmist. Gneditši „Iliase” tõlke puhul ütleb Belinski: „Gneditši tõlkel on mõned puudused, ta värss ei ole alati sujuv, ei ole alati harmooniline, väljendus ei ole kõikjal lühike ning jõuline: kuid kõik need puudused lunasta-

take elava Hellase vaimu hõngusega (веянием живого Эллинского духа), mida tajume Gneditši heksameetrites”¹⁹.

Sellest aspektist vaadatuna on minu arvates lähenenud õigesti, loovalt oma ülesandele Feliks Kotta Majakovski tõlkimisel²⁰.

Majakovski luuletuse „Black and white” esimesi värsse tõlgib Kotta järgmiselt:

Majakovski:

Если
Гаванну
окинуть мигом,
рай-страна,
страна, что надо.

Kotta:

Habana on tore,
Habana on ilus,
kui eemalt
Habanale
vaatad.

Siin on tõetruult edasi antud nii sisu kui ka Majakovski stiil ja värsiehitus, sõnade ridadesse paigutamise omapära, ehkki käesolevas lauses tõlge ja sõnade paigutus ridadesse ei ühtu täpselt — sõna-sõnalt algupärandiga. Nii on Majakovskil jaotatud lause esimene osa kolmele, teine — kahele reale, Kottal vastuoksaks — lause esimene osa — kahele ja teine osa kolmele reale. Kuid eesti keele rütmi seisukohalt tundub just selline sõnade ridadesse paigutamine loomulikuna.

Ja edasi on tõlgitud:

Majakovski:

Под пальмой
на ножке
стоят фламинго.
Цветет
колларио
по всей Ведадо.

Kotta:

Flamingosid
konutab
palmide vilus,
kalaarioõites
Vedado.

Vaatamata sellele, et lause teine osa on tõlkes lühem kui algupärandis ja jaotatud kahele reale (algupärandi kolme asemel), on selles edasi antud nii algupärandi mõte kui ka säilitatud majakovskilik omapära.

Kuid mitte alati ei ole õnnestunud Kottal säilitada ning edasi anda tõlkes Majakovski stiili, ühtluslaadi eripära, kuigi Kotta on

¹⁹ В. Г. Белинский, Собрание сочинений в трёх томах, Москва 1944, № 3, lk. 324.

²⁰ V. Majakovski, Luuletusi, Tallinn 1947.

meil parimaid Majakovski tõlkijaid, sest Kottagi armastab jõulisi, lapidaarseid, teravalt ilmekaid väljendeid.

Nii tõlgib F. Kotta Majakovski luuletuse „Kõnelus seltsimees Leniniga” algvärssse järgnevalt:

Majakovski:

Двое в комнате:
Я
и Ленин —
фотографией
на белой стене.

Kotta:

Kaks on meid toas:
mina
ja Lenin
fotoportreena
loojuva päikese
valgusejoas.

Minu arvates ei ole see päris adekvaatne tõlge. Majakovski on siin, nagu üldse, ka oma värsskõnes lakooniline, asjalikult konstateeriv. Ta ei tarvita liigseid, ilustavaid epiteete. Majakovski stiilile on üldse võõrad magusad, õrnutsevad epiteedid. Seepärast tundub dissonantsina Majakovski stiilis, kui lihtsa ja napisõnalise väljendi „valgel seinal” asemel öeldakse eesti keeles ilukõlaliliselt ja paljuõnaliselt:

„loojuva päikese
valgusejoas”.

See tõlkija poolt lisandatud uus kujund tundub Majakovski töös ebamajakovskiliku elemendina.

M. Gorki ütleb, et kirjanduse põhiliseks aineks jääb sõna, mis vormistab kõik meie muljed, tundmused, mõtted. Ent ometi eksitakse luule tõlkimisel sageli just seepärast, et püütakse tõlkida paljaid sõnu. Juba Belinski juhtis tähelepanu sellele, et „igal keelel on sel määral omad, ainuüksi temale kuuluvad vahendid, eripärasused ja omadused, et mõne kujundi või fraasi edasiandmiseks teises keeles tuleb neid täiesti muuta. Teatud kujundi, niisamuti fraasi vastavus ei seisne alati nähtavas sõnade vastavuses: on tarvis, et tõlgitud väljendi seesmine elu vastaks algupärandi seesmisele elule”²¹.

Ses mõttes talitab õigesti ning julgelt eesti parimaid luuletõlkijaid **M a r t R a u d** Krõlovi valmide tõlkimisel²².

Krõlovi stiili iseloomustavaks jooneks on rahvapärasus. Kõik kunstilise kujundamise keelelised abinõud, niihästi leksikaal-fraseoloogilised kui ka grammatilised alluvad tal sellele üldisele printsiibile. Krõlovi keele rahvapärasus seisneb eelkõige lihtsuses, selguses, tabavuses, ilmekuses.

²¹ В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, Москва 1901, III, lk. 341.

²² I. Krõlov, Valitud valmid, Tallinn 1952.

Tuleb ütelda, et M. Raul on õnnestunud edasi anda mitmesuguste tabavate väljendite sisu ja ekspressiiv-emotsionaalseid varjundeid sageli kongeniaalsete vastete ning suure kunstilise jõuga, ja just sellepärast, et ta ei ole hoolinud sõnade tõlkimisest, vaid on püüdnud edasi anda algupärandi sisu, seda ekspressiivsust ja lõovust, mis on Krõlovi valmide põhiomaduseks, ja teiseks ei ole püüdnud pidada kõikjal kinni samast värsside arvust.

Nii tõlgib M. Raud valmis „Rohutirts ja Sipelgas” kaksikrea

Все прошло: с зимой холодной
Нужда, голод настает

ühe reaga:

Külm ja nälg, et kas või sure.

Tõlkijal on olnud oma kindlad kunstilised kavatsused, mis võib-olla on tingitud järgmises lõigus sobivast mõttekäigust või riimist, mida luule tõlkimisel tuleb ka arvestada. Kuid tõlkija on suutnud ühe reaga ütelda põhiliselt sedasama, mis algupärandis on väljendatud kahe reaga.

Natuke edasi aga tõlgib M. Raud Krõlovi kolmerealise lõigu:

«Кумушка, мне странно это:
Да работала ль ты в лето?»
Говорит ей муравей.

kuue reaga:

„Tirts, su jutt on imelik!
Suvi on ju küllalt pikk
selleks meil, et teha tööd,
koguda, mis talvel sööd.”
Nõnda üsna imestas
naabri juttu sipelgas.

Aga see ei häiri käesoleval juhtumil, sest tõlkes on algupärandi mõte jäänud üldiselt samaks, seda pole moonutatud, teisendatud või sisuliselt avardatud. Tõlke ladus, sujuv värss teeb selle kergesti loetavaks, ja lugedes valmi tervikuna meie ei taju siin venitamistki.

Luule tõlkimise puhul ei saa mitte ainult tõlkida sõna-sõnalt, vaid sageli tuleb asendada ka üks kujund teise kujundiga. Silmas tuleb pidada ainult seda, et tõlkija annaks edasi seda seesmist elu, mis on kätketud algupärandis, nagu ütleb Belinski, et tõlge oleks funktsionaalselt täpne, et see uus kujund kutsuks lugejas esile samasuguseid tundeid, mõtteid ja kujutlusi, mis algupärandki.

Nii tõlgib M. Raud sellesama valmi lõpuread:

«Ты все пела? Это дело:
Так поди же попляши.»

järgmiselt:

„Kui on laul su suvetöö,
eks siis talvel tantsu löö.”

Vaatamata sellele, et tõlke lausekonstruktsioon on hoopis erinev

algupärandist ja tõlke sõnaline koosseiski on täiesti teine, on ometi konteksti mõte kongeniaalselt edasi antud.

Sedasama võime konstateerida värsi

Помертвело чисто поле

tõlkimisel:

Aga varsti hallad maas.

Siin ei leia me tõlkes ainsatki sõna, mis algupärandis, ja see on täiesti teine kujund, kuid ometi tuleb pidada seda tõlget õnnestunuks ning adekvaatseks, sest see kutsub meis esile sama kujutluse kui algupärandki: tühja, surnud sügisese maastikupildi.

Muidugi mõni teine tõlkija oleks lahendanud nende lõikude tõlkimise kuidagi teisiti ja oleks suutnud võib-olla kinni pidada ka samast värsside arvust, kuid üks on kindel: see ei ole sellise värsi-ehituse puhul nagu Krõlovi valmid kohustuslik ja sellise „ülivabaduse“ all ei tarvitse kannatada tõlke kvaliteet.

Muidugi on lubamatu minna siin meelevaldselt kaugele algupärandi üldisest stiilist ning vaimust. Niisamuti ei saa lubada endale sellist „vabadust“ ilma sisu ja vormi ühtsust kahjustamata niisuguste ranget vormi nõudvate luulevormide puhul, nagu tertsiinid, sonett, lühendatud sonett jne. Nii tähendab Belinski Kozlovi tõlgitud Mickiewiczi „Krimmi sonettide“ puhul: „Juba üksi see, et Kozlov tõlgib Mickiewiczi 14 värssi (s. o. soneti) 16, 18 ja 20 reaga, näitab, et võitlus on olnud ebavõrdne“²³.

Jälgides tõlkeajalugu tuleb konstateerida, et head tõlkijad on lähenenud ikka teatud pieteeditundega teise autori poolt loodud kunstiteose taasloomisele. Tuleb mees pidada, et ilukirjandusliku teose tõlkimine on kunst. K. Tšukovski nimetab seda isegi kõrgeks kunstiks. Kuid see kunst lakkab olemast seal, kus pole suudetud tungida autori meisterlikkuse saladusse, s. o. kus pole suudetud edasi anda autori stiili ja vaimu, autori hinge, rahvalikkust, eripära, vaid ainult sõnu, kus tõlketeosesse on elava, pulseeriva vere asemel voolanud marjamahla, kus autori palava, hõõguva südame asemele on pandud puu- või piparkoogisüda, nagu ütleb Ivan Kašin²⁴.

ОБ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПАХ ПЕРЕВОДА ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

К. АБЕН

Резюме

У нас, в Советском Союзе, переводческая работа, как один из видов деятельности общегосударственного значения, приобрела

²³ В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, VI, Москва 1903, лк. 147.

²⁴ И. Кашин, Традиция и эпигонство, «Новый мир», 1952, № 12, лк. 230.

такой широкий размах, какого она не знает и не знала ни в одном другом государстве. Объем и значение переводческой работы обусловлены самой спецификой нашей страны как многонационального государства. Небывалый расцвет советской культуры стал возможным благодаря самому широкому обмену культурными достижениями между народами нашей великой родины. В условиях полного равноправия входящих в Союз больших и малых народов, их свободного, дружеского общения обогащаются национальные культуры, и каждый народ вносит свой вклад в сокровищницу социалистической культуры.

Значительная роль в деле культурного общения народов нашей страны, в развитии социалистической культуры, в выработке коммунистического мировоззрения — вообще в деле строительства коммунизма принадлежит переводам художественной литературы. Однако любое переведенное с другого языка произведение оправдывает себя и выполняет свою задачу лишь в том случае, когда в нем переданы все те познавательные и художественные достоинства, которые свойственны оригиналу.

Из истории переводов видно, что в различные времена задачи переводчика понимались различно. С одной стороны, на эти задачи смотрели весьма узко, стремились перевести по возможности дословно, с другой же стороны, задачи перевода толковались слишком свободно, т. е. допускались большие отклонения от содержания и формы оригинала. Наибольшая опасность впадения в обе эти крайности связана с переводом стихотворной речи.

Сторонником возможно большей дословности поэтического перевода и защитником этого принципа с теоретических позиций в русской литературе второй половины XIX века был А. А. Фет, многочисленные переводы которого встречали в связи с этим уже в то время отрицательную оценку. Известно, что Фет, исходя из чисто формальных соображений, даже при переводе крупных произведений педантически придерживался того же числа стихов, что нередко вело к искажениям содержания оригинала, к нарушениям правил русского синтаксиса и т. д.

С другой стороны, некоторые переводчики относились слишком свободно к своей задаче. Так, например, К. Чуковский в своей книге «Высокое искусство» (1941) приводит интересные данные о переводческой практике К. Бальмонта, который в своих переводах английского поэта Шелли позволял себе большие отклонения от оригинала, допускал грубые ошибки, совершенно искажавшие его содержание и стиль. Такие же недочеты встречаются в переводах на русский язык стихотворений Т. Шевченко и С. Чиковани.

В эстонской литературе в качестве примера подобного отношения к задачам переводчика можно указать на переводы стихотворений Пушкина, сделанные А. Орасом (1936), который во многих случаях не сумел передать ни красоты народного языка поэзии Пушкина, ни музыкальности его стиха, ни даже идеи оригинала.

Наибольшим искажениям в переводе А. Ораса подверглось одно из самых глубоких по содержанию и совершенных по форме произведений Пушкина, его знаменитый «Памятник».

В советской литературе художественный перевод, как его понимал уже Белинский, имеет прежде всего познавательную ценность, т. е. он должен возможно полнее знакомить нас с оригиналом, давать как исторически, так и художественно верное представление о переводимом произведении. В связи с этим основными принципами работы советских переводчиков являются историческая объективность и адекватная передача идейного содержания оригинала, не дословная, но художественная, функциональная точность в передаче слов и словосочетаний, как и всего произведения в целом.

Выполнение этих требований имеет особенно важное значение при переводе поэтических произведений, где видное место занимает формальная сторона — стихотворный размер, рифма, художественные образы, единство формы и содержания. Путем детально точной передачи отдельных элементов здесь часто не удается достичь познавательно-эмоциональной, функциональной точности в передаче произведения как целого. Поэтому при переводе поэтического произведения нет необходимости стремиться к достижению абсолютно точного соответствия его отдельным частям и элементам или внешней форме, что часто является невозможным ввиду различий в структуре языков, а необходимо добиваться функциональной точности передачи, чтобы перевод оказывал то же воздействие на читателя, давая ему тот же познавательный материал, внушая те же чувства и переживания, как и оригинал.

Имея в виду эту специфику стихотворного перевода, нельзя требовать от переводчика (особенно в отношении крупных поэтических произведений), чтобы он всегда строго придерживался числа стихов и особенностей ритма оригинала, хотя, с другой стороны, недопустимо и чрезмерное удаление от оригинала, особенно в отношении произведений малого жанра (сонет, басня и т. д.).

С этой точки зрения встречается ряд погрешностей, например, в эстонском переводе «Фауста» Гете, который сделан А. Сангом.

Уже Белинский требовал от перевода той же силы и убедительности художественного воплощения, которые свойственны данному писателю, сохранения единства формы и содержания, передачи живого дыхания оригинала. В этом отношении из эстонских переводчиков правильно, творчески подошли к своей задаче Феликс Котта в переводах произведений Маяковского и Март Рауд в переводах басен Крылова. Так, М. Рауду с большой художественной силой удалось передать содержание и экспрессивно-эмоциональные оттенки образных выражений басен Крылова именно потому, что, избегая дословного перевода, он стремился, в первую очередь, передать содержание оригинала, а также народность, выразительность и меткость языка русского баснописца,

не стараясь при этом во всех случаях педантически придерживаться того же числа стихов.

Поэтическое произведение не только нельзя переводить слово в слово, но во многих случаях необходимо даже заменять одни образы другими. Но при этом переводчик должен прежде всего стремиться к тому, чтобы уловить ту внутреннюю жизнь, которая скрыта в оригинале, чтобы перевод был функционально точен, и чтобы новые образы вызывали в читателе те же самые чувства, мысли и представления, какие вызывает оригинал.

MIHKEL VESKE URVASTES

Üles kirjutanud E. SIIL

Ma lõ vaestõ vanõmbidõ lafs. Ess olõ mu esäl ja imäl ei^m maad, ei^m maija ega^m midägi?. Mij ellimiⁿ niisaa tõistõ man sannan ja^t tarõnukan. Vai kes siss mullõgi armu andsõ. Niguⁿ naksi kaala kañma, nii tull minnä^k kah indäle leibä tijnmä. Edimält käve taluperremeeste man karjan. Noh, siss ku joba vanõmbass sai, ma lli suurt kassu kah, siss mugu^l lei tallu tütriguss. Palk tyy oll jo iks tyyilma aigu kah väega väike. Kae^m ma ss olõ^v viil katõkümne aastanõ, ku imä är^k küll. Tõisi velli ja^s sisarit mul ess olõ?. Näid no oll iks ollu^k külh, inne kohe niä^k kujuk olliva jäänü?, kiä no^t tyyd inäp mäletäss.

Noh, siss tull iks mul essä kah avitada?. Esä oll siss tyyd aigu sääl Mad'issõ piiri pääl ütten talun korñinan, ma jai kah siss siñnä^s samma tallu tütriguss. Siss sai jäl iks esäle kah lammast pidädä, lehm kah oll ja tsiga oll. Nyy olliva^k kah iks talu söögil ja^k kävevä^k karjan. Siss ma iks sai niipallu, et talliti niä ärh. Egaⁿ no^m mul muud palka ess olõki. Tyyust piimäst, tyyust iks sai korjatuss võidu, siss tyyd iks mõimi, ja^s säält saimi raha. Ku iks imä viil elli, siss oll iks parõmb, siss niä^k kävevä iks vahel mõi-

Ma olen vaeste vanemate laps. Ei olnud mu isal ja emal ei maad, ei maja ega midagi. Me elasime niisama teiste juures saunas ja toanurgas. Või kes siis mullegi armu andis. Nagu hakkasin kaela kandma, nii tuli kah minna endale leiba teenima. Esiteks käisin taluperremeeste juures karjas. Noh, siis kui juba vanemaks sain, ma olin suurt kasvu kah, siis muudkui lõin (= hakkasin) tallu tüdrukuks. Palk see oli ju ikka tollal kah väga väike. Vaata, ma ei olnud veel kahekümne aastane, kui ema ära suri. Teisi vendi ja õdesid mul ei olnud. Neid nüüd oli ikka olnud küll, kuid kuhu nad kõik olid jäänud, kes nüüd seda enam mäletab.

Noh, siis tuli ikka mul isa kah aidata. Isa oli siis sel ajal seal Madise piiri peal ühes talus korteris, ma jäin kah siis sinnasamma tallu tüdrukuks. Siis sain jälle ikka isale kah lammast pidada, lehm kah oli ja siga oli. Nood olid kah ikka talu söögil ja käisid karjas. Siis ma ikka sain niipalju, et talitasin nad ära. Ega nüüd mul muud palka ei olnudki. Tollest piimast, tollest ikka sai korjatud võid, siis seda ikka müüsimise ja sealt saime raha. Kui ikka ema veel elas, siis oli ikka parem, siis nad (s. o. isa ja ema) käisid ikka vahel mõisas tööl, jah.

sah'e tühiu' jah. Näil oll kah iks innembä mölsa käest talu reñdi pääle võetu, inne ess tulõ' tuust iks midägi vällä. Nää ess jõuva iks reñti är^m maassa ja^m mölsa or'just är orjata, är^v võtt mõlsnik näide käest talu. Sääl no imägi' tervüuse är^t tapsõ, tää küüli jo iks noorõlt ärh.

No^m ma'lli katõkümne viije aastanõ, ku' lätsi mehele. Kaal-sõmi^k kah ja kaimi, et midä tetä^v vaij olla^v vai. Lätsimi mölsahe moona pääle. Ess taha iks sääl kah olla? Muguⁿ naksimi^k kaema, et kuiss saassi^t tarõkõsõ pääle tetä? Inne, kost sa^t tuud maad sait, maad oll siss väega rassõ saija? Maa maassõ siss pallu raha, ja^k kost sa^t tuud raha sait! Kaimi ja^k kaalsõmi^k kah, et ku õige^k kah kulgi saassi^t talukotussõ kätte. Vanami^{ss} iks tahtsõ, inne ma^s julgu^t tuu pääle mõtõldagi?, et imä läts sinnäⁿ nahka, siss tulõ mul niisama.

Egass siss oll tuu sääne aig, et inemise[?] olliva^s suurõn hädän. Innembä, ku^t taa teor'jusõ aig oll, siss mõlsnik kai^v ja^k kullõl' viijl, nii ku^t tiä manu iks pallõma lätsit. A siss, ku^t taa tallõ ostmise aig oll, siss nigum^m maassu är^v ess jõuva^m maassa inne, nii õkva kihutõd'i^m minemä. Naa^m massu^v ja reñt, jah, naa olliva^v jo iks väega suurõ? Egass siss egäüfs, kes talu ostmise ala^v võtsõ, ess jõuva^t tedä är osta. Tan Urvastõn kah pallu inemiisi anniva ess kotussõ käest ärh, kalva^k ku hädäst valla saiva? Noh, nuu inemise[?], kes kotussõ^k käest är anniva?, tahtsõva^k kah elädä, a no^m mis a^t tiijt elävän hingen, kohe sa^t läät. Noh minnū^m moonamehess! Sihnä^m minnäk^k kah ess taha?

Neil oli kah ikka ennem mõisa käest talu rendi peale võetud, aga ei tulnud sellest ikka midagi välja. Nad ei jõudnud ikka renti ära maksta ja mõisa orjust ära orjata, ära võttis mõisnik nende käest talu. Seal ju emagi tervise ära tappis, ta suri ju ikka noorelt ära.

Noh, ma olin kahekümne viie aastane, kui läksin mehele. Kaalusime kah ja vaatasime, et mida teha või olla või. Läksime mõisa moona peale. Ei tahtnud ikka seal kah olla. Muudkui hakkasime vaatama, et kuidas saaks toakese peale teha. Ainult, kust sa seda maad said, maad oli siis väga raske saada. Maa maksis siis palju raha ja kust sa seda raha said! Vaatasime ja kaalusime kah, et kui õige (kah) kuidagi saaks talukoha kätte. Vanamees ikka tahtis, aga ma ei julgenud selle peale mõteldagi, et ema läks sinna nahka, siis tuleb mul niisama.

Egas, siis oli too säärane aeg, et inimesed olid suures hädas. Ennem, kui see teorjuse aeg oli, siis mõisnik vaatas ja kuulas veel, nii kui tema juurde ikka paluma läksid. Aga siis, kui see talude ostmise aeg oli, siis nagu maksu ära ei jõudnud maksta vaid, nii kohe kihutati minema. Need maksud ja rent, jah, need olid ju ikka väga suured. Ega siis igaüks, kes talu ostmise alla võttis, ei jõudnud seda ära osta. Siin Urvastes kah paljud inimesed andsid ise koha käest ära, vaatasid, kui hädast lahti said. Noh, nood inimesed, kes kohad käest ära andsid, tahtsid kah elada, aga no mis sa teed elava hingega, kuhu sa lähed. Noh, läinud moonameheks! Sinna minna ka ei tahtnud.

Sjss nakati säänest juttu ajama, et Vennemaälö, et sääl ollõv pallu maad, hää^m maa?, ja et ollõv maa otav kah. Tast Urvas-tõst kah läts pallu inemiisi minemä ... lätsivä^v Voloktahe.

Ma s olõs sjss iks vijl mehele lännü?, ma lli sjss iks vijl tül'rik, kuⁿ naaj jutunⁿ nakšiva^k käümä, et kroonu ess nakkass inemiisile maad andma. Noh, sjss oll loodus tyy pääle, et ku^s saasi^k kroonu käest maad, et tyy olõss iks hoob'iss tönõ. Ood'iva iks inemise?, ood'iva?, inne ess tulõ iks koŕtki midägi, ei^m maa andmist, ei^m midägi?

Ütskõrd esä tull kõrdsi mant tagasi, sjss oll tönõ kah viina võtnu jah, oll nii imelik jah, kõnõl, et sääl mehe^k kijik mugut^t tahtnuva^k kroonulõ palvõkirju saata, et taa mõisnik iks väega surv taluinemiisi, et vaŕst kuⁿ nii tiä avitasi?. Ess lääki pallu aigu müüdä, ku^t tulliva^m mijj^p poolõ kah, neläkeisi olliva?, et perremijss, jah, esä, jah, et palvõkirjalõ allkir'ja, et sjss kuⁿ naid allkir'ju iks joba pallu saa, et sjss tyy palvõkiri sjss keisriherrä indä kätte õkva anda, et las tää sjss ess lugõ jaⁿ näge, ku halb om rahval.

Noh, nääs sjss loiva iks tan mijj^p puul kah tyy palvõkirja ette jah, sjss sääl nää iks väega palssiva^t taad kroonuvallitsust, et tää ess annasi^m maid inemiisile, ja et tää ess iks teesi^t talõlõ üte kiimä hinna, et mõisnik ei^s saasi^t tan inäp nii hirmsahe inemiisi kujuri. Sjss jo oll nii, et keriku ja^m mõisa käen olliva^s sjss kijik maad ja^v varandusõ?. Rahval ess olõ^m midägi?. Rahvass sjss

Siis hakati säärast juttu ajama, et Venemaale, et seal olevat palju maad, head maad ja et maa olevat odav kah. Siit Urvastest kah läks palju inimesi minema ... läksid Vologdasse.

Ma ei olnud siis ikka veel mehele läinud, ma olin siis ikka veel tüdruk, kui need jutud hakkasid käima, et kroonu ise hakkab inimestele maad andma. Noh, siis oli lootus sellele, et kui saaks kroonu käest maad, et see oleks ikka hoopis teine. Ootasid ikka inimesed, ootasid, aga ei tulnud ikka kusagilt midagi, ei maa-andmist, ei midagi.

Ükskord isa tuli kõrtsi juurest tagasi, siis oli teine kah viina võtnud, jah, oli nii imelik jah, kõneles, et seal mehed kõik muudkui tahtnud kroonule palvekirju saata, et see mõisnik ikka väga surub taluinimesi, et vahest kui nii tema aitaks. Ei läinudki palju aega mööda, kui tulid meie poole kah, neljakesi olid, et peremees, jah, isa, jah, et palvekirjale allkirja, et siis, kui neid allkirju ikka juba palju saab, et siis see palvekiri (siis) otse keisrihärä enda kätte anda, et las ta siis ise loeb ja näeb, kui halb on rahval.

Noh, nad siis lugesid ikka siin meie pool kah selle palvekirja ette jah, siis seal nad ikka väga palusid seda kroonuvallitsust, et ta ise annaks maid inimestele ja et ta ise ikka teeks taludele ühe kindla hinna, et mõisnik ei saaks siin enam nii hirmsasti inimesi koorida. Siis ju oli nii, et kiriku ja mõisa käes olid siis kõik maad ja varandused. Rahval ei olnud midagi. Rahvas siis arvas kah,

arvaas kah, et egass keisri tyyt midägi ei tiija?, et taa mõisnik nii hirmsahe rahvast surv.

Siss oll kah iks keisrile naid kir'ju iks periss pallu saadõtu, iks egält puult ja oll iks väega naidõ mõisnikkõ pääle kaivalu, et niä ei täädä iks keisriherrä käske, ja et niä iks prešvã väega rahvalõ pääle, ja et rahval om periss sääne hädä käen, et inäp ei tiijã midä tetã vaij olla?. Siss keisri kah oll saatnugi tyy-pääle uma? amõtimehe vällä, et las kaessõ ja uürvaⁿ nii tyyd asja peirä, et kas tyy kijik iks om kah nii, nigu^t tälle om rahva puult kirutõdu?. Ma^k küllⁿ naid amõtimeh'i ess näe?, et kas näid mäant-sit kah käve tan mi^jv vallon vaij ess kää?, inne rahva seen oll tyy ooduss sääne suur, et nüüd iks keisriherr mi^jp pääle halastass, et nüüd saami iks mi^jk kah egä üfs nakata umma ellu elämä, et eij olõ inäp vaja mõisnikku orjata.

Inne võtaⁿ näpust. Ess võit^k küll^k kiäki tyyd ette teedä?, et inemise^m mugu?, asja iin, tõist takan, tühjä tuult takan ajava?, et tyyt midägi vällä ei tulõ?. Kae^t tyy oll nii, egass tyyd kiäki ette ess tiija?, et ku sa^m mõisnigu pääle läät kroonuvalitsusõlõ kaibama, et kes siss sinnu or'ja no^k keisri indä manu^l lask. Palvõkirija^k küll^j jah saiva^s saadõtuss ja amõtimehe^k kävevã^k kah, inne kroonuvalitsusõn isivãⁿ nuusama^m mõisnigu^s sugulasõi^j ja^m mõisnigu?, kelle pääle rahvass kaibama läfs. Noh, mis sääl tyyt siss viil võisõ saija^v vaij olla?. Peränpoolõ, ku rahvass kah joba tyyd nii teedä^s sai, siss nu^jk kes ed'imält iks väega loodiva^j jah olliva?,

et egas keiser sellest midägi ei tea, et see mõisnik nii hirmsasti rahvast rõhub.

Siis oli kah ikka keisrile neid kirju ikka päris palju saadetud, ikka igalt poolt, ja oli ikka väga nende mõisnike peale kaevatud, et nad ei täida ikka keisrihärä käske ja et nad ikka pressivad väga rahvale peale, ja et rahval on päris säärane häda käes, et enam ei tea, mida teha või olla. Siis keiser kah, oli saatnudki sellepeale oma ametimehed välja, et las vaatavad ja uurivad nii seda asja, et kas see kõik ikka on kah nii, nagu talle on rahva poolt kirjutatud. Ma küll neid ametimehi ei näinud, et kas neid mingisuguseid kah käis siin meie vallas või ei käinud, aga rahva sees oli see ootus säärane suur, et nüüd ikka keisrihärä meie peale halastab, et nüüd saame ikka meie kah igaüks hakata oma elu elama, et ei ole enam vaja mõisnikku orjata.

Äga võta näpust! Ei võinud küll keegi seda ette teada, et inimesed muudkui, asja eest, teist taga, tühja tuult taga ajavad, et sellest midägi välja ei tule. Vaata, see oli nii, egas seda keegi ette ei teadnud, et kui sa mõisniku peale lähed kroonuvalitsusele kaebama, et kes siis sind orja ka keisri enda juurde laseb. Palvekirjad küll jah said saadetud ja ametimehed käisid kah, kuid kroonuvalitsuses istusid noodsamad mõisniku sugulased ja mõisnikud, kelle peale rahvas kaebama läks. Noh, mis seal sellest siis veel võis saada või olla! Pärastpoole, kui rahvas kah juba seda nii teada sai, siis need, kes esiteks ikka väga lootsid

sjiss ütliwä jäh, et kaem ma ütli joba ette, et taast asjast iks midägi wällä ei tulõ?, inne ess tiijä niä ette midägi, olli inne takast targa?. Kaen nyu olliva^k kah iks nyu inemise?, kes, sjiss kuⁿ niä^m mõisahe lätsiwä?, periss maõ pääl saksa ijn ruumsiwa?, ja^v wjil tõistõ pääle wõlssõwa^k ja^k kiili kanniwa?

Noh, naam mõisa tiindre^k jah, naat tiidsewä^k ja^k kuuliwa iks wahel nii üte kõrwaga, nii midä mõisnigu ess nii tyy pääle kah ütlesse?. Sjiss niä ikskah nii kõnõliwa?, et ku^m mõisnigu? olli^t tyyd nii kuulda^s saanu?, et kroonuwalitsusõ puult omma^m mehe^v wällä saadõtu rahwa ellu uürma, sjiss mõisnigu^m mugu ollivaⁿ naarnuwa^k ja ütelnüwä?, et küll mi^jn noidõ meeste iist hyyt kannami jaⁿ näile parra kotussõ löwämi. Jah, raha oll kõik mõisnikkõ käen, vara oll keik mõisnikkõ käen, mis näil wiga oll noilõ kroonumehile vai perruüürjilõ raha vai midägi anda ja üteldä, et olõⁿ no hääm mehe^k ja^p pidäge uma suu kiⁿnü ja^m minge umma tiid. Inne kas tyy asi kah oll tyyd müüdu vai kuiss tää oll, kes tyyd tiid, vai kes kah tyyd sjiss tull no^m mi^s sugutsilõ ütlemä, nii kuiss kroonumehe^k ja^m mõisaherrä indä wahel asju aiva^k ja^k läb'i saiva?. Kuⁿ noⁿ noid juttõ ja arwamiisi olõss nii sjiss õkwa kiäki üless kirutanu?, mis sjiss kijik kõnõld'i ja olli, sjiss olõss kah külh iks mitu suurt piiblit saanu?. Mugu^k kes näid kirut waij oll. Jäiwä^k kijik sihnä^p paika, kon nää olliva?, ja^m mul om kah nii, kuⁿ naka nigu^m mõtlõma jah, sjiss tulõ mi^jilde inne miⁿi asi. Egass mul inäp kikkõ tyyd õkwa nii, kuiss tää oll, inäp meelen eij olõ?

ja olid, siis ütlesid jälle, et waata, ma ütlesin juba ette, et sellest asjast ikka midagi välja ei tule, aga ei teadnud nad ette midagi, olid waid tagant targad. Waata, need olid kah ikka need inimesed, kes siis, kui nad mõisa läksid, päris maoli saksa ees roomasid ja veel teiste peale waletasid ja keelt kandsid.

Noh, need mõisateenrid jah, need teadsid ja kuulsid ikka wahel nii ühe kõrwaga, nii mida mõisnikud ise nii selle kohta (s. o. olukorra kontrollimise kohta riigivalitsuse poolt) kah ütlevad. Siis nad (s. o. mõisateenrid) ikka kah nii kõnelesid, et kui mõisnikud olid seda nii kuulda saanud, et kroonuwalitsuse poolt on mehed välja saadetud rahwa elu uurima, siis mõisnikud muudkui olid naernud ja ütelnud, et küll me nende meeste eest hoolt kanname ja neile paraja koha leiame. Jah, raha oli kõik mõisnike käes, vara oli kõik mõisnike käes, mis neil wiga oli noile kroonumeestele wõi järeleuuriiaile raha wõi midagi anda ja ütelda, et olge nüüd head mehed ja pidage oma suu kinni ja minge oma teed. Aga kas too asi kah oli seda moodi wõi kuidas ta oli, kes seda teab, wõi kes kah seda siis tuli nüüd meiesugustele ütlemä, [nii] kuidas kroonumehed ja mõisahärrad endi wahel asju ajasid ja läbi said. Kui nüüd noid jutte ja arwamiisi oleks nii siis keegi kohe üles kirjutanud, mis siis kõik kõneldi ja oldi, siis oleks kah küll ikka mitu suurt piiblit saanud. Muudkui kes neid kirjutas wõi oli! Jäid kõik sinna paika, kus nad olid, ja mul on kah nii, kui hakkam nagu mõtlema, jah, siis tuleb meelde ainult mõni asi. Egas mul enam kõike seda otse nii, kuidas ta oli, enam meeles ei ole.

Siss oll jah naid kõrtsõ ehitetü?, siss mehe^m mugu^k kävevä inne kõrtsõ pite jooman. Kõrdsi alunõ ja edine oll egä päiv hobõsit ja^r rahvast täüs, õkva nigu^m miini laot olõss ollu?. Siss nigu inemine tyy kopka sai, nii tää tyy kõrtsi veij ja^m maha jõi. Kõrdsi olliva^m mõisnikkõ käen, nii saivaⁿ niäl jält tyy raha tagasi indä kätte. Inne vai siss egä jood'ik tyyust aru sai. Täll oll hää olla^k kuⁿ noss põrisi ja^m muud midägi, mugu^j jõij inne.

Noijah, siss ma lli kah iks joba üle katõkümne aasta, siss naksiiva^j jah naa^m mõisnigu^j jält tyyd muudu iks eestläisi or'jõss tegemä, et nääl jah lassiiva^t taa õllõ ja^v viina vällä. Siss mugu^t tehti naid kõrtsõ iks üttemuudu manu?. Edimält oll näid iks hõrõõmbast, siss nakati joba egä katõ versta pääle kõrtsõ ehitämä. Iks kats versta jaj jäl^k kõrts, kats versta vahet, jäl^k kõrts. Siss läts tyy juumine jah iks väega jäless, sääl jo^t tull kah iks naid kakõluisi ette jah, raha raisati kiiik ärh.

Kae^s siss naksiiva^t toolõ iks joba naa eesti koolitõdu^m mehe^v vašta. Kae^t tyy om mul nii miilde jäänü?, et ma lli siss iks nii katõkümne katõ aastanõ, siss tulliva^t taha^r Restu Madissõlõ Tartust naa[?] üleõpja^v vai. Näid oll nii viis vai kuus miist, siss taa Veški¹ oll näil tyy päämijs. Miit ollimi sääl Madissõl kuun, meid oll iks kah tütrikkõ jah, meesterahvit oll iks inämb, siss miip periss oodimi näid. Siss ku^t tulliva^s siss Veški oll nii naarulinõ, ku ütäl, et tere, eesti neiju?, ja^t tere, eesti mehe?. Mis nyy^t tõsõ?

¹ Mihkel Veske.

Siis oli jah neid kõrtse ehitatud, siis mehed muudkui käisid vaid kõrtse mõõda joomas. Kõrtsialune ja -esine oli iga päev hobuseid ja rahvast täis, otse nagu mõni laot oleks olnud. Siis nagu inimene selle kopika sai, nii ta selle kõrtsi viis ja maha jõi. Kõrtsid olid mõisnike käes, nii said nad jälle selle raha tagasi enda kätte. Aga või siis iga joodik sellest aru sai. Tal oli hea olla, kui nina põrises ja muud ei midagi, muudkui jõi aga.

Nojah, siis ma olin kah ikka juba üle kahekümne aasta [vana], siis hakkasid jah need mõisnikud jälle sedamoodi ikka eestlasi orjadeks tegema, et nad jah lasksid selle õlle ja viina välja. Siis muudkui tehti neid kõrtse ikka ühtemoodi jurde. Esialgu oli neid ikka hõredamalt, siis hakati juba iga kahe versta peale kõrtse ehitama. Ikka kaks versta ja jälle kõrts, kaks versta vahet, jälle kõrts. Siis läks see joomine jah ikka väga koledaks, seal ju tuli kah ikka neid kaklusi ette jah, raha raisati kõik ära.

Vaata, siis hakkasid sellele ikka juba need eesti koolitatud mehed vastu. Vaata, see on mul nii meelde jäänud, et ma olin siis ikka nii kahekümne kahe aastane, siis tulid siia Restu Madisele Tartust need üliõpilased või. Neid oli nii viis või kuus meest, siis see Veske oli neil too peamees. Me olime seal Madisel koos, meid oli ikka kah tüdrukuid, jah, meesterahvaid oli ikka enam, siis me päris ootasime neid. Siis kui tulid, siis Veske oli nii naeruline, kui ütles, et tere, eesti neiud, ja tere, eesti mehed. Mida nood teised ütlesid, seda ei ole mul enam

üt'livät tüyd eij olõ^m mul inäp nii meelen. Niä^k kah iks terefi-
väh kül^v vast, inne Veški tull iks kigõ ijn sisse ja ast õkva edesi
mij^m manuj ja^t teref kätt pite. Siss tulliva^t tõsõ^k kah takan ja^t te-
retivä? Siss Veški nakass tüy mij^p päämehega juttu ajama. Mis-
nä^k kõnõliva^t tüyd ma j^t tiijä?, nää iks nii tassakõistõ kõnõliva?,
et ega ess kuulõki nii sinnä^k kon ma isti. Ma^l lätsi ärⁿ nukka nii
tõistõ taadõ. Kae^m ma^j ja^k kikk tõsõ^k kah iks, mi^p püüsemi iks
Veškit vahti, inne ega iks ess julgu^k kah, et peräkõrd näge ärh,
et vahit, siss om jo iks jälede häpe. Siss tüyperäst ma^l lätsigi
ärⁿ nukka, et ega^t tiä sinnä iks nii eiⁿ näe?

Ega^m ma^m muidu^k kah iks eij olõss nii Veškit tunnu ega^t tii^d-
nü, kae^m mijⁱ iks jo õpsõmeⁿ naid tiä laulõ sääl Madissõl. Taa
perremehe poig mä^hgse kaⁿdlõga ja^m mij^l laulimi. Mijⁱ laulimi iks
taad, noh, et „Kas tunnõt maad, mis Peipsi rannalt käüp Lääne-
mere rannalõ“ ja^t tõisi tiä laulõ kah.

Kae^m ma^k kah olõ^l jo iks laulõ kirutanu? Tan ümbre tsij^ri,
tan olõ ma iks egäle ütele uma laulu är^t tennü? Egaⁿ niä^m minnu
ei^p piä^k kah iks indäsugutsõss. Ma iks pilka näid üttemүүду,
kuⁿ niä iks nii midägi tegevä, mis nigu ülekohtunõ om. Siss
nää^k kuulva^t tüyd pia jäl^k kuiss ma näile minõ laulu näist in^dist
ette loe. Siss minõ iks nigu^p põlgva^m minnu nii tüyperäst. Mis,
mul eij olõ^t tüüst midägi! Ega^m ma näile ülekohut ei^t tii^p?
Niä^t tükisse iks tõisilõ ülekohut tegemä. Inne raßsõ om näile
tüyd selgess tetä?

nii meeles. Nad kah ikka vahest teretasid küll, aga Veske tuli ikka kõige ees
sisse ja astus otse edasi meie juurde ja teretas kättpidi. Siis tulid teised kah
taga ja teretasid. Siis Veske hakkas selle meie peamehega juttu ajama. Mida
nad kõnelesid, seda ma ei tea, nad ikka nii tasakesi kõnelesid, et ega ei kuul-
nudki nii sinna, kus ma istusin. Ma läksin ära nurka nii teiste taha. Vaata, mina
ja kõik teised kah ikka, me püüdsime ikka Vesket vahtida, aga ega ikka ei
julgenud kah, et viimati näeb ära, et vahid, siis on ju ikka koledasti häbi. Siis
sellepärast ma läksingi ära nurka, et ega ta sinna ikka nii ei näe.

Ega ma muidu kah ikka ei oleks nii Vesket tundnud ega teadnud, vaata,
me ikka ju õppisime neid tema laule seal Madisel. See peremehe poeg mängis
kandlega ja meie laulsime. Me laulsime ikka seda, noh, et „Kas tunned maad,
mis Peipsi rannalt käib Läänemere rannale“ ja teisi tema laule ka.

Vaata, ma kah olen ju ikka laule kirjutanud. Siin ümberringi, siin olen ma
ikka igaihele oma laulu ära teinud. Ega nad mind ei pea kah ikka endasugu-
seks. Ma ikka pilkan neid ühtelugu, kui nad ikka nii midagi teevad, mis nagu
ülekohtune on. Siis nad kuulevad seda varsti jälle, kuidas ma neile mõne laulu
neist endist ette loen. Siis mõned ikka nagu põlgavad mind sellepärast. Mis,
mul ei ole sellest midagi! Ega ma neile ülekohut ei tee. Nad tükivad ikka teis-
tele ülekohut tegema. Aga raske on neile seda selgeks teha.

Egas siss, ku^m mijs^s sääl Madissõl ollimi, siss ess olõ^m ma^k - külv^o viil üttegi laulu kirutanu? Inne Veški laulu^m mullõ vääga miildivä?, ku^m ma näid lugõsi ja lauli. Ja^s siss... ega^m ma^s olõ üttegi nii õkva säänest inemiist nännü?, kes nigu^l laulõ vai midägi säänest kirutass.

Siss ma oodi kah tyyd pärvä, kuna tiä taha^t tulõ, ma oodi nii, et ma^s jõuva inäp kuigi uuta. Küll^m ma^m mõtli kiiik mõttõ ärh, et määness tiä kül om. Ma^m mõtli iks, et tiä om küll iks pallu, pallu targõmb ku^k kiiik tõsõ^k kokku. Ma^m mõtli iks, et tyy kah ei^k kõlba?, et tiä tulõⁿ no^t taha^k kõnõlama, et tiä om jo^v vääga tark jah, ja iks ma mõtli, et tiä om kah vääga suur ja uhkõ jah, et kuiss tyy tõistõ saägi olla?. Aⁿäet, kuⁿ näi, tiä oll õkva nigu inemise miil, nigu^s su indä mõtõ?. Uhkusõst eij olõ juttugi.

Nojah, siss ma iks pelksi tedä vääga, siss tyyperäst ma tüksegi kah nii sinna^t tõistõ taadõ nukka, et säält om tedä iks hää nätä?, et egass tiä sinna iks nii eiⁿ näe?. Kae^t tyy om mul nii miilde jäänü?, et tiä saisõ õkva nii, et tää meid kiiiki ütteluku nägi. Seeⁿi^m ma iks pelksi, ku Veški joba kõnõlama nakass, siss ma^s saij aru, et tiä miij indä mijs.

Edimält, jah, tiä kõnõl taa Madissõ perremehe pojaga ja kaij iks miij pääle kah. Inne ku^t tiä ess näe?, siss ma^j jäl^v vahtsõ tedä. Tää om mullõ nii miilde jäänü?, ku^t tää sääl saisõ. Täll olliva^m musta^t rõiva^s sälän, säänlse^k kummõga^k kammaški?, niguⁿ - no^t tyy ilmaaigu iks oll, olliva^j jalan, koigõ manesk oll kaalan,

Egas siis, kui meie seal Madisel olime, siis ei olnud ma küll veel ühtegi laulu kirjutanud. Kuid Veske laulud mulle väga meeldisid, kui ma neid lugesin ja laulsin. Ja siis ... ega ma ei olnud ühtegi nii kohe säärast inimest näinud, kes nagu laule või midagi sellist kirjutab.

Siis ma ootasin kah seda päeva, millal ta siia tuleb, ma ootasin nii, et ma ei jõudnud enam kuidagi oodata. Küll ma mõtlesin kõik mõtted ära, et misugune ta küll on. Ma mõtlesin ikka, et ta on küll ikka palju, palju targem kui kõik teised kokku. Ma mõtlesin ikka, et see kah ei kõlba, et ta tuleb nüüd siia kõnelema, et ta on ju väga tark, jah, ja ikka ma mõtlesin, et ta on kah väga suur ja uhke jah, et kuidas see teisiti saabki olla. Aga näed, kui nägin, ta oli kohe nagu inimese meel, nagu su enda mõte. Uhkusest ei ole juttugi.

Nojah, siis ma ikka kartsin teda väga, siis sellepärast ma tükkingi kah nii sinna teiste taha nurka, et sealt on teda ikka hea näha, et ega ta sinna ikka nii ei näe. Vaata, too on mul nii meelde jäänud, et ta seisis otse nii, et ta meid kõiki ühtelugu nägi. Seni ma ikka kartsin, kui Veske juba kõnelema hakkas, siis ma sain aru, et ta [on] me endi mees.

Esiteks, jah, ta kõneles selle Madise peremehe pojaga ja vaatas ikka meie peale kah. Aga kui ta ei näinud, siis ma jälle vahtisin teda. Ta on mulle nii meelde jäänud, kui ta seal seisis. Tal olid mustad rõivad seljas, säärased kummi-dega kamassid, nagu nüüd tollal ikka oli, olid jalas, kõrge manisk oli kaelas,

iussõ? olliva^t tsarun ja^p pikä?, siss nu^t tüksevä^t tal iks nao pääle sadama, siss noid tää iks tōugass käega tagasi. Ega^t tiä ess olõ^s sukugi uhkõ, tiä võtsõ sääl mij ümbre nigu^m mesiläne, tiä oll õkva indä sugunõ vai, noh säänesama nigu^t tõsõki talumehe?, inne tiä iks ess olõ^k kah sääne, täll oll iks midägi muud kah, midä tõisil talumehil ess olõ?. Teda tundsõt iks tõistõ seest ker-gehe ärh. Tiä oll sääne kah nigu^t talumehe?, ja^t tiä oll tõistsugunõ kah ku^t talumehe?. Tiä oll väega elläv ja^r rōõmuss. Egass siss, ku^t tiä kah oll, ess saa inäp kiäki tõtõnõ olla^j ja^k kohegi kõrvalõ, niguⁿ nukka, jäijä^v vai. Ku^t tiä su^p pääle kai joba, siss olli^k kijik hirmu^j ja^m murrõ^k kaonu?, muguⁿ naarit tiäga üten. Egä rummal taluinemine sai^j aru, et Veški om kül^s süäme poolõst kulanõ inemine, ega^s sääntsit tiä sugutsit om iks väega veedü^t löüdä?.

Ja^k ku^{ma} nüüd nii tuud kikkõ takast perrä mõtlõ, mis ma siss näi^j ja olli, ku^{ma} viil iks nii kigõst ess mõista aru sai^{ja}, siss ma^v võisi^k külⁿ nii tuud kas vai kon van^{nu}, et Veški oll väega aüsa ja^t lahkõ ja^r rōõmuss inemine. Tiäga võisõ väega ruttu sõbrass sai^{ja}?, ega^t tiä ess piä innäst uhkõss ess targass, nigu^t tiä aig^u iks nii miⁿõ^t tõsõ^k koolitõdu inemise?, kes maainemisele iks häämeelega teregi ess taha üteldä. Näid jo^t tuudaig^u iks oll kah, kes lätsivä^t linna küüli, noh, nigu^v veidike ärr oll, nii ess ta^{ha} su^s sugust inäp tutaki, pidäsivä in[']dit suuriss saksuss ja he^rriss, inne ess olliva iks kül^t tast samast maainemiiste sijst lännü?.

juuksed olid lokkis ja pikad, siis nood tükkisid tal ikka näo peale kukkuma, siis neid ta ikka tõukas käega tagasi. Ega ta ei olnud sugugi uhke, ta võttis (s. t. askeldas) seal meie ümber nagu mesilane, ta oli kohe endasugune või, noh samasugune nagu teisedki talumehed, kuid ta ikka ei olnud kah säärane, tal oli ikka midagi muud kah, mida teistel talumeestel ei olnud. Teda tundsid ikka teiste seast kergesti ära. Ta oli säärane kah nagu talumehed ja ta oli teist-sugune kah kui talumehed. Ta oli väga elav ja rōõmus. Egas siis, kui tema kah oli, ei saanud enam keegi tõsine olla ja kuhugi kõrvale, nagu nurka, jääda või. Kui ta sinu peale vaatas juba, siis olid kõik hirmud ja mured kadunud, muudkui naersid temaga ühes. Iga rumal taluinemine sai aru, et Veske on küll südame poolest kuldne inimene, [ega] sääraseid temasuguseid on ikka väga vähe leida.

Ja kui ma nüüd nii seda kõike tagant järele mõtlen, mis ma siis nägin ja olin, kui ma veel ikka nii kõigest ei mõistnud aru saada, siis ma võiksin küll nii seda kas või kus vanduda, et Veske oli väga aus (= ka: hea) ja lahke ja rōõmus inimene. Temaga võis väga ruttu sõbraks saada, ega ta ei pidanud end uhkeks ega targaks, nagu tema ajal ikka nii mõned teised koolitatud inimesed, kes maainemisele ikka heameelega teregi ei tahtnud õelda. Neid ju tollal ikka oli kah, kes läksid linna kooli, noh, nagu veidike ära oli, nii ei tahtnud sinusugust enam tundagi, pidasid endid suurteks saksteks ja härradeks, aga ise olid ikka küll siitsamast maainimeste seast läinud.

Tuuperäst olgi edimält nii imelik, et kuiss Veški iks om täv-veste säänesamadanõ, nigu^m miiki ja eßs om suurõ^k kooli^k kiji^k läb'i tennü? ja om nii tark mijsß. Mis miij^t tiä man ollimi, miij^t eßs mõista õigõhe lugõda ja^k kirutadaki. A näet, nii tiä oll, uhkusõ vaimu tiä sehen kül^ß eßs olõ?, inne riimu ja^t lahkust oll niipallu, et õkva tundsõt ärh, et taa mijsß om rahvamijsß ja om süämega inemine.

Noh, sißs kutsuti kiji^k kokku väläst vai kohe kiäki oll lännü?. Sißs ku^t tulliva^s sißs sai tarõ inemiisi periss täüs. Sißs pahti üfs laud keßk tarrõ, tuul kah sinnä^m manu^j ja, sißs Veški saistaßs sinnä^t lavva taadõ ja üteli, et kalli eesti neiju? ja^k kalli eesti mehe?, et taadmuudu taa asi inäp edesi ei^t lähä?, et mõisnigu^m mugu^s soetasõ^k kõrtsõ manu?, et egä katõ versta pääl om jälki kõrts, ja sißs miij^t, eesti neiju? ja eesti mehe?, piämi näide kõrtsõ ülevän, ostami säält viina ja õlut jah, juumi ja^t tapami umma tervüist. T'ää üteli, et viin om jo^m mürk, et taa häõtäss tervüse, süü tarkusõ ja^t rüüv kiji^k varandusõ. T'ää kõnõl iks pikält ja^t lajalt viij, mul eij olõ inäp tuud kikkõ meelen, inne tuu om mul kül^m miilde jäänü?, et ku^t tiä lõpõf, sißs üteli: „Kiji^k eesti neiju? ja eesti mehe?, kes ti siin olõti, ärge^m minge^k kõrtsi ja ärge ostkõ^v viina ja õlut ja ärge^t joogõ^k kah, ku^k kiäki teile pakk. Et tuud üteli nii kiji^kilõ töisiilõ kah, kedä siin eij olõ?, et ärgüⁿ nää^m mingu^k kõrtsi ja ärgüⁿ nää ostku viina, eij õlut, et kõrdsin käümisega ja^v viina

Seepärast oligi esialgu nii imelik, et kuidas Veske ikka on täiesti niisamasugune nagu meiegi ja ise on suured koolid (= ka: ülikoolid) kõik läbi teinud ja on nii tark mees. Mis me tema juures olime, me ei mõistnud õieti lugeda ja kirjutadagi! Aga näed, nii ta oli, uhkusevaimu tema sees küll ei olnud, aga rõõmu ja lahkust oli nii palju, et kohe tundsid ära, et see mees on rahvamees ja on südamega inimene.

Noh, siis kutsuti kõik kokku väljast või kuhu keegi oli läinud. Siis kui tulid, siis sai tuba inimesi päris täis. Siis pandi üks laud keset tuba, tool kah sinna juurde ja siis Veske seisis sinna laua taha ja ütles, et kallid eesti neiud ja kallid eesti mehed, et sedamoodi see asi enam edasi ei lähe, et mõisnikud muudkui soetavad kõrtse juurde, et iga kahe versta peal on jällegi kõrts, ja siis meie, eesti neiud ja eesti mehed, peame nende kõrtse üleval, ostame sealt viina ja õlut, jah, joo me ja tapame oma tervist. Ta ütles, et viin on ju mürk, et see hävitab tervise, söõb tarkuse ja rõõvib kõik varanduse. Ta kõneles ikka pikalt ja laialt veel, mul ei ole enam seda kõike meeles, aga see on mul küll meelde jäänud, et kui ta lõpetas, siis ütles: „Kõik eesti neiud ja eesti mehed, kes te siin olete, ärge minge kõrtsi ja ärge ostke viina ja õlut ja ärge jooge kah, kui keegi teile pakub. Et seda üteli nii kõigile teistele kah, keda siin ei ole, et ärgu nad mingi kõrtsi ja ärgu nad ostku viina, ei õlut, et kõrtsiskäimisega

juumisega tõi in'dit jälki mõisnigu orjass ja lasõti tal in'dit jäl^s surou^a.

Tuu oll mu elun kah edimäne kõnõ², midä ma^k kuuli. Innembä ess olõ^m meil viij kiäki nii pallu rahva iin tuud nakanu^s seletämä ja oppama, et kuiss iks inemine piät olõma ja elämä. Ma eß indän mõtli kah tuud nii, et ei^t tuijam^m midä na inemise^t tuust külⁿ nii saava², et niä ilmaaigu naid hirmsit juukõ joova², et indäl om jo^t taa jälle kaijaki. Sääne muud iks ei^k kõlba^r rahvalõ ummõtõgi. Jaⁿ näet, Veški üteli kikk tuu ilustõ vällä, midä ma innembä olli mõtõlnu. Inne tiä üteli iks pallu inämbki ku^m ma^m mõtõlda mõisti. Veški kõnõl^l meile õkva niisama nigu uma inemine, nigu^m miini uma külä miiss, kes sääl tuud ellu nii häste tund ja^t tiid. Ja^m miik^k kikk saimi tuust nii häste aru, nigu ajassi suka juttu tõnõ, su indäsugunõ inemine, kellega õkva egäpäiv kokku putut.

Peränpoolõ olõ ma^k kah mitmidõ tõiisti meeste kõnõlamiisi kuulu², kuⁿ nääⁿ nii mujalt puult meile kõnõlama tulliva², inne ess olõⁿ niä^m miik^k kaandi mehe². Ess mõistaⁿ niä^k kõnõlda suka nigu indäsugutsõga. Niä nigu^l lugõsivaⁿ nigu^r raamatust ette, ja muguⁿ nakaß ikäv inne ja^m mugu oodit, et olõss tää joba uma kõnõpidamise üfskõrd lõpõtasi². A Veßkit olõss võinu^k kullõlda mitu päivä ja mitu üüd, eij olõss süüki ei^m magamiist ei^m midägi miilde tullu², mugu^k kullõ ütteluku, eiⁿ naka ikäv, ei^m midägi, ja und, tuud eij olõ olõmangi. Perän naat^t tõsõ^k kõnõlaja^k kõnõ-

ja viinajoomisega teete endid jällegi mõisniku orjaks ja lasete tal endid jälle rõhuda."

Too oli mu elus kah esimene kõne, mida ma kuulsin. Ennem ei olnud meil veel keegi nii palju rahva ees seda hakanud seletama ja õpetama, et kuidas ikka inimene peab olema ja elama. Ma iseendas mõtlesin kah seda nii, et ei tea, mida need inimesed sellest küll nii saavad, et nad ilmaaegu neid hirmsaid jooke joovad, et endal on juba seda järele vaadatagi. Säärane mood ikka ei kõlba rahvale ometigi. Ja näed, Veske ütles kõik selle ilusti välja, mida ma ennem olin mõelnud. Kuid ta ütles ikka palju enamgi, kui ma mõelda mõistsin. Veske kõneles meile kohe niisama nagu oma inimene, nagu mõni oma küla mees, kes seal seda elu nii hästi tunneb ja teab. Ja me kõik saime sellest nii hästi aru, nagu ajaks sinuga juttu teine, su endasugune inimene, kellega kohe iga päev kokku puutud.

Pärastpoole olen ma kah mitmete teiste meeste kõnelemisi kuulnud, kui nad nii mujalt poolt meile kõnelema tulid, aga ei olnud nad meiekandi mehed. Ei mõistnud nad kõnelda sinuga nagu endasugusega. Nad nagu lugesid nagu raamatust ette ja muudkui hakkas aga igav ja muudkui ootasid, et oleks ta juba oma kõnepidamise ükskord lõpetaks. Aga Vesket oleks võinud kuulata mitu päeva ja mitu ööd, ei oleks sööki ei magamist, ei midagi meelde tulnud, muudkui kuula ühtelugu, ei hakka igav, ei midagi, ja und, seda ei ole olemaski. Pärast need teised kõnelejad kõnelesid või lugesid paberi pealt. Aga Veske, ta

liva^v vai loiva^p paprõ päält. A Veški, tiä kõnõl periss pääst, ess loe^t tiä mäantsegi paprõ päält nigu^t tõsõ? Kost tiä külⁿ nyy^s sõna^k kii^k nii ütekõrraga võtsõ, et niä^k kii^k nii ilustõ egäüts uma kotussõ pääle trehvsivä, tuust ess saa^m mii^k küll aru. Inne et tä ollu^k kah iks õkva nigu^t lüüdu rahvaga asju ajama. Kii^k kulssi-va^k kah teda. Kae^k ku^k kerkun, sääl iks inemise^k kõhivä^j ja om iks uma sahhin ja^k kahhin nigu^m mõtsan, inne sääl tuun tarõn ess olõ^k küll üttegi hellü, muud ku^v Veški kõnõ helü.

Ma^k kulssi kah nii, et ma es julgu hingätä kah, ja ess mõtli iks, et olõss ta iks viil kõnõlasi?, et olõss tää iks viil är ess lõpõta^s? Inne kül^t tiä ess joba tiidse, kuna tiä lõpõ^t ja^k kunass täl inäp vaja edesi kõnõlda ess olõ[?]. Noh, siss ku^v Veški lõpõ^t, siss oll tük^k a^lgu nii, et kiäki ess üle midägi, ess liiguta kah innäst. Ma iks mõtli, et näüss, näüss, et vašt iks ütless viil midägi.

Veški, ku^t tiä kõnõl, siss tiä kõnõl ruttu. Ega^t tiä ess kogõla^l ja ess käänä^t tuud sõnna inne suun, ku^v vällä üt^l. Täl joosi-va^s sõna^s suust ütstõsõ takan nigu helmeⁿ nõõri perän, nigu^t loetu[?]. Miñi tõnõ ku^k kõnõl, siss kõnõl suurõ vaivaga, o^tsõ sõnna, ja^v vahel siss ku ess lõvvä^s siss ku^p pañd kogõlama, siss mugu^k kogõl^l inne üte kotussõ pääl, edesi ei^s saa^t tii^m mis taht. Mõnõ^k kuu^l-meistre^k kah kõnõliva^s säänest muudu, siss ma ess mõtli, et kuiss kül^s sääne inemine saa la^tsi opata vai, et tiä piässi iks inne kõnõlamise är op^lma, siss perän nakaku tõl^si vai la^tsi opata püüd^{mä}.

kõneles päris peast, ei lugenud ta mingisuguse paberi pealt nagu teised. Kust tema küll nood sõnad kõik nii ühekorraga võttis, et nad kõik nii ilusti igaüks oma koha peale juhtusid, sellest ei saanud meie küll aru. Kuid [et] ta olnud kah ikka kohe nagu loodud rahvaga asju ajama. Kõik kuulasid kah teda. Vaata, kui kirikus, seal ikka inimesed kõhivad ja on ikka oma sahin ja kahin nagu metsas, aga seal selles toas ei olnud küll ühtegi heli, muudkui Veske kõne heli.

Mina kuulasin kah nii, et ma ei julgenud hingata kah, ja ise mõtlesin ikka, et oleks ta ikka veel kõneleks, et oleks ta ikka veel ära ei lõpetaks. Aga küll ta ise juba teadis, millal ta lõpetas ja millal tal enam ei olnud vaha edasi kõnelda. Noh siis, kui Veske lõpetas, siis oli tük^k aega nii, et keegi ei ütelnud midagi, ei liigutanud kah ennast. Ma ikka mõtlesin, et näis, näis, et vahest ikka ütleb veel midagi.

Veske, kui ta kõneles, siis ta kõneles ruttu. Ega ta ei kogelnud ja ei keernud seda sõna enne suus, kui välja ütles. Tal jooksid sõnad suust üksteise taga nagu helmed nõõri taga, nagu loetud. Mõni teine kui kõneles, siis kõneles suure vaevaga, otsis sõna ja vahel siis kui ei leidnud, siis kui pani kogeleva, siis muudkui kogeles vaid ühe koha peal, edasi ei saa, tee mis tahad. Mõned koolmeistrid kah kõnelesid säärast moodi, siis ma ise mõtlesin, et kuidas küll säärane inimene saab lapsi õpetada või et ta peaks ikka enne kõnelemise ära õppima, siis pärast hakaku teisi või lapsi õpetada püüd^{mä}. Aga egas iga inimene ei saagi

Inne egašs egä inemine ei^s saaki iks nii kõnõlda nigu^v Veški kõnõl, püütku vai teku mis taht. Tyy om iks joba sääne annõ^v vai^v joba sündümisest saadik olõman.

Veški oll küll jah iks väega vahva, siss nyy^t tõsõ^k kah iks mugu inne ütlivä[?], et asutami^s sääntse seldsi, kohe kikk neijul ja^m mehe^t läävä^t liikmõss. Ja et nyy^t liikmõ^k kah siss andva^s sääntse töotusõ, et ütski näist ei^t lähä^k kõrtsi ja ei juu^v viina ja õlut. Noh siss asutõdi^k kah selts, mi^k kikk lätsimi liikmõss. Siss egäüfs läts siss ja^k kirut ešs indä käega uma nime sinnä^p paprõ pääle üless. Siss tyy Madissõ perremehe poig, siss tyy sai seldsi päamehess, ja^t toolõ seldsile pañti nimess „Koit“.

Tyy oll iks nii ütstuhat katsõlsaal katsõlkümnel neländäl aastal. Ma olli siss katõkümne katõ aastane, tiä iks tulõ küllⁿ nii jah. Inne, kes siss tyyd õkva nii mõtõl, et tolo seldsile pañti nimess „Koit“, tyyd ma^s siss küll ess tiijä[?]. Mugu^m mullõ om iks nigu unõ iist, tõištõ jutu perrä, mi^lde jäänu[?], et tyy nime ollõv seldsile pañnu Veški ešs, et tiä olõvugi mehi opanu, et panõmi toolõ seldsile nimess „Koit“. Egass tyy iks tõištõ ei^s saa^k kah olla[?], egass siss naa Urvastõ mehe ešs ummapääd iks säänest nimme vällä küll ess mõilõ[?], näid iks pidi kiäki juhtma. Ja^k kes tyy oppaja vaij juhtja iks muu oll ku^v Veški.

Tyy Madissõ perremehe poig, kes sai seldsi päamehess, tyy, ah, iks kõnõl meile perän, et sääntsit seltse ollõv Veškil joba miitman paigan üle terve maa asutõdu[?]. Ja et tiä iks

ikka nii kõnõlda, nagu Veske kõneles, püüdku või teku mis tahes. See on ikka juba säärane anne või, juba sündümisest saadik olemas.

Veske oli küll jah ikka väga vahva, siis nood teised kah ikka muudkui aga ütlesid, et asutame säärase seltsi, kuhu kõik neid ja mehed lähevad liikmeks. Ja et nood liikmed kah siis annavad säärase töötuse, et ükski neist ei lähe kõrtsi ja ei joo viina ja õlut. Noh, siis asutati kah selts, me kõik läksime liikmeks. Siis igaüks läks siis ja kirjutas ise enda käega oma nime sinna paberi peale üles. Siis too Madise peremehe poeg, siis too sai seltsi peameheks, ja tole seltsile pandi nimeks „Koit“.

Too oli ikka nii tuhande kaheksasaja kaheksakümne neljandal aastal. Ma olin siis kahekümne kahe aastane, ta ikka tuleb küll nii jah. Aga kes siis seda kohe nii mõtles, et sellele seltsile pandi nimeks „Koit“, seda ma siis küll ei teadnud. Muudkui mulle on ikka nagu une eest, teiste jutu järgi meelde jäänud, et selle nime olevat seltsile pannud Veske ise, et ta olevatki mehi õpetanud, et paneme sellele seltsile nimeks „Koit“. Egas see ikka teisiti ei saa kah olla, egas siis need Urvaste mehed ise omapead ikka säärast nime välja küll ei mõtelnud, neid ikka pidi keegi juhtima. Ja kes too õpetaja või juhtija ikka muu oli kui Veske.

Too Madise peremehe poeg, kes sai seltsi peameheks, too, jah, ikka kõneles meile pärast, et sääraseid seltse olevat Veskel juba mitmes kohas üle terve

sõitnu^k kah seeⁿⁱm maad pite ümbre, ku^k keik maa saanu^l läb'i käütüss.

Niipallu ku^m ma^m mäletä ja asjast aru sai, oll noid sellise joba tyydaigu asutõt, ku^k keisriherr saatsõ taha^m mi^{ij}m maälõ naa^k kroonumehe[?], kes rahva käest naid kaibduisi ja^p palvõkir'ju vašta võtva[?]. Kas no^m meil kah tan Urvastõn kah joba tyydaigu säänest seldsi asutamiist oll vaij ess olõ[?], tyyd maⁿ nii kül ei^t tiijä[?], inne tyyd ma mäletä külh, et siss oll tan Urvastõn rahva seen väëga käümän taa palvõkir'ju ja^k kaibduisi kogumine ja^s saatmine iks taalõ keisriherräle. Et kuiss tyy palvõkir'ju asi oll vai, et kes näid niguj juhaf vai opa^ss noid kir'ju kokku säädmä, tyyd ma s tiijä^s siss viijl. Ja^t tyyd ma^k kah ess tiijä[?], et kuiss taa Madissõ perremehe poig Veškit inne seldsi asutamiist tuhdsõ vai tiäga tutvass sai, tyyust ess tiijä^m ma midägi[?]. Inne nii oll selgehe nätä[?], et nää joba tutva[?] olliva, siss ku^v Veški Madissölõ tull.

Ma^s sai tyyd kah iks miⁿⁱ päiv innembä teedä[?], et Veški tulõ, inne inämbjagu inemiisi saij tyyd külh iks tyy sama õdagu viijl teedä[?], et Veški tulõ täämbä siijä[?], ja et täl om nii tast kohegi muijalõ kah edesi minek. Ma iks mõlli tyyd joba siss, et egass no^v Veški iks ütsindä tyy seldsi asutamise peräst kah ess tulõ[?], et täl iks pidi viijl pääle tyy miⁿⁱ tönõ asja ajamine kah olõma.

Üts imelik asi, midä kiik tähele pañniva[?], oll tyy, et Veški kullõl väëga terävähe nii tyyd, et kuiss mi^{ij}^k kõnõlami[?]. Tää vahtsõ

maa asutatud. Ja et ta ikka sõitnud kah seni maad mööda ümber, kui kõik maa saanud läbi käidud.

Niipalju, kui ma mäletan ja asjast aru sain, oli neid seltse juba tollal asutatud, kui keisrihärä saatis siia meie maale need kroonumehed, kes rahva käest neid kaebusi ja palvekirju vastu võtsid. Kas nüüd meil kah siin Urvastes [kah] juba tollal säärast seltsiasutamist oli või ei olnud, seda ma nii küll ei tea. Aga seda ma mäletan küll, et siis oli siin Urvastes rahva sees väga käimas see palvekirjade ja kaebuste kogumine ja saatmine ikka sellele keisrihäräle. Et kuidas too palvekirjade asi oli või, et kes neid nagu juhatas või õpetas noid kirju kokku seadma, seda ma siis veel ei teadnud. Ja seda ma kah ei teadnud, et kuidas see Madise pèremehe poeg Vesket enne seltsi asutamist tundis või temaga tuttavaks sai, sellest ei teadnud ma midagi. Aga nii oli selgesti näha, et nad juba tuttavad olid, siis kui Veske Madisele tuli.

Ma sain seda kah ikka mõni päev ennem teada, et Veske tuleb, kuid enamjagu inimesi sai seda küll ikka selsamal õhtul veel teada, et Veske tuleb täna siia ja et tal on nii siit kuhugi mujale kah edasimine. Ma ikka mõtlesin seda juba siis, et egas nüüd Veske ikka üksnes selle seltsi asutamise pärast kah ei tulnud, et tal ikka pidi veel peale selle mõni teine asjaajamine kah olema.

Üks imelik asi, mida kõik tähele panid, oli see, et Veske kuulas väga teraselt nii seda, et kuidas me kõneleme. Ta vahtis otse suu peale, kui nii oli, nii et

õkva suu pääle, kuⁿ nii oll, nii et tiä nigu^m minõl mind sõnna mitu kõrd lassõ üteldä ja eßs kullõl väega terävähe. Ja väega imelik oll ka^t tuu, et tää miika kõnõl periss maakeeli, et tiä ess räägi^t liinamehe müüdu. Tiä kõnõl niisama nigu^m miiki kõnõlimi?

Veški oll kah sääne, et tälle jäi kah kiik miilde. Nigu^t tiä inne üfskõrd inemise nimme kuulsõ, nii jäi tuu tälle õkva miilde, ja^t tiä tundsõ tuu inemise õkva tönõkõrd är^k kah. Meid oll sääll iks pallu inemiisi kyyun. Es lääki pallu aigu müüdü, ku^v Veški tiidse joba kiiki nime? ja^m mugu^k kutsõ meid nimme pite. Kül^m mi imetimi tuud iks, et kuiss täl kül iks nii ruttu kiik miilde jääss ja^v viiridõ inemiiste nime^s selgess saava?. Ega^t tiä ess eßsü^m mitte ütte kõrda kah, ku^t tiä nii kedägi nimme pite hõigaßs. Miik^k kiik iks perän väega imetimi?, et kae^k kos om iks mehel pää ja^m meelen pidämine!

Tiä ai sääll egäütega juttu, täl oll egäle ütele midägi üteldä. Edimält ma^p pelksi tedä väega, et ei^t tiijä^k kuiss sääntse mehega kõnõlda vaij olla?. Inne nigu^t tiä nakass suka kõnõlama säänest samma maakiilt, nigu^s sa eßki kõnõlat, kattõ hirm ja õkva tundsõtt inne, et tää om joba vana tutva, kellega olõt terve elupäävä? ütten elänu ja ollu?

Ja^k kos tiä mõistsõ rōõmuss ja^t lõpuss olla?, pañdsõ elu sisse kaⁿ noilõ, kes muidu^v väega tõtõl ja^t tagasihoitligu olli?. Tää tegi miika säänest nalla, et selet meile egäsugutsit sääñtsit nalla juttõ vai, ja^s siss perisi kah, et kuiss miij elämi ja olõmi jah. Minõlõ

ta nagu mõnel mõnd sõna mitu korda laskis ütelda ja ise kuulas väga teraselt. Ja väga imelik oli ka see, et ta meiega kõneles päris maakeeli, et ta ei rääkinud linnamehe moodi. Ta kõneles niisama, nagu meiegi kõnelesime.

Veske oli kah säärane, et talle jäi kah kõik meelde. Nagu ta vaid ükskord inimese nime kuulis, nii jäi see talle kohe meelde ja ta tundis selle inimese kohe teinekord ära kah. Meid oli seal ikka palju inimesi koos. Ei läinudki palju aega mööda, kui Veske teadis juba kõikide nimed ja muudkui kutsus meid nimepidi. Küll me imestasime seda ikka, et kuidas tal küll ikka nii ruttu kõik meelde jääb ja võõraste inimeste nimed selgeks saavad. Ega ta [ei] eksinud mitte üht korda kah, kui ta nii kedagi nimepidi hõikas. Meie kõik ikka pärast väga imestasime, et vaata, kus on ikka mehel pea ja meelespidamine!

Ta ajas seal igäuhega juttu, tal oli igäuhele midagi ütelda. Esialgu ma kartsin teda väga, et ei tea, kuidas säärase mehega kõnelda või olla. Aga nagu ta hakkas sinuga kõnelema säärast sama maakeelt, nagu sa isegi kõneled, kadus hirm ja kohe tundsid aga, et ta on juba vana tuttav, kellega oled terved elupäevad ühes elanud ja olnud.

Ja kus ta mõistis rōõmus ja lõbus olla, pani elu sisse ka neile, kes muidu väga tõsised ja tagasihoidlikud olid. Ta tegi meiega säärast nalja, et seletas meile igasuguseid selliseid naljajutte või siis päris kah, et kuidas me elame ja

tüü'rigulõ lubäsi pulma külälisess minnä?, ku^ttedä inne kutsutass a ku^ttedä är_eij unõtada?

Ma lõ pörõ,õlla^k katsõkümne viije aastanõ. Tuust om joba kuuskümmend kats vai kolm aastat müüdü, ja^ttää om mul iks meelen, kuis tää iks miika nii ilustõ kõnõl, õkva nigu uma vellega vai sõsaraga?, kellest tiä väega suurt luku pidä. Eis_säänest inemiist eis_saa^k kül^k kiäki är unõtada?!

Ega^t tiä ess piäki innäst minõss suurõss ja uhkõss herräss, keda piät kumardama. Tiä ütäl meile kijigilõ õkva, et tiä om ollu^k kah karjapoiss ja om tennü^p põllutüüd, nigu^k kijik maainemise^t tegevä?. Minõ[?] ess taha[?] usku, et tyy no^m minõ jutt, et tiä no^k karjan käünü[?], et tyy joⁿ nali, et tiä jo^s sääne nalla miiss om, et kes tyyd tjid, kon täl nali vai kon täl tötõ om. Siss ku^ttiä nakaäss iks tyyd seletämä, kuiss tiä karjan käünü[?], et täl ollu^k kah iks hummugu uni väega makuss, inne et kattõ kõrda kah iks innäst aija^k kül_eij_jolõ^l lašknu. Et siss ku^k karjaga mõtsa lännü^s siss iks võtnu raamatu üten ja^m mugu õpⁿu iks inne karja man.

Noh siss oll tyyd kah külät ollu[?], et õpnu nii, et oll eläjä[?] är unõtanu[?]. Nyy^s siss jäl_olliva^o viljä lännü[?]. Noh, siss ku esä vai kiäki tyyd nii kotun nännü[?], siss ollu^t täl iks väega kuri luku. Esä hirmutanu^ttedä mitu kõrd nii tyyga, et ku^ppoiss innäst ei^p paranda[?], et siss tiä saat tää är^s sugulaistõ manu[?], et sääl pandass poiss rehepešjile pirruga tuld näütämä, et sääl eis_saa inäp_nii olla[?], et nakat lugõma raamatut ja inäp midägi muud

oleme jah. Mõnele tüdrukule lubas pulma külaliseks minna, kui teda ainult kutsutakse ja kui teda ära ei unustata.

Ma olen praegu kaheksakümne viie aastane. Sellest on juba kuuskümmend kaks või kolm aastat mööda, ja ta on mul ikka meeles, kuidas ta ikka meiega nii ilusasti kõneles, otseku oma velje või sõsaraga [venna või õega], kellest ta väga suurt lugu peab. Ei sellist inimest ei saa küll keegi ära unustada!

Ega ta ei pidanudki ennast mõneks suureks ja uhkeks härraks, keda pead kummardama. Ta ütles meile kõigile otse, et ta on kah karjapoiss olnud ja on teinud põllutööd, nagu kõik maainimesed teevad. Mõned ei tahtnud uskuda, et too nüüd mõni jutt, et tema nüüd karjas käinud, et see [on] ju nali, et ta on ju säärane naljamees, et kes seda teab, kus tal nali või kus tal tõsi on. Siis, kui ta hakkas ikka seda seletama, kuidas ta karjas käinud, et tal olnud kah ikka hommikul uni väga magus, aga et kaht korda kah ikka ennast ajada küll ei ole lasknud. Et siis, kui karjaga metsa läinud, siis ikka võtnud raamatu ühes ja muudkui õppinud ikka aga karja juures.

Noh, siis oli seda kah küllalt olnud, et õppinud nii, et oli loomad ära unustanud. Nood siis jälle olid vilja läinud. Noh siis, kui isa või keegi seda nii kodus näinud, siis olnud tal ikka väga väga kuri lugu. Isa hirmutanud teda mitu korda nii sellega, et kui poiss ennast ei paranda, et siis ta saadab tema ära sugulaste juurde, et seal pannakse poiss rehepeksjatele peeruga tuld näitama, et seal ei saa enam nii olla, et hakkad lugema raamatut ja enam midagi muud

ei^t tiijaⁿ nii mis ümbre indä om, et kae^t tuli tulõ napu manu^v vai kistuss är^v vai. Ega^s sääl ei saa^m muud, ku^t tulõ iks tuld näidätä.

Tuud tiä vääga iks pelänü. Siss ku esä nii üks oll kõnõlnu, siss tiä muguⁿ nakanu iks vääga halõdahe ikma. Siss oll alati tullu imä ja^s sillitsänü^p poiši pääd ja õkva prašnu Veški esäga, et mis tä ilmaaigu poiissi hirmutass, et kül dä eßski tõnõkõrd hoit eläjit parõmbahe. Ma^s saij aru nii, et Veškile mi^lldü karjan käümine. Mullõ kah mi^lldü. Tää om õkva nii nigu laulun om, et „kalliss karjalatsõ põli — kallimp kijigist põlvõdõst“!

Veški selet meile nii tuust pallu, et kuiss tiä viⁱl iks tan maal oll jah, lats oll jah, karjan käve, inne mul eij olõⁿ noid kiji inäp meelen. Inne tuu, kuiss tää mi^jka nii umatsõlt kõnõl, määne tää kõnõlamise aigu oll ja^m mäantse^r rõiva^t tal sälän olliva[?], tuu om mullõ külⁿ nii mi^llde jäänüⁿ nigu^s saisaßi Veški põrõõllaki tan.

No^s siss, ku^s selts oll är asutõt, kiji nime[?] olliva üless kirutõt ja üstõsõga joba pallu juttu oll aetu, siss lüüdi laud tarõ keškelt nukka, ja üteli mehel oll siss taa harmoonik üteli, tuu tõi tuu jaⁿ nakaß mä^lgmä. Kae^s siss Veški oll kiki edimäne, kes tull ja^v võtsõ meid taⁿdsma.

Tiä taⁿdsõ mi^jk kiji^giga. Niipallu ku^t tütrikkõ oll, egäütega lassõ minõ kõrra üle tarõ. Ma^k kah taⁿdsõ tiäga. Kül oll viⁱl ilman hää taⁿdsi tiäga. Nii ke^rge oll õkva, et ega ess tunnõki, nigu õhun lintsi. Polkat taⁿdsõmi[?] ja^k kaaratsim[']mi kah. Kaara-

ei tea nii, mis enda ümber on, et vaata, tuli tuleb napu juurde või kustub ära või. Ega seal ei saa muud, kui tuleb ikka tuld näidata.

Seda tema ikka väga kartnud. Siis kui isa nii ikka oli kõnõlnud, siis ta muudkui hakanud ikka väga haledasti nutma. Siis oli alati tulnud ema ja silitanud poiši pead ja otse praganud Veske isaga, et mis ta ilmaaegu poiissi hirmutab, et kül ta isegi teinekord hoiab loomi paremini. Ma sain aru nii, et Veskele meeldis karjaskäimine. Mulle kah meeldis. Ta on kohe nii, nagu laulus on, et „kallis karjalapse põli — kallim kõigist põlvõdest“!

Veske seletas meile [nii] sellest palju, et kuidas ta veel ikka siin maal oli, jah, laps oli, jah, karjas käis, aga mul ei ole neid kõiki enam meeles. Aga see, kuidas ta meiega nii omaselt kõneles, missugune ta kõnelemise ajal oli ja millised rõivad tal seljas olid, see on mulle kül nii meelde jäänud, nagu seisaks Veske praegugi siin.

No siis, kui selts oli ära asutatud, kõik nimed olid üles kirjutatud ja üksteisega juba palju juttu oli aetud, siis löödi laud toa keskelt nurka, ja ühel mehel oli siis see harmoonika ühes, too tõi selle ja hakkas mängima. Vaata, siis Veske oli kõige esimene, kes tuli ja võttis tantsima.

Tema tantsis meie kõikidega. Niipalju kui tüdrukuid oli, igaühega laskis mõne korra üle toa. Mina kah tantsisin temaga. Kül oli veel [ilmas] hea tantsida temaga. Nii kerge oli kohe, et ega ei tundnudki, nagu õhus lendasin. Polkat tantsisime ja kaaratsimmi kah. Kaaratsimmi tantsimas olime me kolm tüd-

tsim' mi tañdsman ollimi mij^k kolm tütrikku ja^v Veški. Tyyd tañdsiti neläkeiste. Taa kaaratsimm, taa iks oll alati perämäne tañds. Siss ku^t tyy är oll, siss muguⁿ nakati är^m minemä. Tyykõrd kah siss pääle tyy tandsu siss egäüts muguⁿ nakaßs är uma^õ poolõ minemä.

rukut ja Veske. Seda tantsiti neljakesi. See kaaratsimm, see ikka oli nii alati viimane tants. Siis kui see ära oli, siis muudkui hakati ära minema. Tookord kah siis pärast seda tantsu siis igäüks muudkui hakkas ära omale poole minema.

Märkus: Murdetekst on üles kirjutatud ja avaldatakse lihtsustatud, korrespondentidele määratud transkriptsioonis. Tekst on üles kirjutatud 1946. aastal. Keelejuht Ann T ä t ä r (sündinud 1861, surnud 1948).

EMAKEELE SELTSI TÖÖST AASTAL 1955

H. AHVEN

1.

Emakeele Seltsi poolt 1955. aastal korraldatud avalikel koosolekuil on käsitletud mitmesuguseid küsimusi. Seoses akadeemik F. J. Wiedemanni 150. sünniaastapäevaga 30. märtsil korraldati Tartus pidulik koosolek, kus ettekandega esines Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik P. Ariste. Koos ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudiga korraldati sama tähtpäeva tähistamiseks koosolek ka Tallinnas (3. aprillil), kus samuti esines ettekandega P. Ariste. Keele ja Kirjanduse Instituudiga koos korraldati Tallinnas koosolek ka Mihkel Veske 65. surma-aastapäeva tähistamiseks (16. mail). Ettekandega esines koosolekul dots. A. Kask. Aasta jooksul on korraldatud kokku 8 koosolekut, kus on esinetud ettekannetega 9 korral (seejuures on üks ettekanne esitatud nii Tartus kui Tallinnas). Esitatud on järgmised ettekanded kronoloogilises järjekorras:

1. J. V. Veski	— „Märkmeid eesti ajalehtede keele kohta”	6. märtsil Tartus
2. P. Ariste	— „Akadeemik F. J. Wiedemanni tegevus Tallinna päevil”	30. märtsil Tartus
3. P. Ariste	— „—	3. aprillil Tallinnas
4. K. Kure	— „Modaalverbid ja nende osa lauses”	24. aprillil Tartus
5. A. Kask	— „Mihkel Veske keelealane tegevus”	16. mail Tallinnas
6. J. Peegel	— „Häälikulisi jooni rahvalaulude keeles”	23. oktoobril Tartus
7. P. Ariste	— „Kas isuri keel on iseseisev keel?”	20. novembril Tallinnas
8. P. Palmeos	— „Informatsioon dialektoloogia-alasest nõupidamisest Moskvas 28. novembrist kuni 1. detsembrini 1955”	18. detsembril Tartus
9. P. Nurmekund	— „Hiina nimede kirjutamisest eesti keeles”	18. detsembril Tartus

Koosolekust on osa võtnud keskmiselt 33 inimest.

Koos Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Tartu Riikliku Ülikooliga korraldati 12. ja 13. detsembril

Tallinnas teaduslik sessioon, mis oli pühendatud eesti keele grammatilise struktuuri küsimustele.

Sessiooni päevakorras olid järgmised ettekanded:

12. detsembril:

1. G. Naan — Avasõna.
2. A. Kask — „15 aastat eesti nõukogude keeleteadust”.
3. K. Maitinskaja (Moskvast) — „Soome-ugri keelte kirjeldavate grammatikate koostamise printsiibid”.
4. B. Serebrennikov (Moskvast) — „Keele ajalugu ja rahva ajalugu (soome-ugri keelte materjali põhjal)”.
5. P. Ariste — „Asesõna *meie* ja *teie* ning *me* ja *te* arenemisest”.
6. P. Palmeos — „Asesõnadest *enese* ja *enda*”.

13. detsembril:

1. J. V. Veski — „Morfoloogilistest ja ortograafilistest ebakohtadest tänapäeva eesti kirjakeeles”.
2. E. Päll — „Infinitiiv lauseliikmena eesti keeles”.
3. E. Riikoja — „Kirjakeele ja rahva kõnekeele vahekorras mõningates nominatiivse liitumise rühmades”.
4. K. Kure — „Verbi *olema* funktsioonid ja tähendus”.
5. H. Rätsep — „i-sufiksilistest verbidest eesti keeles”.
6. E. Raiet — „Küsimusi eesti liitverbi alalt”.

Emakeele Seltsi poolt esinesid A. Kask, P. Ariste, P. Palmeos ja J. V. Veski.

Sessioonil toimus neli istungit. Esimesel istungil andis Eesti NSV Teaduste Akadeemia asepresident G. Naan Emakeele Seltsi aukirjad kätte Seltsi parimaile murdekorrespondentidele.

Sessioonist osavõtt oli elav. Osavõtjaid oli paljudest linnadest ja rajoonidest. Külalisi oli ka Riiasst Läti NSV Teaduste Akadeemiast. Ühest istungist võttis osa keskmiselt 104 inimest. Ettekannetele järgnes elav diskussioon.

2.

Murranguliseks kujunes 1955. aasta teaduslike tööde ja murdematerjalide trükis avaldamise ja trükiks ettevalmistamise alal. Juhatuse poolt moodustatud toimetuskolleegium koosseisus E. Ahven, P. Ariste (esimees) ja A. Kask koostas aasta algul lühikese ajaga „Emakeele Seltsi aastaraamatu” I käsikirja. Aastaraamat, mis sisaldab 16 artiklit, ilmus trükist sügisel. Tuleb märkida eriti P. Ariste initsiatiivi aastaraamatu väljaandmisel.

Aasta lõpuks anti üle juba uus, „Emakeele Seltsi aastaraamatu” II, 1956 käsikiri.

Möödunud suvel valmis ka käsikiri „Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste” I (toimetuskolleegium H. Ahven, M. Must — esimees, P. Palmeos) umbes 7 autoripoogna suurus. Valimik sisaldab murdetekste neljalt eri murdealalt. Aasta lõpul oli teos veel trükis.

Ajavahemikus 1956—1960 kavatsetakse igal aastal välja anda

üks valimik murdetekste umbes 8—10 autoripoogna ulatuses. 1955. aasta lõpul hakati juba koostama tekstide teist köidet.

Lõpuks võib veel märkida, et 1955. a. kevadel ilmusid trükist „Kogumistöö juhendaja eesti keele alal” nr. 5 (toimetaja H. Ahven) ja nr. 6 (toimetaja P. Ariste).

3.

Eelmistest aastatest tagasihoidlikum on olnud töö korrespondentide võrguga. Kõigepealt ei suudetud kevadel korraldada kavatsatud instrueerimiskoosolekuid rajoonides, mis oleksid aktiviseerinud eriti koolinoori suvel murdematerjali kogumisele. Seltsi vastutav sekretär esines kevadel küll vastavasisulisel ettekandega eesti keele õpetajate kokkutulekul Tallinnas Eesti Vabariiklikus Täiendusinstituudis, kuid märgatavat tulu sellest ei olnud. Ka „Kogumistöö juhendajad” ilmusid trükist liiga hilja, mistõttu nende väljasaatmine koolidesse hilines. Kõige selle tulemusena tegelesid suvel murdematerjali kogumisega ainult mõned kaastöölised.

11. detsembril korraldati Tallinnas instrueerimiskoosolek, millest kutsuti osa võtma ligi paarkümmend aktiivsemat kaastöölisi peamiselt väljastpoolt Tallinnat (Haapsalust, Pärnu-Jaagupist, Suure-Jaanist, Antsla ja Kilingi-Nõmme rajoonist ja mujalt). Koosolekul käsitleti peamiselt murdetekstide, sealhulgas kultuurilooliste tekstide kogumise küsimust. Ettekannetega esinesid H. Ahven, P. Palmeos ja Ü. Tedre. Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori juhataja R. Viidalepp demonstreeris magnetofoniga helilindistatud rahvalaule ja -jutte. Koosolekust osavõtjaid kaastöölisi oli 13.

1955. aasta lõpuks oli korrespondentide nimekirjas kaastöölisi üle 250, kuid murdekogumisega tegelesid tööpoolest üksnes vähesed.

1955. aasta jooksul on saadud kaastööd kokku 413 lk. ja 1524 sõnasedelit. Kaastööna on saadetud peamiselt sõnavaralist materjali. Selle hulgas on koduloomade nimesid (Urvastest, Lihulast) — 477 sedelit, kohanimesid (Häädemeestelt, Lihulast, Märjamaalt) — 662 sedelit, kalandusalast sõnavara (Loksalt) jm. Suurema tööna tuleb nimetada E. Siili „Murdenäiteid Urvastest” I. Kaastöölised on olnud peamiselt õpilased. Edukamate kaastöölisena mullu tuleb nimetada M. Mäesalu, E. Siili, E. Lindströmi jt. Nagu eespool märgitud, anti keeleteaduslikul sessioonil Tallinnas 12. detsembril kätte aukirjad parimatele korrespondentidele. Kauaegse ja eduka kaastöö eest määras seltsi juhatus aukirjad järgmistele kaastöölistele:

teenistujale Endel Metsale Kiviõlist,
õpetajale Karl Mihklale Tallinnast,
kolhoosnikule Marta Mäesalule Kilingi-Nõmme rajoonist,
pensionärile Elfriide Siilile Tartust,
puusepale Aadu Toomesalule Orissaare rajoonist ja
loodusteadlasele-pensionärile Gustav Vilbastele Tallinnast.

Nagu mainitud, ilmusid möödunud aasta kevadel trükist „Kogumistöö juhendaja eesti keele alal” nr. 5 ja nr. 6. Esimene sisaldab üldisi juhendeid murdekogumistööks, transkriptsiooninäiteid, eesti keeleteaduses tarvitata vaid kohanimede, keelte ja murrete lühendeid ja muid materjale, teine aga murdekorrespondentide seminaril 1954. aasta kevadel Tallinnas esitatud ettekandeid kohanimede kogumisest.

Kokkuvõttes oli töö korrespondentide võrguga 1955. aastal ebarahuldav. See tulenes peamiselt sellest, et Seltsi vähene tööjõud oli väga suurel määral seotud aastaraamatute ja murdetekstide valimike käsikirjade trükiks ettevalmistamisega.

4.

Emakeele Seltsi juhatus on eelmiste aastate eeskujul püüdnud säilitada ja tugevdada kontakti teiste teaduslike asutustega. Nii on Seltsil endastmõistetavalt tihedad sidemed ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi keeletektoritega ning Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele ja soome-ugri keelte kateedriga.

Igal aastal on osa võetud dialektoloogia-alasest koordineerimisnõupidamisest Moskvast NSV Liidu Teaduste Akadeemia Keeleteaduse Instituudis. 28. novembrist kuni 1. detsembrini 1955 toimunud nõupidamisest võttis Emakeele Seltsi esindajana osa juhatusel liige P. P a l m e o s.

Tähelepanu vääriva üritusena toimus 27. ja 28. märtsil 1955. aastal Tartus Emakeele Seltsi korraldusel dialektoloogia-alane koordineerimisnõupidamine läänemeresoome keelte uurimise küsimuses. Nõupidamisest võtsid osa Eesti NSV-st Emakeele Seltsi, Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte, eesti keele ja vene keele kateedri esindajad, vennasvabariiki-dest Läti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi, Läti Riikliku Ülikooli, NSV Liidu Teaduste Akadeemia Karjala-Soome Filiaali Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudi ning Leningradi Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri esindajad.

Nõupidamise esimesel päeval toimus kaks avalikku koosolekut. Nõupidamise avas Emakeele Seltsi esimehe asetäitja, Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik P. A r i s t e, kes iseloomustas murdeuurimise olukorda üksikute läänemeresoome keelte kaupa ja määratles peamised ülesanded murdeuurimise alal kuuendal viisaastakul. Sissejuhatavale sõnavõtule järgnesid informatsioonilised ettekanded nõupidamisest osavõtvate asutuste esindajatelt. Emakeele Seltsi poolt esines ettekandega filoloogiateaduste kandidaat P. P a l m e o s.

Nõupidamisel konstateeriti teatud saavutusi murdematerjalide kogumisel kõigi läänemeresoome keelte ja murrete alalt, kuid märgiti ära ka olulisi puudusi murdealases teaduslikus uurimistöös.

Muu hulgas rõhutati, et täielikult on puudunud murrete eksperimentaal-foneetiline uurimine. Ei ole koordineeritud tegevust teaduslike uurimisasutuste vahel, kes tegelevad läänemeresoome keelte ja nende murrete, samuti ka naaberkeelte uurimisega. Vähe on tegeldud sugulaskeelte ja naaberkeelte vaheliste suhete uurimisega (vene—läänemeresoome, läti—liivi—eesti, läänemeresoome—lapi).

Peeti vajalikuks teostada tihedamat koostööd üksikute asutuste vahel ja soovitati organiseerida kahe lähema aasta jooksul ühine eesti-vene-läti ekspeditsioon Läti NSV Ludza rajooni, läti-eesti ekspeditsioon Läti NSV Dundega rajooni ja eesti-vene ekspeditsioon Eesti NSV Jõhvi rajooni.

Teadusliku uurimistöö koordineerimiseks läänemeresoome keelte murrete uurimise alal moodustati komisjon koosseisus: P. A r i s t e (esimees) — Tartu Riiklik Ülikool, N. B o g d a n o v — NSV Liidu Teaduste Akadeemia Karjala-Soome Filiaali Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituut, Z. D u b r o v i n a — Leningradi Riiklik Ülikool, A. K a s k — Emakeele Selts, T. M u r n i k o v a — Tartu Riiklik Ülikool, M. R u d z i t e — Läti Riiklik Ülikool, E. Š m i t e — Läti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, V. Z l o b i n a — Karjala-Soome Riiklik Ülikool ja A. U n i v e r e — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Nõupidamine võttis vastu üksikasjalise otsuse¹.

Nõupidamisest osavõtjad tutvusid murdealaste tööde väljapanekutega Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte ja eesti keele kateedri, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Emakeele Seltsi poolt, samuti vastavate asutuste murdealast tööd iseloomustavate kaartide, skeemide ja fotodega. Suure huviga kuulati TRÜ soome-ugri keelte kateedri poolt helilindistatud keelenäiteid.

5.

Kokkuvõttes võib märkida, et Emakeele Selts on korraldanud plaanikohaselt ettekandekoosolekuid, on organiseerinud murdealase koordineerimisenõupidamise, võtnud osa keeleteaduslikust sessioonist, andnud välja aastaraamatu, toimetanud trükki murdetekstide valimiku ja avaldanud kaks „Kogumistöö juhendajat”.

1955. aasta lõpuks oli Emakeele Seltsil 128 liiget, neist auliikmeid 1 (Joh. V. Veski), tegevliikmeid 85 ja kirjavahetajaliikmeid 42.

Emakeele Seltsi juhatuse koosseis oli 1955. aastal järgmine:

esimees — ENSV TA akadeemik J o h. V. V e s k i;

¹ Nõupidamisest üksikasjalisemalt vt. H. A h v e n „Dialektoloogia-alane koordineerimisenõupidamine”. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, nr. 1, 1955, lk. 155.

esimehe asetäitjad — ENSV TA akadeemik P. Ariste ja filol.-tead. A. Kask;

juhatuse liikmed — filoloogiateaduste kandidaadid E. Ahven, M. Must, dots. P. Palmeos ja A. Univere.

Revisjonikomisjoni kuulusid J. Tõlp, K. Kont, E. Väari. Seltsi vastutavaks sekretäriks oli H. Ahven.

Juhatus on 1955. aasta jooksul pidanud 14 koosolekut, kus on käsitletud nii teaduslikke kui ka organisatsioonilisi ja majanduslikke küsimusi.

О РАБОТЕ ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА ЗА 1955 г.

Х. АХВЕН

Резюме

В 1955 г. Общество родного языка организовало 8 открытых собраний, на которых было заслушано 9 докладов по различным вопросам эстонского и родственных ему языков. В ознаменование 150-летия со дня рождения академика Ф. И. Видемана были устроены торжественные собрания в Тарту и Таллине, на которых выступал с докладом академик Академии наук Эстонской ССР П. Аристе.

Вместе с Институтом языка и литературы АН ЭССР и Тартуским государственным университетом Обществом была организована 12—13 декабря в Таллине научная сессия по языкознанию.

В 1955 г. вышел из печати «Ежегодник Общества родного языка» I (редакционная коллегия: Э. Ахвен, П. Аристе — председатель, А. Каск), содержащий 16 научных статей по вопросам эстонского и родственных ему языков. К концу года было закончено составление рукописи «Ежегодника Общества родного языка» II 1956 г.

Летом 1955 г. была сдана в печать рукопись «Избранных диалектных текстов корреспондентов Общества родного языка» (редакционная коллегия: Х. Ахвен, М. Муст, П. Пальмеос), и в конце года было приступлено к подготовке второго сборника текстов.

Неудовлетворительно проводилась работа с сетью корреспондентов. В списке числилось свыше 250 корреспондентов, но лишь немногие из них проявляли активность. В течение отчетного года Обществу было прислано всего 413 страниц диалектных материалов и 1524 карточки лексикологического содержания (в том числе клички домашних животных, топонимика и т. д.). Для руководства работой корреспондентов было организовано специальное собрание в Таллине. Вышли из печати два выпуска «Руководителя собирательской работой по эстонскому языку» (№ 5 и 6).

27—28 марта 1955 г. Обществом было организовано в Тарту совещание по вопросам координации работы в области диалектологии прибалтийско-финских языков. В этом совещании приняли участие представители ряда научных учреждений Тарту, Таллина, Ленинграда, Риги и Петрозаводска. Для координации научно-исследовательской работы по диалектологии прибалтийско-финских языков была образована комиссия из 9 представителей участвовавших в совещании учреждений. Председателем комиссии был избран проф. П. А р и с т э (Тарту).

К концу 1955 г. в Обществе родного языка числилось свыше 120 членов, из них 1 почетный член (И. В. В е с к и).

Состав правления был следующий:

председатель — академик АН ЭССР И. В. В е с к и;

заместители председателя — академик АН ЭССР П. А р и с т э и доц. А. К а с к;

члены правления — кандидаты филологических наук Э. А х в е н, М. М у с т, П. П а л ь м е о с и А. У н и в е р е.

Ответственным секретарем Общества состоял Х. А х в е н.

KEELELIST BIBLIOGRAAFIAT

a. 1945—1955

Koostanud E. UUSPÖLD

I. RAAMATUD

1. Sõnaraamatud

1. **Arumaa, P.** Vene-eesti sõnaraamat. 6. [Tartu], RK „Teaduslik Kirjandus” [1945].
2. **Dormidontova, Z.** Lühikesed olustikulised vestlused vene ja eesti keeles. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
3. **Karotamm, N.** Vene-eesti sõnaraamat. 3., 4., 5. tr. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1946.
4. **Muhel, V. E.** Vene-eesti sõnaraamat. Umbes 30 000 sõna. Koost. V. E. Muhel. Toim. B. V. Pravdin. Läbi vaadanud ja lühikese grammatilise osaga varustanud E. Nurm. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
5. **Muuk, E.** Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Koost. Elmar Muuk. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 8. tr. 1945; 9., 10. tr. 1946.
6. **Poliitika** ja majanduse oskussõnastik. Koost. E. Nurm, E. Raiet ja M. Kindlam. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut.) Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
7. **Pravdin, B. ja Veski, J. V.** Vene-eesti sõnaraamat. 7.—10. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 7. [1945], 8. [1946], 9., 10 [1947].
8. **Rauk, M.** Inglise-eesti sõnaraamat. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1948.
9. **Silvet, J.** Inglise-eesti sõnaraamat. 2., parand. ning täiend. tr. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1948.
10. **Suur õigekeelsus-sõnaraamat.** 1.—2. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele- ja Kirjandusinstituut.) 1., Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1948. 2., Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951.
11. **Tamm, J.** Eesti-vene sõnaraamat. Koost. J. Tamm. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1949. 2., parand. ja täiend. tr., Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
12. **Tamm, J.** Praktiline eesti-vene sõnaraamat. 2., parand. ja täiend. tr. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1945.
13. **Väike õigekeelsuse sõnaraamat.** (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut.) Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
14. **Дормидонтова, З. Н.** Картинный русско-эстонский словарь. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1948; Таллин, Эстонское государственное издательство, 1952.

2. Keelelisi käsitlusi

1. **Ariste, P.** Eesti foneetika. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1946.
2. **Ariste, P.** Eesti keele foneetika. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.

3. **Ariste, P.** Vadja keele grammatika. (Nõukogude Soome-Ugri Teadused 9.) Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1948.
4. **Ariste, P.** Foneetilisi probleeme eesti keele alalt. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 3. Nõukogude Soome-Ugri Teadused 6. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947. — Resümee vene keeles.
5. **Elisto, E.** Keelelisi küsimusi. 1. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1948. [Järeldrükk] 1949.
6. **Kask, A.** Võitlus vana ja uue kirjaväsi vahel. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 2. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1946. — Resümee vene keeles.

3. Ülikooliõpikud

1. **Käosaar, J.** Soome keele lugemik ühes grammatikaga ja sõnastikuga. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947.
2. **Palmeos, P.** Soome keele õpik. Koost. P. Palmeos. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
3. **Пяль, Э.** Учебник эстонского языка. Таллин, Эстонское государственное издательство, 1955.

4. Keskkooliõpikud

1. **Aver, H. ja Alttoa, L.** Emakeele õpik. II klassile. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946; 2. tr. 1947; 3. tr. 1948; 4. tr. 1949; 5. tr., Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
2. **Aver, H. ja Alttoa, L.** Emakeele õpik. III klassile. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946; 2., parand. tr. 1947; 3., parand. tr. 1948; 4. tr. 1948; 4., parand. tr., Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
3. **Aver, H. ja Alttoa, L.** Eesti keele õpik. II klassile. [6 tr.] Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 1952; 1953; 1954.
4. **Aver, H., Alttoa, L. ja Raigna, H.** Eesti keele õpik. III klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 1952; 1953; 1954.
5. **Jõerand, H. ja Ordlik, V.** Eesti keele grammatika. V klassile. Eesti Riiklik Kirjastus, 1952; 1953.
6. **Jõerand, H., Teder, L. ja Ordlik, V.** Eesti keele grammatika. VI klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951.
7. **Kask, A.** Eesti keel ja selle arenemine. Keeleõpik XI klassile. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946.
8. **Kask, A.** Lühike ülevaade eesti keelest ja selle arenemisest. (XI klassile.) Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1949.
9. **Kask, A., Koff, E., Kure, K., Laugaste, G., Teder, M., Valgma, J.** Eesti keele grammatika. VIII klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 2., parand. tr. 1952.
10. **Kask, A. jt. (vt. eelm.).** Eesti keele grammatika. IX klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 2., parand. tr. 1952.
11. **Kask, A. jt. (vt. 9.).** Eesti keele grammatika. X klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 2., parand. tr. 1952.
12. **Kure, K.** Eesti keele grammatika. Süntaksi 2. osa ja semasioloogia. Keskkooli 10. klassile, õpetajate seminaridele ja õpetajate instituutidele. 1.—3. vihk. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1948.
13. **Kure, K.** Eesti keele grammatika. Keskkooli ... klassile, õpetajate seminaridele ja õpetajate instituutidele. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1949.
... VIII ... 1. Hääliku- ja vormiõpetus. Toim. prof. K. Kure. (Õpiku koost. on osa võtnud B. Sööt ja K. Mihkla.) 2., ümbertööt. tr., Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.

- ... IX ... 1. vihk. Tuletusõpetus. (Õpiku koost. on osa võtnud E. Janno, J. Valgma, P. Palk jt.)
- ... X ... Süntaksi II osa ja semasioloogia. (Õpiku koost. võtsid osa M. Teder ja J. Väinaste.) 2., ümbertööt. tr.
14. **Kure, K. ja Sõöt, B.** Eesti keele grammatika. I. Keskkooli VIII klassile. (2. tr.) Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946.
15. **Kure, K. ja Sõöt, B.** Eesti keele grammatika. II. Keskkooli IX klassile. I—II jagu. (2. tr.) Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946. III jagu. (2. tr.) Tartu, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1947.
16. **Kure, K. ja Valgma, J.** Eesti keele grammatika. IX klassile. 3., parand. tr. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1954; 4., parand. tr. 1955.
17. **Käsiraamat eesti keele grammatika õppimiseks.** Keskkooli ... Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951. (ENSV Haridusministerium.) IX klassile. X klassile.
18. **Laugaste, G. ja Teder, M.** Eesti keele grammatika. VIII klassile. 3., parand. tr. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1954; 4., parand. tr. 1955.
19. **Ordlik, V.** Eesti keele õpik. IV klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 1952; 1953; 1954.
20. **Ordlik, V.** Emakeele õpik. IV klassile. 1.—2. vihk. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946; 2., parand. ja täiend. tr. 1947.
21. **Ordlik, V.** Emakeele õpik. IV klassile. 3. tr. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1948; 4. tr. 1949; 5. tr., Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
22. **Ordlik, V., Teder, L. ja Jõerand, H.** Eesti keele grammatika. V klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 1954.
23. **Ordlik, V., Teder, L. ja Jõerand, H.** Eesti keele grammatika. VI klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1952; 1953; 1954.
24. **Praakli, K.** Eesti keeleõpik. V klassile. I osa. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946; 2., parand. tr. 1948.
25. **Praakli, K.** Eesti keeleõpik. V klassile. II osa. Tartu, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1947; 2., parand. tr., Tallinn 1948.
26. **Praakli, K.** Eesti keele õpik. V klassile. 3., parand. tr. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1949; 4. tr., Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
27. **Praakli, K.** Eesti keeleõpik. VI klassile. I osa. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946; 2., parand. tr. 1947.
28. **Praakli, K.** Eesti keeleõpik. VI klassile. II osa. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946; 2., parand. tr. 1948.
29. **Praakli, K.** Eesti keele õpik. VI klassile. 3., parand. tr. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1949; 4., parand. tr., Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
30. **Puusepp, P.** Emakeele-õpik algkoolile. II õppeaasta. 5., muutmata tr. Tartu, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1945.
31. **Puusepp, P.** Emakeele-õpik algkoolile. IV õppeaasta. 5., parand. tr. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1945.
32. **Reiman, R.** Eesti keeleõpik. VII klassile. Koost. R. Reiman. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1946.
33. **Reiman, R.** Eesti keele õpik. VII klassile. Koost. R. Reiman, täiend. prof. Kr. Kure. 1.—3. vihk. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1., 2. vihk 1948; 3. vihk 1949.
34. **Reiman, R.** Eesti keele õpik. VII klassile. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1949; Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
35. **Riikoja, E.** Eesti keele grammatika. X klassile. 3., parand. tr. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1954; 4., parand. tr. 1955.
36. **Sõöt, B.** Eesti keeleõpik. V klassile. Toim. B. Sõöt. 2. tr. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1945.
37. **Sõöt, B.** Eesti keele õpik algkoolile. VI õppeaasta. Toim. B. Sõöt. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1945.
38. **Sõöt, B.** Eesti keele grammatika. I. Keskkooli VIII klassile. Toim. B. Sõöt. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1945.

39. **Sööt, B.** Eesti keele grammatika. II. Keskkooli IX klassile. Toim. B. Sööt. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1945.
40. **Sööt, B.** Eesti keele grammatika. III. Keskkooli X klassile. Toim. B. Sööt. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1945.
41. **Valgma, J.** Eesti keele grammatika. VII klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1954.
42. **Valgma, J.** ja **Reiman, R.** Eesti keele grammatika. VII klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; 1952; 1953.

5. Metoodilised abivahendid õpetajale

Horm, V. Etteütleri V—VII klassile. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.

6. Õpikud vene õppekeelega koolidele

1. **Aleksejeva, N., Jekimova, E., Pentre, N., Seledets, M.** Eesti keel vene õppekeelega koolidele. II—IV õppeaastale. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1952; 1953; 1954.
2. **Filatova, A., Kostina, K., Pentre, N., Seledets, M., Seljandi, H.** Eesti keel vene õppekeelega koolides. ... Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951.
 - ... II klassile.
 - ... III klassile.
 - ... IV klassile.
 - ... V klassile.
 - ... VI klassile.
 - ... VII—XI klassile.
3. **Lumiste, H.** Eesti keel vene õppekeelega koolidele. VIII—IX õppeaastale. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
4. **Nurmik, M.** Eesti keel. Учебник эстонского языка. 1. Для 3-го [4—5-го] класса. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1948; 2. tr. 1949.
 - 2. Для 4—5-го классов. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1948.
 - 3. Для VI—VII классов. Tallinn, RK „Pedagoogiline Kirjandus”, 1949; 2. tr., Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
 - 1. Для III класса. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.
5. **Reht, M., Lumiste, H. ja Leiba, I.** Eesti keel vene õppekeelega koolidele. V—IX õppeaastale. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1952.
6. **Reht, M., Lumiste, H. ja Leiba, I.** Eesti keel vene õppekeelega koolidele. V—VII õppeaastale. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1953; 1954; 1955.
7. **Seledets, M.** Eesti keel vene õppekeelega koolidele. I õppeaasta. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1952; 1953; 1954.
8. **Пяль, Э.** Пособие по изучению эстонского языка. (4., ümbertööt. tr.) Таллин, Госизд. «Педагогическая литература», 1949.

7. Koguteosed

1. **Emakeele Seltsi aastaraamat I.** (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Selts.) Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
2. **Filoloogilisi ettekandeid peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a.** Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 4. (Nõukogude Soome-Ugri Teadused 3.) Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947.

II. KOGUTEOSTES JA AJAKIRJADES ILMUNUD ARTIKLID. BROŠÜÜRID

1. Üldisi keeleteaduse küsimusi

1. **Ariste, P.** Akadeemik F. J. Wiedemanni teaduslik tegevus Tallinna päevil. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 27—53.
2. **Ariste, P.** Akadeemik Nikolai Marr uue keeleõpetuse rajajana ja soomeugri keelte uurijana. Nõukogude Kool, 1950, nr. 2, lk. 87—95.
3. **Ariste, P.** Akadeemik N. Marr — nõukogude keeleteaduse looja. Looming, 1949, nr. 10, lk. 1256—1260.
4. **Ariste, P.** Foneem eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1953, nr. 3, lk. 357—367. — Resümee vene keeles.
5. **Ariste, P.** Talupoegade peremärke XVII sajandi lõpult allkirjadena kaebusele Pühalepa pastori vastu. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat I (XV), Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947, lk. 162—165. — Resümee vene keeles.
6. **Kask, A.** Seltsimees Stalini tööd keelest ja eesti keele uurimise ja arendamise ülesandeid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1952, nr. 2, lk. 39—47. — Resümee vene keeles.
7. **Kask, A.** Seltsimees Stalin keele sõnavarast. Nõukogude Kool, 1951, nr. 3, lk. 169—176.
8. **Kuusberg, P.** Seltsimees Stalini keeleteadusalased tööd ja mõningaid kirjanduslikke probleeme. Looming, 1952, nr. 4, lk. 451—472.
9. **Naan, G.** Seltsimees J. V. Stalini geniaalsed tööd keeleteadusest on marksismi loova rakendamise näidiseks teaduses. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1952, nr. 2, lk. 11—21. — Resümee vene keeles.
10. **Каск, А. Х.** Состояние эстонского языкознания и задачи языковедов республики в свете труда И. В. Сталина «Марксизм и вопросы языкознания». Труды II. (Академия Наук Латвийской ССР, Институт языка и литературы.) Рига, 1953, lk. 23—32.

2. Soome-ugri keeled

A. Läänemeresoome keeled

1. **Ariste, P.** Adverbide arenemisest läänemere keeltes. Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1952, lk. 99—124. — Resümee vene keeles.
2. **Ariste, P.** Sisekohakäänete kujunemisest läänemere keeltes. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954, nr. 1, lk. 41—50. — Resümee vene keeles.
3. **Ariste, P.** Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuutest. Looming, 1952, nr. 6, lk. 698—706.
4. **Ariste, P.** Vanimast läänemerelaste põllundusest keeleliste andmete põhjal. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 38, Ajaloo-Keeleteaduskonna töid, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 193—203. — Resümee vene keeles.
5. **Palmeos, P.** Ühest läänemeresoome keelte puunimest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1955, nr. 1, lk. 137—141. — Resümee vene keeles.
6. **Rätsep, H.** Läänemeresoome keelte *t*-lise infinitiivi päritoluga seoses olevaid probleeme. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 152—162.
7. **Абен, К.** Ливские и эстонские элементы в латышском языке. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 4. Filoloogilisi ettekandeid peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a., Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947, lk. 7—24.

8. **Аристе, П. А.** К вопросу о развитии ливского языка. Труды Института языкознания IV, Москва 1954, lk. 254—307.
9. **Аристе, П. А.** О некоторых грамматических вопросах финского языка. Труды Карело-Финского филиала АН СССР I, Серия лингвистическая, Петрозаводск 1954, lk. 26—34.
10. **Аристе, П. А.** Предисловие. Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка I, Москва 1953, lk. 3—7. Примечания, lk. 290—306.
11. **Аристе, П. А.** Примечания. Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка II, Москва 1955, lk. 278—286.
12. **Аристе, П. А.** Происхождение водского языка. Научная конференция по вопросам финно-угорской филологии. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 4. Filoloogilisi ettekandeid peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a., Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947, lk. 35—48.
13. **Аристе, П. А.** S-овый иллатив в прибалтийско-финских языках. (АН СССР, Институт языкознания.) Доклады и сообщения VII, Москва 1955, lk. 22—31.

B. Kaugemad sugulaskeeled

1. **Hallap, V.** Mordva keele verbaaltuletussufiksiste vasteid lähemates sugulaskeeletes. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 171—181.
2. **Kont, K.** Translatiivist läänemeresoome keeltes ja mordva ning lapi keeles. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 163—170.
3. **Pall, V.** Märkmeid mordva keele konjunktiivi kujunemisest. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 182—187.

3. Eesti keel

A. Normatiivse grammatika küsimusi

1. **Aben, K.** Ladina tähestikuga keeltest pärinevate võõrpärisnimede transkribeerimisest eesti keeles. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 35, Ajaloo-Keeleteaduskonna töid, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1954, lk. 167—195. — Resümee vene keeles.
2. **Elisto, E.** Sordinimede kirjutamisest. Nõukogude Kool, 1954, nr. 6, lk. 375—377.
3. **Juhised** eesti pärisnimede kirjutamise kohta vene keeles ja vene pärisnimede kirjutamise kohta eesti keeles. Projekt. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut.) Tallinn, 1954.
4. **Kindlam, M.** Kas lihtne või keeruline keel? Looming, 1945, nr. 11, lk. 1129—1135.
5. **Kure, Kr.** Tegusõnalisest liitõeldisest eesti keeles. Nõukogude Kool, 1955, nr. 6, lk. 359—370.
6. **Laane, K.** Oiged ja põhjendatud seisukohad. [Sordinimede kirjutamisest.] Nõukogude Kool, 1954, nr. 9, lk. 557—558.
7. **Nurkse, R.** Superlatiivi küsimusest eesti kirjakeeles. Looming, 1946, nr. 10/11, lk. 1259—1274.
8. **Nurm, E.** Kultuurtaimede sordinimede kirjutamisest. Nõukogude Kool, 1954, nr. 9, lk. 558—561.
9. **Päll, E.** Mõningaid süntaktilisi küsimusi. Nõukogude Kool, 1953, nr. 10, lk. 405—419.
10. **Päll, E.** Ühest formalistlikust moonutusest eesti keele grammatikas. Nõukogude Kool, 1953, nr. 1, lk. 27—31.

11. **Raiet, E.** Oigekeelsuse küsimusi nimetavalise ja omastavalise liitumise alalt. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 77—80.
12. **Vaga, A.** Eesti pärisnimede kirjutamisest vene keeles. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia.) Tartu, 1954.
13. **Veski, J. V.** Märkmeid eesti ajalehtede keele kohta. Emakeele Seltsi aastaraamat I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 67—76.
14. **Нурм, Э. Ю.** Из практики нормализации эстонского литературного языка. Вопросы культуры речи I. (Академия наук СССР. Институт языкознания.) Москва — 1955, lk. 34—51.

B. Ajaloolise grammatika ja sõnavara küsimusi

1. **Ariste, P.** Kalevist. Looming, 1946, nr. 7/8, lk. 922—925.
2. **Ariste, P.** Kuidas käsi käib? Keeleühiskondlik vahemärkus. Looming, 1946, nr. 9, lk. 1071—1073.
3. **Ariste, P.** Ühest eesti keele astmehalduse küsimusest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954, nr. 4, lk. 529—537. — Resümee vene keeles.
4. **Nurm, E.** Oigekeelsuse sõnaraamatute koostamise põhimõttest ja nende rakendamisest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1955, nr. 2, lk. 204—214. — Resümee vene keeles.
5. **Palmeos, P.** Eesti keele sõnavara põhifondi soome-ugrilisest osast, mis on ühine ungari keelega. Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1952, lk. 125—157. — Resümee vene keeles.
6. **Palmeos, P.** Eesti koduloomade nimedest. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 97—117.
7. **Peejel, J.** Mõnedest arhailistest ja omapärasest vormidest rahvalaulude keeles. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 88—96.
8. **Valgma, J.** Eesti keele fraseoloogiast. Nõukogude Kool, 1955, nr. 3, lk. 144—154.
9. **Вески, И. В.** Вопросы эстонской терминологии. Труды II. (Академия Наук Латвийской ССР, Институт языка и литературы.) Рига 1953. lk. 159—169.
10. **Эрнитс, В.** Русско-эстонские языковые отношения. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 4, Filoloogilised ettekanded peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a., Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947, lk. 115—131.

C. Kirjakeele ajaloo küsimusi.

1. **Ahven, E.** (vt. ka Kurve, E.) Eesti kirjakeele arendamise põhimõttest käesoleva sajandi algul. Looming, 1954, nr. 4, lk. 481—489.
2. **Ahven, E.** (vt. ka Kurve, E.) Eesti kirjakeele arenemine a. 1900—1917. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1953, nr. 3, lk. 343—356. — Resümee vene keeles.
3. **Ariste, P.** Akadeemik F. J. Wiedemann eesti keele uurijana. (1805—1887). Looming, 1955, nr. 3, lk. 370—378.
4. **Ariste, P.** Fr. R. Kreutzwaldi võitlus kadakliku keeletarvituse vastu. Looming, 1953, nr. 12, lk. 1518—1525.
5. **Kask, A.** Eesti kirjakeele ajaloo periodiseerimisest. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 54—66.
6. **Kask, A.** Fr. R. Kreutzwaldi poolt tarvitusele võetud liide *-na* (*-nna*) eesti keeles. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 38, Ajaloo-Keele-teaduskonna töid, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 30—44. — Resümee vene keeles.

7. **Kask, A.** Mõningaid jooni eesti rahvuskeele kujunemisest. Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1952, lk. 26—42. — Resümee vene keeles.
8. **Kask, A. S. H.** Vestringi eesti-saksa sõnaraamat ja selle osa eesti leksikograafias. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 38, Ajaloo-Keele-teaduskonna töid, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 181—192. — Resümee vene keeles.
9. **Kurve, E.** (= Ahven, E.) Proletaarsed ja demokraatlikud kirjanikud võitluses eesti kirjakeele risustamise vastu. Looming, 1953, nr. 3, lk. 225—238.
10. **Veski, J. V.** Arenemise sihtjooni eesti kirjakeele foneetikas ja morfoloogias. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1955, nr. 2, lk. 192—201. — Resümee vene keeles.
11. **Veski, J. V.** Murdekeele kasutamise võimalusi eesti kirjakeele arendamisel. Teaduslik sessioon 23.—29. aprillini 1947. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia.) Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus“, 1948, lk. 135—150. — Resümee vene keeles.
12. **Vääri, E.** Keeleliste vahendite tarvitamisest A. Hindi poolt romaanis „Tuuline rand“ II. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 81—87.
13. **Пялль, Э. Н.** О двух основных формах инфинитива в эстонском языке. (АН СССР Институт языкознания.) Доклады и сообщения VII, Москва 1955, lk. 32—54.

D. Eesti keele metoodika küsimusi

1. **Antonov, N.** Lapse mõtlemise ja keele arenemine eelkooli- ja koolieas. Nõukogude Kool, 1954, nr. 6, lk. 327—340.
2. **Jõulma, H.** Muudatustest eesti keele aabitsakursuses. Nõukogude Kool, 1952, nr. 11, lk. 717—719.
3. **Jõulma, H.** Profülaktikast õigekirja ja grammatika õpetamisel algkoolis. Nõukogude Kool, 1954, nr. 11, lk. 680—687.
4. **Kure, K.** Sõnaliikidest ja lauseliikmetest kooligrammatikas nõukogude keeleteaduse seisukohalt. Nõukogude Kool, 1947, nr. 5, lk. 306—312.
5. **Laugaste, G.** Üliõpilaskandidaatide keelelisest tasemest. Nõukogude Kool, 1950, nr. 4, lk. 209—225 ja nr. 5, lk. 289—301.
6. **Noor, E.** Kuidas õpetada õpilasi kirjandeid kirjutama. Nõukogude Kool, 1952, nr. 3, lk. 146—152.
7. **Pastak, E.** Kirjalikke töid eesti keeles 4. klassis. Nõukogude Kool, 1953, nr. 11, lk. 483—488.
8. **Rommel, N.** Märkmeid uue eesti keele programmi rakendamise puhul keskkoolis. Nõukogude Kool, 1955, nr. 9, lk. 548—555.
9. **Taotleda** paremaid tulemusi eesti keele õpetamisel. [Juhtkiri.] Nõukogude Kool, 1955, nr. 1, lk. 1—5.
10. **Valgma, J.** Eesti keele kooligrammatika probleeme. Nõukogude Kool, 1954, nr. 2, lk. 112—124.
11. **Valgma, J. J. V.** Stalini keeleteaduslikud tööd eesti keele õpetamise alusena. Nõukogude Kool, 1952, nr. 1, lk. 9—29.
12. **Valgma, J.** Liitsõna käsitlemine koolis. Nõukogude Kool, 1954, nr. 7, lk. 401—418.
13. **Valgma, J.** Nõukogude keeleteaduse põhiküsimuste käsitlemisest koolis. Nõukogude Kool, 1952, nr. 11, lk. 673—689.
14. **Valgma, J.** Tõsta kõrgemale eesti keele õpikute teaduslik ja metoodiline tase. Nõukogude Kool, 1953, nr. 11, lk. 495—503.
15. **Viires, P.** Praktilise keeleravi teostamisest keeleteaduse süstemaatilise kursuse kõrval. Nõukogude Kool, 1945, nr. 7/8, lk. 352—359.
16. **Vääri, Ed.** Keskkoolilõpetajate kirjanduslikust ja keelelisest tasemest. Nõukogude Kool, 1954, nr. 12, lk. 741—753.

E. Murdeuurimine

1. **Ahven, H.** Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekorrespondentide tööst. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1952, nr. 2, lk. 124—126.
2. **Ahven, H.** Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekstidest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954, nr. 4, lk. 608—618.
3. **Juhend** sõnavaralise materjali kogumiseks. [Tartu, 1952.] (Akadeemiline Emakeele Selts Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures.)
4. **Kask, A.** Eesti rahvakeele-sõnaraamatu koostamise printsiibid ja teose üldilme. Teaduslik sessioon 23.—29. aprillini 1947 (Eesti NSV Teaduste Akadeemia), Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1948, lk. 151—169. — Resümee vene keeles.
5. **Keeleline** ülesanne. ... (Akadeemiline Emakeele Selts Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures.)
Nr. 3. Häälikulised paralleelvormid murdes. [Tartu, 1950.]
Nr. 4. Küsimustik kirjakeele nähtuste selgitamiseks. [Tartu, 1950.]
Nr. 7. Morfoloogilised paralleelvormid murdes. [Tartu, 1951.]
Nr. 8. Vene laensõnu eesti murretes. [Tartu, 1952.]
6. **Kogumistöö** juhendaja eesti keele alal. ... (Akadeemiline Emakeele Selts Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures.)
Nr. 1. Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1949.
Nr. 2. Tartu, 1952.
7. **Kogumistöö** juhendaja eesti keele alal. ... (Emakeele Selts Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures.)
Nr. 3. [Koost. H. Ahven.] Tartu, 1953.
Nr. 4. [Koost. H. Ahven.] Tartu, 1954.
Nr. 5. [Toim. H. Ahven.] Tartu, 1955.
Nr. 6. [Toim. P. Ariste.] Tartu, 1955.
8. **Nigol, S.** Märkmeid matkalt leivu keelesaarele. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 147—151.
9. **Tanning, S.** *ng-sufiksist* eesti murdeis. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 128—133.
10. **Toomessalu, A.** Laimjala tuulikutest. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 134—146.
11. **Univere, A.** *a*-listest mitmuse vormidest eesti murdeis. Emakeele Seltsi aastaraamat I, Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 118—127.
12. **Univere, A.** Murdekorrespondent Aadu Toomessalu. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1952, nr. 2, lk. 127—131.
13. **Аристе, П.** Состоялся ли в южно-эстонских диалектах переход конечного *t* в горланный взрывной? Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 4. Filoloogilisi ettekandeid peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a., Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947, lk. 25—34.
14. **Каск, А.** О методах исследования эстонских говоров. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 4. Filoloogilisi ettekandeid peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a., Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947, lk. 49—64.
15. **Универе, А.** Исследование диалектов в Эстонии и диалектологические материалы Архива Эстонского и Финноугорских языков. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised Teadused 4. Filoloogilised ettekanded peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a., Tartu, RK „Teaduslik Kirjandus”, 1947, lk. 101—114.

F. Tõlkeprobleeme

1. **Miller, A.** Märkmeid eesti keele ja tõlke küsimustest J. V. Stalini keeleteaduslike teoste valgusel. Looming, 1951, nr. 10, lk. 1241—1247.
2. **Miller, A.** Tõlkeküsimustest kahe keeleteadusliku tõlkebrošüüri ilmumise puhul. Eesti Bolševik, 1950, nr. 6, lk. 78—81.

LÜHENDITE NIMESTIK

Amb	= Ambla	lv	= liivi keel
Ann	= Anna	Lüg	= Lüganuse
asks	= alamsaksa keel	Mar	= Martna
bsks	= balti-saksa keel	MMg	= Maarja-Magdaleena
e	= eesti keel	mvn	= muinasvene keel
eL	= lõuna-eesti murre	Mär	= Märjamaa
eP	= põhja-estti murre	Nis	= Nissi
erts	= eesti rootsi (murre)	Ote	= Otepää
Han	= Hanila	Phl	= Pühalepa
Har	= Hargla	Pär	= Pärnu
Hls	= Halliste	Pöi	= Pöide
Hää	= Häädemeeste	Rap	= Rapla
Juu	= Juuru	Rei	= Reigi
Jõe	= Jöelähtme	Rid	= Ridala
Jõh	= Jõhvi	Ris	= Risti
Jäm	= Jämaja	rts	= rootsi keel
Kaa	= Kaarma	Rõu	= Rõuge
kasks	= keskalsaksa keel	Saa	= Saarde
Khk	= Kihelkonna	Se	= Setumaa
Khn	= Kihnu	Sim	= Simuna
Kir	= Kirbla	SJn	= Suure-Jaani
KJn	= Kolga-Jaani	sks	= saksa keel
Kod	= Kodavere	sm	= soome keel
krj	= karjala keel	Tor	= Tori
Krk	= Karksi	Vas	= Vastseliina
Krl	= Karula	vdj	= vadja keel
Ksi	= Kursi	Vig	= Vigala
Kul	= Kullamaa	Vil	= Viljandi
Kuu	= Kuusalu	Vll	= Valjala
Lai	= Laiuse	vn	= vene keel
ld	= leedu keel	vps	= vepsa keel
LNg	= Lääne-Nigula	Vän	= Väandra
lt	= läti keel		

SISUKORD

	Lk.
A. Kask — 15 aastat nõukogude eesti keeleteadust	3
A. Kask — 15 лет советского эстонского языковедения. Резюме	19
E. Ahven — 1905.—1907. a. revolutsiooni mõjust eesti kirjakeele sõnavarasse	23
Э. Ахвен — О влиянии революции 1905—1907 гг. на словарный состав эстонского литературного языка. Резюме	29
P. Ariste — Isuri keelest	32
П. Аристе — Ижорский язык. Резюме	51
J. Peegel — Häälikuloolisi ääremärkusi rahvalaulude keelest	53
Ю. Пеегел — К вопросу о фонетике языка народных песен. Резюме	60
J. V. Veski — Ortograafilisi ja morfoloogilisi ebakohti eesti kirjakeeles	62
Й. Вески — О некоторых несообразностях в орфографии и морфологии эстонского литературного языка. Резюме	70
H. Rätsep — <i>i</i> -sufiksilistest verbidest eesti keeles	74
Х. Рятсеп — О глаголах с суффиксом <i>-i</i> в эстонском языке. Резюме	89
V. Hallar — Mordva keelte deskriptiivseid verbe tuletavate sufiksitate vast- teid läänemere keeltes	92
В. Халлар — Соответствия мордовских суффиксов образования описательных глаголов в прибалтийско-финских языках. Резюме	102
P. Palmeos — Eesti keele pronoonemist <i>enese—enda</i>	106
П. Пальмеос — Об эстонском местоимении <i>enese—enda</i> . Резюме	120
K. Kure — Tegusõna <i>olema</i> funktsioonidest ja tähendustest	124
К. Курэ — Функции и значения глагола <i>olema</i> . Резюме	135
E. Päll — Infinitiv eesti keele fraseoloogia allikana	138
Э. Пялль — Инфинитив как источник фразеологии в эстонском языке. Резюме	144
✓ P. Ariste — Eesti sõnade etümoloogiaid	146
П. Аристе — Некоторые этимологии эстонских слов. Резюме	149
E. Vääri — Soomeugriline sõnavara eesti sugulusnimedes	150
Э. Вяари — Финноугорские слова в эстонской терминологии родства. Резюме	158
U. Masing — Ühest võimalikust akadi laensõnast	160
У. Мазинг — Об одном возможном заимствовании из аккадского языка. Резюме	179
A. Viires — Eesti püttsepise terminoloogiast	182
А. Вийрес — О терминологии эстонского бондарного ремесла. Резюме	192
G. Vilbaste — Rahvaräaste taimenimede kogumise katseid mõõdunud sajaniditel	195
Г. Вильбасте — О попытках собирания эстонских народных названий растений. Резюме	212
K. Aben — Luule tõlkimise põhiprintsiipe	217
К. Абен — Об основных принципах перевода поэтических произведений. Резюме	230
E. Siil — Mihkel Veske Urvastes. (Murdetekst.)	234
H. Ahven — Emakeele Seltsi tööst aastal 1955	252
Х. Ахвен — О работе Общества родного языка за 1955 г. Резюме	257
E. Uuspõld — Keelelist bibliograafiat a. 1945—1955	259
Lühendite nimestik	270

ЕЖЕГОДНИК ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА II

На эстонском и русском языках

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярну маанте 10

*

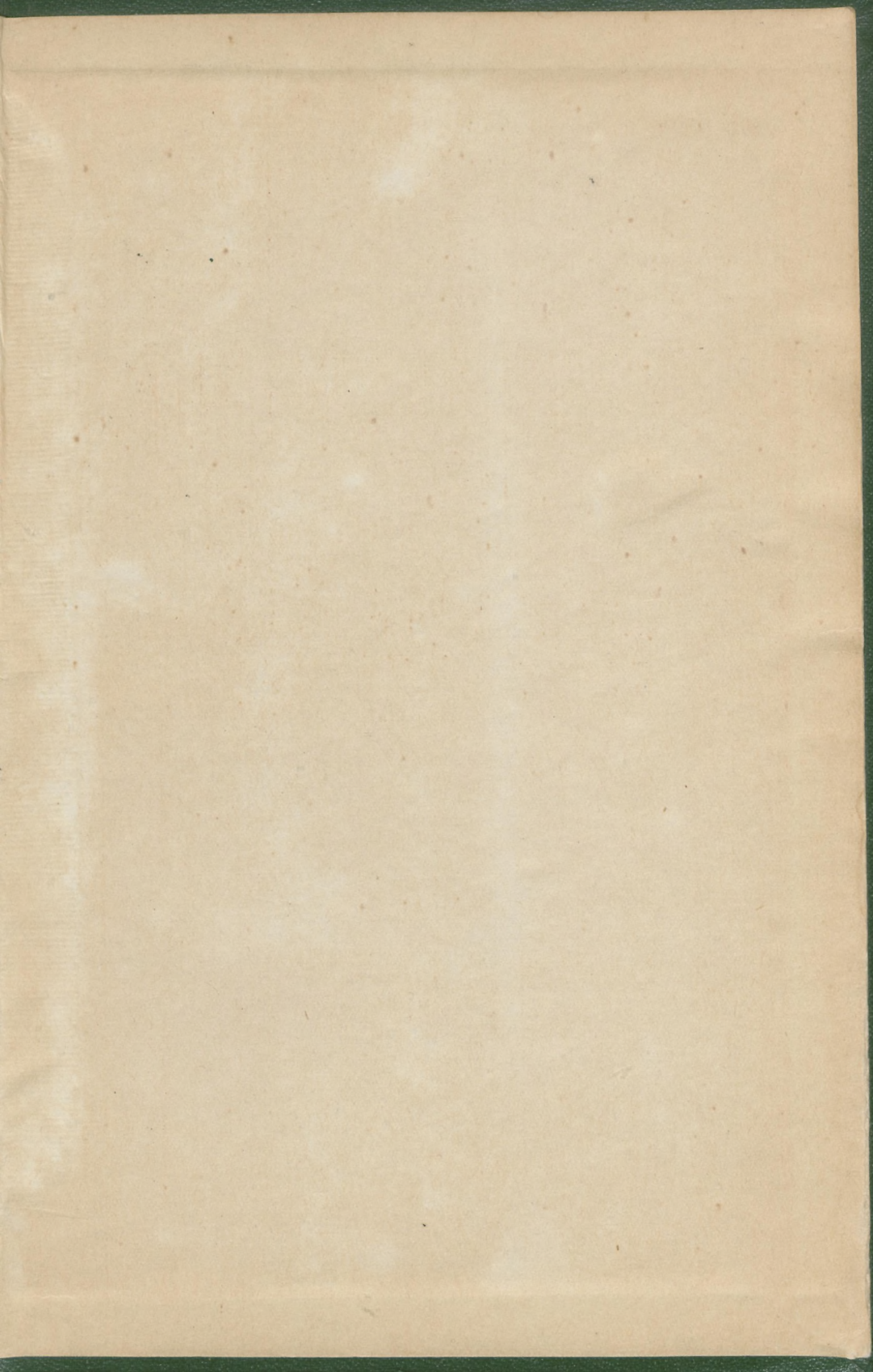
Toimetaja P. Ariste

Tehniline toimetaja L. Uuspõld

Korrektorid H. Peel ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 8. II 1956. Trükkimisele antud
7. VI 1956. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 17. Arvu-
tuspoognaid 19,53. Trükiarv 1000. MB-04863. Tellimise
nr. 525. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu,
Vallikraavi 4.

Hind rbl. 15.70

www.books2ebooks.eu